

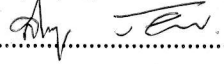
เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเครือข่ายป่าชุมชน
ในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

สุจิตรา สามัคคีธรรม

คุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรคุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ
คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
พฤษภาคม 2559
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

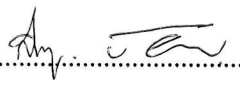
อาจารย์ผู้ควบคุมคุษฎีนิพนธ์และคณะกรรมการสอบคุษฎีนิพนธ์ ได้พิจารณา
คุษฎีนิพนธ์ของ สุจิตรา สามัคคีธรรม ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรรัฐศาสตรคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ
ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

อาจารย์ผู้ควบคุมคุษฎีนิพนธ์

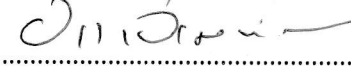

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ดร.สกฤติ อีสริยานนท์)

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

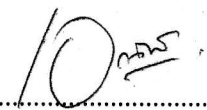

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.รังสรรค์ ประเสริฐศรี)

..... กรรมการ
(ดร.สกฤติ อีสริยานนท์)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชัยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์)

..... กรรมการ
(ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์)

คณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ อนุมัติให้รับคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรรัฐศาสตรคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ
ของมหาวิทยาลัยบูรพา

..... คณบดีคณะรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่เรือตรี ดร.เอกวิทย์ มณีธร)
วันที่ 22 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2559

ประกาศคุณูปการ

คุณฐิณีพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์จาก ดร.สกฤติ อิศรียานนท์
ดร. ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และรองศาสตราจารย์ ดร.ชัชยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ผู้วางรากฐานความคิด
ทางเศรษฐศาสตร์การเมืองให้แก่ผู้วิจัยและช่วยให้คำปรึกษา ให้แนวทางในการศึกษาค้นคว้าหา
ความรู้เพิ่มเติมในการทำคุณฐิณีพนธ์ ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความละเอียดถี่ถ้วน และ
เอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.รังสรรค์ ประเสริฐศรี คณาจารย์ ผู้ให้ข้อมูลหลัก
และกัลยาณมิตรทุกท่านที่คอยให้คำปรึกษา ให้กำลังใจ ช่วยเหลือผู้วิจัยด้วยดีเสมอมาและตลอดมา

คุณค่าและความดีอันอาจเกิดขึ้นในคุณฐิณีพนธ์ฉบับนี้ขออุทิศแด่บิดาผู้ล่วงลับและ
ขอมอบแด่มารดา สามี บุตร คณาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาผู้อยู่เบื้องหลัง ตลอดจนถึง
กัลยาณมิตรทุกท่าน

สุจิตรา สามัคคีธรรม

55820023: สาขาวิชา: เศรษฐศาสตร์การเมืองและการบริหารจัดการ; ร.ด. (เศรษฐศาสตร์การเมือง
และการบริหารจัดการ)

คำสำคัญ: ป่าชุมชน/ การจัดการภาคีสาธารณะ/ทุนทางสังคม/ภาวะผู้นำสาธารณะ

สุจิตรา สามัคคีธรรม:เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเครือข่ายป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5
จังหวัดภาคตะวันออกเฉียง (POLITICAL ECONOMY OF COMMUNITY FORESTS NETWORKS
IN THE AREA OF EASTERN FIVE LINKING PROVINCES) คณะกรรมการควบคุมคดียุติ
นิพนธ์:สภคดี อีสริยานนท์ , รป.ด., ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, ร.ด., 297 หน้า. ปี พ.ศ. 2559.

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดตั้งและการขับเคลื่อนของเครือข่ายป่า
ชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียง และเพื่อค้นหา “รูปแบบที่เหมาะสม” สำหรับการจัดการ
เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียง โดยใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ ผ่านการเก็บข้อมูล
จากการสัมภาษณ์ผู้นำชาวบ้าน ผู้นำเครือข่าย และเจ้าหน้าที่ป่าไม้

ผลการศึกษาพบว่า มีการจัดตั้งในรูปแบบของ 9 เครือข่ายย่อยระดับอำเภอและตำบล
ครอบคลุมป่าชุมชน 71 โครงการ เครือข่ายมีโครงสร้างไม่เป็นทางการ ภาวะผู้นำแบบสาธารณะ
ยึดโยงด้วยความไว้วางใจ ค่านิยมร่วมเกี่ยวกับการเสียดสละเพื่อส่วนรวม และการอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นมรดกแก่ลูกหลานและเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมี 3 ยุทธศาสตร์ใน
การดำเนินงาน คือ ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู และยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ สำหรับ
การขับเคลื่อนมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ป่าชุมชนในระดับหมู่บ้านแต่แห่ง ภายใต้การสนับสนุนของ
เครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ รวมทั้งการหนุนช่วยจากเครือข่ายใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียง

สำหรับตัวแบบที่เหมาะสม ควรใช้รูปแบบของการจัดการภาคีสาธารณะแบบใหม่ โดยมี
ชาวบ้านในท้องถิ่นเป็นภาคีหลัก ภายใต้การสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายที่ใหญ่กว่า ศาสนสถาน และ
โรงเรียนภายในชุมชน นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากภาคีภายนอก เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้
ตำรวจ ทหาร องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ภาคธุรกิจที่ทำโครงการ CSR องค์การพัฒนาเอกชน
ภายใต้ภาวะผู้นำสาธารณะที่ประกอบด้วยผู้นำหลายคนที่สนับสนุนแก่กันและกัน การทำงานเป็น
ทีม และยึดถือค่านิยมร่วมเกี่ยวกับการเสียดสละเพื่อส่วนรวมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

55820023:MAJOR: POLITICAL ECONOMY AND GOVERNANCE; D.Pol.Sc (POLITICAL ECONOMY AND GOVERNANCE)

KEYWORDS: FOREST COMMUNITY / NEW PUBLIC GOVERNANCE/ SOCIAL CAPITAL/PUBLIC LEADERSHIP

SUJITRA SAMUKKTHUM: POLITICAL ECONOMY OF COMMUNITY FORESTS NETWORKS IN THE AREA OF EASTERN FIVE LINKING PROVINCES. ADVISORY COMMITTEE: SAKRIT ISARIYANON, D.P.A., CHAIYONT PARDITSILP, Ph.D., 297 P. 2016.

The objectives of this research are to study the organization and the operations of the Community Forests' Networks in the Area of Eastern Five Linking Provinces, as well as to find out an appropriate model for operating these Networks. The qualitative methodology is utilized through interviewing villagers' leaders, networks' leaders, and forestry government officials.

The study finds that the Networks are composed of nine district-level subnetworks covering of 71 community forest projects. Their characteristics are informal structure, linkage of public leadership, mutual trust, and shared values of sacrifice for collective interests and natural conservatism for the next generations' heritage and sustainable development. There are three strategies for moving: learning strategy, restoration strategy and conservation strategy. Their operations focuses on the movement of the village-level community forests with support of district-level subnetworks and the Eastern part networks.

The appropriate model of the Networks is to organize in the form of new public governance with the key partner of local villagers under support of district-level subnetworks, the Eastern part networks, religious institutions, local schools, Additionally, it is necessary for external support of forestry officials, polices, soldier, local administrative organizations, business organizations whose CSR projects are operated, and non-governmental organizations – under the public leadership of various leaders who support each other, work together as a team, and commit to shared values of sacrifice for collective interests as well as natural conservatism.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาไทย	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ฌ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของการวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	6
ขอบเขตการวิจัย.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
2 การสำรวจวรรณกรรม.....	10
แนวคิดว่าการจัดการเครือข่าย	10
แนวคิดด้วยความไวเนื้อเชื้อใจ	24
แนวคิดภาวะผู้นำสาธารณะ	32
แนวคิดว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน	43
แนวคิดด้วยป่าชุมชน	58
แนวคิดว่าการจัดการทรัพยากรร่วม	65
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	76
กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา.....	97
นิยามศัพท์เฉพาะ	100
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	102
วิธีการศึกษา.....	102
การคัดเลือกกรณีศึกษา	102
กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูลในการวิจัย	105

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 พัฒนาการของป่ารอยต่อก่อนจัดทำป่าชุมชน (ก่อน พ.ศ. 2542).....	108
ยุคบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2474)	108
ยุคสัมปทานป่าไม้ (พ.ศ. 2475 – 2515)	115
ยุคส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2515 – 2531)	126
ยุคปิดป่าและกลายเป็นเมืองเถื่อน (พ.ศ. 2532 – 2541)	133
5 ยุคส่งเสริมป่าชุมชน (พ.ศ. 2542 – ปัจจุบัน)	147
การเคลื่อนไหวเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการดูแลป่า	147
การปรับตัวของหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบป่าชุมชน	155
การเคลื่อนไหวของขบวนการป่าชุมชนในทศวรรษ 2540s เป็นต้นมา	161
การจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด (พ.ศ. 2539-2550).....	174
การขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดในช่วงที่ผ่านมา	184
เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดในปัจจุบัน	218
ตัวแบบการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก	226
5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	234
สรุปผลการวิจัย	234
อภิปรายผล	248
ข้อเสนอแนะ	253
ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป	255
บรรณานุกรม	257
ภาคผนวก	267
ภาคผนวก ก	268
ภาคผนวก ข	278
ภาคผนวก ค	282
ภาคผนวก ง	286
ประวัติย่อของผู้วิจัย	297

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1	เปรียบเทียบการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ กับการแลกเปลี่ยนทางสังคม..... 26
2	ระดับ รูปแบบ และวิธีการของการมีส่วนร่วมสาธารณะ..... 48
3	สมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก 104
4	จำนวนประชากรในพื้นที่ชุมชนบ้านป่าต้นน้ำคลองระบม-ลี้ยึด..... 134
5	หมู่บ้านป่าไม้ และจำนวนครอบครัวที่รองรับในป่าตะวันออก..... 140
6	การประท้วงของชาวบ้านในพื้นที่ป่าตะวันออก พ.ศ. 2532 – 2537 142
7	การจัดตั้งป่าชุมชนในประเทศไทย จำแนกตามปีที่จัดตั้ง 162
8	การจัดตั้งป่าชุมชนในประเทศไทย จำแนกตามประเภทป่า พ.ศ. 2556 163
9	การจัดตั้งโครงการป่าชุมชนในเขต 5 จังหวัดภาคตะวันออก พ.ศ. 2543 – 2558..... 164
10	โครงการป่าชุมชนในเขต 5 จังหวัด ภาคตะวันออก จำแนกตามประเภทป่า พ.ศ.2556 165
11	จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดฉะเชิงเทรา จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556 166
12	จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดชลบุรี จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556 167
13	จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดระยอง จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556 168
14	จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดจันทบุรี จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556 169
15	จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดสระแก้ว จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556 170
16	โครงการป่าชุมชนใน 5 จังหวัดภาคตะวันออก จำแนกตามขนาดของเนื้อที่ ปี พ.ศ.2556 171
17	ประสิทธิผลของโครงการป่าชุมชน 172
18	ประสิทธิผลของโครงการป่าชุมชน (จำแนกเป็นรายข้อความ) 173
19	แผนการจัดการไฟป่าบ้านร่มโพธิ์ทอง..... 180
20	สมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2551 – 2552) 185
21	กิจกรรม “การจัดทำแนวเขตทางภูมิศาสตร์พื้นที่ป่าชุมชน” โดยได้รับการสนับสนุน จากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก 187
22	กิจกรรม “การปลูกป่า” ที่ดำเนินการโดยป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจาก เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก..... 189
23	กิจกรรม “ทำป้ายป่าชุมชน ทำป้ายกฎระเบียบป่าชุมชน ทำป้ายชื่อพันธุ์ไม้ การจัดซื้อ วิทยุสื่อสาร” ที่ดำเนินการโดยป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายป่าชุมชน รอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก 191

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
24 กิจกรรม “การเคลื่อนไหวเพื่อเตรียมความพร้อมและจัดตั้งโครงการป่าชุมชนแห่งใหม่” ที่ดำเนินการโดยการสนับสนุนจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก... 194	194
25 กิจกรรม “การจัดประชุมร่วมกันระหว่างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และแก้ปัญหา ให้แก่สมาชิกเครือข่าย” ที่ดำเนินการ โดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก 197	197
26 กิจกรรมการมีส่วนร่วมในการรักษาภาวะโลกร้อน ด้วยการประเมินการเก็บกัก คาร์บอนในพื้นที่ป่าชุมชนสนับสนุน โดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก 199	199
27 กิจกรรม “การสำรวจทรัพยากรป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ ป่าชุมชน” สนับสนุนโดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก 200	200
28 ความร่วมมือ ระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก กับองค์กรภาคี 4 องค์กร (โดยมีการจัดทำ บันทึกความร่วมมือระหว่างกัน ในปี พ.ศ. 2553)..... 205	205
29 กิจกรรมขยายพันธมิตร ที่ดำเนินการ โดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก 206	206
30 การจัดงานมหกรรมป่าชุมชน 209	209
31 กิจกรรมสำคัญของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2555- ปัจจุบัน) 213	213
32 สมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก 219	219
33 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลคลองตะเกรา อำเภอนาทะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา 269	269
34 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลท่าตะเกียบ อำเภอนาทะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา 270	270
35 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลท่ากระดาน อำเภอสยามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา 271	271
36 เครือข่ายป่าชุมชน พื้นที่เขาฉกรรจ์- โนนสาวเอ้ (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น รวมทั้งเขต ต.พระเพลิง และ ต.หนองหัว อ.เขาฉกรรจ์) จังหวัดสระแก้ว..... 272	272
37 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลพวา และตำบลขุนซ่อง อำเภอกง่างาม จังหวัดจันทบุรี 273	273
38 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลเขาน้อย อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง 274	274
39 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลพลวงทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี 275	275

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
40 เครื่องข่ายป่าชุมชน ตำบลเกษตรสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี.....	276
41 เครื่องข่ายป่าชุมชน ตำบลหนองตากง อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี.....	277

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1 แผนที่ของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก	8
2 กระบวนการตัดสินใจของปัจเจกชน	70
3 สถานการณ์การจัดการทรัพยากรตั้งอยู่ในระบบนิเวศและสังคมที่กว้างกว่า	71
4 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา	98
5 โครงสร้างองค์การของสำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ (การบริหารราชการส่วนกลาง).	158
6 โครงสร้างองค์การของส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ชลบุรี)	160
7 โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่าย ป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ.2551 – 2558).....	181
8 การขับเคลื่อนขบวนการป่าชุมชน ของเครือข่ายย่อยในระดับตำบล/อำเภอ	202
9 การขับเคลื่อนขบวนการป่าชุมชน ของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก	217
10 โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2558 – ปัจจุบัน)	221
11 ตัวแบบที่เหมาะสม สำหรับการจัดการ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก” ในรูปแบบภาคีสาธารณะ	231

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา ประเทศด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาทั่วโลกต่างมุ่งพัฒนาสู่ความทันสมัยโดยเร่งการเติบโตของภาคอุตสาหกรรม ในขณะที่ภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นภาคการผลิตที่ใหญ่กลับถูกทอดทิ้งจนเสื่อมสลายลงอย่างรวดเร็ว รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติบนพื้นผิวโลกที่เคยอุดมสมบูรณ์ในอดีตได้ถูกใช้ไปอย่างสิ้นเปลืองจนเสื่อมโทรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ที่ปกคลุมโดยทั่วไป แต่ในปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 20% ของพื้นที่โลกที่เป็นพื้นดิน (World rainforest movement, 2002)

การทำลายป่าไม้ที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการทำลายต่อระบบราชการที่ดำเนินงานภายใต้ “พาราดามของการจัดการภาครัฐแบบดั้งเดิม (Paradigm of traditional public administration) และ “การจัดการป่าด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์” (Scientific forestry management) หรือที่เรียกว่าวนศาสตร์ (Forestry science) การจัดการป่าด้วยวิธีดังกล่าวได้ครอบงำโลกมาตั้งแต่การก่อตั้งรัฐชาติสมัยใหม่ โดยมีประเทศตะวันตกเป็นแม่แบบ และหลังจากนั้นได้แพร่หลายสู่ประเทศด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาทั้งหลาย เทคโนโลยีมองว่าป่าไม้จะต้องได้รับการจัดการตามหลักวิชาการ โดยรวมศูนย์อำนาจการจัดการมาไว้ที่รัฐส่วนกลางอย่างเข้มงวด พวกเขาเชื่อว่า ชาวบ้านเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไม่มีประสิทธิภาพ และมักจะนำไปสู่การทำลายป่าอย่างร้ายกาจ ในทางตรงข้ามพวกเขกลับสนับสนุนการสัมปทานตัดไม้และการปลูกป่าของนายทุน เนื่องจากเชื่อว่านายทุนเป็นผู้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างมีประสิทธิภาพ และเป็นวิธีการหารายได้เข้ารัฐอย่างเป็นทางการ

ในกรณีของประเทศไทยนั้น นับตั้งแต่มีการสถาปนา “รัฐสมัยใหม่” ขึ้นในรัชกาลที่ 5 โดยผ่านการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง การกำหนดเขตแดนที่อยู่ภายใต้อำนาจอธิปไตยของประเทศไทย และการจัดตั้งกระทรวงตามความชำนาญเฉพาะด้านแบบสมัยใหม่ขึ้นมาบริหารประเทศ ประเทศไทยได้มีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2439 และหลังจากนั้น รัฐได้ผูกขาดอำนาจในการบริหารจัดการป่าไม้ทั้งประเทศให้อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมป่าไม้ แต่จากนโยบายการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย ได้ส่งผลให้ประเทศไทยมีการตัดไม้ทำลายป่าลงอย่างรวดเร็ว ทั้งในแง่ของการขยายพื้นที่ปลูกข้าวเพื่อการส่งออก การให้สัมปทานแก่นายทุนเพื่อตัดไม้ขาย การสนับสนุนให้ปลูกพืชไร่ (อ้อย มันสำปะหลัง ปอ ข้าวโพด ฯลฯ) และการขยายโครงสร้างพื้นฐาน (ถนน เส้นทางรถไฟ การขุดคลอง ฯลฯ) รวมทั้งการทุจริตคอร์รัปชันของ

เจ้าหน้าที่รัฐบางคน ได้ส่งผลให้ป่าไม้ในประเทศไทยถูกทำลายลงอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ จากที่เคยมีป่าไม้ทั่วประเทศทั้งสิ้น 224.5 ล้านไร่ (70% ของพื้นที่ทั้งหมด) ในปี 1900 ลดลงเหลือเพียง 171 ล้านไร่ (53.3% ของพื้นที่ทั้งหมด) ในปี 1961 และลดลงเหลือเพียง 80.3 ล้านไร่ (25% ของพื้นที่ทั้งหมด) ในปี 1997 โดยมีแนวโน้มที่พื้นที่ป่าจะลดลงต่อไปในอัตรา 200,000 ไร่ต่อปี (อภิชาติ พันธเสน, 2539, หน้า 30-36)

จากข้อมูลการลดลงของพื้นที่ป่าทั่วประเทศ ประกอบกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน เพื่อเรียกร้อง “สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร” ในทศวรรษ 2530s ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่ารัฐได้ขาดความชอบธรรมในการผูกขาดการจัดการป่า จนกระทั่งในที่สุดรัฐได้เปลี่ยนแปลงนโยบายใหม่ โดยหันมาให้การสนับสนุนแก่ชุมชนในการดูแลป่า ในรูปของ “ป่าชุมชน” (Community forests)

ป่าชุมชน เป็นแนวคิดที่รัฐได้อนุญาตให้ชาวบ้านได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมเกี่ยวกับป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้กฎหมายและกฎระเบียบที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการที่สนับสนุนแนวทางป่าชุมชนเชื่อว่า มโนทัศน์การจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์อำนาจ นอกจากจะไร้ประสิทธิภาพในการคุ้มครองและรักษาทรัพยากรป่าไม้แล้ว ยังก่อให้เกิดปัญหาความไม่เป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งผู้ที่ได้รับผลกระทบทางตรงมากที่สุดก็หนีไม่พ้นชาวบ้านหรือ “ชุมชนท้องถิ่น” ผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับฐานทรัพยากร ดังนั้น ข้อเสนอของนักวิชาการกลุ่มนี้คือ รัฐต้องกระจายหรือมอบอำนาจในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้กับชุมชนท้องถิ่นในรูปแบบป่าชุมชน หากสังคมไทยต้องการคุ้มครองและฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ อีกทั้งยกระดับคุณภาพชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ใกล้ป่า เพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ พื้นที่ที่ใช้ในการศึกษาได้แก่ เขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งก็คือ “ป่าพนมสารคาม” ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีอาณาเขตพื้นที่ครอบคลุม 5 จังหวัด ได้แก่ ฉะเชิงเทรา สระแก้ว ระยอง จันทบุรี และชลบุรี เดิมพื้นที่ดังกล่าวเป็นป่าผืนใหญ่ติดต่อกับป่าในประเทศไทยกัมพูชา ต่อมาถูกทำลายจนแทบไม่เหลือสภาพป่า ในปี 2510 ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดมีพื้นที่ประมาณ 5 ล้านไร่ ปัจจุบันมีเนื้อที่รวมประมาณ 1.2 ล้านไร่ เป็นป่าดิบลุ่มต่ำผืนสุดท้ายของประเทศ แต่เป็นป่าดิบแล้งที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีระดับความสูง 55 – 330 เมตรจากระดับน้ำทะเล ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพมากแห่งหนึ่งของไทย และเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ พื้นที่ป่าในเขตรอยต่อ 5 จังหวัด

¹ ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด มีพันธุ์สัตว์ไม่น้อยกว่า 346 ชนิด จาก 255 สกุล ใน 104 วงศ์ แยกเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 57 ชนิด นก 201 ชนิด สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 17 ชนิด สัตว์เลื้อยคลาน 48 ชนิด และปลา 24 ชนิด มีการพบพันธุ์ไม้ พันธุ์สัตว์เฉพาะถิ่นหายากหลายชนิด

ประกอบด้วยป่าต่าง ๆ ไม่น้อยกว่า 30 แห่ง โดยป่าที่ใหญ่ที่สุดและยังคงมีสภาพเป็นป่าที่สมบูรณ์มากที่สุดในปัจจุบัน คือ “ป่าแควระบบ-ลี้ด” นอกจากนี้ป่าในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดยังเป็นแหล่งต้นน้ำหลายสายที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาภาคตะวันออก เช่น แม่น้ำบางปะกง แม่น้ำปราจีน แม่น้ำประแสร์ คลองโตนด และแม่น้ำจันทบุรี ซึ่งแม่น้ำดังกล่าวเปรียบเสมือนสายโลหิตที่หล่อเลี้ยงสิ่งมีชีวิต นอกจากนี้ยังเป็นพื้นที่อนุรักษ์สำคัญของประเทศ ประกอบด้วยพื้นที่อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า 5 แห่ง คือ 1. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน 2. เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสอยดาว 3. อุทยานแห่งชาติเขาคิชฌกูฏ 4. อุทยานแห่งชาติเขาชะเมา-เขาวง และ 5. อุทยานแห่งชาติเขา 15 ชั้น

ในยุคแห่งการพัฒนาในทศวรรษ 2500s เป็นต้นมา พื้นที่ป่าในรอยต่อ 5 จังหวัด ได้ถูกทำลายลงอย่างมาก เนื่องจากการส่งเสริมการสัมปทานป่าแก่นายทุนเพื่อหารายได้เข้ารัฐ การส่งเสริมการปลูกพืชไร่ และการสร้างถนนสายยุทธศาสตร์เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์ในยุคสงครามเย็น (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2550) จนกระทั่งในช่วงปลายทศวรรษ 2530s ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่ารอยต่อได้รับอิทธิพลทางความคิดจากขบวนการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการปกป้องดูแลป่า เริ่มมีการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นในตำบลคลองตะเกรา อำเภอกาตาปะเดียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา และหลังจากนั้นได้ขยายการจัดตั้งป่าชุมชนไปสู่อำเภออื่น ๆ ที่อยู่ในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ได้แก่ อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดเดียวกัน อำเภอวังน้ำเย็นและเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว อำเภอแก่งหางแมวและอำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง รวมทั้งอำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี

การเคลื่อนไหวขององค์กรชาวบ้านเพื่อปกป้องและฟื้นฟูผืนป่าของชาวบ้านในพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด เป็นการดำเนินงานขององค์กรชุมชนที่อาศัยอยู่รอบป่าตะวันออก โดยใช้แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบ “ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นพื้นที่ป่านอกเขตป่าอนุรักษ์ เพื่อการอนุรักษ์คุ้มครองพื้นที่ด้านในของป่าอนุรักษ์ได้เป็นอย่างดี จนในปี พ.ศ. 2550 เกิดการรวมตัวขององค์กรชุมชนที่จัดการป่าชุมชนรอบพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด เชื่อมโยงประสานการทำงานและแลกเปลี่ยนถ่ายทอดแนวความคิดการทำงานร่วมกัน จนกระทั่งนำไปสู่การจัดตั้ง “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” ขึ้นภายหลังจากมีการประชุมจัดทำแผนยุทธศาสตร์ป่าชุมชนรอบป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ในวันที่ 10 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2552 ณ ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนเกษตรห้วยหิน ตำบลลาดกระทิง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ต่อมาเครือข่ายป่าชุมชนได้ขยายพื้นที่ทำงานและมีสมาชิกเครือข่ายเกิดขึ้นครอบคลุมทั้ง 5 จังหวัดภาคตะวันออก

“เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” แบ่งออกเป็นจำนวน 9 โซนพื้นที่ ได้แก่ 1. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา 2. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา 3. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่าตะเียบ อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา 4. เครือข่ายป่าชุมชนพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว 5. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลพลวงทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี 6. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลเกษตรสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี 7. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลเขาน้อย อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง 8. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลลพวา - ชุนช่อง อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี 9. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลหนองตาคง อำเภอโป่งน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี รวมสมาชิกของเครือข่ายฯ ทั้งสิ้น 83 หมู่บ้าน 12 ตำบล 8 อำเภอ 5 จังหวัด มีการจัดการป่าชุมชนรวมทั้งสิ้น 71 โครงการ 107 แปลง รวมเนื้อที่ป่าชุมชนทั้งหมดมากกว่า 27,518 ไร่

สำหรับการศึกษเกี่ยวกับป่าชุมชนที่ผ่านมา พบว่างานวิจัยส่วนใหญ่จะศึกษาป่าชุมชนในภาคเหนือกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ไม่ค่อยมีการศึกษาในภาคตะวันออกกันแต่ประการใด ซึ่งลักษณะของโครงการป่าชุมชนในภาคตะวันออกโดยทั่วไปมีความแตกต่างจากในภาคเหนือกับภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างชัดเจน กล่าวคือ ชาวบ้านในภาคเหนือกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการพึ่งพิงป่าชุมชนในฐานะเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร รายได้ ที่อยู่อาศัย ฯลฯ อย่างสูง แต่ชาวบ้านในภาคตะวันออก ซึ่งส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวนผลไม้และสวนยางพารา มักพึ่งพิงป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งสำหรับการยังชีพกันค่อนข้างน้อย (พงษ์ศักดิ์ ปิ่นแก้ว, 2547)

นอกจากนี้ยังพบว่า ผลงานวิจัยที่ผ่านมาโดยทั่วไปมักจะศึกษาในประเด็นซ้ำ ๆ อาทิ ประเด็นแรก เป็นการศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน เช่น ผลงานของสุชาวลี ชูอน (2555) ทวีชัย ใจพร (2553) วิศว์ เศรษฐกร (2553) วิไลลักษณ์ พรหมเสน และคณะ (2553) ประชัน รักพงษ์ (2550) สุพรรณิ ไชยอำพร (2549) สมพร พิมสาร (2549) เสด็จ ขำเพ็ง (2549) ประมวล ยิ่งเจริญ (2548) พระใบฎีกาวิเชียร ใจดี (2543) สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2543) สรรเสริญ ทองสมนึก (2542) และศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537)

ประเด็นที่สอง ผลงานที่ดำเนินการศึกษาเพื่อประเมินประสิทธิผลของการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา เช่น ผลงานของพันธุ์ทิพย์ นวานุช และคณะ (2554) นรชาติ วงศ์วันดี (2554) โกวิท คงมี (2553) ทวีชัย ใจพร (2553) สุขุมล ใสมั่นเงิน (2551) และประมวล ยิ่งเจริญ (2548)

ประเด็นสุดท้าย เป็นผลงานที่ศึกษาถึงรูปแบบเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การใช้ประเพณีดั้งเดิม และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชน เช่น ผลงานของนรชาติ วงศ์วันดี (2554) พันธุ์ทิพย์ นวานุช และคณะ (2554) วิศว์ เศรษฐกร (2553) สุพรรณิ ไชยอำพร (2549) สมพร พิมสาร (2549) ทวีชัย ใจพร (2553) ประมวล ยิ่งเจริญ (2548)

พระใบฎีกาวิเชียร ใจดี (2543) ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2543) สรรเสริญ ทองสมนึก (2542) และกอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย (2538) ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537)

นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยอีกหนึ่งชิ้นที่ศึกษาถึงป่าชุมชน ในฐานะที่เป็นเครื่องมือของรัฐ ซึ่งเรียกว่า “เทคโนโลยีเชิงอำนาจ” ที่รัฐใช้ในการควบคุมความคิดและพฤติกรรมของชาวบ้านในการดูแลป่า (สุรินทร์ อ้นพรม, 2554) อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่ผ่านมาทั้งหมดมักใช้ป่าชุมชนแต่ละโครงการเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ แต่ยังไม่มีความชัดเจนที่ศึกษาถึงการเคลื่อนไหวของขบวนการป่าชุมชน ภายใต้แนวคิดที่ว่าด้วยการจัดการภาคีเครือข่าย ที่ใช้เครือข่ายเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

ผู้ศึกษาเห็นว่า ในการทำความเข้าใจถึงขบวนการเคลื่อนไหวของสิทธิชุมชนในการจัดการป่า นับ ตั้งแต่ทศวรรษ 2540s เป็นต้นมานั้น จำเป็นจะต้องให้ความสำคัญต่อการปฏิสัมพันธ์ในเชิงอำนาจระหว่างปัจเจกชน กลุ่ม และองค์กร ในรูปของเครือข่ายอำนาจซึ่งมีผลผลิตออกมาเป็นแบบแผนในเชิงโครงสร้างอำนาจ เราเรียกแนวการศึกษาที่ว่า “แนวการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม” (Social network analysis) เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนต่าง ๆ ในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัด มิได้เกิดขึ้นหรือจัดตั้งโดยอาศัยเพียงกรอบของกฎหมายที่เป็นทางการหรือบทบาทผู้นำท้องถิ่นในแต่ละหมู่บ้านเท่านั้น แต่เป็นความสัมพันธ์เชิงปฏิสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่ายระหว่างป่าชุมชนต่าง ๆ ในรูปของเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ โดยที่การเคลื่อนไหวในรูปของเครือข่ายดังกล่าวนี้ เข้ามามีบทบาทอย่างสูงบนเวทีทางการเมืองที่เป็นจริงในปัจจุบัน

แนวการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม เป็นมุมมอง (Perspective) หรือกระบวนทัศน์ (Paradigm) ในการศึกษาชีวิตทางสังคมที่มีฐานคิดแตกต่างจากแนวสถาบันที่เป็นทางการและแนวการศึกษาที่เน้นบทบาทของผู้นำ ดังนี้ (Morin & Wellman, 2010; S. Mizruchi, 2007, อ้างถึงใน ธนัญญ์ ศรีโอยฐ์, 2556, หน้า 5-6)

1. แนวคิดเครือข่ายสังคม เชื่อว่าชีวิตทางสังคมนั้นเป็นความสัมพันธ์ (Relation) ที่ปัจเจกชน กลุ่ม และองค์กรมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน (Interaction) ดังนั้น การวิเคราะห์เหตุปัจจัยทางสังคม จึงต้องพิจารณาจากปฏิสัมพันธ์เป็นหลักไม่ใช่แค่การวิเคราะห์บุคลิกลักษณะของปัจเจกชนหรือผู้นำแต่เพียงอย่างเดียว และไม่ใช้การวิเคราะห์สถาบันที่เป็นทางการที่แยกตัวออกมา อย่างเฉพาะเจาะจง

2. การวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชน กลุ่มและองค์กรมีลักษณะเป็นเครือข่ายที่จะก่อรูปเป็น โครงสร้าง (Structure) มิใช่เป็นเพียงกลุ่มที่คนมารวมกันอยู่ในที่เดียวกันเท่านั้น (Aggregation of individuals)

3. เครือข่ายทางสังคมเป็นปฏิสัมพันธ์ที่มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (Interdependency) โดยมีการเชื่อมโยงกันในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ความเป็นเพื่อน ความเป็นญาติ เป็นต้น

4. การวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในบริบทใดบริบทหนึ่งเสมอ (Relational context) มิใช่เป็นกฎเกณฑ์สากลที่อยู่เหนือกาลและเทศะ

กล่าวโดยสรุป การศึกษาครั้งนี้ต้องการตอบคำถามที่ว่า “ความสัมพันธ์เชิงอำนาจได้ส่งผลอย่างไรบ้างต่อการก่อเกิดและพัฒนาการของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมา” และ “ในปัจจุบันนี้ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้กระทำการต่าง ๆ ได้ส่งผลต่อการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างไรบ้าง” ศึกษาครั้งนี้จึงมีเนื้อหาที่รวมถึงการจัดตั้ง การจัดการ และภาวะผู้นำของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” รวมทั้งพยายามค้นหาปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานของเครือข่ายฯ อันจะนำไปสู่การถอดบทเรียนเพื่อสามารถสร้างตัวแบบที่เหมาะสม (Appropriate model) สำหรับการจัดการภาคีเครือข่าย ในกรณีของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” โดยคาดว่าจะจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาต่อยอดองค์ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับการศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ ที่ส่งผลต่อการก่อรูป การจัดตั้ง และการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบภาคีเครือข่าย รวมทั้งจะเป็นประโยชน์ต่อฝ่ายปฏิบัติ ทั้งเจ้าหน้าที่ป่าไม้และชาวบ้านที่จัดทำโครงการป่าชุมชน เพื่อจะได้นำไปสู่การพัฒนาการจัดการในรูปแบบภาคีเครือข่ายให้ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้นต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1 เพื่อศึกษาถึงการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 2 เพื่อศึกษาถึงการขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
- 3 เพื่อค้นหา “รูปแบบที่เหมาะสม” สำหรับการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตการวิจัย

- 1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษานี้มุ่งความสนใจไปที่ “การจัดการเครือข่ายป่าชุมชน” โดยพิจารณาจากตัวแปรสำคัญได้แก่ ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้กระทำการต่าง ๆ ที่ส่งผลต่อนโยบายป่าไม้ การนำนโยบายไปปฏิบัติ ผลกระทบ และผลสะท้อนกลับของนโยบายป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ส่งผลต่อการก่อรูปและการเคลื่อนไหวของขบวนการภาคประชาชนที่จัดตั้งในรูปแบบของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ปัจจัยทางด้านภาวะผู้นำ (ความซื่อสัตย์ เสียสละเพื่อส่วนรวม ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน และมีวิสัยทัศน์กว้างไกล) การปฏิสังสรรค์และความไว้วางใจระหว่างสมาชิกของเครือข่าย การมีส่วนร่วมของสมาชิกบนฐานของความเสมอภาค กลไกการจัดการความขัดแย้งทางสังคม และการให้ความสำคัญต่ออุดมการณ์ในการอนุรักษ์ป่า

การศึกษาครั้งนี้จะได้พิจารณาว่าปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจจะส่งผลต่อการก่อรูปและพัฒนาการของเครือข่ายป่าชุมชนอย่างไรบ้าง รวมทั้งการดำเนินงานของภาคีเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิก การสนับสนุนทรัพยากรให้แก่กันและกัน ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน เสริมสร้างกำลังใจให้แก่กันและกัน และเพิ่มอำนาจการต่อรองให้แก่เครือข่ายในภาพรวม ซึ่งการทำงานของภาคีเครือข่ายดังกล่าวนี้ จะส่งผลย้อนกลับ (Feedback) ไปยังป่าชุมชนที่เป็นสมาชิกของเครือข่าย (เช่น เครือข่ายเข้ามาให้การสนับสนุนต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสมาชิก ฯลฯ) และส่งผลย้อนกลับไปยังการจัดการภาคีเครือข่ายอีกด้วย

2 ขอบเขตด้านพื้นที่

การศึกษาครั้งนี้ มีขอบเขตพื้นที่ในการศึกษา ได้แก่ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” อันประกอบด้วยสมาชิก 9 โชนพื้นที่ ดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่ากระดาน
2. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา
3. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่าตะเกียบ
4. เครือข่ายป่าชุมชนพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้
5. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลพลวงทอง
6. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลเกษตรสุวรรณ
7. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลเขาน้อย
8. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลพวา - ชุนช่อง
9. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลหนองตาคง

ภาพที่ 1 แผนที่ของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก

3 ขอบเขตด้านระยะเวลา

ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา เริ่มตั้งแต่มีการเคลื่อนไหวเพื่อจัดตั้งป่าชุมชนเป็นครั้งแรกในตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา คือ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2539 หลังจากนั้นได้มีการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา ในปี 2551 และขยายไปสู่การจัดตั้ง “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออก” โดยจะดำเนินการศึกษาถึงการเคลื่อนไหวของ “เครือข่ายฯ” มาจนถึงปัจจุบันนี้

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. คาดว่าจะทำให้ทราบถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ส่งผลต่อการก่อรูปและพัฒนาการของเครือข่ายป่าชุมชน 5 จังหวัดภาคตะวันออก รวมทั้งปัญหาและอุปสรรคในการขับเคลื่อนเครือข่ายฯ อีกด้วย

2. จะนำผลงานการศึกษา ไปมอบให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ และคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก เพื่อจะได้นำรายงานผลการวิจัยในครั้งนี้ไปใช้ในการพัฒนาการบริหารจัดการเครือข่ายป่าชุมชนให้ประสบความสำเร็จในการปกป้องผืนป่าดิบกลุ่มต่ำผืนสุดท้ายของประเทศให้คงอยู่ต่อไปในอนาคต

3. เป็นประโยชน์ต่อผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการจัดการเครือข่ายปทุมชนในอนาคต เมื่อมีโอกาสได้อ่านผลงานการศึกษานี้ จะทำให้สามารถใช้เป็นความรู้พื้นฐานสำหรับการศึกษาเพื่อต่อยอดองค์ความรู้ให้กว้างขวางและลึกซึ้งต่อไป

บทที่ 2

การสำรวจวรรณกรรม

บทนี้จะได้นำเสนอแนวคิดทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง โดยมีการเรียงลำดับหัวข้อดังต่อไปนี้

1. แนวคิดที่ด้วยการจัดการเครือข่าย
2. แนวคิดความไวเนื้อเชื้อใจ
3. แนวคิดภาวะผู้นำสาธารณะ
4. แนวคิดที่ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน
5. แนวคิดที่ด้วยการป่าชุมชน
6. แนวคิดที่ด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม
7. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
8. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา
9. นิยามศัพท์เฉพาะ

แนวคิดที่ด้วยการจัดการเครือข่าย

แนวคิดที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษาในครั้งนี้ คือ แนวคิดที่ด้วยการจัดการเครือข่าย ซึ่งในบทนี้จะได้นำคำอธิบายอย่างละเอียด ตามลำดับ

1. ความหมายของ “เครือข่าย”

มีผู้รู้ได้ให้การนิยามคำว่า “เครือข่าย” เอาไว้หลายคน อาทิ อเนก นาคะบุตร (2533, หน้า 29) ซึ่งได้กล่าวว่า เครือข่าย หมายถึง การรวมกลุ่มของบุคคลในชุมชน บุคคลระหว่างชุมชน กลุ่มกับกลุ่ม ชุมชนกับชุมชน โดยยึดหลักตามขอบเขตพื้นที่ ประเด็นปัญหา และสถานภาพทางสังคม โดยไม่แยกออกจากกันระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติ รวมทั้งไม่แยกเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเดียวกัน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533, หน้า 209-214) กล่าวว่า เครือข่ายสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมดของคนในสังคมที่กลุ่มบุคคลมีต่อกัน โดยคุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ เครือข่ายสังคมนี้ ประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด การเรียนรู้ของบุคคล หรือกลุ่มองค์กรใดก็ตามย่อมสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเครือข่ายสังคมรูปแบบต่าง ๆ

ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์ (2536, หน้า 64-65) กล่าวว่า สังคมมีลักษณะเป็นเครือข่ายคล้ายใยแมงมุม กล่าวคือ บุคคลเป็นจุดที่เส้นใยที่เครือข่ายมาพบกัน อันทำให้บุคคลหนึ่งมีความสัมพันธ์กับคนอื่นอีกจำนวนมากในหลายรูปลักษณะ คนแต่ละคนจึงมีความสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นจำนวนมาก ทั้งความสัมพันธ์ในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน บุคคลที่มีเครือข่ายกว้างขวางย่อมมีความสำคัญในสังคมและมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านมากกว่าคนอื่น ๆ ที่มีเส้นสายความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับคนอื่น ๆ จำนวนน้อย บุคคลที่เป็นจุดรวมของสายสัมพันธ์จำนวนมากนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดรวม (Nodes) ของความสัมพันธ์ในท้องที่หรือชุมชนนั้นได้

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้ให้ความหมายของคำว่า “เครือข่าย” ไว้ว่า หมายถึงรูปแบบหนึ่งของการประสานงานของบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรหลาย ๆ องค์กรที่ต่างก็มีทรัพยากรของตนเอง มีเป้าหมาย มีวิธีการทำงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง บุคคลหรือกลุ่มเหล่านี้ได้เข้ามาประสานงานกันเป็นระยะเวลายาวนานพอสมควร แม้อาจจะไม่มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่ก็มี การวางฐานเอาไว้ เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือหรือขอความร่วมมือจากกลุ่มอื่น เพื่อแก้ปัญหาที่สามารถติดต่อได้ ในการเข้าร่วมเป็นองค์กรเครือข่ายแม้ว่าองค์กรเหล่านี้จะมีบางสิ่งบางอย่างร่วมกัน เช่น มีเป้าหมายการทำงานร่วมกัน มีผลประโยชน์ร่วมกัน องค์กรเหล่านี้ยังคงความเป็นเอกเทศอยู่ เพราะว่าการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายเป็นการเข้าร่วมเพียงบางส่วนขององค์กรเท่านั้น

นักวิชาการคนต่อมาคือ นฤมล นิราทร (2543, หน้า 6) ได้เสนอว่าเครือข่ายหรือ Network มีความหมายได้หลายลักษณะซึ่งหากมองในเชิงโครงสร้าง เครือข่าย หมายถึง กลุ่มของจุดต่าง ๆ ซึ่งเชื่อมโยงต่อกันด้วยเส้น โดยจุดต่าง ๆ คือ บุคคลหรือกลุ่ม ส่วนเส้นที่เชื่อมนี้ คือ ความสัมพันธ์ที่บุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ มีต่อกัน ส่วนอีกท่านหนึ่ง คือ อรรถพร พงษ์วาท (ม.ป.ป. อ้างถึงใน ประกายทิพย์ วงศ์หอม, 2543, หน้า 19) ได้ให้ความหมายของเครือข่ายความร่วมมือ (Co-operative network) ว่า หมายถึง การเชื่อมโยงร้อยรัด เอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติการกิจอย่างหนึ่งอย่างใดร่วมกัน

พระมหาสุทนต์ อาภากร (2547, หน้า 6-7) กล่าวว่า เครือข่ายทางสังคม (Social network) หมายถึง ความสัมพันธ์ในสังคมมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ปัจเจกบุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม และกลุ่มกับเครือข่าย โดยเป็นการอธิบายถึงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ เช่น กิจกรรม การสื่อสาร ความร่วมมือ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งโดยนัยแห่งความสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นการอธิบายถึงปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้น ในฐานะความสัมพันธ์ที่โยงใย อธิบายถึงแบบแผนพฤติกรรมทางสังคมที่มีความเกี่ยวข้องกับปัจเจกบุคคลและสังคมใน การที่จะดำเนินกิจกรรมความสัมพันธ์ การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฯลฯ กับฝ่ายต่าง ๆ

เพื่อให้เกิดกระบวนการตามเหตุและปัจจัยนั้น ๆ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (2547, หน้า 12) มองว่า “เครือข่าย” เป็นธรรมชาติที่แท้ของสรรพสิ่ง ที่มีการเชื่อมโยงกันอย่างไร้ระเบียบและมีการจัดการตัวเอง โดยเป็นการอธิบายถึงระบบความสัมพันธ์ของวิถีชีวิต ธรรมชาติ และปรากฏการณ์ทางสังคม ที่เป็นเสมือนการพิจารณาและยอมรับถึงหลักความจริงของชีวิตและความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงว่า “การเชื่อมโยงเกาะเกี่ยวและพึ่งพาอาศัยกันเท่านั้น ที่จะทำให้การดำรงอยู่ของสรรพสิ่งดำเนินไปอย่างเหมาะสม ก่อให้เกิดพลังและกระบวนการที่ต่อเนื่อง รวมทั้งเป็นเครือข่ายที่สามารถสร้างและจัดการตนเองได้อย่างเป็นองค์รวม” นอกจากนี้ เครือข่ายยังเป็นความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนทางสังคมแบบสมัยใหม่ ที่ใช้ฐานความรู้ และปัญญาในการขับเคลื่อนทางสังคม ซึ่งกระบวนการนั้นมีความสำคัญต่อการขยายแนวคิดและกระบวนการทำงาน ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีความสำคัญยิ่ง เพราะนำไปสู่การสร้างความรู้ใหม่ด้วยวิธีการใหม่ และเกิดปัญหาในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม โดยเฉพาะความเป็นมิตรภาพ (พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, 2547, หน้า 20-26) เครือข่ายเป็นสัมพันธภาพของสมาชิกที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่มุ่งเน้นกระบวนการทำงานร่วมกัน ระหว่าง “ข่าย” ต่าง ๆ โดย “ข่าย” จะเป็นเครือข่ายไม่ได้ ถ้าหากปราศจาก “งาน” ดังนั้น ข่ายจะเป็นเครือข่ายได้นั้น “ข่าย” หรือ “net” ก็ต้อง “ทำงาน” หรือ “work” ร่วมกันเป็น “Network” โดยเป็นผู้ให้และผู้รับบนความแตกต่างหลากหลายของสมาชิก ซึ่งเห็นคุณค่าและประโยชน์ในความเป็นเครือข่าย โดยมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่งกับช่องทางการติดต่อสื่อสาร ที่จะก่อให้เกิดการรับรู้และการสร้างความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน (ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ ปี 2546 อ้างถึงในพระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, 2547, หน้า 35-36)

เสถียร จิรรังสิมันต์ (2549) เครือข่าย หมายถึง การเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน โดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการหลักของตนต่อไปอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตนเอง การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นรูปของการรวมตัวกันแบบหลวม ๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็น หรืออาจอยู่ในรูปของการจัดองค์กรที่เป็น โครงสร้างของความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า เครือข่าย คือ ความสัมพันธ์เชื่อมต่อกันระหว่างปัจเจกบุคคล กลุ่ม หรือ โครงสร้างความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีลักษณะแบบองค์กรอย่างชัดเจน ซึ่งมีขนาดตั้งแต่ระดับเล็กที่สุดของพื้นที่ชุมชน ไปจนถึงขนาดใหญ่ระดับประเทศ หรือนานาชาติ และมีการปฏิบัติงาน กิจกรรม เพื่อให้สังคมเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการพัฒนาร่วมกัน โดยที่การเชื่อมต่อกันระหว่างมนุษย์นั้น จะก่อให้เกิดความสัมพันธ์ย้อนกลับเชิงบวก อันจะส่งผลให้เกิดพลัง

ทวิคูณ เกิดการขยายผลแบบก้าวกระโดด เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนคุณภาพอย่างฉับพลัน อันเป็นเป้าหมายที่พึงปรารถนาของการสร้างเครือข่าย ซึ่งก็คือ การนำเอาจิตวิญญาณสร้างสรรค์ของมนุษย์ปัจเจกชนมาถักทอเชื่อมโยงรวมเข้าด้วยกัน

การสร้างเครือข่ายสามารถพิจารณาได้จากระบบสิ่งมีชีวิตซึ่งมีการเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ดังนั้นต้องสร้างโอกาสในการเชื่อมโยงเครือข่ายต่อไปเรื่อย ๆ มีการเรียนรู้โดยผ่านการลองผิดลองถูกอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การสื่อสาร” จะต้องเข้ามามีบทบาทสำคัญในการสร้างเครือข่าย กล่าวคือ “การส่งสาร” จะต้องประกอบด้วยการส่งข้อมูลหรือข่าวสารที่มีความชัดเจน เพื่อให้ผู้รับเข้าใจได้โดยง่าย และ “การรับสาร” จะต้องพร้อมที่จะเปิดใจรับข้อมูลหรือข่าวสารอื่นที่อยู่นอกเหนือจากความคิดที่ตนมีอยู่เดิม การส่งสารและการรับสารที่มีประสิทธิภาพจะส่งผลให้เกิดการขยายเครือข่ายออกไปในวงกว้างได้ นอกจากนี้ เครือข่าย ต้องมีจุดยืน มีวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน และพร้อมที่จะเชื่อมโยงกับองค์กรอื่นอยู่เสมอ รวมทั้งต้องมีความยืดหยุ่น ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว แต่เน้นให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของเครือข่ายเป็นสำคัญ

ในภาคธุรกิจการสร้างเครือข่ายนำไปสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มในเชิงธุรกิจ เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ เป็นต้น ในงานพัฒนาชุมชนการสร้างเครือข่ายในการทำงานเป็นวิธีการหนึ่งในการให้ได้ว่าซึ่งความยั่งยืนของการพัฒนา ซึ่งนักพัฒนาพบว่า เครือข่ายเป็นเครื่องมือที่ชาวบ้านยอมรับง่ายที่สุด เนื่องจากแนวคิดและวิธีปฏิบัติเรื่องเครือข่ายเป็นสิ่งที่อยู่ในวัฒนธรรมของชาวบ้านอยู่แล้ว (นฤมล นิราทร, 2543, หน้า 9)

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2537, หน้า 78) ได้กล่าวถึงการเกิดขึ้นของเครือข่าย ซึ่งจำแนกเป็น 2 แบบ คือ 1. เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยเหตุปัจจัย 3 ประการ คือ 1. ปัจจัยทางเครือญาติ 2. ปัจจัยทางความเชื่อ และ 3. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และ 2. เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง เกิดจากความพร้อมและความต้องการของผู้นำ รวมทั้งได้รับการหนุนช่วยจากองค์กรภายนอกชุมชน เช่น รัฐบาล หรือองค์กรพัฒนาเอกชนถ้าสามารถเข้าใจองค์กรชุมชน และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน รวมทั้งสามารถเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งสังคมได้ก็จะเป็นประโยชน์มาก เมื่อทุกภาคเกิดเครือข่ายนี้แล้ว บ้านเมืองจะมั่นคงได้

2. องค์ประกอบและประเภทของเครือข่าย

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) กล่าวว่า เครือข่ายมีองค์ประกอบ 7 ด้าน ดังนี้

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (Common perception) สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุผลการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหา และมีสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน มีประสบการณ์ในปัญหาร่วมกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึก

ผูกพัน ในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น การรับรู้ร่วมกันถือเป็นหัวใจของเครือข่ายที่ทำให้เครือข่ายมีความต่อเนื่อง เพราะหากสมาชิกไม่มีความเข้าใจในการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายจะทำให้การประสานงานเป็นไปอย่างยากลำบากเพราะต่างคนต่างก็ใช้กรอบการมองโลกคนละกรอบ ย่อมมองปัญหาหรือความต้องการที่เกิดขึ้นไปคนละทิศทางแต่ไม่ได้ความหมายว่าสมาชิกของเครือข่ายไม่สามารถจะมีความคิดเห็นแตกต่างกัน เพราะมุมมองที่แตกต่างย่อมมีประโยชน์ช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ในการทำงาน

2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision) วิสัยทัศน์ร่วมเป็นการมองเห็นภาพของจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกันและมีเป้าหมายที่จะไปด้วยกัน อันจะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพและช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองความคิดที่แตกต่างลงไปได้ ในทางตรงข้ามเมื่อใดที่เป้าหมายส่วนตัวขัดแย้งกับวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของเครือข่ายพฤติกรรม การปฏิบัติของสมาชิกก็จะเริ่มแตกต่างจากสิ่งที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้นแม้ว่าวิสัยทัศน์ร่วมเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาในการสร้างให้เกิดขึ้น แต่ก็จำเป็นต้องสร้างให้เกิดขึ้นให้ได้และสมาชิกของเครือข่ายก็ควรมีวิสัยทัศน์ย่อยส่วนตัวที่สอดคล้องไปด้วยกันกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แม้อาจไม่ได้ซ้อนทับอย่างแนบสนิทกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แต่อย่างน้อยก็ควรสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน

3. การเกิดผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (Mutual interests/benefits) เครือข่ายเกิดจากที่สมาชิกแต่ละคนก็มีความต้องการของตนเอง และได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันจนเกิดการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดใจให้รวมเป็นเครือข่าย ดังนั้นการรวมเป็นเครือข่ายจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ในที่นี้ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและไม่ใช่ว่าตัวเงิน อาทิ เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ กล่าวโดยสรุปก็คือ การที่จะดึงใครเข้ามามีส่วนร่วมในขบวนการเครือข่ายจำเป็นต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ ที่เขาจะได้รับจากการเข้าร่วม และในหลายกรณีอาจเป็นการพิจารณาล่วงหน้าก่อนที่เขาจะร้องขอด้วยซ้ำแม้ผลประโยชน์ที่แต่ละคนได้รับอาจมีน้อยแตกต่างกัน แต่ทุกคนได้รับผลประโยชน์ ประเด็นสำคัญอีกประการก็คือผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับต้องเพียงพอสำหรับเขาในการที่จูงใจให้เข้ามีส่วนร่วมในทางปฏิบัติจริง โดยไม่ได้มีส่วนร่วมแบบประดับที่มีเพียงตำแหน่งหรือรายชื่อในเครือข่ายแต่ไม่มีการเข้าร่วมปฏิบัติจริงในเครือข่าย

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (All stakeholders participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย นับเป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายในเครือข่าย (All stakeholders in network)

ยอมเป็น เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจและร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง
 ดังนั้น สถานะของสมาชิกในเครือข่ายจึงควรเป็นไปในลักษณะของความเท่าเทียมกัน (Equal status)
 ในฐานะของ คู่หุ้นส่วน (Partner) ของเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (Horizontal
 relationship) ที่เท่าเทียมกันแทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (Vertical relationship) หมายความว่า หาก
 การรวมตัวเป็นเครือข่ายเกิดขึ้นระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ ก็ต้องวางสถานะ
 ของตนเองเทียบเท่ากับประชาชนในฐานะของสมาชิกเครือข่ายมิใช่การวางตัวเป็นเจ้านายเหนือ
 ประชาชน

5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (Complementary relationship) องค์ประกอบที่จะทำให้
 เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก็คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมสร้างซึ่งกันและกัน
 โดยที่จุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยเสริมจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น
 จากการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากกว่าการไม่สร้างเครือข่ายแต่ต่างคนต่างอยู่ ตัวอย่างเช่น นักวิชาการ
 ที่เข้าใจสภาพท้องถิ่นเข้าไปทำการวิจัยร่วมกับประชาชนในท้องถิ่น ก็จะก่อให้เกิดการสะสม
 องค์ความรู้ของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ในขณะที่ประชาชนในท้องถิ่นก็
 ให้ข้อมูลและความร่วมมือในการศึกษาวิจัย หรือการที่มูลนิธิขององค์กรธุรกิจช่วยสนับสนุนด้าน
 การเงินแก่องค์กรประชาชน ขณะเดียวกันความสำเร็จขององค์กรประชาชนก็สร้างชื่อเสียงแก่
 องค์กรธุรกิจนั้นด้วย

6. การพึ่งพิงอิงร่วมกัน (Interdependence) เนื่องจากธรรมชาติความจำกัดของสมาชิกใน
 เครือข่ายทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายจึงไม่สามารถดำรงอยู่
 ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยตัวเอง การจะทำให้เป้าหมายร่วมสำเร็จได้นั้นสมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่ง
 กันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่ายเพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การจะทำให้สมาชิก
 หรือหุ้นส่วนของเครือข่ายยึดโยงกันให้แน่นหนาจำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกได้ว่า หากเอา
 หุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล่มลงไปได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคน จึง
 จำเป็นต่อการดำรงอยู่ของเครือข่าย ซึ่งการพึ่งพิงร่วมกันนี้จะส่งผลให้สมาชิกต้องมีการปฏิสัมพันธ์
 ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (Interaction) สมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรม
 ร่วมกันเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียนหรือ
 การพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาร่วมกัน
 เป็นต้น ซึ่งผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมา ด้วย
 ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นลักษณะความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกัน (Reciprocal exchange)
 มิใช่ปฏิสัมพันธ์ฝ่ายเดียว (Unilateral exchange) ยิ่งสมาชิกมีการปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดก็ยิ่งเกิด

ความผูกพันภายในระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงในระดับที่แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น (highly integrated) นอกจากนี้ การปฏิสัมพันธ์ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น อันจะช่วยให้เครือข่ายเพิ่มพูนความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

รุ่งโรจน์ เพชรบุรณิน (2546, หน้า 22) กล่าวว่า เครือข่ายประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ 1. สมาชิก เครือข่ายจะต้องเริ่มจากสมาชิก ซึ่งหากเครือข่ายมีสมาชิกมากต้องมีการจัดแบ่งหน้าที่กันทำ 2. กรรมการและผู้ประสานงาน เพื่อให้เกิดการนำเครือข่ายจำเป็นต้องมีผู้ประสานงาน เพื่อให้เกิดการจัดการที่ดีต่อกระบวนการ ที่ทำให้สมาชิกสามารถนำพาเครือข่ายขับเคลื่อนไปข้างหน้าอย่างมีพลังร่วม 3. เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ ต้องมีความชัดเจนของเป้าหมายเพราะมีความสำคัญต่อการเข้าร่วมและคงอยู่ของสมาชิก ตลอดจนสามารถตอบสนองต่อความต้องการหรือภารกิจของตนเองหรือองค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ 4. กิจกรรม เครือข่ายต้องมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และจะต้องเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก

นฤมล นิราทร (2543) กล่าวว่า มีวิธีการในการจำแนกประเภทของเครือข่ายอยู่ 4 วิธี ดังต่อไปนี้ วิธีแรก จำแนกตามพื้นที่ดำเนินงาน เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด ภาค และระดับประเทศ วิธีที่สอง จำแนกตามประเภทกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายที่ทำงานด้านเด็ก ด้านสตรี ด้านสาธารณสุข ด้านเศรษฐกิจ ด้านการพัฒนาชุมชน ด้านสิทธิมนุษยชน ด้านสิ่งแวดล้อม ฯลฯ วิธีที่สาม จำแนกตามอาชีพ หรือสถานภาพทางสังคม เช่น เครือข่ายแรงงาน เครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจชุมชน เครือข่ายครูพิทักษ์สิทธิเด็ก เครือข่ายพระสงฆ์ เครือข่ายสภานักเรียน ฯลฯ และวิธีสุดท้าย จำแนกตามรูปแบบ โครงสร้างหรือความสัมพันธ์ ซึ่งจำแนกเป็น เครือข่ายตามแนวตั้ง และเครือข่ายตามแนวนอน

นฤมล นิราทร อธิบายเพิ่มเติมว่า เครือข่ายตามแนวตั้ง (Vertical networking) หมายถึง เครือข่ายที่โครงสร้างมีลักษณะเป็นช่วงชั้น ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเครือข่ายมีความไม่เท่าเทียมกัน กล่าวคือ มีองค์กรที่มีสถานภาพสูงกว่าและอยู่ในฐานะเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือแก่องค์กรที่เป็นลูกข่าย เครือข่ายตามแนวตั้ง พบมากในองค์กรธุรกิจ เช่น เครือข่ายแฟรนไชส์ต่าง ๆ ซึ่งลูกข่ายต้องพึ่งพาบริษัทแม่ในเรื่องเครื่องหมายการค้า ขณะที่ลูกข่ายต้องเสียค่าใช้จ่ายสำหรับประโยชน์ที่จะได้จากแม่ข่าย ส่วนเครือข่ายตามแนวนอน (horizontal networking) เป็นเครือข่ายที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรต่าง ๆ ภายในเครือข่ายมีความเท่าเทียมกัน ลักษณะการแลกเปลี่ยนเป็นไปโดยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การติดต่อภายในเครือข่าย เป็นการติดต่อระหว่างบุคคลหรือองค์กรหรืออาจจะมีองค์กรทำหน้าที่ประสานงานระหว่างเครือข่าย เช่น จัดประชุม กระจายข่าวสารข้อมูล หรือเป็นแกนกลางเมื่อต้องการมีการปฏิบัติการร่วมกัน องค์กรประสานงานนี้จะต้องมีสถานภาพเท่าเทียมกับองค์กรอื่น ๆ ภายในเครือข่าย เครือข่ายในงานพัฒนาส่วนใหญ่เป็นเครือข่ายตามแนวนอน

Warner (1988) กล่าวถึงองค์ประกอบของเครือข่าย โดยใช้ตัวอักษรย่อในภาษาอังกฤษ 4 ตัว คือ LINK (หรือการเชื่อมต่อ) เพื่ออธิบายองค์ประกอบดังกล่าว ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

1. การเรียนรู้ (Learning) ได้แก่ การเรียนรู้เกี่ยวกับความจำเป็นและความต้องการของตนเองและผู้อื่น
2. การลงทุน (Investing) ได้แก่ การลงทุนด้านเวลาและพลังงานในการติดต่อและเชื่อมประสานกับบุคคลต่าง ๆ
3. การดูแล (Nurturing) ได้แก่ การดูแลสัมพันธ์ภาพระหว่างสมาชิกของเครือข่ายอย่างใกล้ชิด ทั้งในเรื่องการทำงานและสัมพันธ์ภาพส่วนตัว และ
4. การรักษา (Keeping) ได้แก่ การรักษาทิศทางการบรรลุเป้าหมาย โดยเฉพาะการตรวจสอบความต้องการของสมาชิก และการเปิดใจรับฟัง

ชนัญญา กาญจนรังษิณนธ์ (2542) ได้อธิบายว่า วิธีการจำแนกคุณลักษณะของเครือข่ายมี ดังนี้

1. จำแนกบนพื้นฐานของคุณลักษณะของสมาชิก เช่น เครือข่ายชาวนา เครือข่ายนักวิจัย หรือเครือข่ายวิศวกร บางเครือข่ายรวมคนที่ทำงานในระดับเดียวกันเป็นประเภทเดียวกันหรือเน้นเครือข่ายแนวราบ เช่น เครือข่ายชาวนา (ประกอบด้วยคนที่เป็นชาวนาเท่านั้น) บางเครือข่ายรวมคนที่ทำงานสาขาเดียวกันแต่ต่างระดับกันเข้าด้วยกันหรือเน้นเครือข่ายแนวตั้ง เช่น ชาวนา นักวิจัยด้านการเกษตร หน่วยงานกำหนดนโยบายการเกษตร และหน่วยงานระหว่างประเทศที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการเกษตร เป็นต้น บางเครือข่ายมีสมาชิกแบบบุคคล แต่บางแห่งก็มีสมาชิกเป็นองค์กรหรือสถาบัน และบางแห่งมีสมาชิกแบบบุคคลและองค์กรร่วมกัน
2. จำแนกตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ บางแห่งเป็นเครือข่ายระดับประเทศ เครือข่ายระดับภูมิภาค เครือข่ายระดับชุมชนลุ่มน้ำ เช่น เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ เป็นต้น หรืออาจแบ่งตามเขตที่มีระบบนิเวศทางการเกษตรเหมือนกัน เช่น เครือข่ายข้อมูลข่าวสารในพื้นที่แห้งแล้ง (Arid lands information network)
3. จำแนกตามวัตถุประสงค์ของเครือข่าย เครือข่ายจำนวนมากตั้งขึ้น เพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างสมาชิกและการแบ่งปันข้อมูลข่าวสารเป็นวัตถุประสงค์หลักของเครือข่าย บางเครือข่ายตั้งขึ้นเพื่อความร่วมมือในการวิจัยศึกษา ฝึกอบรมหรือ บางเครือข่ายมีสมาชิกแบบบุคคล แต่บางแห่งมีสมาชิกเป็นองค์กรหรือสถาบัน และบางแห่งมีสมาชิกแบบบุคคลและองค์กรร่วมกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2538, หน้า 62-63) ได้แบ่งรูปแบบของเครือข่ายตามลักษณะว่าด้วยการควบคุมสั่งการ เป็น 2 แบบ คือ

1. เครือข่ายแนวตั้ง เป็นเครือข่ายที่สถานภาพและฐานะของคนแตกต่างกัน จะเรียงจากสูงไปหาดำและการเปลี่ยนระหว่างชั้นมีลักษณะไม่เสมอกัน ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานของรัฐ กับชาวบ้าน หรือ NGO กับชาวบ้าน เป็นต้น และ
2. เครือข่ายแนวนอน เป็นเครือข่ายที่มีฐานะและสถานภาพของคนในทุกกลุ่มที่เข้ามาเป็นเครือข่ายเดียวกัน มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน การแลกเปลี่ยนทรัพย์สินหรือบริการต่าง ๆ มีลักษณะ

ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างตัวชาวบ้านเองกับครอบครัว
ชาวบ้านกับกลุ่มเครือญาติ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ แบ่งประเภทของเครือข่ายตามลักษณะกลไก
ของการเกิดเครือข่าย ดังต่อไปนี้ 1. เครือข่ายที่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ประสาน 2. เครือข่ายที่มี
เจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ส่งเสริม 3. เครือข่ายที่มีเอ็นจีโอ เป็นผู้ส่งเสริมและประสาน และ 4. เครือข่าย
ที่มีผู้นำชุมชนที่มีประสบการณ์เป็นผู้ส่งเสริมและประสาน

นฤมล นิราทร (2543, หน้า 21-22) ได้กล่าวถึงลักษณะของเครือข่ายไว้ดังนี้ 1. เครือข่ายมี
ลักษณะเป็นโครงสร้างทางความคิด (Cognitive structure) ไม่ว่าจะพัฒนาไปถึงระดับใด บุคคลที่
เกี่ยวข้องในองค์กรเครือข่ายจะมีกรอบความคิดเกี่ยวกับองค์กรเครือข่ายใกล้เคียงกัน ทั้งในด้าน
ความรู้ความสามารถ และความคาดหวังต่อเครือข่าย 2. องค์กรเครือข่ายไม่มีลำดับชั้น (Hierarchy)
การเชื่อมโยงระหว่างองค์กรเครือข่ายเป็นไปในลักษณะแนวราบ แต่ละองค์กรเป็นอิสระต่อกัน แต่
ระดับความเป็นอิสระของแต่ละองค์กรอาจไม่เท่ากัน และ 3. องค์กรเครือข่ายมีการแบ่งงานกันทำ
(Division of labor) ก่อให้เกิดการพึ่งพิงและแลกเปลี่ยนความสามารถระหว่างกัน หากองค์กรใดไม่
สามารถแสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์ก็อาจหลุดจากเครือข่ายได้ ในทางตรงข้าม หากแสดง
ความสามารถสูงขึ้นก็จะนำไปสู่การพึ่งพิงและขึ้นต่อกันมากขึ้นเป็นเงาตามตัว 4. ความเข้มแข็งของ
องค์กรที่ร่วมกันเป็นเครือข่ายจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของเครือข่าย ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า
การพัฒนาของแต่ละเครือข่ายจึงขึ้นอยู่กับสมาชิกของแต่ละองค์กรเครือข่าย 5. องค์กรเครือข่าย
กำหนดการบริหารจัดการกันเอง (Self-regulating) ในการทำงานร่วมกันในลักษณะแนวราบ ต้องมี
ความสมานฉันท์ โดยผ่านกระบวนการประชาธิปไตยโดยตรง หมายถึง การต่อรองและการตกลง
ระหว่างองค์กรเครือข่ายเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายในเพื่อให้เครือข่ายสามารถบรรลุ
วัตถุประสงค์ได้ และ 6. ความสำเร็จขององค์กรเครือข่าย ต้องอาศัยระยะเวลาในการบ่มเพาะ
ความสัมพันธ์ ความศรัทธา และความไว้วางใจ ตลอดจนสร้างกรอบทางความคิด เพื่อให้เกิด
การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การแก้ไขปัญหาพร้อมกันอย่างสร้างสรรค์ รวมทั้งการดำเนินการ
ร่วมกันระหว่างองค์กรเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง

Bourrevain (1974 อ้างถึงใน ชาติชาย ณ เชียงใหม่, 2533, หน้า 212) จำแนกประเภทของ
เครือข่ายออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ 1. เครือข่ายความคิด เน้นการทำงานด้านความคิด ความรู้หรือ
เทคนิคต่าง ๆ เป็นแหล่งที่ผู้นำได้มีโอกาสเผยแพร่แนวความคิดของตน และได้แลกเปลี่ยน
ประสบการณ์ของตนกับคนอื่น ๆ ทำให้เกิดความคิดที่ชัดเจนขึ้น 2. เครือข่ายกิจกรรม เน้น
ความร่วมมือและช่วยเหลือกันในการทำกิจกรรม และ 3. เครือข่ายให้การสนับสนุนต่าง ๆ แก่
สมาชิก นอกจากนี้ Bourrevain ยังได้กล่าวถึงคุณลักษณะของเครือข่ายที่ดี ดังต่อไปนี้ 1. ต้องเป็น

การทำงานแบบดาวกระจาย ไม่รวมศูนย์ ตัวศูนย์กลาง คือผู้ประสานงาน 2. องค์กรสมาชิกมีความเท่าเทียมกัน 3. มีการสื่อสารหลายทาง 4. มีความไว้วางใจต่อกัน 5. มีการประสานงานทั้งแนวตั้งและแนวนอน 6. มีกิจกรรมร่วมกันที่ต่อเนื่องและเป็นประโยชน์โดยความร่วมมือจากสมาชิก และ 7. มีแกนกลางที่มีประสิทธิภาพ

3. วิธีการสร้างเครือข่าย

นฤมล นิราทร (2543) พบว่า โครงสร้างและฐานะเครือข่ายความสัมพันธ์ที่มีในชุมชนประกอบไปด้วยความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เพื่อนบ้าน และพรรคพวกเพื่อนฝูง ความสัมพันธ์ผ่านกระบวนการประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์ผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและวัฒนธรรม โดยเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายในชุมชน จะมีวัด โรงเรียน และโครงสร้างช่องทางการติดต่อสื่อสารทำหน้าที่เป็นรากฐานที่สำคัญที่นำไปสู่ความร่วมมือในชุมชน และความสัมพันธ์กับภายนอก โดยวิธีการสร้างเครือข่ายทางสังคมภายในชุมชนมีดังนี้ 1. วิธีการสร้างเครือข่ายของประชาชน จะเป็นไปได้โดยวิธีการตามธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่เกิดวิกฤตการณ์ ชาวบ้านก็จะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเฉพาะกิจ เพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าร่วมกัน 2. วิธีการสร้างเครือข่ายภาค NGOs วิธีการสร้างเครือข่ายเริ่มต้นจากชุมชน เอาชุมชนเป็นที่ตั้ง แล้วถือว่า NGOs เป็นองค์กรภายนอก เพื่อทำหน้าที่เสริมและสนับสนุนจากจุดที่ชุมชนมีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะผ่านทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และเป้าหมายของเครือข่ายชุมชน จากนั้นจึงประสานเข้ามากับเป้าหมาย รูปแบบ และเนื้อหาที่ต้องการเสริมสร้างเพิ่มเติม ซึ่งจะได้เครือข่ายที่กว้างขึ้นและสามารถตอบสนองต่อปัญหาที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างเท่าทัน 3. วิธีการสร้างเครือข่ายในภาครัฐ หน่วยงานที่มีความตื่นตัวในเรื่องการสร้างเครือข่าย คือ หน่วยงานของกรมการศึกษานอกโรงเรียน ที่พูดถึงการศึกษาที่มากกว่าการนั่งในห้องเรียน แต่เป็นการศึกษาชีวิตจริง ๆ ของมนุษย์ เป็นการจัดระบบการศึกษาแบบองค์รวม มีการขยายตัวไปในส่วนต่าง ๆ และร่วมกันเป็นภาคีการพัฒนา

เครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน เกิดจากการล่มสลายของเกษตรกรรายย่อย สภาพบ้านแตก นาถ่ม ระบบนิเวศน์เสียสมดุล ตลอดจนการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า และสงครามแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติระหว่างนายทุน รัฐ บริษัทข้ามชาติ กับเกษตรกร เป็นภาพสะท้อนให้เห็นความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศที่รัฐกำหนดแนวทางให้ ชุมชนท้องถิ่นต้องรวมกลุ่มเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาด้วยการเพิ่มพูนศักยภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการศึกษา และเรียนรู้ผ่านเครือข่ายต่าง ๆ สามารถตอบสนองการเรียนรู้ของชาวบ้านด้วยตนเอง ทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และทัศนคติ โดยรวมกลุ่มพัฒนา หรือกลุ่มกิจกรรมใน 3 ลักษณะ ได้แก่

1. การเกษตรกรรม สภาพแวดล้อม เป็นกลุ่มที่สัมพันธ์กับการเกษตร กลไกการผลิต เช่น การระดมทุน เพื่อให้สมาชิกสามารถเข้าถึงเครื่องมือทางการผลิต อาทิ ปุ๋ย ข้าว ควาย ป่าชุมชน ฯลฯ

2. เศรษฐกิจ ได้แก่ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น กลุ่มทอผ้า สหกรณ์ร้านค้า เป็นต้น 3. คุณภาพชีวิต เป็นกลุ่มที่ส่งเสริมและให้สวัสดิการแก่ชุมชน เช่น กองทุนยา ศูนย์เด็กเล็ก กลุ่มฌาปนกิจ ฯลฯ

4 การจัดการเครือข่าย

นฤมล นิราทร (2543, หน้า 59) ได้ระบุถึงองค์ประกอบของความสำเร็จในการทำงานแบบเครือข่าย มี 6 ด้าน ได้แก่ 1. ภาวะผู้นำของเครือข่าย (Leadership) 2. การเสริมพลังให้แก่สมาชิกของเครือข่าย (Empowerment) 3. การสร้างค่านิยมร่วมกันภายในเครือข่าย (Shared value) 4) การพัฒนาเครือข่ายอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา (Continuous improvement) 5. การมีพันธสัญญาที่หนักแน่นระหว่างกันภายในเครือข่าย (Commitment) และ 6. การมีพันธกรณีระยะยาวร่วมกันภายในเครือข่าย (Long-term commitment)

นอกจากนี้ นฤมล นิราทร (2543, หน้า 65) ยังได้กล่าวถึงหลักในการทำงานเครือข่าย ดังนี้ 1. สร้างความผูกพันและความรับผิดชอบต่อการสร้างเครือข่าย เครือข่ายจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อผู้ปฏิบัติมีส่วนร่วม มีการวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกันและมีความพร้อมที่จะทำงานร่วมกัน 2. มีการเคารพและให้ความไว้วางใจระหว่างกัน 3. ยึดหลักความเสมอภาคในการทำงาน รับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่าย และมีความโปร่งใสในการทำงาน 4. เตรียมตัวเตรียมใจว่าการสร้างเครือข่ายต้องใช้เวลา 5. ยึดอัตราและผลประโยชน์ขององค์กรให้น้อยลง มองให้ชัดถึงเป้าหมายของเครือข่าย 6. ต้องยึดหลักในความยืดหยุ่นในการทำงาน และเข้าใจในข้อจำกัดของแต่ละฝ่าย 7. ตระหนักในความแตกต่างทางวัฒนธรรม ทั้งในด้านพื้นที่และวัฒนธรรมองค์กรแต่ละแห่ง 8. ต้องแน่ใจว่าองค์กรที่ร่วมเครือข่ายมีความคาดหวังที่ตรงกันในการทำงาน 9. ในกรณีที่การสร้างเครือข่ายจำเป็นต้องมีการลงนามในสัญญาหรือข้อตกลง ต้องให้แน่ใจว่าเป็นสัญญาที่จัดทำอย่างรอบคอบและมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย 10. ยึดหลักการได้ประโยชน์ร่วมกันขององค์กรที่ร่วมเครือข่าย 11. ตระหนักในความเป็นอิสระขององค์กรที่ร่วมเป็นเครือข่าย และ 12. รับผิดชอบในความสำเร็จ (หรือความล้มเหลว) ร่วมกัน

เสรี พงศ์พิศ (2548, หน้า 8) กล่าวถึงการพัฒนาเครือข่ายว่า กิจกรรมสำคัญที่สุดที่เครือข่ายทุกเครือข่ายทำร่วมกัน คือ “การแลกเปลี่ยนเรียนรู้” แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและประสบการณ์ แล้วพัฒนาไปสู่การวางแผนร่วมกัน ดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน และเงื่อนไขสำคัญของเครือข่ายคือ ต้องมีการติดต่อสัมพันธ์สื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างสมาชิก อาจมีผู้ประสานซึ่งเป็นบุคคลหรือกลุ่มประสานซึ่งดำเนินกิจกรรมด้านการประสานงาน แต่ไม่ใช่เป็นผู้ดำเนินการแทนสมาชิกเครือข่ายในทุกเรื่อง เครือข่ายจะยั่งยืนถ้าหากว่าสมาชิกร่วมมือกันตั้งแต่ต้น ไม่ปล่อยให้เป็นที่หน้าทีของฝ่ายเลขานุการ ไม่ให้มีคนครอบงำ มีปัจจัยหรือทุนในการดำเนินงาน ประสานงาน มีความยืดหยุ่นปรับตัวตามที่สมาชิกส่วนใหญ่เห็นชอบ และเครือข่ายจะมี

ประสิทธิภาพเพียงใดและมีสิ่งสร้างสรรค์มากน้อยเพียงใดนั้นอยู่ที่ว่าสมาชิกมีความไว้วางใจกันเพียงใด (เสรี พงศ์พิศ, 2548, หน้า 35)

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์ (2546 อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อากาศโร, 2547, หน้า 118) กล่าวว่า ประเด็นเชิงยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อการจัดการเครือข่าย คือ

1. จุดมุ่งหมายร่วม การทำงานเครือข่ายจะเกิดประสิทธิภาพสูงหากทุกฝ่ายสามารถกำหนดจุดหมายร่วมกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจุดหมายที่ทุกฝ่ายเห็นและต้องการให้เกิดขึ้น
2. บุคคล ในเครือข่ายที่ทำงานร่วมกันนั้น จะต้องมิจิตสำนึกร่วม มีความถนัดในงานที่ทำ และมีส่วนร่วมในกระบวนการทำงาน รวมทั้งได้รับผลประโยชน์จากความเป็นสมาชิกในเครือข่าย
3. การเชื่อมโยง การทำงานของเครือข่ายจำเป็นต้องมียุทธศาสตร์ในการเชื่อมโยงที่เหมาะสม โดยอาจเชื่อมต่อกันผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ การเชื่อมต่อโดยมีศูนย์ประสานงานและการเชื่อมต่อโดยเทคโนโลยี
4. การสร้างความรู้สึกร่วม หลังจากการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายแล้ว ทุกฝ่ายจะต้องมีความรู้สึกร่วมกับกระบวนการทำงานของเครือข่าย เพื่อให้เกิดพลังในการผลักดันเป้าหมาย
5. การพัฒนาที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ ระบบการทำงานของเครือข่ายจะต้องมีความสามารถและพัฒนาให้เกิดระบบการบริหารจัดการที่โปร่งใสและตรวจสอบได้จากทุกฝ่าย ซึ่งจะเป็นการสร้างความรู้สึกที่ดีต่อทุกฝ่ายและผู้ที่จะเข้ามาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย
6. การจัดระบบข้อมูลข่าวสาร ระบบการติดต่อสื่อสารและสารสนเทศเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อความยั่งยืนของเครือข่าย เพราะจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้และเผยแพร่กิจกรรมความเคลื่อนไหวของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2547, หน้า 124-143) กล่าวถึงกระบวนการจัดการเครือข่ายว่ามี 4 ขั้นตอนตามวงจรชีวิตเครือข่าย ดังนี้

ขั้นแรก การตระหนักและการก่อตัวของเครือข่าย เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นจุดเริ่มต้นของการใช้พลังกลุ่มและความเป็นเครือข่ายในการจัดการกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น โดยมีวิธีการดังนี้

1. การศึกษาข้อมูลและสภาพการณ์ เป็นการศึกษาข้อมูล สภาพการณ์ ความพร้อมภายในกลุ่มของตนเองและข้อมูลของกลุ่มเครือข่ายอื่นรวมทั้งสภาพการณ์ทางสังคม ทำให้ทราบถึงกิจกรรมและบริบทที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการที่จะส่งเสริมหรือจัดการเครือข่าย
2. การสร้างศรัทธาและหาแนวร่วม เป็นการสร้างความเชื่อถือให้กับฝ่ายต่าง ๆ เช่น ความเชื่อถือในเรื่องของข้อมูล บุคคล และสร้างความคุ้นเคยกับบุคคลที่เป็นแกนนำ
3. การสร้างความตระหนักหรือการเสนอให้เห็นประเด็นปัญหา
4. การแสวงหาข้อมูลทางเลือก การค้นหาความต้องการและการหาจุดร่วมในการพัฒนาเครือข่าย
5. การแสวงหาทางเลือกในการทำกิจกรรมที่ส่งเสริมความสัมพันธ์และการแสวงหาแกนนำเครือข่าย และ
6. การสร้างระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย

ขั้นที่สอง การสร้างพันธมิตรและการบริหารเครือข่าย เป็นขั้นที่จะก่อให้เกิดความร่วมมือในรูปของเครือข่าย และการบริหารจัดการทั้งภายในและภายนอกเครือข่าย มีวิธีการจัดการดังนี้ 1. การกำหนดวัตถุประสงค์และข้อตกลงร่วม 2. การกำหนดบทบาท หน้าที่ และการวางผังเครือข่าย 3. การเสริมสร้างและพัฒนาผู้นำ 4. การจัดระบบการติดต่อสื่อสาร 5. การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง 6. การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม 7. การส่งเสริมและดำรงไว้ซึ่งความสัมพันธ์

ขั้นที่สาม การพัฒนาความสัมพันธ์และการใช้ประโยชน์ มีวิธีการดังนี้ 1. การทบทวนและสรุปบทเรียน 2. การเสริมสร้างผู้นำและหน่วยงานของเครือข่าย 3. การเสริมสร้างกิจกรรมสาธารณะและเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนความรู้ 4. การขยายกิจกรรมและมโนทัศน์ 5. การสร้างความรู้ใหม่และการจัดการความรู้ที่ต่อเนื่อง 6. การเสริมสร้างวัฒนธรรมเครือข่ายเพื่อจัดการความขัดแย้ง 7. การเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและระบบการตรวจสอบแบบมีส่วนร่วม

ขั้นที่สี่ การรักษาความสัมพันธ์และความต่อเนื่อง มีแนวทางดังนี้ 1. การจัดกิจกรรมที่ต่อเนื่อง 2. การรักษาสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกของเครือข่าย 3. การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยเทคโนโลยีและความรู้ใหม่ 4. การกำหนดและสร้างแรงจูงใจในการทำงาน 5. การบริหารจัดการข้อมูล ระบบสื่อสาร และการจัดการความรู้ที่ต่อเนื่อง 6. การให้ความช่วยเหลือและการแก้ไขปัญหาภายในเครือข่าย และ 7. การเสริมสร้างผู้นำรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543, หน้า 60-101) ได้ให้ความเห็นว่าการจัดการเครือข่ายปฏิรูปการศึกษาต้องคำนึงถึงสภาพของเครือข่ายว่าอยู่ในช่วงใด คือ เป็นระยะก่อตั้ง ระยะขยายตัว ระยะรุ่งเรือง ระยะถดถอย และระยะฟื้นตัว รวมทั้งต้องคำนึงถึงหน่วยงานหรือบุคลากรที่บริหารเครือข่ายด้วย โดยเกรียงศักดิ์ได้นำเสนอแนวทางการจัดการเครือข่าย ดังนี้

ระยะที่หนึ่ง การก่อรูปเครือข่าย (Network forming) ในช่วงนี้ควรพิจารณาถึงความสามารถในการรวมตัวของประชาชนเป็นหลัก หากประชาชนกลุ่มใดมีความสามารถในการรวมตัวเป็นเครือข่ายได้เอง หน่วยงานภาครัฐก็ไม่สมควรเข้าไปครอบงำงานในการก่อตัวของเครือข่าย หากกลุ่มใดยังขาดสมรรถนะในการรวมตัวเป็นเครือข่าย หน่วยงานภาครัฐก็อาจเข้าไปช่วยในฐานะของผู้สนับสนุน (Supporter) และผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) ให้การจัดตั้งเครือข่ายทำได้ง่ายขึ้น โดยมีแนวทางการทำงานดังต่อไปนี้ 1. สร้างความตระหนักในปัญหาและจิตสำนึกในการรวมตัว โดยใช้กลยุทธ์ “การประชาสัมพันธ์” เพื่อกระตุ้นให้ประชาชนเกิดสำนึกอยากเข้าร่วม 2. การสร้างจุดร่วมของผลประโยชน์ โดยที่กุญแจหลักของการสร้างจุดร่วมอยู่ที่การกำหนดเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ให้ประโยชน์ต่อผู้เข้าร่วม 3. การแสวงหาแกนนำที่ดีของเครือข่าย ที่มีคุณสมบัติเหมาะสม และมีอิทธิพลเพียงพอในการผลักดันการปฏิรูปด้านต่าง ๆ

4. การสร้างแนวร่วมสมาชิกของเครือข่ายให้กว้างขวาง และการดึงปัจเจก/กลุ่ม/องค์กรที่มีคุณสมบัติเข้าเป็นสมาชิกเครือข่าย ผ่านระบบความสัมพันธ์แบบตัวต่อตัว ลักษณะของการหาเครือข่ายที่เรียกว่า ดาวกระจาย เป็นวิธีการขยายตัวของเครือข่ายระดับชุมชนวิธีหนึ่งที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันและประสบความสำเร็จอย่างสูง วิธีการคือ การเสาะหาคนที่มีความคิดหรือประสบปัญหาแบบเดียวกัน แล้วดึงเขาเข้ามาร่วมเครือข่ายที่ตรงกับแนวคิดของเขาหรือเครือข่ายที่จะช่วยแก้ปัญหาของเขาได้ หลังจากนั้นก็ให้เขาไป “ขายความคิด” เพื่อเสาะหาสมาชิกร่วมเครือข่ายต่อไป

ระยะที่สอง การจัดระบบบริหารเครือข่าย (Network organizing) 1. การจัดผังกลุ่มเครือข่าย (Mapping) ควรมีหน่วยงานที่รับผิดชอบในการเก็บรวบรวมข้อมูลของเครือข่ายทุกกลุ่มในประเทศ ที่ดำเนินการเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษาทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเอาข้อมูลของแต่ละเครือข่ายมาจัดทำแผนที่หรือแผนผังของเครือข่าย (Network map) จะช่วยการสนับสนุนการรวมตัวเพื่อขยายเครือข่ายได้เป็นอย่างดีและควรมีการปรับปรุงแผนที่เครือข่ายให้ทันสมัยอยู่เสมอ เพื่อให้ทราบว่าเครือข่ายใดที่เพิ่มขึ้นมา เครือข่ายใดที่ล้มเลิกหายไป 2. การจัดบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในเครือข่าย (Role and responsibility) คือ การแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบระหว่างกัน โดยการพยายามชี้ขอบเขตหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคนให้ชัดเจน 3. การจัดระบบติดต่อสื่อสาร (Communication system) การสื่อสารเป็นเสมือนกลไกที่เชื่อมสมาชิกของเครือข่ายเข้าหากัน อีกทั้งยังเป็นช่องทางในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการแพร่กระจายความคิด กระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพยังช่วยเปิดช่องทางการเจรจา เพื่อสร้างความร่วมมือระหว่างภาคีต่าง ๆ และเป็นช่องทางในการประสานงาน ช่วยสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกัน และยังช่วยลดความซ้ำซ้อนในการทำงานลงไปด้วย 4. การจัดระบบการเรียนรู้ร่วมกัน (Learning system) การทำให้เครือข่ายแข็งแรงต้องอาศัยระบบการพัฒนาสมาชิกของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง ผ่านระบบการเรียนรู้ร่วมกัน ทั้งในรูปแบบของการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การสัมมนา และที่สำคัญ คือ การเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน (Interactive action learning) 5. การจัดระบบสารสนเทศ (Information system) โดยยึดหลักการใช้งานได้ง่าย (User friendly) เป็นข้อมูลที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ง่าย (Accessible) และเผยแพร่ให้กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง เปิดกว้างให้สาธารณชนเข้ามาใช้ร่วมกันได้ 6. การใช้ประโยชน์เครือข่าย (Network utilizing) เครือข่ายที่จัดตั้งขึ้นแต่ละกลุ่ม ต่างมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของตนเอง หากเครือข่ายใดที่สามารถดำเนินบทบาทหลักได้ครบถ้วนมากเท่าใด เครือข่ายนั้นจะยังมีพลังในการเคลื่อนไหวและมีอิทธิพลต่อสังคมในวงกว้างมากขึ้นเท่านั้น

ระยะที่สาม การธำรงรักษาเครือข่าย (Network maintaining) การธำรงรักษาเครือข่ายจำเป็นต้องมีเพื่อรักษาความสำเร็จของเครือข่ายหรือหากภารกิจของเครือข่ายยังไม่สำเร็จ จำเป็นที่จะรักษาเครือข่ายไว้และประคับประคองให้เครือข่ายสามารถดำเนินการต่อไป องค์กรประกอบของ

การบำรุงรักษาเครือข่าย มีดังนี้ 1. การจัดกิจกรรมที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งกิจกรรมดังกล่าวกลายเป็นแบบแผน (Pattern) ของการกระทำที่สมาชิกของเครือข่ายยอมรับโดยทั่วกัน 2. การรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างสมาชิกเครือข่ายโดยการจัดกิจกรรมที่มีจุดประสงค์เพื่อกระชับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก 3. การกำหนดกลไกสร้างระบบจูงใจ เช่น การให้ค่าตอบแทน การให้เกียรติยศชื่อเสียง 4. การจัดหาทรัพยากรสนับสนุนอย่างเพียงพอ 5. การให้ความช่วยเหลือและช่วยแก้ไขปัญหา และ 6. การสร้างผู้นำรุ่นใหม่อย่างต่อเนื่อง แต่ละเครือข่ายจึงต้องมีการคัดเลือก ฝึกฝน และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาผู้นำรุ่นใหม่ขึ้นมาอยู่เสมอ คัดเลือกคนที่มีคุณสมบัติเหมาะสม ทั้งด้านความรู้ ความสามารถ การมีประสบการณ์ร่วมกับเครือข่าย และที่สำคัญคือ เป็นที่ยอมรับนับถือและสามารถเป็นศูนย์รวมใจของคนในเครือข่ายได้

แนวคิดที่ว่าด้วยความไว้น้ำใจ

เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในเครือข่าย ผูกยึดโยงเข้าด้วยกัน โดยความไว้น้ำใจ (Mutual trust) อันทำให้แนวคิดที่ว่าด้วยความไว้น้ำใจ กลายเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจเครือข่ายและการบริหารจัดการเครือข่าย ซึ่งในส่วนนี้จะได้อธิบายถึงแนวคิดที่ว่าด้วยความไว้น้ำใจ อย่างละเอียดตามลำดับ

แนวคิดที่ว่าด้วยความไว้น้ำใจ วางอยู่บนพื้นฐานของ “ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม” (Social exchange theory) ซึ่งเป็นทฤษฎีทางด้านสังคมวิทยา ที่เกิดขึ้นจากสหรัฐอเมริกาแห่งทศวรรษ 1960s มีนักคิดสำคัญได้แก่ Homans (1961), Blau (1964), Emerson (1962-72) เป็นต้น

แนวคิดการแลกเปลี่ยนทางสังคม อธิบายถึงความสัมพันธ์ระหว่าง 2 ฝ่าย โดยมีฐานคิดว่าความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนทั้งสิ้น กล่าวคือ ภายในความสัมพันธ์จะประกอบด้วย “ผู้ให้” และ “ผู้รับ” โดยความสัมพันธ์เริ่มต้นขึ้นเมื่อบุคคลหนึ่งเป็น “ผู้ให้” แก่อีกบุคคลหนึ่ง ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว “ผู้รับ” จะเกิดพันธะทางใจที่จะต้องให้คืน (obligation) แต่เมื่อผู้รับให้บางสิ่งกลับไปเป็นการตอบแทน ก็จะส่งผลให้เกิดพันธะทางใจต่อฝ่ายตรงข้ามที่จะให้กลับคืนต่อไปอีก (Olson, 1978) อันจะนำไปสู่พฤติกรรมของการให้และรับสลับกันไปมาอย่างต่อเนื่อง โดยการแลกเปลี่ยนกันกลับไปกลับมาเป็นเวลานาน ๆ ก็จะก่อรูปเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความมั่นคงยาวนานมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ผู้รับเป็นผู้รับเพียงข้างเดียว โดยไม่ยอมเป็นผู้ให้บ้าง ในกรณีดังกล่าวนี้จะส่งผลให้ผู้ให้เกิดความรู้สึกที่ว่าตนไม่ได้รับความยุติธรรม/ถูกเอาเปรียบ ก็อาจตัดสินใจถอนตัวออกจากความสัมพันธ์ อันส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายสิ้นสุดลงในที่สุด

สำหรับ “สิ่ง” ที่สองฝ่ายนำมาแลกเปลี่ยนกันนั้น สามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. รางวัลที่จับต้องได้ (Tangible reward) ได้แก่ เงินตรา สิ่งของ การให้ยืมเงิน เลี้ยงข้าว ให้แรงงาน ถ้ายกเอกสารมาเพื่อ การให้ของขวัญปีใหม่ ฯลฯ และ
2. รางวัลที่จับต้องไม่ได้ (Intangible reward) อาทิ การให้เกียรติ ชื่อเสียง ให้การยอมรับ ให้ความรัก ให้การยกย่อง เชิดชู ให้ความหวังโย ให้กำลังใจ ฯลฯ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบระหว่างรางวัลที่จับต้องได้กับจับต้องไม่ได้ จะพบว่า รางวัลที่จับต้องได้อาจเป็นที่ต้องการอย่างสูงสำหรับคนจนที่ขาดคนและมีโอกาสเข้าถึงปัจจัยยังชีพได้โดยง่าย แต่สำหรับคนชั้นกลางแล้ว ดูเหมือนว่าพวกเขาต้องการรางวัลที่จับต้องไม่ได้อย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชื่อเสียง เกียรติยศ และการยอมรับจากสังคมในวงกว้าง กระนั้นก็ตาม ความหมายและคุณค่าของรางวัลย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางด้านสถานที่ เวลา โอกาส และสัญญาณ (Sign) ที่กำกับอยู่ในรางวัลดังกล่าว

สมมติให้ “ขาว” กับ “ดำ” เป็นคน 2 คน ที่เพิ่งรู้จักกันเป็นครั้งแรก ในกรณีนี้ขาวอาจเริ่มต้นเป็นผู้ให้แก่ดำก่อน เพื่อแสดงออกถึงความมีน้ำใจ หรือดำอาจขอความช่วยเหลือที่จำเป็นบางอย่าง เช่น การเข้าชั้นเรียนวันแรกของนักศึกษาใหม่ ซึ่งดำอาจเอ่ยปากขอยืมยางลบจากขาวที่นั่งอยู่ข้าง ๆ ในกรณีดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นธรรมดาที่ขาวสามารถหยิบยื่นให้คนแปลกหน้าได้เพื่อแสดงออกถึงความมีน้ำใจ หากสิ่งที่ให้นั้นมีมูลค่าไม่สูงมากนัก (ปกติคนเรามักจะไม่กล้าให้สิ่งที่มีมูลค่าสูง แก่ผู้ที่เราเพิ่งรู้จักใหม่ ๆ เพราะเกรงว่าจะไม่ได้คืน) ในกรณีนี้เมื่อดำรับความช่วยเหลือจากขาว ก็จะเกิดพันธะทางใจที่จะต้องให้คืนเมื่อโอกาสเหมาะสม

เมื่อดำให้บางอย่างคืนแก่ขาว ก็จะทำให้ขาวเกิดความไว้วางใจแก่ดำ อันส่งผลให้ขาวมีความมั่นใจที่จะให้แก่ดำต่อไปอีกในอนาคต การแลกเปลี่ยนกัน ไปมาระหว่างสองฝ่ายเป็นเวลานาน ๆ จะทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งคู่มีความมั่นคงและกระชับแน่นมากขึ้นเรื่อย ๆ ประการแรก การแลกเปลี่ยนยิ่งนานวัน ยิ่งก่อให้เกิดความมั่นใจซึ่งกันและกัน อันจะนำไปสู่ความไว้นื้อเชื่อใจระหว่างกันมากขึ้นเรื่อย ๆ ประการที่สอง ยิ่งมีความไว้นื้อเชื่อใจต่อกันสูงขึ้น ก็จะส่งผลให้ทั้งสองฝ่ายนำสิ่งที่จะมาแลกเปลี่ยน เป็นสิ่งที่มีมูลค่ามากขึ้นตามไปด้วย และประการที่สาม ความสัมพันธ์ยิ่งต่อเนื่องยาวนาน ยิ่งส่งผลให้สิ่งที้นำมาแลกเปลี่ยน เป็นรางวัลที่จับต้องไม่ได้ (intangible reward) มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การให้การยอมรับ ให้ความเชื่อถือ ให้การปกป้องคุ้มครอง ยอมรับเป็นพวกเดียวกัน ให้ความรัก ฯลฯ (Olsen, 1978)

ปกติแล้วการแลกเปลี่ยนมี 2 รูปแบบ คือ การแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange – ต่อไปจะเรียกย่อ ๆ ว่า SE) กับการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ (Economic Exchange – จะเรียกว่า EE) การจะใช้เป็นตัวย่อแลกเปลี่ยนทั้งสองรูปแบบแตกต่างกันดังนี้ 1. EE ใช้สื่อกลางในการแลกเปลี่ยน (เช่น เงิน) และสิ่งที้นำมาแลกเปลี่ยนจะต้องวัดมูลค่าในเชิงปริมาณได้ ส่วน SE ไม่ใช้สื่อกลาง และ

สิ่งที่นำมาแลกเปลี่ยนอาจวัดมูลค่าเชิงปริมาณไม่ได้ 2. สิ่งที่นำมาแลกเปลี่ยนในกรณีของ EE ต้องมีมูลค่าเท่ากัน ส่วน SE ไม่จำเป็นต้องมีมูลค่าเท่ากัน 3. การให้และรับเกิดพร้อมกันในกรณีของ EE แต่ในกรณีของ SE มิได้ระบุเวลาที่ฝ่ายรับจะให้คืนเมื่อไหร่ ดังนั้นการให้คืนจึงมีลักษณะยืดหยุ่นอย่างสูง ตามแต่โอกาสจะอำนวย 4. การแลกเปลี่ยนในกรณีของ EE ไม่มีพันธะทางใจ อันตรงข้ามกับ SE ที่ผู้รับเกิดพันธะทางใจที่จะต้องให้คืน 5. EE เป็น “ความสัมพันธ์แบบตลาด” (Market relations) กล่าวคือ มิได้ระบุไว้ล่วงหน้าว่าจะซื้อ/ขายกับใครอย่างเฉพาะเจาะจง อันทำให้ทั้งคู่สามารถซื้อ/ขายกับใครก็ได้ที่ตนได้รับประโยชน์สูงสุด อันแตกต่างกับกรณีของ SE ที่เป็น “ความสัมพันธ์ส่วนบุคคล” (Personal relations) ซึ่งผู้ให้ระบุตัวผู้รับไว้ชัดเจน โดยไม่ยินดีที่จะให้แก่คนอื่นในลักษณะเดียวกันนี้ การแลกเปลี่ยนจึงมุ่งเน้นตอบสนองความพึงพอใจส่วนบุคคลมากกว่า และ 6) กรณีของ EE เป็นความสัมพันธ์มิติเดียว คือ ผู้ซื้อจะซื้อมาจากพ่อค้าขายหมูเท่านั้น แต่ถ้าต้องการสินค้าอย่างอื่นก็จะไปติดต่อกับผู้ขายคนอื่น ส่วน SE เป็นความสัมพันธ์หลายมิติ/รอบด้าน คือ ผู้ให้จะให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลที่ตนพอใจในหลาย ๆ เรื่อง ตามแต่โอกาสและความจำเป็น เช่น ให้เงิน ให้ยืมรถมอเตอร์ไซด์ ให้ยืมปากกา ให้การยอมรับ ให้ความรัก ให้การปกป้อง เป็นต้น

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ กับการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Olsen, 1978, p. 93)

ประเด็นเปรียบเทียบ	การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ	การแลกเปลี่ยนทางสังคม
1. สิ่งที่นำมาแลกเปลี่ยน	แลกเปลี่ยนสื่อกลางเชิงปริมาณ วัดมูลค่าด้วยเกณฑ์มาตรฐานได้	ไม่ใช่สื่อกลางในการแลกเปลี่ยน วัดมูลค่าด้วยเกณฑ์มาตรฐานไม่ได้
2. มูลค่าของสิ่งที่นำมาแลกเปลี่ยน	สิ่งที่ให้และรับ มีมูลค่าเท่ากัน (exact equivalent)	สิ่งที่ให้และรับ มีมูลค่าไม่เท่ากัน
3. ระยะเวลาที่ให้คืน	ให้คืนทันที (หมุนไปกลับมา)	มีช่วงห่างในการให้คืน ซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาส
4. พันธะทางใจ	ไม่มีพันธะผูกพันทางใจ	เกิดพันธะผูกพันทางใจ
5. ลักษณะของความสัมพันธ์	ความสัมพันธ์แบบตลาด เน้นประโยชน์สูงสุด ดันทุนต่ำสุด	ความสัมพันธ์แบบส่วนตัว เน้นตอบสนองความพึงพอใจส่วนบุคคล
6. มิติของความสัมพันธ์	ความสัมพันธ์มิติเดียว	ความสัมพันธ์หลายมิติ/รอบด้าน

กล่าวโดยสรุป การแลกเปลี่ยนทางสังคมระหว่างสองฝ่ายที่ต่อเนื่องยาวนาน จะทำให้เพิ่มความไว้วางใจต่อกันมากขึ้น มูลค่าของสิ่งที้นำมาแลกเปลี่ยนก็จะเพิ่มตามไปด้วย นอกจากนี้สิ่งที้นำมาแลกเปลี่ยนจะเป็นรางวัลที่จับต้องไม่ได้มากขึ้น การแลกเปลี่ยนที่ยืนยาวดังกล่าว จะก่อรูปเป็นแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม (Pattern of social relationships) ที่ยึดโยงอยู่บนบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Norms of social exchange) อันเป็นกฎเกณฑ์ที่กำกับความสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยระบุถึงสิ่งที่ทำได้หรือสิ่งที่ต้องห้ามต่าง ๆ พร้อม ๆ กับมีระบบการเสริมแรง (Reinforcement) กำกับให้บรรทัดฐานต่าง ๆ ได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจัง ทั้งการเสริมแรงทางบวกและทางลบ ตัวอย่างเช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันระหว่างเพื่อนฝูงญาติมิตร ยังมีการช่วยเหลือเกื้อกูล ยังได้รับการเสริมแรงทางบวก อันทำหน้าที่เป็นกาวยึดโยงความสัมพันธ์ภายในกลุ่มให้มีลักษณะเหนียวแน่นมากยิ่งขึ้น

ภายในสังคมที่ผู้คนอาศัยอยู่ร่วมกันขนาดเล็ก เจกเช่น ชุมชนต่าง ๆ หรือสังคมขนาดใหญ่ เจกเช่น มหานคร ทุกครัวเรือนต่างพึ่งพาอาศัยกันและกัน และส่งผลกระทบต่อกันและกัน การอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นเวลายาวนานดังกล่าวนี้ ได้ก่อให้เกิดบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยน โดยทุกครัวเรือน หรือทุกสถาบันต่างเป็นผู้ให้และรับระหว่างกันและกันอย่างซับซ้อน โดยทุกคนต่างมีส่วนร่วมอยู่ในเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนหลาย ๆ เครือข่าย อาทิ ผู้อยู่อาศัยในหมู่บ้านจัดสรรต่างเสียค่าบำรุงส่วนกลาง เพื่อแลกกับบริการด้านการรักษาความปลอดภัย และบริการสาธารณะอื่น ๆ อันก่อให้เกิดการอยู่อาศัยร่วมกันอย่างสันติและมีคุณภาพชีวิตที่ดี ผู้อยู่อาศัยในเมืองใหญ่ต่างปฏิบัติตามกฎจราจรอย่างเข้มงวด สิ่งทีทุกคนได้รับเป็นการตอบแทนก็คือ การเดินทางสัญจรทีมีความเป็นระเบียบและปลอดภัย ซึ่งบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคมดังกล่าวนี้ ทั้งการแลกเปลี่ยนทีเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งทีเป็นสถาบันและไม่เป็นสถาบัน เมื่อมีการปฏิบัติกันอย่างเข้มงวดและจริงจัง จะเป็นเงื่อนไขสำคัญให้ผู้นคนที่อยู่อาศัยร่วมกันเกิดความไว้วางใจต่อกันมากยิ่งขึ้น

กล่าวโดยสรุป แนวคิดการแลกเปลี่ยนทางสังคม มองว่า “ความไว้วางใจระหว่างกัน” มีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนทีดำเนินมาอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลายาวนาน ความไว้วางใจทำหน้าที่เป็นกาวยึดโยงความสัมพันธ์ทางสังคมให้เกิดความเหนียวแน่น และสังคมทีมีความไว้วางใจระหว่างกันอย่างสูง ก็จะเอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ประการแรก เป็นปัจจัยสำคัญทีเกื้อหนุนให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตย เนื่องจาก สังคมประชาธิปไตย (ทั้งประชาธิปไตยแบบตัวแทน และประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม) ต่างวางอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจทีมีต่อกันระหว่างสมาชิกของสังคม อันทำให้ผู้นคนรับฟังความคิดเห็นและข้อโต้แย้งของกันและกัน อันนำไปสู่การเปิดกว้างต่อการมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ

และตัดสินใจเกี่ยวกับกระบวนการนโยบายต่าง ๆ ร่วมกัน นอกจากนี้สมาชิกของสังคมยังจะต้องมีความไว้วางใจต่อตัวแทนของตน ซึ่งตนได้หย่อนบัตรลงคะแนนเลือกตั้งให้แก่เขา เพื่อไปทำหน้าที่ทางด้านการบริหารและนิติบัญญัติแทนพวกตน ประการที่สอง ความไว้วางใจเป็นพื้นฐานที่เอื้ออำนวยให้ระบบเศรษฐกิจสามารถดำเนินไปได้ เนื่องจากการลงทุน การผลิต การขนส่ง การให้บริการ และการบริโภค ต่างทำงานอย่างราบรื่นภายใต้การยึดโยงเข้าด้วยกันของความเชื่อมั่นต่อกัน ให้เครดิตแก่กัน และให้ความไว้วางใจระหว่างกัน นอกจากนี้ ความไว้วางใจยังเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทางสังคม เนื่องจากผู้คนและสถาบันทางสังคมทุกภาคส่วน ต่างพึ่งพาต่อกันอย่างแยกไม่ออกและส่งผลกระทบต่อกันและกันอย่างซับซ้อน โดยระบบสังคมดังกล่าวนี้จะสามารถทำงานได้อย่างราบรื่นก็ต่อเมื่อมีกลไกสำหรับยึดโยงระบบย่อยต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ซึ่งไม่เพียงแต่กลไกในการแลกเปลี่ยนเชิงการตลาด และกลไกตามสายการบังคับบัญชาเท่านั้น (Hierarchical command) แต่ยังรวมถึงกลไกของเครือข่ายทางสังคมที่วางอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจอีกด้วย

Robbins (1996, pp. 356-57) ได้จำแนกความไว้วางใจออกใน 5 มิติ ดังนี้

มิติแรก การรักษาเกียรติภูมิที่วางอยู่บนความซื่อตรง (Integrity) อันหมายถึงความซื่อสัตย์ (Honesty) ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น รวมทั้งการรักษาสัจจะ/ความจริง (Truthfulness) บุคคลที่ไม่ซื่อตรง/ไม่ซื่อสัตย์ย่อมไม่ได้รับความไว้วางใจจากผู้อื่น รวมทั้งบุคคลที่ชอบพูดจาโกหก หลอกลวง ย่อมไม่เป็นที่เชื่อถือของบุคคลที่เข้าไปมีความสัมพันธ์ด้วย ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่าความซื่อสัตย์และรักความจริง เป็นพื้นฐานสำคัญของการสร้างความไว้วางใจ

มิติที่สอง การเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเหมาะสม (Competency) ทั้งความรู้ด้านเทคนิค (Technical skills) และมีทักษะในความสัมพันธ์กับผู้อื่น (Interpersonal skills) ในทางตรงข้าม บุคคลที่ขาดความรู้ความสามารถในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเหมาะสม ย่อมมีความผิดพลาดในการตัดสินใจและดำเนินงานบ่อย ๆ อันส่งผลให้เขาขาดความมั่นใจในตัวเอง และทำให้บุคคลอื่นขาดความเชื่อถือในตัวเขา ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า บุคคลที่มีความรู้ความสามารถ ย่อมทำให้คนอื่นที่เกี่ยวข้องมีความไว้วางใจในตัวเขา บุคคลดังกล่าวย่อมมีความมั่นใจในตัวเอง มีความเชื่อมั่นในการตัดสินใจ และยอมทำให้เพื่อนร่วมงานมีความเชื่อมั่นที่จะทำงานกับเขา

มิติที่สาม การมีทัศนคติ ความคิดเห็น และพฤติกรรมที่คงเส้นคงวา/เสมอต้นเสมอปลาย (Consistency) บุคคลดังกล่าวย่อมได้รับความน่าเชื่อถือ (Reliability) เนื่องจากพฤติกรรมและความคิดเห็นของเขานั้น สามารถคาดการณ์ได้ (Predictability) ย่อมทำให้ผู้อื่นเข้าใจถึงการกระทำและความคิดของเขาได้ไม่ยาก ซึ่งภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวย่อมกระทำการตัดสินใจเพื่อจัดการกับปัญหาเฉพาะหน้าได้เป็นอย่างดี บุคคลดังกล่าวย่อมได้รับความไว้วางใจ อันตรงข้ามกับบุคคลที่มี

ความคิดไม่คงเส้นคงวา/คาดการณ์ไม่ได้ ย่อมทำให้บุคคลอื่นมีอาจเข้าใจเขาได้ อันก่อให้เกิดความระแวง สงสัย และนำไปสู่การไม่ให้ความไว้วางใจในที่สุด

มิตินี้ดี มีความภักดีต่อบุคคลอื่น (Loyalty) อันหมายถึง ไม่แทงข้างหลังเพื่อน ไม่ทำร้ายเพื่อน ในทางตรงข้าม จะต้องมีความชัดเจนที่จะให้ความปกป้องคุ้มครองแก่เพื่อน ๆ ให้รอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวง บุคคลดังกล่าวย่อมได้รับความไว้วางใจ อันตรงข้ามกับคนที่แทงข้างหลังเพื่อน หรือทำร้ายผู้อื่น ย่อมจะไม่ได้รับความไว้วางใจ และไม่มีใครอยากอยู่ใกล้

มิตินี้ห้า การเป็นคนเปิดเผย (Openness) หมายถึง บุคคลที่มีเจตนาอย่างชัดเจน ที่จะร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนอื่น รวมทั้งยินดีที่จะร่วมแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ อย่างเป็นอิสระและตรงไปตรงมา บุคคลที่มีบุคลิกเปิดเผยย่อมทำให้ผู้อื่นเข้าใจความคิดและความรู้สึกของเขาได้ง่าย อันส่งผลให้แต่ละฝ่ายสามารถปรับตัวเข้าหากันได้โดยง่าย อันตรงข้ามกับบุคคลที่ไม่ชอบแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับคนอื่นอย่างเปิดเผย ชอบเก็บความคิดของตนเองไว้คนเดียว อันทำให้ผู้อื่นมองว่าเป็นคนลึกลับ ชอบเก็บความลับโดยไม่จำเป็น เป็นบุคคลที่ไม่อาจเข้าใจได้ง่าย ๆ คนประเภทดังกล่าวย่อมเป็นที่น่าสงสัย และไม่ได้รับความไว้วางใจจากผู้ที่เกี่ยวข้องด้วย

โดยทั่วไปคนเรามักจะประเมินบุคคลอื่นว่าเป็นคนที่ “ไว้วางใจได้หรือไม่” แต่ปกติแล้วเรามักจะไม่ได้ประเมินความไว้วางใจจากการพิจารณาที่พฤติกรรม ของบุคคลผู้นั้น โดยตรง แต่จะประเมินจาก “บริบททางสังคมที่เอื้ออำนวยให้เกิดพฤติกรรมที่น่าเชื่อถือ” (Social context encouraging trustworthy behavior) มากกว่า เพื่อพิจารณาว่าภายใต้บริบทดังกล่าว นั้น มีพฤติกรรมที่น่าเชื่อถือดำรงอยู่หรือไม่ ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 3 ด้าน (Yamagishi, 2005, p. 848) ได้แก่

1. ความสัมพันธ์ระหว่างกันดำเนินมายาวนานน้อยเพียงใด (Long-term relationships) ความสัมพันธ์ที่ยาวนานมีแนวโน้มที่จะน่าไว้วางใจได้มากกว่าความสัมพันธ์เพียงช่วงเวลาสั้น ๆ
2. มีกลไกทางสังคมที่ช่วยแพร่กระจายข่าวสารเกี่ยวกับการกระทำที่เป็นภัยต่อผู้อื่นอย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ ถ้ามีกลไกดังกล่าว จะเป็นการเสริมแรงให้บุคคลสามารถไว้วางใจผู้อื่นได้สูงขึ้น เนื่องจากมีเครื่องป้องกันความเสี่ยงรองรับอยู่ และ 3. มีระบบกฎหมาย (หรือระเบียบข้อบังคับ) ทำหน้าที่ในการสืบค้นและลงโทษต่อพฤติกรรมที่เป็นภัยต่อผู้อื่นหรือไม่ ถ้ามีระบบกฎหมายดังกล่าว ก็จะเป็นการสร้างระบบป้องกันความเสี่ยงที่แน่นหนาขึ้นอีกชั้นหนึ่ง อันทำให้เราสามารถตัดสินใจไว้วางใจผู้อื่นได้ง่ายขึ้น กล่าวโดยสรุป ภายใต้สถานการณ์ที่จะต้องตัดสินใจว่าจะไว้วางใจบุคคลหนึ่ง ๆ ได้หรือไม่นั้น เรามีอาจประเมินไปที่พฤติกรรมของเขาโดยตรง (เพราะมีข้อมูลไม่เพียงพอ) แต่จะประเมินจากบริบทของความสัมพันธ์ทั้ง 3 ด้าน คือ คบหากันมายาวนานเพียงใด มีกลไกที่ช่วยกระจายข่าวสารเกี่ยวกับการกระทำที่เป็นภัยต่อผู้อื่นหรือไม่ และมีกฎระเบียบในการสอดส่องดูแลและลงโทษสำหรับผู้ประพฤติมิชอบหรือไม่

สำหรับข้อถกเถียงเกี่ยวกับความไว้วางใจนั้น สามารถจำแนกออกเป็น 2 แนวคิด คือ แนวคิดแรกมองว่า ความไว้วางใจเป็นบรรทัดฐานของสังคมที่ปลูกฝังและถ่ายทอดกันมาตั้งแต่ในประวัติศาสตร์ (Historical-norm perspective) เช่น สังคมของชาวมุสลิมสอนให้รักเพื่อนบ้าน ไว้วางใจต่อผู้ที่นับถือศาสนาเดียวกัน ให้ความสำคัญอย่างสูงต่อชุมชน และเคารพต่อผู้นำชุมชน แนวคิดที่สอง มองว่า ความไว้วางใจเป็นการตัดสินใจเลือก โดยชั่งตวงอย่างมีเหตุผล (Rational-choice perspective) กล่าวคือ ถ้าจะคบใครเป็นเพื่อนก็จะพิจารณานุคคลผู้นั้นอย่างเฉพาะเจาะจงในแต่ละกรณี เช่น มีการแสวงหาข้อมูลในอดีตของเขา นำข้อมูลมาประเมินข้อดีข้อเสีย ก่อนที่จะตัดสินใจไว้วางใจหรือเลือกที่จะคบเขาเป็นเพื่อนหรือไม่ ในแง่นี้จึงหมายความว่า การจะคบหาสมาคมกับใครสักคนหนึ่ง บุคคลจะต้องชั่งตวงด้วยเหตุผลอย่างความระมัดระวังและรอบคอบเป็นรายกรณี ๆ ไป (Patulny & Svendsen, 2007, pp. 34-35)

กล่าวโดยสรุป แนวคิดสองแนวนี้ต่างกันในแง่ที่ แนวคิดแรกมองว่าความไว้วางใจเป็นเรื่องของวัฒนธรรม ซึ่งความไว้วางใจผู้อื่นเป็นการประเมินเชิงคุณค่าทางสังคม (Being normative) ที่มีความสัมพันธ์กับศีลธรรม (Morals) และความศรัทธา (Faith) ที่บุคคลมีต่อผู้อื่น ในแง่นี้ บุคคลจึงถูกสั่งสอนให้ไว้วางใจผู้อื่นมาตั้งแต่เด็ก (โดยไม่จำเป็นต้องไปแสวงหาข้อมูลมาใช้พิจารณา) ตัวอย่างเช่น ในสังคมแถบสแกนดิเนเวีย ซึ่งมีกระบวนการสังคมประกิดโดยการปลูกฝังให้เด็ก ๆ มีความเชื่ออย่างแรงกล้า เกี่ยวกับความถูกต้องของการกระทำที่ให้ความร่วมมือกับผู้อื่น และไว้วางใจต่อผู้อื่น อันส่งผลต่อพฤติกรรมของชาวสแกนดิเนเวียที่ชอบให้ความร่วมมือเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม สังคมของพวกเขาก็สามารถพัฒนาไปได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่อง อันตรงข้ามกับประเทศบราซิลที่มีความไว้วางใจต่อผู้อื่นอยู่ในระดับต่ำ สภาพสังคมของชาวบราซิลซึ่งเต็มไปด้วยปัญหาความยากจนและความแตกต่างทางชนชั้นอย่างสูง ดังนั้นจึงเป็นสังคมที่ผู้คนต่างแก่งแย่งแข่งขันและแสวงหาความได้เปรียบกันอย่างสูง ผู้คนในเมืองใหญ่ต่างดำรงชีพในลักษณะปากกัดตีนถีบ แต่ละคนต่างคัดค้าน้อยแต่พอตัว สังคมชาวบราซิลดังกล่าวจึงมีการคอร์รัปชันในอัตราสูง มีช่องว่างของคนรวยกับคนจนสูง อันก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมทางด้านต่าง ๆ ปัญหาสำคัญของสังคมบราซิลก็คือ ความเป็นปฏิปักษ์/ไม่ให้ความร่วมมือกันระหว่างคนรวยกับคนจน

ส่วนความไว้วางใจประเภทที่สอง คือ ความไว้วางใจที่มอบให้แก่เฉพาะบางคน (Particularized trust) ความไว้วางใจประเภทหลังนี้ขึ้นอยู่กับ การชั่งตวงด้วยเหตุผล (Rational-choice perspective.) กล่าวคือ เมื่อบุคคลจะไว้วางใจผู้ใด ก่อนตัดสินใจก็ต้องค้นหาข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมา แล้วนำข้อมูลทั้งหมดมาชั่งตวงก่อนที่จะตัดสินใจ เพื่อพิจารณาว่าใครคบได้ใครคบไม่ได้ ในแง่นี้จึงเป็นความไว้วางใจบุคคลเป็นรายกรณีไป

นักทฤษฎีที่สนใจเกี่ยวกับความไว้วางใจ ได้สร้างทฤษฎี “เกมของความไว้วางใจ” (The game of trust) ซึ่งในการเล่นเกมนี้นักทฤษฎีได้กำหนดสัญลักษณ์ขึ้นดังนี้ (Yamagishi, 2005, pp. 847-48)

t = ความไว้วางใจ (trust)

nt = ความไม่ไว้วางใจ (not trust)

h = การตระหนักถึงคุณค่าของความไว้วางใจที่ผู้อื่นมอบให้ (honor trust)

nh = การไม่ตระหนักถึงคุณค่าของความไว้วางใจที่ผู้อื่นมอบให้ (not honor trust)

โดยสมมติว่า เกมนี้ ประกอบด้วยผู้เล่น 2 คน คือ “A” กับ “B”

1. ถ้า A เลือก nt ต่อ B เกมก็จบ (ทุกอย่างเหมือนเดิม)

2. ถ้า A เลือก t ต่อ B; B ก็จะมีทางเลือกในการตอบสนอง 2 ทางเลือก ดังนี้:

2.1. ถ้า B ตอบสนองด้วย nh ก็จะมีผลต่อตัว B และ A ดังนี้:

-ผลต่อ B ก็คือ: สถานะของ B จะดีกว่า ที่ B เลือก h

-ผลต่อ A ก็คือ: จะทำให้สถานะของ A ต่ำลง

2.2. ถ้า B เลือก h จะทำให้สถานะของ A สูงขึ้น

ในแง่นี้ ถ้า B มีวิถีคิดที่สมเหตุสมผลในการค้นหาวิธีการเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมาย เพื่อให้ตนได้ประโยชน์สูงสุด (instrumental rationality) เราสามารถคาดการณ์ได้ว่า:

ถ้า A เลือกที่จะ t ต่อ B แล้ว

B จะต้องเลือก nh (เพราะจะทำให้สถานะของ B ดีกว่าที่เขาจะเลือก h)

แต่ในกรณีของ A นั้น: ถ้า A เชื่อว่า B จะเลือก h; A ก็จะเลือก t

แต่ถ้า A เชื่อว่า B จะเลือก nh; A ก็น่าจะเลือก nt

กล่าวโดยสรุป ถ้า B มีวิถีคิดที่สมเหตุสมผล (เพื่อประโยชน์ของตนเอง) ; B น่าจะเลือก

nh

และถ้า A คาดว่า B จะเลือก nh; A ก็จะเลือก nt ด้วย

(กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ ถ้าทุกคนมีความสมเหตุสมผล ก็จะไม่มีการไว้วางใจต่อผู้ใดเลย เพราะการไว้วางใจผู้อื่น คือสภาวะของการ “ก่อความเสี่ยง” ที่อาจกลับมาเป็นผลร้ายต่อตนเองในภายหลัง

แต่จากผลการทดลองกับคนแปลกหน้า พบว่า: B มีแนวโน้มจะเลือก h และ A มีแนวโน้มจะเลือก t อันแสดงให้เห็นว่า คนเราโดยทั่วไปนั้น ในการพิจารณาซึ่งตรงเพื่อตัดสินใจเกี่ยวกับ “การไว้วางใจต่อผู้อื่น” นั้น คนเรามีได้ใช้วิถีคิดแบบมีเหตุผลเพื่อตอบสนองต่อประโยชน์ของตนเองเป็นหลัก (Instrumental rationality) เพียงอย่างเดียว ในทางตรงข้าม คนเรามีแนวโน้มที่จะ

ไว้วางใจผู้อื่น และตระหนักในคุณค่าของความไว้วางใจที่ผู้อื่นมอบให้แก่เรามากกว่า แม้ว่า การไว้วางใจผู้อื่นนั้น จะทำให้บุคคลก้าวออกไปสู่ปริณทลของ “ความเสี่ยง” (Risk) เนื่องจากการไว้วางใจผู้อื่น ทำให้เขาผู้นั้นต้องพึ่งพิงต่อบุคคลที่เขาไว้วางใจ (เช่น หญิงสาวไว้วางใจชายหนุ่ม ที่มาคิดพัน หล่อนจึงตอบตกลงที่จะฝากชะตาชีวิตของตน ไว้ในกำมือของชายหนุ่มที่จะมาเป็นสามี ในอนาคต หรือนายแดงไว้วางใจนายเขียวที่เป็นเพื่อนสนิทของเขา นายแดงจึงตกลงให้นายเขียวยืม เงิน) อันเป็นสภาวะเปราะบางที่จะเกิดการฉวยโอกาสเอาเปรียบอีกฝ่ายหนึ่งได้ (Klijn, 2010, pp. 310-312)

เนื่องจากความไว้เนื้อเชื่อใจ เป็นเงื่อนไขสำคัญในการดำรงอยู่ร่วมกันทางสังคมอย่าง สันติและนำไปสู่การพัฒนาทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ ดังนั้นจึงมีนักทฤษฎีที่ให้ข้อเสนอแนะ เกี่ยวกับการเสริมสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจให้เพิ่มสูงขึ้น ดังต่อไปนี้ (Robbins, 1996, pp. 356-57)

1. ความไว้วางใจจะสูงขึ้นถ้าเราแสดงความเสียสละทำงานเพื่อผลประโยชน์ของผู้อื่น
2. เสริมสร้างความไว้วางใจโดยให้การสนับสนุน/ส่งเสริมเพื่อนร่วมทีม และปกป้องดูแลพวกเขา
3. สร้างความไว้วางใจโดยปฏิบัติตนด้วยความเปิดเผย อย่างทำตัวลึกลับ หรือชอบเก็บข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เป็นความลับโดยไม่จำเป็น
4. สร้างความไว้วางใจโดยการยึดมั่นในความยุติธรรม ไม่เอาเปรียบเพื่อน และอย่างทำให้เพื่อนรู้สึกว่าคุณเอาเปรียบ
5. แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสร้างความรู้สึกร่วมกับผู้อื่น เพื่อให้เขาไว้วางใจต่อเรา
6. จะต้องทำตัวให้มีความคงเส้นคงวา/เสมอต้นเสมอปลาย ทั้งความคิดและการกระทำ
7. เก็บรักษาความลับได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความลับที่อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อผู้อื่น ซึ่งไม่ควรนำมาเปิดเผยต่อหน้าสาธารณชน
8. แสดงให้ผู้อื่นเห็นว่าเราเป็นคนที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องต่าง ๆ อย่างเหมาะสม

แนวคิดภาวะผู้นำสาธารณะ

ในการพัฒนาระบบอบการจัดการแบบภาคีเครือข่ายสาธารณะ (New Public Governance: NPG) นั้น ปัจจัยทางด้าน “ภาวะผู้นำ” (Leadership) เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญอย่างสูง ซึ่งใน ส่วนนี้จะได้กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีว่าด้วยภาวะผู้นำ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาวะผู้นำขององค์กรแบบ เครือข่าย

มีผู้ให้ความหมายของ “ภาวะผู้นำ” เอาไว้หลายท่าน อาทิ Achua and Lussier (2013, p. 6) ซึ่งได้ให้นิยามไว้อย่างน่าสนใจ โดยกล่าวว่า “ผู้นำ” (Leader) หมายถึง บุคคลที่มีอิทธิพลต่อผู้ ตาม โดยผ่านการชักนำให้เกิดการดำเนินงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร ส่วนภาวะผู้นำ หมายถึง “กระบวนการใช้อิทธิพลของทั้งผู้นำและผู้ตาม เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ขององค์กร โดยผ่านการเปลี่ยนแปลง” (Achua & Lussier, 2013, p. 6) จากแนวคิดข้างต้น จะเห็นว่าผู้นำ

หมายถึง ตัวบุคคล ส่วนภาวะผู้นำ หมายถึงกระบวนการในการนำ โดย Achua and Lussier มองว่าเป็นกระบวนการใช้อิทธิพลของทั้งตัวผู้นำเอง และตัวของผู้ตามด้วย เนื่องจากในการปฏิสังสรรค์ระหว่างผู้นำกับผู้ตามนั้น ผู้นำมิได้มีอิทธิพลต่อผู้ตามเพียงฝ่ายเดียว แต่ผู้ตามยังมีอิทธิพลต่อผู้นำได้อีกด้วย

สามารถจำแนกทฤษฎีภาวะผู้นำออกเป็น 4 ทฤษฎีใหญ่ ๆ ได้แก่ 1. ทฤษฎีลักษณะการของผู้นำ (Trait theory) ซึ่งมองว่าลักษณะของผู้นำเป็นสิ่งที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด ดังนั้นจึงสอนกันไม่ได้ (หรือสอนยาก เนื่องจากเป็นลักษณะติดตัวที่เปลี่ยนแปลงยาก) นักคิดกลุ่มนี้ต่างให้ความสำคัญต่อการระบุถึงคุณสมบัติสำคัญของผู้นำ ซึ่งจะทำให้บุคคลที่จะก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำมีความแตกต่างไปจากผู้ตาม และคุณสมบัติสำคัญที่ทำให้บุคคลกลายเป็นผู้นำที่มีประสิทธิภาพ (อันแตกต่างไปจากผู้ตาม หรือผู้นำที่ไร้ประสิทธิภาพ) อาทิ ลักษณะของบุคคลที่เต็มไปด้วยพลังที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย มีรูปร่างหน้าตางดงาม กระตือรือร้นที่จะดำเนินการให้บรรลุเป้าที่กำหนดไว้ในระดับสูง เป็นบุคคลที่พึ่งพิงตนเอง มีเสน่ห์ในการพูดจาชวนใจ มีความเฉลียวฉลาด เป็นต้น 2. ทฤษฎีพฤติกรรมของผู้นำ (Behavioral theory) ซึ่งมองว่าความเป็นผู้นำขึ้นอยู่กับพฤติกรรมของบุคคลเป็นสำคัญ โดยเชื่อว่าพฤติกรรมของผู้นำเป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้/สอนกันได้ อาทิ การมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี มีความรู้ความสามารถในการทำงานสูง รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เป็นต้น 3. ทฤษฎีภาวะผู้นำตามสถานการณ์ (Situation leadership theory) มองว่าสไตล์ภาวะผู้นำที่ดีที่สุดอาจใช้ได้กับทุก ๆ สถานการณ์ ในทางตรงข้าม สไตล์การนำแต่ละแบบย่อมเหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ที่ไม่เหมือนกัน เช่น ในสถานการณ์สงครามต้องการผู้นำที่มีลักษณะเด็ดขาด จับไว กล้าหาญ ส่วนในสถานการณ์ปกติอาจเรียกร้องต้องการผู้นำที่รับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นมากกว่า ผู้นำที่ชอบใช้ความเด็ดขาด/จับไว และ 4. ทฤษฎีเชิงบูรณาการ (Integrative theory) เป็นการผสมผสานระหว่างสามทฤษฎีเข้าด้วยกัน โดยมองว่า “ความเป็นผู้นำ” ย่อมขึ้นอยู่กับลักษณะการที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด กระบวนการเรียนรู้ และสถานการณ์อันเฉพาะเจาะจง (Achua & Lussier, 2013, pp. 19-20)

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีภาวะผู้นำส่วนใหญ่มักจะพุ่งความสนใจไปที่ผู้นำแต่ละคน หรือผู้นำเดี่ยว ซึ่งดำเนินการนำเพียงองค์การเดียว อันไม่สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการภาคีเครือข่าย ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดตั้งองค์การให้อยู่ในรูปของเครือข่ายที่ประกอบด้วยภาคีอันหลากหลาย ในแง่นี้จึงก่อให้เกิดผู้นำหลายคนที่มีมาจากหลากหลายภาคี (ทั้งชุมชนท้องถิ่น NGO หน่วยงานของรัฐ องค์การไม่แสวงหากำไร ฯลฯ) ดังนั้นจึงต้องพุ่งความสนใจไปที่ “ภาวะการนำแบบกลุ่ม” ซึ่งการนำของเขาได้ข้ามพ้นองค์การเดียวไปสู่การนำทั้งเครือข่าย โดยทฤษฎีภาวะการนำที่สอดคล้องกับการจัดการแบบภาคีเครือข่าย ได้แก่ 1. แนวคิดภาวะผู้นำสาธารณะ (Public leadership approach)

เสนอโดย Broussine (2005) 2. แนวคิดภาวะผู้นำเชิงบูรณาการที่มีวิสัยทัศน์ (Integrative visionary leadership approach) เสนอโดย Crosby, Bryson and Stone (2013) และ 3. แนวคิดภาวะผู้นำแบบเป็นทีม (Team Leadership) เสนอโดย Achua and Lussier (2013) และ Dyer, Dyer and Dyer (2013) ตามลำดับ

Broussine (2005) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับภาวะผู้นำสาธารณะ (Public leadership) โดยเขามองว่า โลกปัจจุบันนี้ ประกอบด้วยส่วนย่อยต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงต่อกันและกัน และพึ่งพิงต่อกันอย่างซับซ้อน นอกจากนี้โลกยังประสบปัญหาที่รุนแรงมากขึ้นและปัญหาวิกฤตียังเกิดขึ้นอีกด้วย ปัญหาเหล่านี้มีลักษณะข้ามพรมแดนขององค์กร ทำให้เกิดความต้องการภาวะผู้นำที่มากกว่าการทำหน้าที่เป็นผู้นำองค์กรสาธารณะเพียงองค์กรเดียว รวมทั้งยังก่อให้เกิดความจำเป็นที่องค์กรหลาย ๆ องค์กร จะต้องหันหน้ามาร่วมมือกัน (ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรชุมชน และ องค์กรไม่แสวงหากำไร) ในรูปของเครือข่าย ภายใต้บริบทดังกล่าวนี้ ภาวะผู้นำของหน่วยงาน ภาครัฐและของชุมชนจะต้องมีลักษณะสำคัญคือ มีความสามารถในการสร้างความสนใจและจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาส่วนรวม และเข้าร่วมในประเด็นสาธารณะ ผู้นำสาธารณะจะต้องมีความสามารถในการจุดประกายให้เกิดการริเริ่ม เพื่อนำไปสู่การกระทำร่วมกันในการแก้ไขปัญหาอันซับซ้อนที่เกิดขึ้นภายในชุมชน (Broussine, 2005, p. 175) ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า การกระตุ้นความสนใจในประเด็นของส่วนรวมนั้น จะกระทำไม่เพียงแต่กับสมาชิกภายในองค์กรของตนเท่านั้น แต่จะต้องจูงใจผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายนอกที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ ให้เกิดความตระหนักและอยากเข้าร่วมกับเครือข่ายอย่างกระตือรือร้น ผู้นำสาธารณะจะต้องทำให้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีความคิดและผลประโยชน์แตกต่างกัน รวมทั้งกลุ่มที่มีความเห็นขัดแย้งกัน ให้หันหน้ามาร่วมมือกันได้

Broussine มองว่า การบริหารจัดการในรูปของเครือข่ายที่ประกอบด้วยสมาชิกจากหลากหลายองค์กรนั้น สิทธิอำนาจมีลักษณะกระจาย (Fragmented authority) และแน่นอนที่สุดภายใต้บริบทใหม่ซึ่งยังทำให้การสถาปนาศูนย์กลางการเรียนรู้ (Learning organizations) ยังเป็นสิ่งจำเป็น แต่ขอบเขตของการเรียนรู้มีได้จำกัดเฉพาะภายในองค์กรของตนเท่านั้น หากจำเป็นที่จะต้องขยายไปสู่การเรียนรู้ในระดับเครือข่ายอีกด้วย ในขณะเดียวกัน เครือข่ายแห่งการเรียนรู้ (Learning networks) ดังกล่าวยังเรียกร้องต้องการมนทัศน์ว่าด้วยภาวะผู้นำแบบใหม่อีกด้วย ซึ่งก็คือ เป็นภาวะผู้นำที่ส่งเสริมการเรียนรู้ที่มีขอบเขตกว้างขวางกว่าภายในองค์กรของตนเพียงองค์กรเดียว ไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันในระดับเครือข่ายอีกด้วย

มีปัจจัยสำคัญ 3 ประการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภาวะผู้นำสาธารณะ กล่าวคือ ประการแรก ภาวะผู้นำมิได้เป็นคุณลักษณะที่เกี่ยวข้องกับตัวของผู้บริหารระดับสูงขององค์กรเท่านั้น แต่ยัง

เกี่ยวข้องกับผู้นำของทีมงาน พนักงานระดับปฏิบัติการอาวุโส ผู้เชี่ยวชาญ ฯลฯ ประการที่สอง ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ศัพท์วิชาการที่ใช้กันทางด้านการบริหารองค์กรนั้น มักจะเน้นความสำคัญของภาวะผู้นำมากกว่าคำว่า “การจัดการ” (Management) แม้ว่าทั้งสองตำแหน่ง ต่างทำหน้าที่สำคัญภายในองค์กรก็ตาม ประการที่สาม ผู้นำแม้จะมีอำนาจมากเพียงใด แต่แท้จริงแล้วเขาก็เป็นเพียงคนธรรมดาอยู่ตนเอง ซึ่งก็คือ เขาสามารถทำผิดพลาดได้ ทำอะไรบางอย่างที่เสี่ยงต่อความล้มเหลว และเขาไม่รู้อะไรไปเสียทุกอย่าง (Broussine, 2005, p. 176) ในแง่นี้จึงเป็นธรรมดาที่บางครั้งผู้นำมีความรู้ดีกว่าตนมีอำนาจและสามารถควบคุมสิ่งต่าง ๆ ได้ แต่ในบางสถานการณ์เขาอาจเกิดความรู้สึกรู้ว่าไร้อำนาจและไม่สามารถควบคุมสิ่งต่าง ๆ ได้เลย สภาวะทางอารมณ์ที่โตนอนไปมา ดังกล่าวนี้อาจเกิดขึ้นกับผู้นำสาธารณะโดยทั่วไป เนื่องจากพวกเขาทำงานภายใต้สถานการณ์ที่มีลักษณะผันแปรอย่างสูงจนมิอาจคาดเดาได้ อันเป็นคุณลักษณะทางด้านสภาพแวดล้อมขององค์กรสาธารณะในปัจจุบัน

ภายใต้บริบทที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วดังกล่าวนี้อาจทำให้เกิดความต้องการภาวะผู้นำแบบใหม่ อันมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ ประการแรก ความต้องการที่จะแก้ปัญหาที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อนภายใต้บริบทของนโยบายสาธารณะที่มีการใช้อำนาจร่วมกันระหว่างภาคีต่าง ๆ อันก่อให้เกิดการเรียกร้องต้องการผู้นำที่ให้ความสนใจอย่างมากต่อการประสานนโยบายที่แตกต่างกันให้หลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกัน ประการต่อมา ระบบเศรษฐกิจและภาคบริการสาธารณะที่วางอยู่บนฐานของการใช้ความรู้อย่างเข้มข้น ทำให้เกิดความต้องการภาวะผู้นำแบบใหม่ ที่มีคุณสมบัติพิเศษคือ เป็นผู้มีความสามารถในการกระตุ้นให้ผู้อื่นสรรค์สร้างความรู้ใหม่ ๆ และร่วมแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันและกันได้อย่างกระตือรือร้น และประการสุดท้าย องค์กรสาธารณะมีความจำเป็นที่จะต้องปรับตัวอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นจึงก่อให้เกิดความต้องการภาวะผู้นำที่มีใช่เป็นแต่เพียงผู้จัดการระดับสูงเท่านั้น แต่คำว่า “ผู้นำ” ยังหมายรวมถึง พนักงานทุกระดับ ต่างสามารถสวมบทบาทเป็นผู้นำได้ ตามแต่สถานการณ์ที่เหมาะสมกับแต่ละบุคคลอีกด้วย (Broussine, 2005, p. 177)

1. “ภาวะผู้นำ” แตกต่างจาก “การบริหาร” (management) กล่าวคือ สิ่งที่ผู้จัดการทำได้แก่ 1. สนใจสถานการณ์ปัจจุบัน 2. ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพ 3. มีสายตาแหลมคมและสนใจในรายละเอียด 4. สนใจที่จะเพิ่มทรัพยากรให้มากขึ้น ส่วนสิ่งที่ผู้นำทำคือ 1. สนใจอนาคต และ 2. สร้างภาพฝันแห่งอนาคตที่ดึงดูดใจ จนเกิดพลังที่จะทุ่มเทความพยายามและทรัพยากร เพื่อสร้างฝันให้เป็นจริง จึงอาจกล่าวได้ว่า “Leadership shapes the future; management delivers it.” อย่างไรก็ตาม คงปฏิเสธไม่ได้ว่า “ผู้จัดการต้องนำด้วย และผู้นำต้องจัดการด้วย (managers lead, and leaders manage) ปัญหาที่องค์กรจำนวนไม่น้อยประสบก็คือ “ผู้จัดการมักจัดการมากเกินไป ในขณะที่ทำหน้าที่น่าน้อยเกินไป (Over-managed and under-led) อันทำให้เขาไม่สามารถนำองค์กรไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในการจัดการภาคีเครือข่ายนั้น ผู้จัดการยังจำเป็นต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำอย่างสูงอีกด้วย (Broussine, 2005, p. 180)

แนวคิดภาวะผู้นำสาธารณะ เป็นแนวคิดที่สังกัดอยู่ใน “ทฤษฎีภาวะผู้นำตามสถานการณ์” เนื่องจากมองว่า ภาวะผู้นำมิได้เป็นพฤติกรรมของคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของระบบสังคม (A property of a social system) แนวคิดนี้มองว่าภาวะผู้นำเกิดจากการสนับสนุนของผู้ตาม ภาวะผู้นำจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้ตาม ซึ่งภายใต้สถานการณ์ที่แตกต่างกันย่อมเรียกร้องต้องการภาวะผู้นำที่แตกต่างกัน ทฤษฎีภาวะผู้นำตามสถานการณ์มีจุดแข็งในแง่ที่ทำให้มองเห็นได้ว่า ภาวะผู้นำขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับสถานการณ์ที่ห้อมล้อมตัวผู้นำอยู่ (รวมทั้งตัวผู้ตามด้วย) ภาวะผู้นำที่ต้องการจึงผันแปรไปตามสถานการณ์ เช่น ในช่วงระหว่างสงคราม ชาวอังกฤษเรียกร้องต้องการผู้นำอย่าง Winston Churchill แต่ในช่วงที่สงครามสงบลงพวกเขาต่างหันมาเรียกร้องให้เปลี่ยนผู้นำคนใหม่ (Broussine, 2005, p. 180)

ภาวะผู้นำสาธารณะ ทำหน้าที่สำคัญในการระดมขีดความสามารถที่มีอยู่ภายในองค์การออกมาใช้ประโยชน์ รวมทั้งจะต้องสามารถเข้าไปเชื่อมความสัมพันธ์กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียภายนอก ผู้นำสาธารณะทำหน้าที่เชื่อมประสานระหว่างเขตแดนขององค์การกับสิ่งแวดล้อมภายนอก อันประกอบด้วยกลุ่มผลประโยชน์ ผู้รับบริการ พลเมืองทั่วไป ชุมชน นักพัฒนาเอกชน นักธุรกิจ ฯลฯ ซึ่งปัญหาและความต้องการของแต่ละภาคีต่างมีความแตกต่างหลากหลาย และมีอาจตั้งเคราะห์เพื่อหลอมรวมให้เป็นเนื้อเดียวกันได้โดยง่าย ประการถัดมาก็คือ การทำงานในรูปของภาคีเครือข่ายนั้น การลากเส้นแบ่งเพื่อแยกขาดระหว่างหน่วยงานของรัฐกับสิ่งแวดล้อม (เช่น องค์การชุมชน ภาคประชาสังคม ฯลฯ) นั้น ดูเหมือนจะไม่ค่อยมีประโยชน์มากนัก เนื่องจากในกระบวนการทำงานในรูปแบบของภาคีเครือข่าย นั้น ผู้เข้าร่วมต่างมาจากหลากหลายภาคี ซึ่งจำเป็นต้องประสานงานกัน มีการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทั้งบุคลากร วัสดุอุปกรณ์ อาคารสถานที่ และงบประมาณ จนทำให้มองไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องแยกภาคีต่าง ๆ ออกจากกันอย่างเด็ดขาดแต่ประการใด

ภายใต้บริบทดังกล่าว ภาวะผู้นำสาธารณะจึงมีบทบาทสำคัญในการระดมขีดความสามารถทางการนำของผู้อื่นออกมา ทั้งผู้นำที่อยู่ภายในหน่วยงานเดียวกัน และจากภาคีอื่น ๆ รวมทั้งเสริมสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้ผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ ที่มาจากภาคีอื่นแตกต่างหลากหลายได้ทำงานร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาของชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ดังนั้น ภารกิจสำคัญของภาวะผู้นำสาธารณะก็คือ การเชื่อมประสานระหว่างภาคีต่าง ๆ โดยการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างผู้เชี่ยวชาญ ระหว่างหน่วยงาน และระหว่างภาคีต่าง ๆ รวมทั้งชุมชนที่เป็นเป้าหมายในการทำงาน ในแง่นี้ จึงกล่าวได้ว่าภาวะผู้นำสาธารณะมิได้เน้นความสัมพันธ์ในลักษณะของผู้นำกับผู้ตาม แต่ภายในเครือข่ายจะประกอบด้วยผู้นำจำนวนมากที่มาจากหลากหลายภาคี บทบาทของภาวะผู้นำสาธารณะจึงเน้นไปที่การประสานความร่วมมือ

(Collaboration) และการจูงใจให้เกิดการทำงานร่วมกัน (Cooperation) ระหว่างภาคีต่าง ๆ (Broussine, 2005, p. 183) นอกจากนี้ การจัดการภาคีสาธารณะที่มีความซับซ้อนภายใต้บริบทที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วนั้น ผู้นำสาธารณะจะต้องเชื่อมโยงไปด้วยกันระหว่าง “ภาวะผู้นำ” กับ “การเรียนรู้” พร้อม ๆ กับการพัฒนาองค์การและเครือข่ายให้มีความสามารถในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Broussine, 2005, p. 184)

ผู้นำสาธารณะในยุคปัจจุบันนี้ จะต้องมีการเรียนรู้เพื่อเพิ่มความชำนาญในเชิงปฏิบัติ โดยจะต้องเรียนรู้และฝึกฝนในประเด็นต่อไปนี้ 1. ฝึกฝนให้มีความอดกลั้นต่อสภาวะที่คลุมเครือและความไม่แน่นอน เนื่องจากการจัดการแบบภาคีเครือข่ายนั้น จะประสบกับแนวคิดที่แตกต่างหลากหลาย ซึ่งมีอาจตัดสินใจเพื่อให้เกิดความชัดเจนได้โดยง่าย ในแง่นี้ผู้นำสาธารณะจะต้องมีความอดทน/อดกลั้นต่อสถานการณ์ที่คลุมเครือและไม่แน่นอนอย่างสูง 2. ผู้นำสาธารณะจะต้องตระหนักถึงข้อเท็จจริงที่ว่า เป็นไปไม่ได้ที่ผู้นำคนใดคนหนึ่งจะมีความรู้ไปเสียทุกเรื่อง ดังนั้นในการทำงานเครือข่ายจะต้องยอมรับข้อเท็จจริงที่ว่า ผู้มีความรู้ความสามารถนั้นมีหลายคน และแต่ละคนต่างมีความรู้ความสามารถแตกต่างหลากหลาย ดังนั้นผู้ที่ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำสาธารณะจึงมีได้หลาย ๆ คน โดยสามารถเป็นผู้นำไปพร้อม ๆ กัน 3. ผู้นำสาธารณะจะต้องรักษาทัศนะส่วนบุคคลและรู้จักจุดอ่อนจุดแข็งของตนเอง โดยผ่านการไตร่ตรองสะท้อนความคิดเพื่อใคร่ครวญ/ทบทวนถึงตำแหน่งแห่งที่ของตนเองอยู่ตลอดเวลา วิธีการดังกล่าวนี้จะทำให้ผู้นำสามารถเปลี่ยนแปลงวิธีการนำของตนในแต่ละช่วง/แต่ละขณะ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง 4. ควรจัดอบรมเพื่อพัฒนาผู้นำและภาวะการนำให้แก่สมาชิกทั่วทั้งองค์การ และทั่วทั้งเครือข่ายที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย 5. ในการทำงานกับชาวบ้านนั้น ข้อควรระวังก็คือ อย่างให้เกิดการบ่มเพาะวัฒนธรรมแห่งการพึ่งพิงขึ้น แต่จะต้องเสริมสร้างพลังอำนาจของชาวบ้าน (Empowerment) รวมทั้งสนับสนุนการแสดงบทบาทภาวะผู้นำของชาวบ้านอีกด้วย และ 6. ผู้นำพึงตระหนักว่าภาวะผู้นำกับการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่ดำเนินไปด้วยกันเสมอ (Broussine, 2005, p. 185) ดังนั้นจะต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาองค์การแห่งการเรียนรู้ โดยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นั้น จะต้องขยายไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างภาคีอันหลากหลายอีกด้วย

แนวคิดต่อมา คือ ภาวะผู้นำเชิงบูรณาการที่มีวิสัยทัศน์ (Integrative visionary leadership) ต่อไปจะเรียกย่อ ๆ ว่า IVL) เสนอโดย Crosby, Bryson and Stone (2013) แนวคิดนี้มองว่าในการแก้ไขปัญหาที่มีความซับซ้อนเช่นปัจจุบัน ซึ่งมีความจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคี หลาย ๆ ฝ่าย นั้น “ภาวะผู้นำ” เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้นำแบบ IVL ซึ่งหมายถึงบุคคลที่จะช่วยให้องค์การสามารถบูรณาการกำลังคน กระบวนการ โครงสร้าง และ

ทรัพยากร เข้าด้วยกันในทิศทางที่ค่อนข้างจะมั่นคง ภาวะผู้นำประเภทนี้จะช่วยให้ภาคีอันหลากหลายสามารถพัฒนาความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับปัญหาสาธารณะและวิธีการแก้ไขที่เป็นไปได้ ตลอดจนเสริมสร้างความรู้สึกยึดมั่นผูกพันที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหามาให้สำเร็จลุล่วงในที่สุด

ภาวะผู้นำแบบ IVL เป็นการเชื่อมโยงเข้าด้วยกันระหว่างภาวะผู้นำ 3 แบบ คือ 1. ภาวะผู้นำเชิงวิสัยทัศน์ (Visionary leadership) คือผู้ที่มีความสามารถในการสร้างสรรค์และสื่อความหมายในเวทีที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ 2. ภาวะผู้นำทางการเมือง (Political leadership) เป็นบุคคลที่มีความสามารถในการกำหนดนโยบายและน่านโยบายไปปฏิบัติในสมรภูมิต่าง ๆ และ 3. ภาวะผู้นำเชิงจริยธรรม (Ethical leadership) หมายถึง บุคคลที่มีความสามารถในการจัดการความขัดแย้งและกำกับการตัดสินใจความถูกต้องขององค์กร ทั้งในบริบทที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้นำประเภทนี้มีความสามารถที่จะทำให้ภาคีต่าง ๆ หันหน้ามาร่วมมือกันเพื่อแก้ไขปัญหของส่วนรวมให้สำเร็จลุล่วงไปได้ โดยมีองค์ประกอบในการดำเนินงาน 5 ด้าน (Crosby, Bryson, & Stone, 2010, pp. 203 – 205) คือ

ประการแรก เงื่อนไขเบื้องต้น (Initial conditions) ได้แก่ สภาวะที่ก่อให้เกิดการประสานความร่วมมือระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่าง ๆ ภายใต้บริบทอันยุ่งเหยิง อาทิ ความโกลาหลของสภาวะแวดล้อม กัยพิบัติที่เกิดขึ้น ประสบการณ์ความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา ปัจจัยการสนับสนุนทางการเมือง เครือข่ายที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่ดำรงอยู่ก่อนแล้ว และข้อตกลงทั่วไปต่าง ๆ ที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดความร่วมมือระหว่างกันภายในชุมชน

ประการที่สอง กระบวนการ (Process) หมายถึง วิธีการสรรค์สร้างภาวะผู้นำและการใช้อำนาจของผู้นำ ในการสร้างข้อตกลงเบื้องต้นระหว่างภาคีต่าง ๆ เพื่อให้ทุกภาคีหันหน้ามาร่วมมือกัน การพัฒนาความชอบธรรมในการร่วมมือดังกล่าว การสร้างและดำรงรักษาความไว้วางใจต่อการจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ และกระบวนการวางแผนร่วมกัน

ประการที่สาม โครงสร้าง (Structure) ได้แก่ การจัดโครงสร้างและกระบวนการในการจัดการแบบภาคีเครือข่าย เกณฑ์ในการคัดเลือกสมาชิก และการประสานงานแบบผสมผสานระหว่างการยึดโยงด้วยสายการบังคับบัญชากับการยึดโยงด้วยเครือข่าย เป็นต้น

ประการที่สี่ สถานการณ์ (Contingencies) ได้แก่ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่สมดุลระหว่างภาคีต่าง ๆ และการแข่งขันเชิงสถาบัน เป็นต้น

ประการที่ห้า กลไกสร้างความสำนึกรับผิดชอบ (Accountability mechanism) หมายถึง ความสามารถของผู้เข้าร่วมจากภาคีต่างๆ ในการเชื่อมโยงเข้าด้วยกันระหว่างปัจจัยนำเข้า (Inputs) กระบวนการปรับเปลี่ยน (Conversion process) และผลการดำเนินงาน (Outcomes) โดยผ่านการ

ประสานความร่วมมือระหว่างภาคีอันหลากหลายเพื่อผลักดันไปตามขั้นตอนจนกระทั่งบรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้

ภาวะผู้นำแบบ IVL ทำหน้าที่สำคัญในการบูรณาการผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่าง ๆ ให้เข้ากับกระบวนการ โครงสร้าง และทรัพยากรที่ได้รับจากภาคีต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา ร่วมของชุมชน (Crosby, Bryson, & Stone, 2010, pp. 210 – 211) โดยผู้นำแบบ IVL จะทำหน้าที่สำคัญในการทำให้ภาคีต่าง ๆ เข้าใจถึงปัญหาร่วมของพวกเขา พร้อม ๆ กับกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกร่วมกันผูกพันที่จะร่วมแก้ไขปัญหาให้สำเร็จ โดยในการประสานความร่วมมือนั้น พวกเขาจะต้องร่วมกันสร้างข้อตกลงร่วม เกี่ยวกับวัตถุประสงค์และพันธกิจของความร่วมมือ กำหนดกลยุทธ์และจะต้องทำให้ภาคีต่าง ๆ เกิดความยึดมั่นผูกพันที่จะนำกลยุทธ์ดังกล่าวไปดำเนินการให้สำเร็จลุล่วง มีการสร้างความหมายร่วม และแพร่กระจายความหมายร่วมเพื่อตอกย้ำครั้งแล้วครั้งเล่าทั้งในเวทีที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

สำหรับภารกิจหลักของผู้นำแบบ IVL ประกอบด้วย 3 ด้าน (Crosby, Bryson, & Stone, 2010, pp. 211, 215 – 216) ดังนี้

ภารกิจด้านแรก ได้แก่ การยึดกุมโอกาส พร้อมกับให้ความหมาย และกำหนดทิศทางว่าจะตอบโต้ต่อปัญหาสาธารณะร่วมกันอย่างไร (Seizing opportunities to provide interpretation and direction) โดยเริ่มจากการระบุปัญหาที่เกิดขึ้น ขอบเขตและระดับความรุนแรงของปัญหา การให้ความหมายและระบุถึงสาเหตุของปัญหา กระตุ้นสาธารณชนให้เล็งเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องเข้าร่วมในการแก้ไขปัญหา การชักจูงให้ภาคีต่าง ๆ เกิดความสนใจและเข้าร่วมในกระบวนการค้นหาวิธีการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน เป็นต้น

ภารกิจด้านที่สอง การกำหนดวิสัยทัศน์แห่งอนาคตที่จะต้องร่วมกันขับเคลื่อนไปด้วยกัน (Offering compelling visions of the future) ผู้นำจะต้องทำให้อนาคตที่เป็นทางเลือกได้เข้าไปฝังสถิตอยู่ในจิตใจของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่าง ๆ โดยในการทำให้วิสัยทัศน์มีลักษณะน่าดึงดูดใจนั้น พวกเขาจะต้องแปลงความคิดนามธรรมไปเป็นคำพูดและจินตนาการที่สามารถเข้าถึงได้และมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเส้นทางเดินที่ชัดเจนตั้งแต่เริ่มต้นไปจนถึงที่หมายอันพึงปรารถนาแห่งอนาคต นอกจากนี้ยังจะต้องมีการเผยแพร่วิสัยทัศน์ดังกล่าวโดยใช้สื่อต่าง ๆ ที่ภาคีอันหลากหลายสามารถเข้าถึงได้

ภารกิจด้านที่สาม การออกแบบและใช้เวทีทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ (Designing and using formal and informal forums) ซึ่งการออกแบบจะมีการระบุถึง โครงสร้าง กระบวนการ เวทีต่าง ๆ ที่ใช้ รวมทั้งพื้นที่สำหรับใช้ประกอบกิจกรรมสารเสวนา (Dialogue) และการอภิปรายถกเถียงร่วมกันระหว่างผู้นำกับผู้เข้าร่วมจากภาคีต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจปัญหา

และวิธีการแก้ไขปัญหาร่วมกัน รวมทั้งยังเป็นเวทีในการเจรจาต่อรองและการไกล่เกลี่ยข้อพิพาทในกรณีที่มีทัศนคติต่าง ๆ มีความเห็นไม่สอดคล้องกันอีกด้วย กล่าวโดยสรุป การเสริมสร้างความเข้าใจร่วมระหว่างภาคีอันหลากหลาย ถือเป็นหัวใจสำคัญของการบริหารจัดการแบบภาคีเครือข่ายในยุคปัจจุบัน

แนวคิดสุดท้ายที่จะนำเสนอ คือ ภาวะผู้นำแบบเป็นทีม (Team leadership) เสนอโดย Achua and Lussier (2013); Kirkman and Rosen (2005) และ Dyer, Dyer and Dyer (2013) การทำงานเป็นทีม มีความเกี่ยวข้องกับการจัดการภาคีสาธารณะ โดยตรง เนื่องจากเครือข่ายเป็นทีมรวมของสมาชิกที่มาจากหลาย ๆ องค์กร ซึ่งต่างมารวมมือกันปฏิบัติงานบางอย่างเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ร่วมกัน โดยแต่ละองค์กรต่างมีผู้นำของตนเอง เมื่อประกอบกันเข้าเป็นเครือข่ายจึงมีผู้นำหลายคน อันนำไปสู่การทำงานเป็นทีม และมีภาวะผู้นำแบบเป็นทีม ซึ่งในส่วนนี้จะได้พิจารณาถึงแนวคิดทฤษฎีดังกล่าว

Achua and Lussier ได้กล่าวว่า “ทีม คือการรวมกันเป็นหน่วย (a unit) ที่ประกอบด้วยสมาชิกซึ่งพึ่งพิงต่อกันด้วยทักษะของแต่ละคนที่เสริมต่อกันและกัน โดยแต่ละคนต่างยึดมั่นต่อวัตถุประสงค์ร่วมและความคาดหวังร่วม อันทำให้พวกเขาเกิดความสำนึกรับผิดชอบ”² (Achua & Lussier, 2013, p. 261) ทั้งความสำนึกรับผิดชอบของบุคคลที่มีต่อทีม (Individual accountability) และสำนึกรับผิดชอบของทีมที่มีต่อส่วนรวมทั้งหมด (Collective accountability) การทำงานเป็นทีมจึงเป็นการสร้างผลผลิตแบบทวีคูณ (Synergy) อาทิ สมมุติว่ามีพนักงาน 10 คน ถ้าต่างคนต่างทำงานจะสามารถผลิตได้คนละ 2 หน่วยต่อวัน (รวมเป็น 20 หน่วยต่อวัน) แต่ถ้าทุกคนผนึกกำลังกันทำงานเป็นทีม จะสามารถผลิตได้ถึง 40-50 หน่วยต่อวัน ในแง่นี้ จึงทำให้ทีม แตกต่างจากกลุ่ม (Group) เพราะการทำงานเป็นกลุ่มไม่ก่อให้เกิดผลผลิตแบบทวีคูณ เช่น จากกรณีข้างต้น หากคน 10 คน ร่วมกันทำงานเป็นกลุ่ม จะผลิตได้เท่ากับ 20 หน่วยต่อวันเท่านั้น มโนทัศน์ว่าด้วยทีม บ่งบอกถึงการรวมเป็นองคาพยพ (Entity) เพียงหนึ่งเดียว โดยทุกคนมีพันธกิจร่วมกันและรับผิดชอบร่วมกัน ในขณะที่มโนทัศน์ว่าด้วยกลุ่ม ยังคงคำนึงถึงผลการปฏิบัติงานเป็นรายบุคคลและเป้าหมายของแต่ละคน ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของแต่ละคนเป็นสำคัญ การรวมตัวเป็นทีมจึงเป็นการผนึกสติปัญญาของทุกคนเข้าด้วยกัน เพื่อจจจ่อไปยังเป้าหมายร่วม แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารร่วมกัน

² Achua and Lussier ได้นิยาม “กลุ่ม” ไว้ดังนี้ (Ibid: 261) “กลุ่มเป็นการรวมตัวของบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์กันเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและทำการตัดสินใจ อันทำให้สมาชิกแต่ละคนสามารถปฏิบัติได้ภายในขอบเขตความรับผิดชอบของแต่ละคน เมื่อเป็นเช่นนี้ ผลการปฏิบัติงานของกลุ่ม จึงเป็นผลรวมของงานที่สมาชิกแต่ละคนได้ทำขึ้น”

สร้างทักษะ/ความคิดร่วมกัน ตัดสินใจร่วมกัน ต่างสนับสนุนงานของกันและกัน รวมทั้งต่างเสริมแรงเพื่อบรรลุถึงมาตรฐานในการปฏิบัติงานให้แก่กันและกัน

อย่างไรก็ตาม ในการพัฒนาทีมงาน นั้น พบว่าบ่อยครั้งที่ไม่ประสบความสำเร็จ และส่งผลกระทบต่อการทำงาน สำหรับทีมงานที่ประสบความสำเร็จและมีประสิทธิภาพ เป็นทีมงานที่มีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้ (Achua & Lussier, 2013, pp. 265 – 69) 1. ภายในทีมมีกฎระเบียบและบรรทัดฐานที่ทุกคนร่วมกันสร้างและให้การยอมรับเป็นอย่างดี บรรทัดฐานดังกล่าวนี้จะเป็นกรอบสำหรับการตัดสินใจภายในทีม และช่วยกระตุ้นให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในทีมอีกด้วย 2. ทีมจะต้องมีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่เป็นที่ยอมรับร่วมกัน 3. ภายในทีมมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอย่างสูง และงานมีลักษณะพึ่งพิงต่อกันอย่างสูง 4. ทีมมีขนาดเหมาะสมและมีองค์ประกอบของสมาชิกที่หลากหลาย ทั้งความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ และพื้นฐานทางประชากร 5. ภายในทีมมีการระบุถึงบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของสมาชิกแต่ละคนไว้อย่างชัดเจน 6. สมาชิกต่างมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน 7. ภายในทีมจะต้องมีการระบุถึงขั้นตอนในการปฏิบัติงานที่เป็นมาตรฐานและชัดเจน ทั้งการสื่อสาร การประชุม การประเมินผล การปฏิบัติงาน การตัดสินใจ การแก้ไขปัญหา การทำงานให้สำเร็จ และการจัดการความขัดแย้ง 8. สมาชิกมีความไว้วางใจต่อกันและมีความสามารถในการจัดการความขัดแย้งภายในทีมที่มีประสิทธิภาพ 9. มีการพัฒนาทักษะการสื่อสารภายในทีมงานที่มีประสิทธิภาพ และ 10. ทีมงานจะต้องได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังจากผู้บริหารระดับสูง

นอกจากนี้ Achua and Lussier (2013, pp. 269 – 70) ยังได้แสดงถึงภาวะผู้นำแบบเป็นทีม โดยชี้ให้เห็นถึงผลการศึกษานานหนึ่งที่ยืนยันถึงความสัมพันธ์เชิงบวกระหว่างภาวะผู้นำแบบเป็นทีม กับผลการปฏิบัติงาน ในการจัดการทีมงานนั้น ผู้นำของทีมจะต้องจัดการไม่เพียงแต่ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานเท่านั้น แต่ผู้นำจะต้องจัดการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกที่ประกอบด้วยความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมและการปฏิบัติหน้าที่อันหลากหลาย บทบาทของผู้นำทีมจึงมีความสำคัญในการทำหน้าที่กระตุ้นสมาชิกและสรรสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ผู้นำทีมจึงจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับกระบวนการของทีม และสามารถนำทีมไปสู่ความสำเร็จได้ โดยบทบาทของผู้นำในการเสริมสร้างทีมงานที่มีประสิทธิภาพมีดังนี้: 1. เสริมสร้างให้สมาชิกเกิดการยอมรับในความเป็นกลุ่มก้อน พร้อมกับเสริมแรงด้วยรางวัลเพื่อให้เกิดการยอมรับดังกล่าว 2. เสริมสร้างอัตลักษณ์และความเข้มแข็งของทีมงาน 3. พัฒนาความไว้วางใจระหว่างสมาชิกและบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกันภายในทีมงาน 4. พัฒนาขีดความสามารถของทีมงานที่จะคาดการณ์และจัดการต่อการเปลี่ยนแปลงที่มีประสิทธิภาพ 5. เสริมสร้างให้ทีมมีอำนาจ (Empower teams) เพื่อจะได้ดำเนินงานของทีมให้สำเร็จ

ลู่ทาง โดยฝ่ายบริหารเข้าไปก้าวท้าว/แทรกแซงให้น้อยที่สุด 6. เสริมสร้างแรงบันดาลใจและกระตุ้นให้ทีมงานยกระดับการปฏิบัติงานของตนให้มีมาตรฐานสูงขึ้น 7. รับรู้และให้การยอมรับต่อความต้องการของสมาชิกและทีมงาน พร้อมกับเอาใจใส่ต่อพวกเขาอย่างเสมอต้นเสมอปลาย 8. เอื้ออำนวยและให้การสนับสนุนต่อการตัดสินใจของทีม และ 9. การมอบหมายงานให้แก่ทีมควรเป็นงานที่ท้าทายและกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจที่จะปฏิบัติงานให้บรรลุผล

ในกรณีของทีมงานที่มีลักษณะเป็น “ทีมจัดการตนเอง” (Self-managed team) ซึ่งหมายถึง เป็นทีมงานที่มีความเป็นอิสระค่อนข้างสูง สมาชิกต่างทำหน้าที่เป็นผู้นำร่วมกัน โดยหมุนเวียน/สลับสับเปลี่ยนกันเป็นผู้นำในแต่ละสถานการณ์ (Achua & Lussier, 2013, p. 288) แต่ละคนจะก้าวขึ้นมาสวมบทบาทนำตามความต้องการของทีม และสมาชิกทุกคนต่างร่วมกันรับผิดชอบต่อการปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมายของทีม ซึ่งอาจเรียกภาวะผู้นำในทีมจัดการตนเองได้ว่าภาวะผู้นำแบบกระจาย (Distributed leadership) อันหมายถึง ภาวะผู้นำที่ประกอบด้วยหลายคน หรือทุกคนต่างสามารถทำหน้าที่เป็นผู้นำได้ทั้งสิ้น โดยสลับสับเปลี่ยนกันสวมบทบาทของผู้นำ เพื่อเสริมกันและกันภายในทีมงาน กล่าวคือ แต่ละคนต่างเข้ามาสวมบทบาทผู้นำเมื่อถึงสถานการณ์ที่สอดคล้องกับทักษะและความสนใจของตน ภาวะการนำเช่นนี้จึงมีลักษณะภาวะการนำแบบกลุ่มเพื่อน (Peer leadership) ที่ทุก ๆ คนต่างเป็นผู้นำและผู้ตามในเวลาเดียวกัน

ในบางองค์การที่ใช้ทีมจัดการตนเอง อาจมอบหมายให้มีผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) (Achua & Lussier, 2013, pp. 288 – 89) เพื่อทำหน้าที่อำนวยความสะดวก ประสานงาน และให้คำปรึกษาแก่ทีมงาน โดยผู้อำนวยความสะดวกที่จะเสริมสร้างให้ทีมมีประสิทธิภาพจะทำหน้าที่ดังนี้ 1. จัดให้มีเวทีสำหรับแก้ไขปัญหาคัดแย้งระหว่างบุคคล 2. ส่งเสริมให้มีการปฏิสังสรรค์ระหว่างสมาชิกอย่างสม่ำเสมอ 3. เสริมสร้างให้สมาชิกยอมรับซึ่งกันและกัน รวมทั้งเคารพในความแตกต่างของแต่ละคน 4. รักษาบรรยากาศให้มีการสื่อสารแบบเปิด 5. ตอกย้ำและแสดงให้เห็นว่าสมาชิกทุกคนต่างมีผลประโยชน์ร่วมกัน 6. เสริมสร้างอัตลักษณ์ของทีมโดยใช้สัญลักษณ์ร่วม การประกอบพิธีกรรม (Rituals) และการจัดงานประเพณี (Ceremonies) และ 7. ใช้การเสริมแรงแบบเป็นทีมเพื่อเสริมสร้างแรงจูงใจให้เกิดการทำงานเป็นทีม เช่น การประเมินผลงานแบบเป็นทีม เป็นต้น

ส่วน Kirkman and Rosen (2005, pp. 433 – 36) ได้กล่าวว่าทีมจัดการตนเอง ที่มีประสิทธิภาพ จะมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ กล่าวคือ 1. มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของทีม โดยมองว่าทีมงานของตนนั้นมีความสามารถที่จะกระทำการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ได้ (A sense of potency) 2. มีความเชื่อร่วมกันว่า ภารกิจที่ทีมงานได้รับมอบหมายให้ทำนั้น เป็นภารกิจที่มีความสำคัญและมีความหมาย (A sense of meaningfulness) 3. มีความเชื่อร่วมกันว่า ทีมงานของพวกตนนั้นมีอิสระ

(A sense of autonomy) ซึ่งหมายถึง การมีเสรีภาพ สามารถใช้ดุลยพินิจของตนเองได้ และสามารถควบคุมในสิ่งที่พวกตนทำได้ โดยมีอิสระที่จะจัดสรรทรัพยากรได้เอง การแสวงหาโอกาสที่เหมาะสมได้เอง และสามารถตัดสินใจได้เอง โดยไม่ต้องรอรับการอนุมัติจากเบื้องบน และ 4. ทีมมีความรู้สึกว่ามีทีมงานของพวกตนนั้น ส่งผลกระทบต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ (A sense of impact)

แนวคิดว่าด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน

ในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public participation) มีความสำคัญมากต่อกระบวนการนโยบาย (Policy process) ในอันที่จะทำให้นโยบายดังกล่าวมีประโยชน์ต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมากที่สุด และก่อให้เกิดความขัดแย้งน้อยที่สุด ซึ่งในส่วนนี้จะได้พิจารณาถึงแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามลำดับ

1 ความหมายของการมีส่วนร่วมสาธารณะ

นักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้แตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ในการใช้งาน และอุดมการณ์ทางการเมืองอันหลากหลาย ดังเช่น ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2544, หน้า 135) ได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนหมายถึง การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเอง ในการจัดการควบคุมการใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม

เจลิม เกด โมลิ (2543) ได้กล่าวว่า "การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนได้ใช้คุณสมบัติส่วนตัวด้านความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน ตลอดจนทรัพยากรที่มีอยู่ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องในขั้นตอนต่าง ๆ ของกิจกรรมส่วนรวม"

นักทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาโดยทั่วไปมักมองว่า การที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมได้นั้น จะต้องลดความเป็นวิชาชีพเฉพาะด้าน (Deprofessionalization) ของกิจกรรมต่าง ๆ ลง เนื่องจากกิจกรรมที่ต้องใช้ความรู้เชิงเทคนิคระดับสูงก็จะทำให้ชาวบ้านไม่สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมได้ ไม่ว่าจะเป็นการจัดการศึกษา การดูแลสุขภาพอนามัย การคมนาคมขนส่ง การวางแผน และการจัดทำโครงการต่าง ๆ เพื่อเปิดทางให้ประชาชนคนธรรมดา (Ordinary people) ได้เข้ามามีส่วนรับผิดชอบในรูปแบบและระดับต่าง ๆ ต่อความกินดีอยู่ดีของพวกเขาเอง (Goulet, 1989, p. 165)

แฟร์รี่ (Freire, 1972) นักวิชาการชาวบราซิลผู้มีชื่อเสียง ได้กล่าวว่า สิ่งสำคัญสูงสุดของงานพัฒนาก็คือ จะต้องไม่ปฏิบัติต่อประชาชนในฐานะของผู้ถูกกระทำ (Objects) แบบที่ผ่าน ๆ มา แต่จะต้องให้ประชาชนเป็นผู้รู้และเป็นผู้กระทำที่กระตือรือร้น ซึ่งจะทำให้พวกเขากลายเป็นองค์ประธาน (Subjects) ในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง ในทางตรงข้ามหากประชาชนกลายเป็น

ผู้ถูกพัฒนา (โดยการหิบบิ้นให้อย่างเมตตาจากเจ้าหน้าที่รัฐ) ประชาชนก็จะมีฐานะเป็นผู้ถูกกระทำ อันบ่มเพาะให้เกิดนิสัยของผู้แบมือขอ มองตนเองเป็นผู้อ่อนแอที่ไม่สามารถเติบโตไล่ตามคนอื่นได้ ทันทไม่มีวันช่วยเหลือตัวเองได้ ขาดความมั่นใจในตัวเอง ไม่กล้าคิดไม่กล้าพูด ไม่กล้าแหวกแนว ตกอยู่ในสถานะถูกกดขี่และถูกลดทอนลงสู่วัฒนธรรมแห่งการปิดปากเงียบ (Culture of silence) อย่างถาวรตัวไม่ขึ้น ในแง่นี้พวกเขาก็จะไม่สามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดความเป็นมนุษย์ของตนเองได้ ในทางตรงข้าม หากให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างมีศักดิ์ศรีแล้ว ประชาชนก็จะกลายเป็นองค์กรประธานแห่งความรู้และการกระทำที่กระตือรือร้น พวกเขาจะเริ่มเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาอย่างจริงจัง และเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์ของพวกเขาด้วยมือทั้งสองของพวกเขาเอง (Freire, 1972)

ปัญหาประการหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งในการจัดการภาคีเครือข่าย คือ การทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการ (หรือผู้เชี่ยวชาญ) กับชาวบ้าน ซึ่งหากนักวิชาการมองว่าชาวบ้านไม่มีความรู้/ไร้การศึกษา ก็จะนำไปสู่การไม่ยอมรับชาวบ้าน จนนำไปสู่การครอบงำ/สั่งการชาวบ้าน อันจะทำให้การมีส่วนร่วมประสบความสำเร็จในที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงมีการนำเสนอแนวคิดที่ว่าด้วย “Transdisciplinary Approach” (ใช้ชื่อย่อว่า TD; Hoffmann-Riem, et al., 2007; Pohl & Hadorn, 2007; Wiesmann, et al., 2007) ขึ้นมา แนวคิดนี้เกิดในทศวรรษ 1970s โดยก่อรูปขึ้นจากองค์การ Swiss Alps (ประเทศสวิตเซอร์แลนด์) ที่ได้จัดทำโครงการ “Man and Biosphere Programme” ซึ่งโครงการดังกล่าวนี้ ได้ใช้แนวคิดระบบเชิงบูรณาการ (Integrated systems approach) และเน้นความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างนักวิทยาศาสตร์ ชาวพื้นเมือง และผู้มีอำนาจตัดสินใจเชิงนโยบาย

แนวคิด Transdisciplinary approach มีลักษณะคล้ายกับ Interdisciplinary approach (ID) ในแง่ที่ต่างให้ความสำคัญกับการบูรณาการระหว่างศาสตร์สาขาต่าง ๆ เข้าเป็นเนื้อเดียวกัน แต่เมื่อวิเคราะห์อย่างถึงที่สุดแล้ว จะพบว่าแท้จริงแล้ว TD แตกต่างจาก ID อย่างสำคัญ กล่าวคือ

1. ในขณะที่ ID เน้นการบูรณาการระหว่างศาสตร์สาขาต่าง ๆ ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ได้รับการพัฒนาขึ้นภายในสถาบันทางวิชาการเท่านั้น (เช่น การบูรณาการระหว่างเศรษฐศาสตร์กับรัฐศาสตร์) แต่ TD เน้นการบูรณาการความรู้ทุก ๆ ประเภท ทั้งความรู้ในสถาบันทางวิชาการ (วิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ฟิสิก เคมี ชีวะ วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม สังคมศาสตร์ ฯลฯ) และภูมิปัญญาพื้นบ้าน (Local wisdom) ด้วย

2. ในขณะที่ ID ถือว่ากิจกรรมทางวิชาการ เป็นเรื่องของผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น (มีแต่นักวิชาการเท่านั้น ที่จะเรียนทฤษฎีและทำวิจัยที่ลึกซึ้งได้) แต่ TD มองว่ากิจกรรมทางวิชาการจะต้องมาจากความร่วมมือกันระหว่างนักวิชาการกับชาวบ้าน โดยมองว่า ความร่วมมือของชาวบ้านเป็นหัวใจของ TD เนื่องจาก ประการแรก ปัญหาเกิดขึ้นในท้องถิ่น ซึ่งชาวบ้านภายในท้องถิ่นย่อมมี

ความรู้ในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างคือน้อยแล้ว (เช่น ระบบนิเวศในพื้นที่ป่า การทำเกษตร การจับปลา ลักษณะนิสัยของปลาแต่ละชนิด การเล่นเรือ สมุนไพร ฯลฯ) และประการที่สอง ชาวบ้านเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียจากการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ซึ่งเมื่อชาวบ้านเป็นเจ้าของปัญหาโดยตรง ชาวบ้านจึงต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา (ร่วมกับนักวิชาการ) การแก้ไขปัญหาใด ๆ ที่ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม ไม่มีส่วนรับรู้ หรือชาวบ้านไม่เห็นด้วย ย่อมก่อให้เกิดความล้มเหลวตั้งแต่ต้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3. ในขณะที่ ID มองว่า การวิจัยจะต้องนำเครื่องมือทางด้านทฤษฎีและมโนทัศน์ นามธรรมทางวิชาการมาใช้ในการศึกษาปัญหา แต่ TD เน้นศึกษาปัญหาโดยเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ข้อมูลรูปธรรม (ร่วมกับชาวบ้าน) ที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทอันเฉพาะเจาะจง เพื่อให้สามารถเข้าใจปัญหาอันมีลักษณะเฉพาะเจาะจง ไม่แน่นอน และมีความซับซ้อน ได้อย่างลึกซึ้ง

4. ในขณะที่ ID แยกขาดระหว่างการศึกษาวิจัย (ซึ่งเป็นหน้าที่ของนักวิชาการ) กับการประยุกต์งานวิจัยไปใช้ในการแก้ไขปัญหา (เป็นหน้าที่ของหน่วยงานราชการ) แต่ TD ผสมรวม การศึกษาปัญหา กับการแก้ไขปัญหา เข้าด้วยกัน ผ่านการทำงานที่ประสานกันอย่างใกล้ชิด ระหว่างชาวบ้าน-นักวิชาการ-และฝ่ายปฏิบัติ การวิจัยตามแนวคิด TD จึงมีลักษณะคล้ายกับ

Participatory action research

แนวคิด TD เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ อันเป็นสังคมแห่งความรู้ (Knowledge society) แต่พบว่าสังคมปัจจุบันนี้ มีปัญหาเข้ามารุมเร้าอย่างมากมาย โดยแต่ละปัญหามีความซับซ้อนอย่างสูง ภายใต้สภาวะดังกล่าวนี้ นักวิชาการในรั้วมหาวิทยาลัยต่างยอมรับว่า ความรู้ของศาสตร์ต่าง ๆ ไม่สามารถทำความเข้าใจต่อปัญหาทางสังคมอันซับซ้อนได้เลย แนวคิด TD จึงถูกนำไปใช้ทั้งในการวิจัย การจัดตั้งสถาบัน และการจัดการศึกษา เพื่อต้องการเอาชนะปัญหาที่การผลิตความรู้ในชุมชนวิชาการ ไม่สามารถตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาที่สังคมกำลังประสบอยู่ได้เลย TD จึงมีเป้าหมายที่จะบ่งชี้/ระบุ จัดโครงสร้าง วิเคราะห์ และจัดการต่อประเด็นต่าง ๆ ในพื้นที่ที่มีปัญหา โดยมีความปรารถนาดังนี้ 1. เข้าถึง/ยึดกุมความซับซ้อนของประเด็นปัญหาเอาไว้ให้ได้ 2. ให้การอธิบายถึงความแตกต่างหลากหลายในการมองปัญหา ระหว่างวิถีคิดของชาวบ้าน (ที่มองปัญหาตามโลกแห่งชีวิตที่ประสบแต่ในละวัน (Life-world) กับการมองปัญหาผ่านมโนทัศน์ของนักวิชาการ 3. ดำเนินการเชื่อมโยงระหว่างความรู้นามธรรม กับความรู้ที่เป็นรูปธรรมอันเฉพาะกรณี และ 4. พัฒนาความรู้และแนวการปฏิบัติ ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันของทุก ๆ ฝ่าย

สำหรับการจัดการให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมนั้น ข้อควรคำนึงที่สำคัญประการหนึ่งคือ การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องดำเนินตามขั้นตอนที่มีความยืดหยุ่นสูง เนื่องจากความสามารถในการมีส่วนร่วมนั้น ไม่สามารถวางแผนอย่างรัดกุมในทุกขั้นตอน แล้วดำเนินการ

ตามแผนแบบสำเร็จรูปอันแข็งทื่อในแต่ละขั้นตอนเสมือนต้องการสร้างถนนหรือเขื่อนได้ แต่การมีส่วนร่วมควรจะดำเนินการในลักษณะเป็นกระบวนการพัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปและต้องใช้เวลา ดังนั้นแผนงานที่ขาดความยืดหยุ่นจึงไม่สามารถนำมาให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้ และอาจกลายเป็นความกดดันที่ผลักชาวบ้านให้ออกไปจากการมีส่วนร่วม เนื่องจากผู้ที่เน้นปฏิบัติตามขั้นตอนของแผนอย่างเป็นกลไกนั้น กลับมองว่าการมีส่วนร่วมของชาวบ้านกลายเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานในระยะยาว (Uphoff, 1990, p. 408)

นอกจากนี้ หากประชาชนมีองค์กรที่เป็นอิสระอยู่แล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนควรดำเนินการโดยผ่านองค์กรดังกล่าว ประการสำคัญก็คือ ปกติชาวบ้านในฐานะของปัจเจกมักจะเป็นผู้ไร้อำนาจ ดังนั้นการระดมให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะปัจเจกชน จึงย่อมยากที่จะทำให้การมีส่วนร่วมดังกล่าวดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ (Uphoff, 1990, p. 482)

ในการพิจารณาถึงแนวคิดของการมีส่วนร่วมนั้น สามารถจำแนกการมีส่วนร่วมออกเป็นสองแนวคิด กล่าวคือ แนวคิดแรกมองการมีส่วนร่วมเป็นเพียงวิธีการ (Means) โดยพิจารณาว่าการมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือที่จะนำมาใช้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์บางอย่าง อาทิ การเปิดให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมจะทำให้ได้รับข้อมูลจากชาวบ้าน ซึ่งมีความจำเป็นต่อการนำไปใช้ในการตัดสินใจที่มีความรอบด้านมากขึ้น ได้รับการยอมรับมากขึ้น หรือใช้ในการระดมทรัพยากรจากชาวบ้าน แต่ก็ไม่ยอมให้การมีส่วนร่วมของประชาชนมากเกินไปจนกลายเป็นเรื่องเสียเวลามากเกินไป หรือเสียค่าใช้จ่ายมากนัก การมีส่วนร่วมในแง่นี้จึงเป็นเพียงเครื่องมือที่ถูกนำมาใช้เพื่อให้ได้มาซึ่งประสิทธิภาพที่สูงขึ้นเท่านั้น

ส่วนแนวคิดที่สองมองการมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายโดยตัวของมันเอง (Goal) โดยมองว่าการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสูงส่งโดยตัวมันเอง เนื่องจากจะทำให้ชาวบ้านได้รับการเรียนรู้ กลายเป็นองค์กรประชาชนแห่งการกระทำอย่างมีจิตสำนึก และเสริมสร้างความเชื่อมั่นในตัวเองให้แก่พวกเขา ในแง่นี้จึงถือว่าการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานเป็นหัวใจสำคัญและมีความสำคัญเป็นอันดับแรก ขณะเดียวกันก็จะให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพเป็นอันดับรอง กลุ่มนี้ถือว่าหัวใจของการดำเนินกิจกรรมก็คือ การเปิดกว้างให้ประชาชนทุก ๆ ฝ่ายได้มีโอกาสเท่าเทียมกันที่จะมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุก ๆ มิติของการดำเนินกิจกรรม กลุ่มหลังนี้จะยอมเสียเวลา และเสียค่าใช้จ่ายอย่างมหาศาล เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงตั้งแต่ต้นจนจบ แม้ว่าในกระบวนการทำงานจะเดินทางอ้อมค้อมและเดินหลงทางไปบ้างก็ตาม

ความแตกต่างของแนวคิดสองกลุ่มนี้ มีรากฐานมาจากอุดมการณ์ทางการเมืองที่ไม่ตรงกัน อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติสามารถประนีประนอมให้การมีส่วนร่วมสามารถเป็นได้ทั้งเป้าหมายและวิธีการในเวลาเดียวกัน กล่าวคือ การมีส่วนร่วมย่อมมีคุณค่าโดยตัวของมันเอง

ขณะเดียวกันก็สามารถนำไปใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพด้านการตัดสินใจและดำเนินการได้ด้วย (Goulet, 1989, p. 166)

การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการนโยบาย สามารถมีส่วนร่วมได้ในหลาย ๆ ขั้นตอน เช่น การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ร่วมกันนโยบายไปปฏิบัติ ร่วมระดมทรัพยากร ร่วมแบ่งปันประโยชน์ ร่วมติดตามผล และร่วมประเมินผลนโยบาย เป็นต้น (Uphoff, 1990, p. 469) อย่างไรก็ตาม ในช่วงกว่าสองทศวรรษที่ผ่านมา การมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐได้เพิ่มความสำคัญมากยิ่งขึ้น จนกลายเป็นสิ่งที่รัฐไม่สามารถปฏิเสธได้อีกต่อไป ทั้งนี้มีสาเหตุดังต่อไปนี้

ประการแรก การพัฒนาเศรษฐกิจและการเพิ่มประชากรที่ผ่านมา ได้ทำให้สังคมมีความซับซ้อนอย่างมาก รัฐจึงต้องจัดหาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาเศรษฐกิจในอนาคต แต่การก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่เหล่านี้ มักก่อให้เกิดผลกระทบต่อประชาชนจำนวนมาก ซึ่งหากประชาชนไม่มีโอกาสมีส่วนร่วม ก็อาจนำมาซึ่งความขัดแย้งทางสังคมอย่างรุนแรงได้ (สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ม.ป.ป., หน้า 2)

ประการที่สอง เหตุการณ์พฤษภาทมิฬ 2535 ได้ก่อให้เกิดกระแสการเรียกร้องเพื่อให้มีการปฏิรูปการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยมากขึ้น (นันทวัฒน์ บรมานันท์, 2540, หน้า 1-4; เกษียร เตชะพีระ, 2542, หน้า 228) ซึ่งการเคลื่อนไหวดังกล่าวประสบผลสำเร็จในระดับหนึ่ง ดังจะเห็นว่าประชาชนในปัจจุบันมีสิทธิและเสรีภาพมากขึ้นในการแสดงความคิดเห็นและการจัดตั้งองค์กร ประกอบกับเทคโนโลยีการสื่อสารในปัจจุบันที่รวดเร็วและไร้พรมแดน อันทำให้การวิพากษ์วิจารณ์นโยบายสาธารณะสามารถกระทำได้อย่างกว้างขวาง และควบคุมยาก

ประการที่สาม การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศที่ผ่านมา ได้ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศวิทยาอย่างมาก ส่งผลให้ทั้งรัฐบาลเองและประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เริ่มหันมาให้ความสนใจต่อปัญหาดังกล่าวเหล่านี้อย่างจริงจัง และก่อให้เกิดการเรียกร้องของประชาชนกลุ่ม ที่จะมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายของรัฐ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2538; 2539) เพื่อจะได้เป็นกลไกในการตรวจสอบการใช้ดุลยพินิจในการตัดสินใจของเจ้าหน้าที่รัฐอีกด้วย

ประการที่สี่ การพัฒนาระบบการศึกษา การเติบโตของชนชั้นกลาง และการขยายตัวของระบบสื่อสารมวลชนที่ผ่านมา ได้เสริมสร้างให้ภาคประชาชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น กลุ่มคนดังกล่าวมีการรวมตัวกันเป็นองค์กรที่หลากหลายและมีความกระตือรือร้นทางการเมืองสูง โดยมีความพยายามเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะในรูปแบบต่าง ๆ

ประการสุดท้าย อิทธิพลขององค์กรระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากธนาคารโลก และองค์กรการเงินระหว่างประเทศ (สถาบันสันติศึกษา, ม.ป.ป., หน้า 6-11) ที่พยายามผลักดันให้

ประเทศสมาชิกได้หันมาเชื่อมั่นในแนวทางการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) และการสร้างระบอบ "ธรรมาภิบาล" (Good Governance อ้างถึงใน บวรศักดิ์ อุวรรณ โณ, 2542) โดยถือว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นองค์ประกอบที่สำคัญทั้งต่อการพัฒนาแบบยั่งยืนและการสร้างธรรมาภิบาล ด้วยเหตุผลดังกล่าว ธนาคาร โลก ได้พยายามส่งเสริมให้ประเทศลูกหนี้ได้จัดการโครงการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนตามแต่เงื่อนไขของแต่ละแห่งที่จะเอื้ออำนวย

2. รูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชน

สำหรับระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการนโยบายนั้น จำแนกออกเป็น 6 ระดับ โดยที่ในแต่ละระดับต่างก็มีรูปแบบที่หลากหลาย (ดูตารางที่ 2)

ตารางที่ 2 ระดับ รูปแบบ และวิธีการของการมีส่วนร่วมสาธารณะ

ระดับของการมีส่วนร่วม	รูปแบบ/วิธีการของการมีส่วนร่วม	ลักษณะสำคัญ
1. ร่วมรับทราบข้อมูล	แถลงข่าว แผ่นพับ จดหมายข่าว วิทยุทัศน์ การยื่นจดหมาย บอร์ด บรรยาย อภิปราย หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ สืบรวจความคิดเห็น ข้อเรียกร้อง คำร้องเรียน ประชุมทัศนศึกษา/เยี่ยมชม โครงการ	เป็นการให้ข้อมูลให้ความรู้ ธรรมรงค์
2. ร่วมรับฟังความคิดเห็น จากชาวบ้าน	สัมมนา กลุ่มศึกษา เสวนา ร่วมประชุม จัดประชุมชาวบ้าน โพล เว็บบอร์ด สายด่วนสายตรง ตู้ไปรษณีย์รับฟังความคิดเห็น	ชาวบ้านให้ข้อมูล ถามได้ตอบ และแย้งได้
3. ร่วมระดมทรัพยากร	ออกแรงงาน ออกเงิน ออกวัสดุต่าง ๆ	ประชาชนในฐานะที่เป็นผู้ได้รับประโยชน์ ควรเป็น ผู้แบกรับต้นทุน โดยการร่วมออกเงินออกแรง
4. ร่วมปรึกษาหารือ	คณะกรรมการปรึกษาหารือร่วม ประชาพิจารณ์ Technical Hearing คณะที่ปรึกษา	ผลสรุปจากการประชุม จะนำเสนอต่อผู้มีอำนาจ เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจ
5. ร่วมตัดสินใจ	การเจรจาต่อรองร่วม กรรมการภาคีที่มีอำนาจตัดสินใจ	มติของที่ประชุมมีผลผูกพันต่อการตัดสินใจ
6. ตัดสินใจเอง	การจัดการตนเอง ประชามติ	ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจ ด้วยตนเอง

3. การมีส่วนร่วมรับทราบข้อมูล

การมีส่วนร่วมรับทราบข้อมูล หมายถึง การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับทราบข้อมูลเกี่ยวกับนโยบาย โครงการ หรือกิจกรรม ซึ่งถือเป็นการมีส่วนร่วมในระดับต่ำสุด แต่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากโครงการสาธารณะโดยทั่วไปมักจะมีผลกระทบทางลบต่อประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในแง่นี้ ประชาชนควรได้รับการดูแลที่เป็นธรรม (มิใช่ถูกปิดหูปิดตา หรือเป็นเพียงผู้แบกรับต้นทุนจากการพัฒนาเท่านั้น) ด้วยเหตุนี้หน่วยงานเจ้าของโครงการจะต้องประชาสัมพันธ์โครงการ หรือแจ้งให้ประชาชนรับทราบเกี่ยวกับโครงการ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวกับความจำเป็นและความสำคัญของโครงการ ขั้นตอน/วิธีการดำเนินงานโครงการ ระยะเวลา ผลกระทบที่ชาวบ้านจะได้รับ ฯลฯ การมีส่วนร่วมในการรับทราบโครงการจึงเป็นพื้นฐานของการมีส่วนร่วมสาธารณะ และจะเป็นรากฐานของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นไป กล่าวคือ ก่อนที่ประชาชนจะสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับที่สูงกว่า นั้น ประชาชนจะต้องรับทราบเกี่ยวกับโครงการหรือกิจกรรมเป็นอย่างดีก่อน (Creighton, 2005, p. 89)

การมีส่วนร่วมในการรับทราบข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ มีความจำเป็นและก่อให้เกิดประโยชน์ดังนี้ 1. ทำให้ประชาชนรับทราบข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับโครงการ อันแสดงให้เห็นว่าผู้รับผิดชอบโครงการให้ความสำคัญแก่ประชาชนในฐานะที่เป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต่อโครงการ 2. ทำให้ชาวบ้านมีทัศนคติที่ดีต่อโครงการ เนื่องจากได้รับทราบถึงเหตุผลและความจำเป็นที่จะต้องมีการดำเนินโครงการดังกล่าว 3. การประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับโครงการอย่างละเอียดและไม่บิดเบือนความจริง จะช่วยคลี่คลายข้อสงสัยของชาวบ้าน อันทำให้ชาวบ้านไม่เกิดความวิตกกังวล และลดเงื่อนไขในการสร้างข่าวลือในเชิงลบต่อโครงการ 4. เมื่อชาวบ้านรับทราบข้อมูลเกี่ยวกับโครงการแล้ว จะทำให้พวกเขาอภิปรายถกเถียงเกี่ยวกับข้อดีข้อเสียของโครงการ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้มีความสำคัญมากที่ผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องทราบ เพื่อจะได้หาแนวทางแก้ไขผลกระทบทางลบให้แก่ชาวบ้าน อันเป็นการจัดการความขัดแย้งให้คลี่คลายลงตั้งแต่เนิ่น ๆ และสุดท้ายการประชาสัมพันธ์ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ จะเป็นพื้นฐานของการจัดการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้น

การมีส่วนร่วมรับทราบข้อมูล มีหลายรูปแบบ อาทิ 1. เอกสารข้อเท็จจริง 2. จดหมายข่าว 3. รายงานการศึกษา 4. การจัดทำวิดีโอทัศน์ 5. การจัดตั้งศูนย์ข้อมูลข่าวสาร 6. การแถลงข่าว 7. เวทีนำเสนอข้อมูล 8. การสื่อสารผ่านวิทยุกระจายเสียง 9. การจัดสัมมนาวิชาการให้กับสื่อมวลชน 10. หอกระจายข่าวชุมชน 11. ทัศนศึกษา/การเยี่ยมชมโครงการ 12. การนำเสนอ และ 13. การชี้แจงให้ประชาชนในการประชุมของทางราชการได้รับทราบ

4. การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข่าวสารและแสดงความคิดเห็น

การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข่าวสารและแสดงความคิดเห็น หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการ โดยการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน เสริมสร้างช่องทางและกระตุ้นให้ประชาชนได้ส่งข้อมูลข่าวสารของตนแก่หน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการ รวมทั้งการตั้งข้อสงสัย การแสดงความคิดเห็น และการวิจารณ์เชิงลบเกี่ยวกับโครงการ เพื่อให้หน่วยงานได้รับทราบ อันเป็นการสื่อสารจากล่างขึ้นบน

สำหรับมูลเหตุที่กระตุ้น/จูงใจชาวบ้านให้ส่งข้อมูลข่าวสารที่มีประโยชน์ไปยังผู้รับผิดชอบโครงการนั้น ประการแรก ชาวบ้านจะต้องรับทราบข้อมูลเกี่ยวกับโครงการอย่างชัดเจนพอสมควร เพื่อจะเป็นพื้นฐานให้ชาวบ้านสามารถตั้งคำถาม หรือคิดวิเคราะห์เกี่ยวกับโครงการที่เป็นประโยชน์ต่อไปได้ ประการที่สอง ผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องสร้างช่องทางในการสื่อสารกับชาวบ้าน เพื่อให้ชาวบ้านสามารถส่งข้อมูลข่าวสารมายังโครงการได้ ซึ่งช่องทางการสื่อสารดังกล่าวนี้ ชาวบ้านสามารถใช้ได้อย่างสะดวก รวดเร็ว ไม่เสียค่าใช้จ่าย และสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชาวบ้าน ประการที่สาม ผู้รับผิดชอบโครงการจะต้องให้ความสำคัญต่อการรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านอย่างจริงจัง โดยจะต้องมีการตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชาวบ้านอย่างไม่รอช้า ประเด็นสำคัญที่ควรย้ำ ณ ที่นี้ก็คือ การรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านแบบปาที้ จะทำให้ชาวบ้านมองว่าโครงการไม่ให้เกิดพิวทคน และจะหันไปแสวงหาช่องทางการสื่อสารอื่น ๆ เพื่อกดดันให้โครงการหันมารับฟังปัญหาของชาวบ้าน อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งทางการเมืองในที่สุด

การรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ จะมีความสำคัญและก่อให้เกิดประโยชน์ดังต่อไปนี้ ประการแรก จะทำให้ผู้รับผิดชอบโครงการสามารถเก็บเกี่ยวข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการได้อย่างรอบด้าน อันจะนำไปสู่การตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการได้อย่างรอบคอบ ประการที่สอง การรับทราบข้อมูลจากชาวบ้าน จะทำให้ผู้รับผิดชอบโครงการสามารถรับทราบได้ว่า ชาวบ้านมีทัศนคติอย่างไรต่อโครงการ ชาวบ้านรับทราบข้อมูลคลาดเคลื่อนหรือไม่ กลุ่มใดได้รับผลกระทบทางลบ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับนำไปใช้เป็นพื้นฐานในการจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ ประการที่สาม การที่โครงการลงมารับฟังข้อมูลข่าวสาร/ความคิดเห็นจากชาวบ้าน จะทำให้ชาวบ้านสามารถระบายข้อข้องใจ/ความไม่พอใจต่าง ๆ ให้เจ้าหน้าที่รับฟัง อันเป็นการผ่อนคลายความกดดันต่าง ๆ ภายในตัวของชาวบ้านให้ลดต่ำลง และประการที่สี่ การรับทราบข้อมูลจากชาวบ้าน เป็นการปฏิสัมพันธ์ที่สามารถก่อรูปเป็นพื้นฐานในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวบ้านกับโครงการ อันเป็นการสะสมทุนทางสังคม ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อการดำเนินโครงการต่อไปในอนาคต

การมีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลข่าวสารและแสดงความคิดเห็น มีหลายรูปแบบ อาทิ

1. การสัมภาษณ์รายบุคคล
2. การสนทนากลุ่มย่อย
3. การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์
4. การสำรวจความคิดเห็น และ
5. สายด่วนสายตรง

5. การมีส่วนร่วมระดมทรัพยากร

การมีส่วนร่วมระดมทรัพยากร หมายถึง การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในโครงการ หรือกิจกรรม โดยการช่วยสมทบทางด้านทรัพยากรเท่าที่ชาวบ้านจะหาได้ โดยไม่ก่อให้เกิดความเดือนร้อนแก่พวกเขา ซึ่งโดยปกติควรระดมทรัพยากรที่ชาวบ้านครอบครองอยู่แล้ว ได้แก่ การเป็นอาสาสมัครช่วยออกแรงงานในกิจกรรมของส่วนรวม การบริจาคเงิน การนำอาหารกลางวัน ของหวาน หรือผลไม้มาร่วมสมทบ และการบริจาควัสดุอุปกรณ์บางอย่างที่ใช้ในการดำเนินโครงการ เป็นต้น

การมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากรจากชาวบ้าน ปกติจะสามารถดำเนินการได้ในขั้นตอนของการนำโครงการไปปฏิบัติ ซึ่งถือเป็นการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงกว่าสองระดับแรกที่กำลังกล่าวมาแล้ว และชาวบ้านจะสามารถมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากรได้ ก็ต่อเมื่อได้ผ่านการมีส่วนร่วมในสองระดับแรกมาแล้ว นั่นคือ ชาวบ้านจะต้องรับทราบเกี่ยวกับโครงการมาก่อนแล้ว และร่วมให้ข้อมูลรวมทั้งร่วมแสดงความคิดเห็นมาแล้ว

ประเด็นสำคัญก็คือ ชาวบ้านจะยินดีบริจาคทรัพยากรของตนเองที่มีอยู่ ก็ต่อเมื่อชาวบ้านมีความผูกพันต่อโครงการหรือกิจกรรมดังกล่าวอย่างสูง กล่าวคือ 1. ชาวบ้านรับรู้ถึงความเป็นมาเป็นไปของโครงการเป็นอย่างดี และมีทัศนคติเชิงบวกต่อโครงการดังกล่าว 2. ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการประชุม หรือร่วมแสดงความคิดเห็นต่อโครงการมาก่อน จนเกิดความรู้สึกมีส่วนเป็นเจ้าของโครงการดังกล่าว 3. โครงการที่จะสามารถระดมการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านได้ จะต้องเป็นโครงการที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อพวกเขาโดยตรง ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของโครงการที่มีต่อครอบครัวและชุมชนของพวกเขา อันเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านเกิดความยินดีที่จะเสียสละทรัพย์สิน เงินทอง และแรงงาน เพื่อร่วมขับเคลื่อนให้โครงการหรือกิจกรรมดังกล่าวนี้ เดินไปข้างหน้าและประสบความสำเร็จในที่สุด

เช่น การสร้างสะพาน เพื่อเชื่อมต่อถนนจากภายนอกเข้าสู่หมู่บ้าน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์ในการคมนาคม/ขนส่ง หรือการสร้างอ่างเก็บน้ำสำหรับการเกษตรกรรม การสร้างศาลาพักผ่อนโดยสารบนริมถนนภายในหมู่บ้าน การปลูกป่าชายเลน การรักษาความสะอาดภายในชุมชนเพื่อการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ฯลฯ ซึ่งโครงการเหล่านี้หากหน่วยงานของรัฐดำเนินการสร้างให้แก่ชาวบ้านฟรีทุกอย่าง โดยชาวบ้านไม่ต้องออกแรงออกเงินใด ๆ เลย (แจกเช่นที่นิยมกระทำกัน) ก็จะก่อให้เกิดผลเสียอย่างน้อย 3 ประการ คือ 1. ทำให้ชาวบ้านมองว่าของสิ่งใดก็

ตามที่ได้มาฟรี ๆ ย่อมจะไม่มีคุณค่า 2. ทำให้เกิดการบ่มเพาะนิสัยชอบการพึ่งพาภายนอก (Asymmetrical external dependency) ให้แก่ชาวบ้าน โดยพวกเขาจะเคยชินกับการได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น จนขาดความกระตือรือร้นที่จะพึ่งพิงตนเอง หรือยืนบนขาของตนเอง และ

3. โครงการที่ได้มาฟรี ๆ จะทำให้ชาวบ้านไม่เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของในโครงการหรือกิจกรรมดังกล่าว ในแง่นี้ ทำให้พวกเขาใช้ประโยชน์จากโครงการ โดยไม่เกิดความรู้สึกหวงแหน ไม่รู้สึกว่าพวกตนจะต้องปกป้องรักษาโครงการนั้นแต่ประการใด

ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า หากโครงการหรือกิจกรรมใดก็ตาม ที่มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา อันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชาวบ้าน โดยตรงนั้น จะต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากร ตามหลักการที่ควรยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งก็คือผู้ได้รับประโยชน์ ผู้นั้นควรเป็นผู้จ่าย แต่จะต้องดำเนินการภายใต้หลักการสำคัญเพิ่มเติมอีก 3 ประการ คือ ประการแรก จะต้องเป็นโครงการที่ชาวบ้านเห็นความสำคัญและเรียกร้องต้องการที่จะให้มีการดำเนินการอย่างจริงจัง มิใช่โครงการที่หน่วยงานของรัฐคิดเอาเองว่า ชาวบ้านต้องการ (แต่แท้จริงแล้ว ชาวบ้านมิได้ต้องการแต่ประการใด) เช่น เจ้าหน้าที่คิดว่า ชาวบ้านควรมีการออกกำลังกายโดยการเดินแอโรบิก แต่ชาวบ้านไม่ต้องการ เพราะการทำงานในไร่นาของพวกตนในแต่ละวัน ก็ถือว่าเป็นการออกกำลังกายจนอ่อนแรง/เหนื่อยล้าเกินพออยู่แล้ว ในแง่นี้ เมื่อชาวบ้านมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรม พวกเขาจึงไม่ประสงค์ที่จะเข้าร่วม ประการที่สอง เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่า โครงการหรือกิจกรรมนั้น มีประโยชน์และเป็นที่ต้องการของชาวบ้านจริง ๆ หรือไม่ เจ้าหน้าที่ควรให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้น โดยการสอบถามชาวบ้านว่ามีปัญหาและความต้องการอะไรบ้าง และมีการนำปัญหาดังกล่าวมาวิเคราะห์ร่วมกับชาวบ้าน เพื่อจะได้ทราบถึงปัญหาและความต้องการของชาวบ้านส่วนใหญ่อย่างแท้จริง และประการสุดท้าย ในการระดมทรัพยากรจากชาวบ้าน ไม่ควรให้ชาวบ้านแบกรับภาระจนกระทั่งเดือนร้อนมากเกินไป (เช่น ขอแรงชาวบ้านไปช่วยดำเนินงานสาธารณะ จนชาวบ้านไม่สามารถเก็บเกี่ยวพืชผลในไร่นา จนก่อให้เกิดความเสียหายขึ้น) ในแง่นี้ จึงมีข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการดังนี้

หนึ่ง หน่วยงานเจ้าของโครงการจะต้องมีส่วนร่วมในการออกทรัพยากรบางส่วน และให้ชาวบ้านระดมทรัพยากรเพื่อสมทบอีกบางส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง โครงการที่มีค่าใช้จ่ายสูง หน่วยงานเจ้าของโครงการควรมีส่วนร่วมในการออกค่าใช้จ่ายเป็นสัดส่วนที่เพิ่มสูงขึ้นด้วย

สอง ควรให้ชาวบ้านออกทรัพยากรที่ชาวบ้านมีอยู่แล้ว (ไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก) เช่น ให้ชาวบ้านออกแรงงาน ทำอาหารมาเลี้ยงในเวลากลางวัน หรือออกวัสดุอุปกรณ์ที่หาได้ในท้องถิ่น อันทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมโดยไม่ทำให้พวกตนได้รับความเดือนร้อนมากเกินไป

สาม ในการระดมทรัพยากรจากชาวบ้าน ควรคำนึงถึงช่วงเวลาและสถานที่ อันเอื้ออำนวยให้เกิดความสะดวกแก่ชาวบ้านเป็นสำคัญ เช่น ในการระดมแรงงานจากชาวบ้านเพื่อมาช่วยซ่อมแซมสะพาน ควรดำเนินการในฤดูแล้งภายหลังจากการเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว อันเป็นช่วงที่ชาวบ้านว่างจากการทำนา จึงสามารถร่วมดำเนินกิจกรรมได้โดยสะดวก

สี่ การระดมทรัพยากรจากชาวบ้าน จะต้องคำนึงถึงสภาวะทุนทางสังคม ภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคม ความไว้วางใจ และเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในชุมชน ในแง่นี้ การระดมทรัพยากรจากชาวบ้านควรเริ่มด้วยการปรึกษาหารือกับผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการก่อน และควรระดมทรัพยากรโดยผ่านเครือข่ายความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นสำคัญ

และประการสุดท้าย การให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในรูปของการระดมทรัพยากร จะต้องดำเนินการด้วยความสมัครใจ อันวางอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่า หากชาวบ้านมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของโครงการที่มีต่อพวกเขาามากเพียงใด พวกเขา ก็จะเต็มใจในการทุ่มเททั้งแรงกาย แรงใจ และยินดีเสียสละทรัพย์สินเงินทองอย่างกระตือรือร้น เพื่อช่วยกันผลักดันให้โครงการประสบความสำเร็จในที่สุด

ประโยชน์ของการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากร ได้แก่ 1. ทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ และมีความผูกพันต่อโครงการมากยิ่งขึ้น 2. ทำให้หน่วยงานผู้รับผิดชอบโครงการเสียค่าใช้จ่ายในการดำเนินโครงการน้อยลง และ 3. ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง มองเห็นความสำคัญที่จะยื่นบนขาของตนเอง ลดจิตสำนึกในการพึ่งพาคือคนอื่น อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน

ข้อจำกัดของการให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากร คือ 1. ทำให้หน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการ ใช้เวลาในการดำเนินโครงการยาวนานยิ่งขึ้น เพราะต้องเสียเวลาไปกับการทำกิจกรรมการมีส่วนร่วมกับชาวบ้านในการค้นหาปัญหาและความต้องการ และต้องใช้เวลาค่อนข้างมากในการระดมทรัพยากรจากชาวบ้าน และ 2. โครงการบางอย่างมีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในระยะยาว แต่ชาวบ้านอาจมองไม่เห็นความสำคัญ เนื่องจากมิได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในระยะสั้นที่เป็นรูปธรรมต่อพวกเขา ดังนั้นจึงทำให้พวกเขามีแรงจูงใจที่จะมีส่วนร่วมในการระดมทรัพยากรน้อย

6. การมีส่วนร่วมปรึกษาหารือ

การมีส่วนร่วมปรึกษาหารือ (Public consultation) หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชน (หรือตัวแทนของประชาชน) ทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับโครงการ เข้ามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวข้องกับโครงการร่วมกับตัวแทนหรือผู้เชี่ยวชาญของหน่วยงานที่

รับผิดชอบในโครงการนั้น อันทำให้ผู้รับผิดชอบโครงการสามารถรับทราบความคิดเห็นอันแตกต่างหลากหลาย ได้รับข้อมูลรอบด้านมากยิ่งขึ้น และในบางกรณีกิจกรรมการอภิปรายถกเถียงระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ยังสามารถนำไปสู่ข้อสรุปร่วมกัน สำหรับนำไปเสนอต่อเจ้าของหน่วยงานต่อไป

การมีส่วนร่วมในระดับปรึกษาหารือ มีลักษณะคล้ายคลึงกับการมีส่วนร่วมในระดับรับทราบข้อมูลข่าวสารและแสดงความคิดเห็นจากชาวบ้าน แต่มีข้อแตกต่างที่สำคัญก็คือ การรับทราบข้อมูลจากชาวบ้าน นั้น เน้นการสื่อสารทางเดียว (จากล่างขึ้นบน) เป็นสำคัญ เพื่อต้องการรับทราบข้อสงสัย หรือความคิดเห็นจากชาวบ้านเป็นสำคัญ แต่การมีส่วนร่วมในระดับปรึกษาหารือ เน้นการสื่อสารสองทางเพื่อก่อให้เกิดการปฏิสังสรรค์ผ่านการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างฝ่ายที่มีความคิดเห็นแตกต่างกัน เพื่อให้แต่ละฝ่ายสามารถรับทราบถึงจุดยืนและความคิดของกันและกัน ก่อให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนในความเห็นที่แตกต่างกัน อันก่อให้เกิดการปรับตัวเข้าหากัน โดยทั่วไปแล้วข้อสรุปจากการปรึกษาหารือ ไม่มีพันธะผูกพันทางกฎหมายให้หน่วยงานที่รับผิดชอบต้องยึดถือ/ปฏิบัติตามนั้น ข้อสรุปจากการปรึกษาหารือมีสถานะเป็นเพียงข้อมูลชุดหนึ่ง ซึ่งผู้มีอำนาจตัดสินใจนำไปใช้ประกอบการพิจารณา (ร่วมกับข้อมูลจากแหล่งอื่น) สำหรับการตัดสินใจ โดยที่อำนาจในการตัดสินใจยังคงเป็นของหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการอย่างเต็มที่ ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า หน่วยงานที่รับผิดชอบอาจตัดสินใจขัดแย้งกับข้อสรุปจากการปรึกษาหารือได้

โดยทั่วไปแล้วการมีส่วนร่วมในระดับของการปรึกษาหารือจะประสบความสำเร็จด้วยดีก็ต่อเมื่อมีกระบวนการดำเนินงานที่จะต้องคำนึงถึงอย่างจริงจังดังนี้ 1. ทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมการปรึกษาหารือจะต้องไม่มีอคติหรือมีทัศนคติเชิงลบต่อกันอย่างรุนแรงมากเกินไปเพราะความเกลียดชังจะกลายเป็นกำแพงปิดกั้นความสัมพันธ์ระหว่างกันอันจะนำไปสู่การใช้อารมณ์และเอาชนะต่อกันโดยเปิดใจรับฟังเหตุผลและข้อมูลจากอีกฝ่ายหนึ่งน้อยเกินไป 2. การใช้ฝ่ายที่สาม (third party) ในฐานะเป็นผู้อำนวยความสะดวก (Facilitator) จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการดำเนินกระบวนการปรึกษาหารืออย่างแท้จริง กล่าวคือ จะต้องมีความเป็นกลางได้รับการยอมรับจากทุก ๆ ฝ่ายเป็นนักฟังที่ดี มีความสามารถในการจับประเด็น การแยกแยะประเด็น เชื่อมโยงเหตุผล การตั้งคำถาม และกระตุ้นฝ่ายต่าง ๆ ให้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวางและให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย 3. ผู้อำนวยความสะดวกจะต้องเสริมสร้างบรรยากาศของการอภิปรายถกเถียงโดยให้แต่ละฝ่ายลดอคติส่วนตัวลง ไม่ยึดติดในผลประโยชน์ของตนเองมากเกินไป แต่หันมาเน้นประโยชน์ของส่วนรวมเป็นที่ตั้ง เพื่อเชื่อมประสานให้แต่ละฝ่ายหันหน้ามาร่วมมือกัน และรับฟังข้อมูลเหตุผลของกันและกันด้วยความตั้งใจ 4. การเลือกรูปแบบ/วิธีการของการปรึกษาหารือ จะต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมของชาวบ้านในท้องถิ่น เช่น จะไม่ใช่รูปแบบการปรึกษาหารือที่เป็น

ทางการมากเกินไป กับชาวบ้านในชนบทที่คุ้นเคยกับการดำเนินกิจกรรมกลุ่มที่ไม่เป็นทางการมากกว่า และ 5. ในกรณีที่กระบวนการปรึกษาหารือได้ดำเนินไปจนถึงทางตัน เช่น มีการใช้อารมณ์กันมากเกินไป หรือมีการถกเถียงกันอย่างเข้มข้น แต่รับฟังเหตุผลกันน้อย ในกรณีนี้ ผู้อำนวยการสามารถหยุดพักการอภิปรายถกเถียงลงชั่วคราว หรือเลื่อนการอภิปรายถกเถียงออกไปต่อในวันหน้าได้ นอกจากนี้หากกลุ่มผู้เข้าร่วมมีการถกเถียงกันเกี่ยวกับปัญหาข้อเท็จจริงที่ไม่มีทางออก ผู้อำนวยการสามารถหยุดการอภิปรายลงชั่วคราวได้เช่นเดียวกัน เพื่อให้ทุกฝ่ายได้มีโอกาสกลับไปทำการบ้านเพิ่มเติม โดยการไปค้นหาข้อมูลที่ติดค้าง แล้วค่อยนำกลับมาสู่การปรึกษาหารือต่อไปเมื่อทุกฝ่ายมีความพร้อมแล้วก็ได้

การมีส่วนร่วมปรึกษาหารือ มีหลายรูปแบบ ได้แก่ 1. เวทีสาธารณะ (Public meeting or public Forum) 2). การพบปะแบบไม่เป็นทางการ (Open house or informal meeting) 3. การจัดกิจกรรมการมีส่วนร่วมของประชาชนแก่ชุมชน (Community outreach service) 4. การประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) 5. คณะที่ปรึกษา (Advisory group) และ 6. การประชาพิจารณ์ (Public hearing or public inquiries)

7. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เป็นการมีส่วนร่วมในระดับสูง เนื่องจากหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการ หรือผู้มีอำนาจตัดสินใจ ได้ให้โอกาสและเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ อันเป็นการลดทอนอำนาจของหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการลง ในบางระดับ จากเดิมในอดีตที่หน่วยงานเจ้าของโครงการตัดสินใจแต่เพียงผู้เดียว มาเป็นการแบ่งปันอำนาจให้ประชาชนเข้ามามีเอี่ยวในการร่วมตัดสินใจด้วย โดยหน่วยงานที่รับผิดชอบต่อโครงการหรือกิจกรรมจะต้องรับฟังและปฏิบัติตามการตัดสินใจของประชาชน

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีความคล้ายคลึงกับการมีส่วนร่วมในการปรึกษาหารือ (Consultation) อยู่บ้าง ในแง่ที่ว่า การมีส่วนร่วมทั้งสองรูปแบบนั้น เน้นการสื่อสารสองทาง แต่ผลสรุปที่ได้รับจากการมีส่วนร่วมในระดับปรึกษาหารือถูกใช้เป็นข้อมูลหนึ่งสำหรับประกอบการพิจารณาเท่านั้น ส่วนการตัดสินใจจริง ๆ ยังคงเป็นอำนาจของหน่วยงานเจ้าของโครงการอยู่เช่นเดิม อันแตกต่างไปจากการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งถือว่า ผลสรุปจากการตัดสินใจเป็นการตัดสินใจสุดท้าย และมีพันธะผูกพันทางกฎหมาย กล่าวคือ หน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการจะต้องยอมรับผลสรุปการตัดสินใจที่ประชาชนมีส่วนร่วม โดยจะปฏิเสธการตัดสินใจดังกล่าวไม่ได้ และไม่สามารถตัดสินใจเป็นอย่างอื่นได้อีก

สำหรับรูปแบบและวิธีการมีส่วนร่วมในระดับของการตัดสินใจ สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. การเจรจาต่อรองร่วม และ 2. กรรมการภาคีที่มีอำนาจในการตัดสินใจ เป็นต้น ซึ่งคณะกรรมการ

เหล่านี้ประกอบด้วยตัวแทนจากประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียฝ่ายต่าง ๆ และตัวแทนของหน่วยงานเจ้าของโครงการ คณะกรรมการชุดนี้จะดำเนินการประชุมร่วมกันในเรื่องที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจประชุมหลายครั้งที่มีอาจหาข้อสรุปร่วมกันได้ จนกระทั่งในที่สุด การประชุมได้นำไปสู่การตัดสินใจที่ทุกฝ่ายให้ความเห็นชอบร่วมกันในที่สุด

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในระดับของการตัดสินใจ มีดังนี้ ประการแรก เป็นการแบ่งปันอำนาจจากหน่วยงานที่รับผิดชอบ มาให้แก่ประชาชน อันทำให้ประชาชนมีโอกาสที่จะใช้อำนาจในการตัดสินใจมากขึ้น ประการที่สอง ประชาชนให้ความสนใจต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่ผลประโยชน์ของประชาชนผูกติดกับการตัดสินใจดังกล่าว และประการที่สาม เป็นกระบวนการบ่มเพาะจิตสำนึกของประชาชนให้เกิดความรู้ถึงการมีอำนาจของตนเอง (People empowerment) ซึ่งจะเชื่อมโยงให้พวกเขาเกิดความเชื่อมั่นในตัวเอง ตระหนักในศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของตนเอง อันเป็นพลังสำคัญที่จะเปลี่ยนประชาชนจากผู้ถูกกระทำ (Object) ให้กลายเป็นผู้กระทำการที่กระตือรือร้น (Active subject)

ข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมในระดับของการตัดสินใจ ได้แก่ ประการแรก อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรง ในกรณีที่ผู้มีอำนาจไม่เต็มใจที่จะแบ่งปันอำนาจให้แก่ประชาชน ประการที่สอง เมื่อถึงอำนาจในการตัดสินใจอยู่ในเวทีการประชุมระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลาย ๆ ฝ่าย ทำให้กระบวนการประชุมเต็มไปด้วยความตึงเครียดและอาจจริงเอาใจมากเกินไป และประการสุดท้าย ทำให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่มีผลประโยชน์ขัดแย้งกัน ขาดความไว้วางใจต่อกัน เกิดความระแวงสงสัย และแสวงหาความร่วมมือต่อกันน้อยลง

8. การร่วมการตัดสินใจด้วยตนเอง

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเอง (Participation through decision making by themselves) เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูงสุด เนื่องจากการมีส่วนร่วมในระดับก่อนหน้า (คือ ระดับร่วมตัดสินใจ) หน่วยงานเจ้าของโครงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีเอี่ยวในการตัดสินใจในบางระดับ อันเป็นการตัดสินใจร่วมกันระหว่างหน่วยงานเจ้าของโครงการกับประชาชน การครอบครองอำนาจในการตัดสินใจ จึงเป็นการครอบครองร่วมกันระหว่างสองฝ่าย

แต่การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเอง นั้น หน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการยินยอมยกอำนาจตัดสินใจที่ตนเองครอบครองอยู่เดิมทั้งหมด ให้แก่ประชาชน ในแง่นี้จึงทำให้ประชาชนเป็นผู้ใช้อำนาจในการตัดสินใจแต่เพียงฝ่ายเดียว

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเอง ควรใช้ในกรณีที่เป็โครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ได้เสียของประชาชนโดยตรง ด้วยเหตุที่ประชาชนจะเป็นผู้แบกรับดอกผลอันเกิดจากการตัดสินใจของพวกเขาเองโดยตรง ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่า ชะตาชีวิตของพวกเขาไม่

ควรถูกกำหนดจากบุคคลภายนอก แต่จะต้องสนับสนุนให้ประชาชนสามารถขึ้นบนขาของตนเอง ได้อย่างมีศักดิ์ศรีและสง่างาม ดังนั้นจึงควรให้ประชาชนเป็นผู้เลือกว่า พวกเขาจะตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเองอย่างไร

สำหรับรูปแบบของการมีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจด้วยตนเอง ได้แก่ 1. การจัดการตนเอง (Self management) และ 2. การประชามติ (Referendum) เป็นต้น

ตัวอย่างการจัดการตนเองที่น่าสนใจ ได้แก่ “คณะกรรมการจัดการน้ำ” ซึ่งกรมชลประทานได้สนับสนุนให้มีการจัดตั้งขึ้น ภายหลังจากที่กรมชลประทานได้ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำเสร็จสิ้นแล้ว คณะกรรมการจัดการน้ำมาจากการเลือกตั้งของชาวบ้าน ทำหน้าที่ 3 ประการ คือ 1. จัดสรรน้ำสำหรับการชลประทานเพื่อการเกษตรกรรมให้แก่ชาวบ้านอย่างเป็นธรรม และป้องกัน/แก้ไขการพิพาทเกี่ยวกับแย่งชิงน้ำระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง เช่น การตั้งกฎให้ผู้ที่อยู่ต้นน้ำ มิให้สูบน้ำเข้าไร่นาของตนมากเกินไป จนทำให้ผู้ที่อยู่ปลายน้ำ ได้รับความเดือดร้อน เนื่องจากมีอาจสูบน้ำเข้าไร่นาตัวเองได้ทัน ในแง่นี้ คณะกรรมการจัดการน้ำจึงมีการกำหนดกฎขึ้น โดยให้ผู้ที่อยู่ต้นน้ำ มีสิทธิสูบน้ำเข้าไร่นาของตนได้ในวันจันทร์และศุกร์ ส่วนผู้ที่อยู่ท้ายน้ำให้เปิดน้ำเข้าไร่นาของตนได้ในวันอังคารกับวันอาทิตย์ เพื่อให้สมาชิกทุกคนสามารถใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรมได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม 2. การบำรุงรักษาอ่างเก็บน้ำ และ 3. การพัฒนาอ่างเก็บน้ำ

ดังจะเห็นว่ากรมชลประทาน ทำหน้าที่ในการสำรวจและก่อสร้างอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรกรรมเท่านั้น และเมื่อการก่อสร้างได้เสร็จสิ้นลงแล้ว กรมชลประทานได้มอบอำนาจเต็มให้แก่ “คณะกรรมการจัดการน้ำ” เป็นผู้ดำเนินการ ในการกำกับดูแลการนำทรัพยากรน้ำไปใช้ประโยชน์ และการบำรุงรักษา/พัฒนาอ่างเก็บน้ำ โดยกรมชลประทานมีความเชื่อว่า อ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรเป็นประโยชน์โดยตรงต่อชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงควรเข้ามาบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำด้วยตัวของพวกเขาเอง สร้างความรู้สึกผูกพันและเป็นเจ้าของอ่างเก็บน้ำร่วมกัน เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างแท้จริง

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมในการจัดการตนเอง ยังสามารถนำมาใช้ในสถานประกอบการอุตสาหกรรมอีกด้วย โดยกำหนดให้สหภาพแรงงานเป็นผู้ถือหุ้นส่วนใหญ่ของบริษัท ในขณะที่พนักงานมีส่วนร่วมในการถือหุ้นส่วนที่เหลือของบริษัท อันทำให้พนักงานและสหภาพแรงงานมีสถานะเป็นเจ้าของบริษัท คณะกรรมการของบริษัทมาจากการเลือกตั้งของพนักงาน ทำหน้าที่กำหนดนโยบาย และกำกับดูแลในการนำนโยบายไปปฏิบัติ ส่วนการบริหารจัดการภายในบริษัท ดำเนินการโดยผู้บริหารมืออาชีพที่มีค่าตอบแทนเป็นเงินเดือน บริษัทดังกล่าวจึงเป็นของพนักงานทุกคน ดำเนินการโดยพนักงาน และเมื่อมีผลกำไรก็จะแบ่งปันกันอย่างเป็นธรรมระหว่างพนักงานที่ถือหุ้นทุกคน

ประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจด้วยตนเอง คือ 1. ถือเป็นโอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับสูงสุด ดังนั้นจึงทำให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการหรือกิจกรรมในระดับสูง 2. ทำให้ประชาชนเกิดความหวงแหน และคอยปกป้องรักษาโครงการหรือกิจกรรมให้ดำเนินไปได้ด้วยดีอย่างต่อเนื่อง 3. ในกรณีที่ประชาชนมีความรู้ความสามารถไม่แตกต่างกันมากนัก จะทำให้เกิดการถ่วงดุลอำนาจและตรวจสอบการทำงานระหว่างประชาชนด้วยกันเอง อันจะทำให้เกิดการบริหารจัดการโครงการด้วยความโปร่งใส ตรวจสอบได้ และ 4. การบริหารจัดการตนเอง ย่อมสามารถตอบสนองต่อความต้องการและผลประโยชน์ของประชาชน (ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว) ได้สูงกว่า

ข้อควรระวังเกี่ยวกับการดำเนินการมีส่วนร่วมในระดับของการตัดสินใจด้วยตนเอง ก็คือ ในกรณีที่ชาวบ้านมีความแตกต่างกันมาก จนทำให้อำนาจในการบริหารจัดการตกอยู่ในกำมือของชาวบ้านบางคน ที่มีสถานะเป็นชนชั้นนำ (Elite) ภายในชุมชน เนื่องจากตัวเขาเป็นผู้ครอบครองและใช้ทรัพยากรเชิงอำนาจ (Power resources) ด้วยความเฉลียวฉลาด อันทำให้มีอำนาจมากกว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ ในแง่นี้ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงถูกกีดกันออกจากการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ในขณะที่ชนชั้นนำผู้มีอำนาจ สามารถก้าวขึ้นมาดำรงตำแหน่งระดับสูง อันทำให้เขาอยู่ในสถานะที่สามารถนำโครงการสาธารณะมาเป็นประโยชน์แก่ตนเองได้ก่อนและมากกว่าคนอื่น ๆ ขณะเดียวกันก็ผลกระทบระดับต้นอันเกิดจากการดำเนินโครงการดังกล่าวไปให้ชาวบ้านทั่วไปเป็นผู้แบกรับอีกด้วย การดำเนินโครงการดังกล่าวนี้ จึงมีอาจยอมรับได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจด้วยตนเองได้

แนวคิดว่าด้วยป่าชุมชน

1. ความหมายและแนวคิดของป่าชุมชน

มีนักคิดและหน่วยงานต่าง ๆ ได้ให้ความหมายของ “ป่าชุมชน” เอาไว้หลายท่าน ดังเช่น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2539, หน้า 3) ให้ความหมายของป่าชุมชนว่าหมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้สงวนไว้เพื่อให้ชุมชนได้นำไปจัดการให้เกิดประโยชน์ทางด้านป่าไม้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตามวัตถุประสงค์ของชุมชนอย่างต่อเนื่องและถาวร

เสน่ห์ จามริก และยศ สันต์สมบัติ (2536, หน้า 163) ได้กล่าวว่าป่าชุมชนเป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชน ในระดับชุมชนหรือบนเครือข่ายภายในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่งเพื่อทำการใช้ประโยชน์และจัดการทรัพยากร น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมบนพื้นฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเป็นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ

กรมป่าไม้ (2553; 2555) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชน ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งได้รับการจัดการ โดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดตามวัตถุประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2537, หน้า 5) ได้ให้ความหมายป่าชุมชน คือ ป่าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชน โดยประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจว่าต้องการอะไรจากป่าและต้องการเมื่อไหร่ ดังนั้น ป่าชุมชนจึงเป็นป่าที่ประชาชนเก็บหาผลผลิตจากป่าได้โดยไม่ใช้วิธีการทำลายป่า

โกลด์ แพรกทอง (2537, หน้า 1-2) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชน คือรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชน มาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่า และให้ประชาชนซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าว เป็นผู้กำหนดแผนการและความคุ้มครองดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ที่วางไว้ให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชนในด้านการพัฒนาป่าชุมชน

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) กล่าวถึง ป่าชุมชนไว้ว่าประกอบด้วย 5 แนวคิด คือ 1. มิติทางสังคมและวัฒนธรรม 2. ระบบทรัพย์สินร่วมของชุมชน 3. ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรชุมชน 4. เครือข่ายและการจัดการทรัพยากรในกลุ่มน้ำ และ 5. การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ ดังจะได้อธิบายรายละเอียดดังต่อไปนี้

องค์ประกอบแรก มิติทางสังคมและวัฒนธรรม มีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ

1. การมองความสัมพันธ์ระหว่างส่วนต่าง ๆ ของชีวิตและธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม (Holistic approach) โดยมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ที่ไม่อาจแบ่งแยกพิจารณาออกจากกันเพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งชีวิต วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ของสังคม 2. การเน้นวิถีคิด/ระบบคิดที่หลากหลายและซับซ้อน หมายถึงหลักการและทางเลือกของการให้เหตุผลเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติอย่างมีเงื่อนไข ดังนั้นความคิดที่ว่าคนกับป่าอยู่ด้วยกันได้จึงไม่ใช่คำนิยาม แต่เป็นวิถีคิดและทางเลือกที่วางอยู่บนเงื่อนไขของการยังชีพและความสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างยั่งยืน 3. การศึกษาจากมุมมองของผู้ถูกศึกษา คือวิถีคิดหรือมุมมองของชาวบ้าน ซึ่งจะเป็นช่องทางสำคัญในการทำความเข้าใจต่อปัญหา ก่อนที่จะนำมาวิเคราะห์หาความเชื่อมโยงกับแง่มุมในส่วนอื่น ๆ ต่อไป เพราะวิถีคิดของชาวบ้านนั้นถือว่าเป็นการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้ผ่านการตรวจสอบและผ่านการพิสูจน์ในสภาพความเป็นจริงมาเป็นเวลานานจึงสามารถเป็นพื้นฐานหนึ่งของการศึกษาได้ 4. การให้ความสำคัญกับเรื่องอุดมการณ์และอำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดการความสัมพันธ์ต่าง ๆ ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ เช่นความเชื่อในการนับถือผีหรือข้อห้าม และความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ที่มีผลต่อการยังชีพ ซึ่งถือว่าเป็นอุดมการณ์พื้นฐานของการบังคับใช้ระเบียบและกฎเกณฑ์ในการจัดการความสัมพันธ์ต่าง ๆ อุดมการณ์อำนาจจะเกี่ยวข้องกับอำนาจและสิทธิของ

ชุมชน และ 5. การมองในแง่ของการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ คือ การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น การใช้วิธีคิดว่าด้วยเขตอภัยทานเป็นพลังในการต่อต้านการทำลายป่าในปัจจุบัน

องค์ประกอบที่สอง ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชน (Communal property system) เป็นแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ทรัพยากร ที่มีระบบจัดการโดยกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งจะกำหนดกฎเกณฑ์ว่าใครบ้างมีสิทธิใช้ใครบ้างไม่มีสิทธิ และควรใช้อย่างไร ทรัพย์สินส่วนรวมแบบหนึ่งแตกต่างจากทรัพย์สินส่วนรวมแบบอื่น ๆ เช่น ทรัพย์สินสาธารณะซึ่งทุกคนมีสิทธิใช้อย่างไม่มีกฎเกณฑ์ หรือทรัพย์สินของรัฐที่มีรัฐเป็นเจ้าของ และผู้จัดการ ระบบทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนนี้มีชุมชนเป็นผู้ใช้และผู้จัดการ ซึ่งมักจะเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่มีประวัติความเป็นมาอย่างยาวนานของชุมชนท้องถิ่นทั่วโลก และมีความพยายามศึกษาเพื่อทำความเข้าใจระบบการจัดการทรัพยากรที่ใช้ระบบทรัพย์สินดังกล่าว ในพื้นที่ภาคเหนือก็มีระบบทรัพย์สินทำนองเดียวกัน เรียกว่า “สิทธิหน้าหมู” แต่มักถูกรัฐที่มุ่งเน้นในการปกครองตามกฎหมาย เพราะกฎหมายจะยอมรับเฉพาะระบบทรัพย์สินส่วนบุคคลเท่านั้น ทำให้ละเลยระบบกรรมสิทธิ์หลายระบบ การละเลยดังกล่าวของรัฐ จึงมักเป็นชนวนของการขัดแย้งมากมายในการแย่งชิงทรัพยากร

องค์ประกอบที่สาม ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรชุมชน คือ ภูมิปัญญาที่แสดงให้เห็นในการบังคับใช้ระเบียบกฎเกณฑ์ การใช้และการจัดการทรัพยากร โดยผ่านการจัดองค์กรชุมชนในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ที่มีความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและทางสังคมที่เกิดขึ้น โดยรอบ และแก้ไขปัญหาคความขัดแย้ง ได้อย่างต่อเนื่อง ขณะที่สามารถพัฒนาการใช้ทรัพยากรอย่างมีคุณภาพกับระบบนิเวศและสร้างสรรค์ความเป็นธรรมในสังคม นอกจากนี้ ศักยภาพยังแสดงออกในรูปแบบการต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพยากรให้รอดพ้นจากอำนาจภายนอก และการต่อรองกับภาครัฐ เพื่อให้ยอมรับสถานภาพขององค์กรชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากร แนวความคิดเหล่านี้จึงเป็นพื้นฐานในการประเมินศักยภาพขององค์กรชุมชน

องค์ประกอบที่สี่ เครื่องมือและการจัดการทรัพยากรในกลุ่มน้ำ เป็นแนวความคิดที่มุ่งชี้ให้เห็นว่าการศึกษารื่องการจัดการทรัพยากรจะต้องอยู่ภายใต้บริบทของระบบนิเวศหนึ่ง จึงจะสามารถมองเห็นความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันขององค์ประกอบต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและสังคมได้ชัดเจน ในการศึกษานี้จะจำกัดอยู่ในขอบเขตของกลุ่มน้ำขนาดเล็ก และพื้นที่ใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น ภูเขาลูกเดียวกัน โดยพยายามจะศึกษาความสัมพันธ์ในระบบเครือข่าย ว่ามีการพัฒนาและมีการปรับตัวได้อย่างไรบ้าง ในสภาวะที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกระบบนิเวศ ในที่นี้ เครื่องมือคือรูปแบบของกฎเกณฑ์และการจัดการเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการพึ่งพากันระหว่างองค์กรชุมชนภายในระบบนิเวศเดียวกัน

องค์ประกอบที่ห้า การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และระบบนิเวศ คือ การปรับเปลี่ยนอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งเป็นแนวความคิดที่จะช่วยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์ของท้องถิ่นกับเงื่อนไขในระดับภาค เพื่อชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาที่มีผลต่อประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นอย่างมีบริบทที่ชัดเจน เพราะปัญหาส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในชุมชนมักจะมีลักษณะเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่มีรากเหง้ามาจากความสัมพันธ์กับรัฐและระบบตลาดที่อยู่นอกชุมชน ซึ่งผลักดันการพัฒนาให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างส่วนต่าง ๆ ของระบบสังคมและระบบนิเวศ เช่น รัฐเข้ามาผูกขาดการจัดการทรัพยากร โดยเฉพาะป่าไม้และมุ่งพัฒนาด้านรายได้ทำให้ภาคพาณิชย์และอุตสาหกรรมได้ประโยชน์ แต่ในทางกลับกันได้มีส่วนอย่างมากในการทำลายภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการจัดการทรัพยากรและการผลิตเพื่อยังชีพ ซึ่งยังผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศในชนบท การแข่งขันทรัพยากร และชาวบ้านต้องยากจนลงเพราะขาดอำนาจในการจัดการทรัพยากร ทำให้ไม่สามารถช่วยตนเองในการยังชีพ ทิศทางการพัฒนาที่ไม่สมดุลดังกล่าวจึงมีส่วนช่วยอย่างมากต่อการทำความเข้าใจในปัญหาการจัดการทรัพยากรของชุมชน

2 ลักษณะและการใช้ประโยชน์ของป่าชุมชน

โดยทั่วไปแล้ว ในการดำเนินงานป่าชุมชน ได้กำหนดวัตถุประสงค์ที่สำคัญเอาไว้ 3 ประการ คือ 1. เพื่อเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี 2. เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและป้องกันสิ่งแวดล้อม และ 3. เพื่อเป็นแหล่งป่าไม้ใช้สอย อย่างไรก็ตาม ในการดูแลรักษาพื้นที่ป่าชุมชนนั้นสามารถแยกประเภทของป่าชุมชนตามลักษณะการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านได้ดังนี้

1. ป่าปูด เป็นป่าชุมชนที่เกิดจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติส่วนหนึ่งของชาวบ้าน โดยใช้ความเชื่อประเพณีเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการและใช้ประโยชน์ พบเห็นได้ทั่วไปตามหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อมีการตั้งหมู่บ้านก็มีการตั้งศาลปูดขึ้นเป็นหลักในบริเวณที่ต้นไม้ใหญ่และหนาทึบ แล้วเชิญผีปูดมาประจำศาลเพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้มีความอยู่เย็นเป็นสุข และทำมาหากินได้ผลดี นอกจากนี้จะมีพิธีตั้งจำ เพื่อเป็นผู้ดูแลรักษาศาลปูดและติดต่อกับปูด ป่าปูดถือเป็นบริเวณที่ศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันดูแลรักษาไม่ให้ผู้ใดบุกรุกที่ดินตัดไม้ ล่าสัตว์ แต่สามารถเก็บหาอาหารได้ โดยกลุ่มชาวบ้านที่เป็นผู้อาวุโสจะเป็นแกนนำในการดูแลรักษาโดยจัดตั้งกฎเกณฑ์และพิจารณาลงโทษปรับไหมแก่ผู้ละเมิด

2. ป่าช้า เป็นป่าชุมชนที่เกิดจากการรักษาพื้นที่ป่าธรรมชาติบริเวณใกล้เคียงหมู่บ้านของชาวบ้านสำหรับใช้เป็นสถานที่เผาหรือฝังศพ มักใช้ประเพณีความเชื่อเป็นวัตถุประสงค์หลักในการจัดการซึ่งมีความแตกต่างกันตามบริบทของพื้นที่ เช่น ชุมชนกะเหรี่ยงในภาคเหนือกำหนดให้พื้นที่ป่าช้าออกเป็น 2 ลักษณะคือ ป่าช้าที่เรียกว่า “ปกาลอ สะ โตะ” และป่าช้าที่เรียกว่าป่าช้า ตาลว่าโ โดย ป่าช้าปกาลอ สะ โตะ เป็นป่าช้าที่เป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและศูนย์รวมของกะเหรี่ยง เป็น

สถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นศูนย์กลางระหว่างมนุษย์กับเทพ มีต้นไม้เป็นเจ้าที่หลัก ชาวกะเหรี่ยงจะนำข้าวของของของตนตายไปไว้ใกล้ต้นไม้เพื่อมอบให้แก่วิญญาณ ขณะที่ศพจะถูกเผาที่ป่าช้าตาลว่าโจ ในป่าช้า ปกาโล สะโตะ มีการตั้งกฎเกณฑ์ไม่ให้คนเข้าไปตัดไม้และล่าสัตว์แต่สามารถเข้าไปเก็บอาหาร เห็ด หน่อไม้ ฯลฯ ส่วนป่าช้าตาลว่าโจ สามารถไปเก็บฟืนได้

3. ป่าซบน้ำ เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าธรรมชาติของชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์ในการจัดการและใช้ประโยชน์เพื่อใช้เป็นต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านในการอุปโภค บริโภคและทำเกษตรกรรม นอกจากนี้เป็นป่าต้นน้ำแล้ว ป่าซบน้ำยังเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ แหล่งไม้ฟืน แหล่งสมุนไพรและแหล่งนันทนาการ ป่าซบน้ำส่วนมากมีสภาพป่าที่สมบูรณ์ มีต้นไม้ขนาดใหญ่ ลักษณะของป่ามีความชื้นมาก ผิวดินมีน้ำซึมออกมาอยู่ตลอดเวลา บางแห่งมีลักษณะเป็นตาน้ำไหลหรือรูน้ำไหล ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันดูแลรักษามิให้ผู้ใดเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า มีการตั้งกฎเกณฑ์ และบทลงโทษโดยคณะกรรมการมีบทบาททำหน้าที่พิจารณาโทษและปรับไหม ซึ่งป่าซบน้ำจะพบมากในป่าภาคเหนือ

4. ป่าหวนา เป็นป่าชุมชนเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์พื้นที่ป่าหรือปลูกป่าตามหวนารอบบริเวณหมู่บ้าน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อป้องกันการพังทลายของดินไม่ให้ไหลลงไปในพื้นที่นา ชาวบ้าน โดยจะทำการอนุรักษ์ป่าหวนารอบบริเวณหมู่บ้านด้วยวิธีการทำระบบป้องกันไฟป่า และตั้งกฎเกณฑ์/ระเบียบของชุมชนเพื่อจัดการป่าอย่างเข้มงวด

5. วัดป่า เป็นป่าที่เกิดขึ้นจากการรักษาป่าหรือปลูกป่าขึ้นในบริเวณวัดภายในชุมชน โดยใช้ความเชื่อและประเพณีเป็นหลักในการจัดการให้เป็นสถานที่สำหรับพระภิกษุได้ใช้ปฏิบัติธรรม และใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจการของวัด กฎเกณฑ์ที่จัดตั้งโดยคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วยพระภิกษุและชาวบ้านมีบทบาทในการดูแลพิจารณาโทษปรับสินไหมแก่ผู้ละเมิด

6. ป่าอภัยทาน เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นจากการรักษาป่าของชาวบ้านถูกกำหนดเป็นพื้นที่ห้ามล่าสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนา ภายในบริเวณวัด โดยชาวบ้านจะร่วมกันดูแลรักษาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยกรมป่าไม้ประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2525

7. ป่าโรงเรียน เป็นป่าชุมชนที่เกิดจากการอนุรักษ์หรือปลูกป่าใกล้โรงเรียนหรือในบริเวณโรงเรียนด้วยการมีส่วนร่วมของครู นักเรียน และชาวบ้าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นแหล่งนันทนาการ แหล่งอาหารตามธรรมชาติ แหล่งการศึกษาความรู้ด้านการเกษตร และแหล่งรายได้จากการขายต้นไม้เพื่อเป็นทุนอาหารกลางวันของเด็กที่ยากจนในโรงเรียน

8. ป่าใช้สอยในชุมชน เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นจากการรักษาป่าธรรมชาติหรือปลูกป่าโดยชาวบ้านซึ่งชาวบ้านจะร่วมกันอนุรักษ์ เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอย เช่น ไม้ฟืน แหล่งอาหารธรรมชาติ เพื่อการยังชีพ แหล่งสมุนไพรและเป็นสถานที่สำหรับเลี้ยงสัตว์

9. ป่าเศรษฐกิจ เป็นป่าชุมชนที่เกิดจากความพยายามของชาวบ้านในการปลูกป่าเพื่ออนุรักษ์ธรรมชาติและเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน โดยมีองค์กรภาคประชาชนซึ่งอาจเป็นคณะกรรมการสภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือองค์กรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นผู้จัดการดูแลควบคุมผลประโยชน์ที่มาจากป่าตลอดจนเงินรายได้ที่ได้จากการขายผลผลิตจากป่าให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

10. ป่าในเมือง เป็นป่าชุมชนที่เกิดจากชุมชนที่เจริญแล้วทำการกันพื้นที่ป่าขนาดเล็กไว้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจสร้างความร่มรื่นให้เขตเมืองและเป็นสถานที่ออกกำลังกายกลางแจ้งโดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในลักษณะต่าง ๆ เช่น การจัดสวนสาธารณะกลางเมือง เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการจำแนกประเภทของป่าชุมชน โดยพิจารณาจากลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าตามประเภทต่าง ๆ โดยจำแนกรูปแบบของป่าชุมชนตามวัตถุประสงค์การใช้งานได้เป็น 3 รูปแบบได้แก่ 1. ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ 2. ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ และ 3. ป่าชุมชนแบบอนุรักษประสงค์

รูปแบบแรก ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานจัดการป่าโดยชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า และอื่น ๆ ให้เกิดการป้องกันธรรมชาติและรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและประเพณีของท้องถิ่นอาจเกิดจากธรรมชาติหรือเป็นป่าปลูกโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการช้บน้ำไว้เพื่ออุปโภคบริโภค การทำเกษตรกรรม เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจ ประกอบพิธีกรรมตามประเพณีความเชื่อ เป็นสถานที่นันทนาการและประโยชน์ใช้สอยจากแหล่งอาหารจากธรรมชาติ แหล่งสมุนไพร ไม้พื้น เป็นต้น ลักษณะของป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ ได้แก่ ป่าช้บน้ำ ป่าหว่าน ป่าปู้ตา ป่าช้ วัตถุประสงค์ ป่าอภัยทาน ป่าโรงเรียน และป่าในเมือง

รูปแบบที่สอง ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชน เพื่อหวังผลตอบแทนทางเศรษฐกิจในรูปของผลผลิตจากต้นไม้และการหาของป่า ส่วนใหญ่เป็นป่าปลูก มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งรายได้ และเป็นแหล่งใช้สอยของชุมชน เช่น เก็บอาหาร ลักษณะของป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจได้แก่ ป่าใช้สอยในชุมชน และป่าเศรษฐกิจชุมชน

รูปแบบที่สาม ซึ่งเป็นรูปแบบสุดท้าย คือ ป่าชุมชนแบบอนุรักษประสงค์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชน เพื่อหวังผลตอบแทนด้านการอนุรักษ์และด้านเศรษฐกิจควบคู่กันไป มีทั้งป่าธรรมชาติและป่าปลูก มีวัตถุประสงค์เพื่อการใช้ประโยชน์ตามรูปแบบที่ 1 และรูปแบบที่ 2 ควบคู่กันไป

นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกลักษณะของป่าชุมชน โดยอาศัยลักษณะการเกิดขึ้นของป่าชุมชนแต่ละแห่ง ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1. ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นตามวัฒนธรรมความเชื่อ มักมีการกำหนดพื้นที่พร้อม ๆ กับการตั้งชุมชน โดยชุมชนร่วมกันกำหนดพื้นที่ที่จะเป็น

ดอนปู่ตา พื้นที่ป่าช้า พื้นที่วัดป่า ฯลฯ ตั้งแต่เริ่มมาตั้งถิ่นฐานครั้งแรก 2. ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นตามระบบนิเวศวิทยา ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นตามระบบน้ำมักเป็นป่าชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ต้นน้ำลำธาร ป่าที่ช่วยในการป้องกันการกัดเซาะริมฝั่งน้ำ และป่ากำบังลม เป็นต้น ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นภายหลังจากชุมชนตั้งถิ่นฐานแล้ว และเริ่มมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับสภาพแวดล้อม จึงได้มีการกำหนดเขตพื้นที่ไว้ และ 3. ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นตามความจำเป็นในการใช้สอย ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้ จะเกิดขึ้นจากการที่ชุมชนได้ร่วมกันใช้ประโยชน์มาเป็นเวลานาน และรับรู้ร่วมกันว่าควรจะเป็นพื้นที่เพื่อใช้ประโยชน์ต่าง ๆ เช่น ป่าใช้สอย ป่าทำเลเลี้ยงสัตว์ ป่าโลกสำหรับเก็บเห็ด ฯลฯ บริเวณป่าเหล่านี้มักไม่เหมาะกับการถากถาง ทำไร่

3. แนวคิดการบริหารจัดการป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (2537, หน้า 9-10) กล่าวถึง การจัดการป่าชุมชนในประเทศไทยว่ามีความหลากหลายในรูปแบบของการจัดการอันสืบเนื่องมาจากการยอมรับพื้นที่ดังกล่าวให้เป็นพื้นที่ส่วนรวมของหมู่บ้าน ความเข้มแข็งของกลุ่มหรือองค์กรชาวบ้านที่ดูแลป่า และมีการควบคุมให้ปฏิบัติตามกติกา มีการปรับโทษเมื่อฝ่าฝืน ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความยั่งยืนยาวในการรักษาป่า นั้น ๆ ไว้เป็นของชุมชน บางแห่งไม่สามารถควบคุมต่อเนื่องไปได้ ก็มีการยอมรับให้นำกฎหมายป่าไม้เข้าไปให้การคุ้มครอง เช่น ประกาศเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่าตามพระราชบัญญัติการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2532 การประกาศเป็นสวนรุกชาติหรือวนอุทยาน โดยให้การคุ้มครองโดยอาศัยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 หรือพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ตามสภาพของที่ดินนั้น ๆ

การจัดการป่าชุมชนที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและยั่งยืนของการจัดการป่าโดยชาวบ้าน มีองค์ประกอบดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น เป็นแหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งแปรผันไปตามสภาพทางสังคมในแต่ละภูมิภาค การใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน เป็นแหล่งไม้ใช้สอย และแหล่งอาหาร โดยจะเป็นจุดรวมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่า นั้นไว้ให้เป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน

2. การมีกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน การจัดการป่าชุมชนจะมีระเบียบกฎเกณฑ์ที่วางไว้และเป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับโทษหรือการลงโทษตามกติกาที่ได้ตกลงกันไว้

3. องค์กรประชาชน ที่ดำเนินการจัดการป่าให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้จะต้องดำเนินการโดยองค์กรที่เข้มแข็ง สามารถที่จะดูแลรักษาป่าดังกล่าวให้เกิดประโยชน์แก่คนในชุมชน

องค์กรดังกล่าวมักเป็นองค์กรที่มีอยู่เดิม เช่น องค์กรเหมืองฝายในพื้นที่ภาคเหนือ คณะกรรมการหมู่บ้านและสภาตำบลในพื้นที่

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็น เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน ซึ่งรวมถึงการให้ความคุ้มครองและดำเนินการภายใต้กฎหมายที่มีอยู่ การให้ความคุ้มครองและรักษาสภาพป่าไว้ เช่น การประกาศเขตห้ามล่าสัตว์ใน สวนรุกชาติ และวนอุทยาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชนในการให้ความรู้ และสร้างความเข้มแข็งเพื่อให้การดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านให้สามารถดำเนินการจัดการป่าชุมชนให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้

เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (2536 ,หน้า 204) กล่าวว่าการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยทั่วไปตั้งอยู่บนแนวคิดหลัก 4 ประการ คือ 1. การวางแผนการจัดการทรัพยากร 2. การจัดสรรทรัพยากร 3. การวางกฎเกณฑ์และการควบคุมบังคับ 4. การรับรองสิทธิเหนือทรัพยากร โดยตลอดระยะที่ผ่านมารัฐอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรตามกฎหมาย และทำการผูกขาดหรือกำจัดการจัดการทรัพยากรไว้เพียงฝ่ายเดียว ในลักษณะของระบบรวมศูนย์อำนาจ ทำให้เกิดปัญหาขัดแย้งระหว่างกฎหมายกับจารีตประเพณีและสิทธิของชุมชน การจัดการทรัพยากรลักษณะรวมศูนย์และเอื้ออำนวยประโยชน์แก่ผู้มีอิทธิพลและภาคอุตสาหกรรมมากกว่าจะตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน เช่น รัฐมองป่าโดยแยกออกจากคนและชุมชน หรือการที่รัฐอ้างสิทธิเหนือที่ดินและป่าทั้งหมดแต่มิได้ใช้ประโยชน์ กลับนำสิทธินั้นไปให้บุคคลภายนอกอื่น ๆ ที่ไม่ได้รักษาทรัพยากรมาตั้งแต่ต้นมาใช้ประโยชน์ แนวทางการจัดการทรัพยากรในลักษณะนี้จึงเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ โดยชาวบ้านไม่ยอมรับกฎหมายและนโยบายของรัฐ เนื่องจากชาวบ้านมองว่าเป็นกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม การปรับเปลี่ยนการบริหารจัดการทรัพยากรเป็นการปรับเปลี่ยนบทบาทของรัฐ จากผู้บริหารซึ่งจัดการในลักษณะผูกขาดและรวมศูนย์ มาเป็นผู้สนับสนุนชุมชนที่ทำการจัดการด้วยตัวของชุมชนเอง โดยรัฐทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือทางเทคนิคและเงินทุนแก่ชุมชนผู้อนุรักษ์ป่าจะเกิดความเหมาะสมมากกว่า

แนวคิดว่าด้วยการจัดการทรัพยากรร่วม

หากมองว่าป่าไม้ เป็นทรัพยากรร่วม (Common-pool resources) การจัดการทรัพยากรร่วมที่ดี จะต้องสามารถจำกัดความต้องการใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับความสามารถในการผลิตทรัพยากรนั้นภายในระบบของมัน ที่ผ่านมามีประเทศไทยใช้วิธีการจัดการทรัพยากรร่วมเฉกเช่น ป่าไม้ อย่างน้อย 3 ลักษณะ คือ 1. รัฐเป็นผู้จัดการดูแลทรัพยากรร่วมเหล่านี้เอง เช่น มีการจัดตั้งเขตป่าสงวนเพื่อการอนุรักษ์ป่า โดยกันมิให้มีผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า 2. รัฐให้สัมปทานกับเอกชน

ในการใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากร และ 3. ผู้ใช้ทรัพยากรเป็นผู้กำหนดกติกาในการใช้และการดูแลทรัพยากรเหล่านั้นเอง เช่น กรณีของป่าชุมชน

จากผลการดำเนินการที่ผ่านมาได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การจัดการทรัพยากรร่วม 2 ลักษณะแรกนั้น ไม่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากก่อให้เกิดการเสื่อมโทรมลงของสภาพแวดล้อมและทรัพยากรในประเทศไทย ในขณะที่การจัดการในลักษณะที่ 3 ยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากภาครัฐมากนัก และมักนำไปสู่การเกิดข้อพิพาทระหว่างภาครัฐและชาวบ้านบ่อยครั้ง เนื่องจากปัญหาเรื่องการทับซ้อนระหว่างที่ดินทำกินหรือบริเวณทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้ดำรงชีวิตกับพื้นที่ที่ถูกประกาศให้เป็นของรัฐ ปัญหานี้ส่งผลต่อความสามารถในการดำรงชีวิตของชาวบ้านและเกี่ยวข้องกับประเด็นความเป็นธรรมในสังคม

เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร นั้น Elinor Ostrom ซึ่งเป็นนักวิชาการในสาขาระบบการจัดการทางเศรษฐกิจ (Economic governance) ประจำอยู่ที่ Indiana University และ Arizona State University ประเทศสหรัฐอเมริกา เจ้าของรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ ในปี 2009 จากการเป็นผู้นำในการพัฒนารอบการวิเคราะห์เกี่ยวกับพฤติกรรมรวมหมู่ที่จัดตั้งตนเอง (Self-organizing collective action) ในการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool resources) ผลงานของเธอในปี 1990 อันเป็นหนังสือเล่มหลักที่นำมาสู่การได้รับรางวัลโนเบล เป็นงานที่มีพื้นฐานมาจากการสำรวจกรณีศึกษาจากทวีปต่าง ๆ ทั่วโลก และนำกรณีต่าง ๆ เหล่านี้มาสังเคราะห์หากรอบการวิเคราะห์และทฤษฎีเพื่ออธิบายพฤติกรรมจัดการทรัพยากร

1. ลักษณะของทรัพยากรร่วม สินค้าที่ได้รับการพิจารณาอยู่บ่อยครั้งในทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์คือ ประการแรก สินค้าเอกชน (Private goods) คือ สินค้าที่มีลักษณะสำคัญ 2 ประการคือ ประการแรก เป็นสินค้าที่สามารถกีดกันได้ (Excludable) และมีการแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค (Rivalrous) เพราะการบริโภคสินค้านั้นจะลดความสามารถในการบริโภคของคนถัดไปเนื่องจากจำนวนสินค้าน้อยลง ประการที่สอง สินค้าเอกชนสามารถจัดสรรโดยตลาดได้ เพราะผู้ผลิตสามารถขายสินค้าให้แก่ผู้ซื้อและกีดกันผู้ที่ไม่ได้ซื้อออกจากกรบริโภคได้ ผู้บริโภคก็ต้องแข่งขันกันและแสดงความยินดีจ่ายเพื่อให้ได้มาซึ่งสินค้า และ 2. สินค้าสาธารณะ (Public goods) มีลักษณะตรงกันข้ามกับสินค้าเอกชน คือ ไม่สามารถกีดกันได้และไม่จำเป็นต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค ลักษณะดังกล่าวทำให้ตลาดล้มเหลว คือ ไม่มีการผลิตและแลกเปลี่ยนซื้อขายกันโดยเอกชน เพราะผู้ผลิตขาดแรงจูงใจในการผลิต

ทรัพยากรร่วม เป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์อีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะบางประการเหมือนสินค้าเอกชน และบางประการเหมือนสินค้าสาธารณะ กล่าวคือ ทรัพยากรร่วมมีลักษณะกีดกันได้ยากมาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ ในขณะที่เดียวกัน

ตัวทรัพยากรเองมีลักษณะต้องแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค ยิ่งบริโภคหรือเก็บเกี่ยวมาก จำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะลดน้อยลงเรื่อย ๆ ตัวอย่างของทรัพยากรร่วมได้แก่ ป่า ทรัพยากรจากป่า ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ แม่น้ำ ลำคลอง เป็นต้น ปัญหาการใช้ทรัพยากรมากหรือเกินพอดี จึงเป็นปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วม ขณะเดียวกันผู้ใช้ก็ไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษา เพราะไม่สามารถกีดกันคนอื่นที่ไม่ได้ร่วมแบ่งปันต้นทุนการดูแลรักษาจากการใช้ทรัพยากรได้

Ostrom (1990) ได้ชี้ประเด็นที่คนโดยทั่วไปมักจะสับสนระหว่างทรัพยากรร่วมกับทรัพยากรที่เป็นกรรมสิทธิ์ร่วม (Common property resources) กล่าวคือ ทรัพยากรร่วมเป็นสินค้าที่มีลักษณะเฉพาะดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ส่วนคำว่ากรรมสิทธิ์ร่วม เป็นเรื่องของกรรมสิทธิ์เหนือสินค้านั้น คือ สินค้าเอกชนอาจจะอยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์ส่วนรวมก็ได้ หรือทรัพยากรร่วมอาจตกเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชนก็ได้เช่นกัน

ประการที่สอง อะไรคือความรู้ดั้งเดิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากร ความรู้ดั้งเดิมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรตั้งอยู่บนฐานความเชื่อที่ว่า หากปล่อยให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกใช้ไปโดยไม่มีการควบคุมจากรัฐ หรือไม่ได้มอบกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรนั้นให้แก่เอกชน ทรัพยากรธรรมชาติ นั้นจะถูกใช้จนหมดสิ้นเพราะไม่มีใครสนใจดูแลรักษาและผู้ใช้แต่ละคนก็จะพยายามใช้ประโยชน์จากทรัพยากรนั้นให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพราะไม่รู้ว่าหากเผื่อรอถึงอนาคตแล้ว วันข้างหน้าจะมีทรัพยากรนั้นให้ใช้ประโยชน์อีกหรือไม่ แนวคิดนี้เรียกว่า “โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม” (The tragedy of the commons) ผู้ที่นำเสนอแนวคิดนี้คือ Garrett Hardin ในปี 1968 โดยเขา ยกตัวอย่างคลาสสิกของกรณีทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เปิดกว้างให้ทุกคนมาใช้ได้ หลักการเบื้องต้นของเรื่องนี้ก็คือ คนเลี้ยงสัตว์แต่ละคนจะได้ประโยชน์โดยตรงจากทุ่งหญ้า แต่จะต้องแบกรับต้นทุนจากการให้สัตว์เข้ามากินหญ้ามากเกินไปในภายหลัง เพราะทุ่งหญ้าเสื่อมสภาพลงจากการถูกใช้ประโยชน์ ซึ่งคนเลี้ยงสัตว์ทุกคนต้องแบกรับต้นทุนดังกล่าวเท่า ๆ กัน หากสมมุติว่าคนเลี้ยงสัตว์มีเหตุผลทางเศรษฐศาสตร์ ก็ย่อมนำสัตว์เข้ามากินหญ้าให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ก่อนที่ทุ่งหญ้าจะเสื่อมโทรมลง ท้ายที่สุดทุ่งหญ้าจะเสื่อมสภาพลงอย่างรวดเร็ว

มิใช่ Hardin เท่านั้นที่เห็นแนวโน้มของการใช้ทรัพยากรในลักษณะนี้ Aristotle หรือ Thomas Hobbs หรือนักวิชาการในช่วงทศวรรษที่ 1970-80 ก็มีความเห็นในทำนองเดียวกัน คำอธิบายทางเศรษฐศาสตร์ของปรากฏการณ์นี้มักใช้ทฤษฎีเกม (Game Theory) ในกรณีการจัดการทรัพยากรร่วม Hardin ยกตัวอย่าง มีคนเลี้ยงสัตว์ 2 คน แต่ละคนมีฝูงสัตว์ของตน ทุ่งหญ้ามียุทธภาพในการรองรับฝูงสัตว์ได้ L ตัว ฉะนั้นถ้าให้พอดี แต่ละคนควรจะมีฝูงสัตว์ $L/2$ ตัว ได้ผลผลิตคนละ 10 หน่วย ก็จะทำให้สามารถใช้ทุ่งหญ้านี้เลี้ยงสัตว์ได้ต่อไปเรื่อย ๆ แต่หากคนหนึ่งเลือกที่จะเลี้ยง $L/2$ ตัว แต่อีกคนกลับเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ประโยชน์ก็จะตกอยู่กับคนนั้น สมมุติว่าได้

ประโยชน์ 11 หน่วย ในขณะที่คนที่เลี้ยง L/2 ก็จะได้ประโยชน์ พร้อมทั้งเสียทุ่งหญ้าไปด้วย สมมติ -1 หน่วย และท้ายที่สุดหากทั้งสองคนต่างเลือกที่จะเลี้ยงสัตว์มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ทั้งสองคน จะไม่ได้ผลผลิตอะไรเลย (0 หน่วย) หากคนเลี้ยงสัตว์ทั้งสองคนไม่สามารถเจรจาตกลงกันได้ ต่างคนต่างเลี้ยงสัตว์ให้มากที่สุด เพราะไม่รู้ว่าอีกฝ่ายจะหักหลังด้วยการเลี้ยงสัตว์เพิ่มมากขึ้นหรือไม่ และเท่าใด สิ่งนี้ถือเป็นความขัดกันของควมมีเหตุผล (Dilemma of rationality) วิธีการเดียว สำหรับการดูแลจัดการทรัพยากรธรรมชาติ คือ การแทรกแซงและควบคุมจากภายนอก ผ่านกลไก อย่างน้อย 2 ประการ คือ 1. การดูแลควบคุมโดยตรงจากรัฐ 2. การให้สัมปทานกับเอกชน

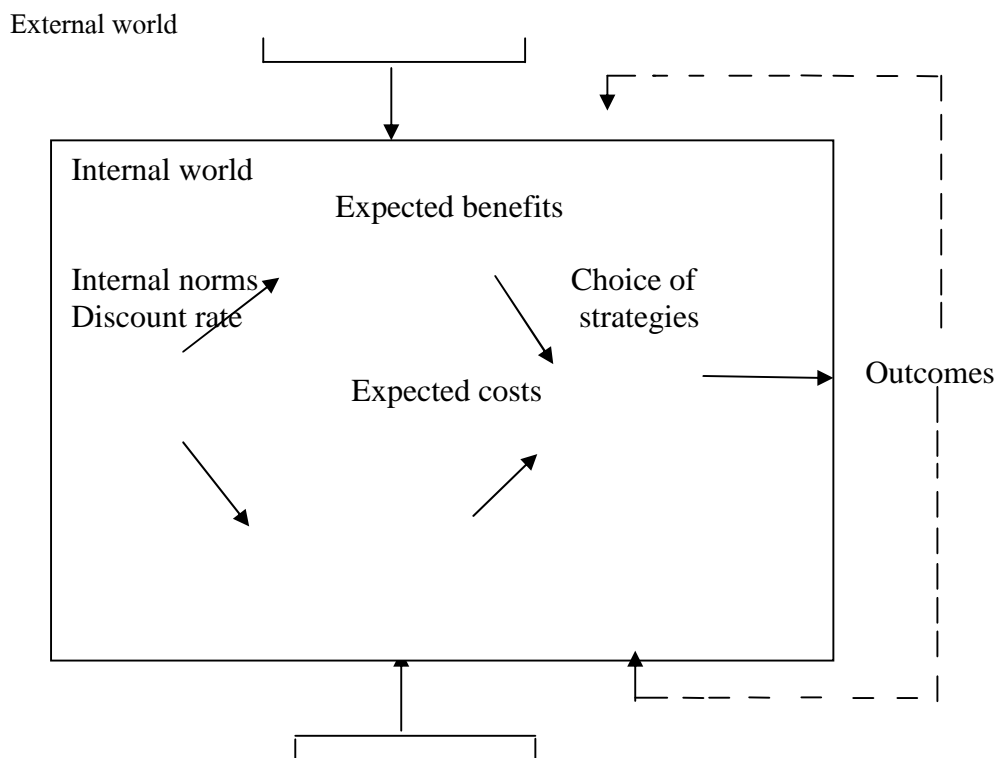
ประการที่สาม มุมมองใหม่ที่ได้รับจากการทำงานในภาคสนาม องค์กรความรู้ดั้งเดิมเชื่อว่า ผู้ใช้ทรัพยากรมีเหตุผลในทางเศรษฐศาสตร์ หากการกระทำใดทำให้ได้ประโยชน์มากกว่าต้นทุน เขาย่อมเลือกที่จะกระทำสิ่งนั้น การกระทำของแต่ละคนแยกขาดออกจากกัน/ไม่สัมพันธ์กัน ข้อมูล ข่าวสารมีความสมบูรณ์ สภาพแวดล้อมที่คนเหล่านั้นอาศัยและกระทำการต่าง ๆ นั้นมีความแน่นอน หากพิจารณาภายใต้เงื่อนไขเหล่านี้ โศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วมก็จะเกิดขึ้น ปัจเจกชนผู้ใช้ ทรัพยากรจะไม่สามารถหลุดออกจากกับดักของความขัดกันของควมมีเหตุผลได้ การแทรกแซง จากภายนอกไม่ว่าจะมาจาก รัฐ นักวิชาการ หรือนักพัฒนา จึงเป็นสิ่งจำเป็น การควบคุมดูแลจากรัฐที่มีประสิทธิภาพก็จะสามารถบังคับใช้กฎกติกาในการใช้ทรัพยากรร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เอกชนที่ได้รับสัมปทานก็จะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและดูแลระบบทรัพยากรตามที่สัญญากันได้

ตลอดช่วงที่ผ่านมา นักวิชาการจำนวนมากในหลากหลายสาขาให้ความสนใจศึกษาว่า แท้จริงแล้ว ผู้ใช้ทรัพยากรตกอยู่ภายใต้กับดักของความมีเหตุผลจริงหรือไม่ งานศึกษาจำนวนมาก เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรขนาดเล็กและขนาดกลางพบว่า ในหลายกรณี ผู้ใช้ทรัพยากรสามารถ จัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (Schlager, 1994; อ้างถึงใน Ostrom, 2010) และ การจัดการทรัพยากร โดยภาครัฐจะมีประสิทธิภาพต่ำกว่าการจัดการ โดยองค์กรชุมชน Blomquist and others (1994 อ้างถึงใน Ostrom, 2010) พบว่า โครงสร้างการจัดการทรัพยากรร่วมที่ออกแบบ โดยผู้ใช้องค์กรมีแนวโน้มที่จะมีประสิทธิภาพมากกว่าเช่นกัน หลังการประชุมวิชาการของ National Academy of Sciences ในสหรัฐอเมริกาในหัวข้อเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วม ทีม ของ Ostrom ได้ทำการรวบรวมกรณีศึกษาจากหลากหลายสาขาและสังเคราะห์กรณีศึกษาเหล่านี้ งานของ Ostrom ก็อยู่บนฐานของชุดข้อมูลนี้

Ostrom (1990) เห็นว่าสภาพความเป็นจริงเชิงประจักษ์แตกต่างอย่างมากกับองค์ความรู้ ดั้งเดิมเพราะองค์ความรู้ดั้งเดิมนั้นมีข้อสมมุติเกี่ยวกับปัจเจกชนและสถานการณ์ที่ปัจเจกชนเผชิญที่ แคบเกินไป ผู้ใช้ทรัพยากรอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ พวกเขายังมีเหตุผลที่จำกัด เนื่องจากมีความรู้เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและผู้ใช้ทรัพยากร

คนอื่นอย่างจำกัด แต่เพราะว่าพวกเขาเรียนรู้ได้ และพยายามที่จะหาทางออกที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อมีโอกาส ฉะนั้นผู้ใช้ทรัพยากรในชุมชนเดียวกันและอยู่กับทรัพยากรมานานย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่และผู้คนมากพอ อันทำให้มีแนวโน้มที่จะสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ผู้ใช้ทรัพยากรเหล่านั้นกำลังเผชิญอยู่ด้วย หากพวกเขา กำลังเผชิญสภาวะวิกฤติทางด้านเศรษฐกิจสังคมเป็นการส่วนตัว เขาอาจตัดสินใจไม่ดูแลทรัพยากร และเลือกทางเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองแทนก็ได้ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งคือ ถ้าอัตราคิดลด (Discount rate) ในการใช้ทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรสูงขึ้นก็อาจจะทำให้พวกเขาเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างไม่ยั่งยืน แทนที่จะร่วมกันใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแบบที่ยั่งยืนกว่า

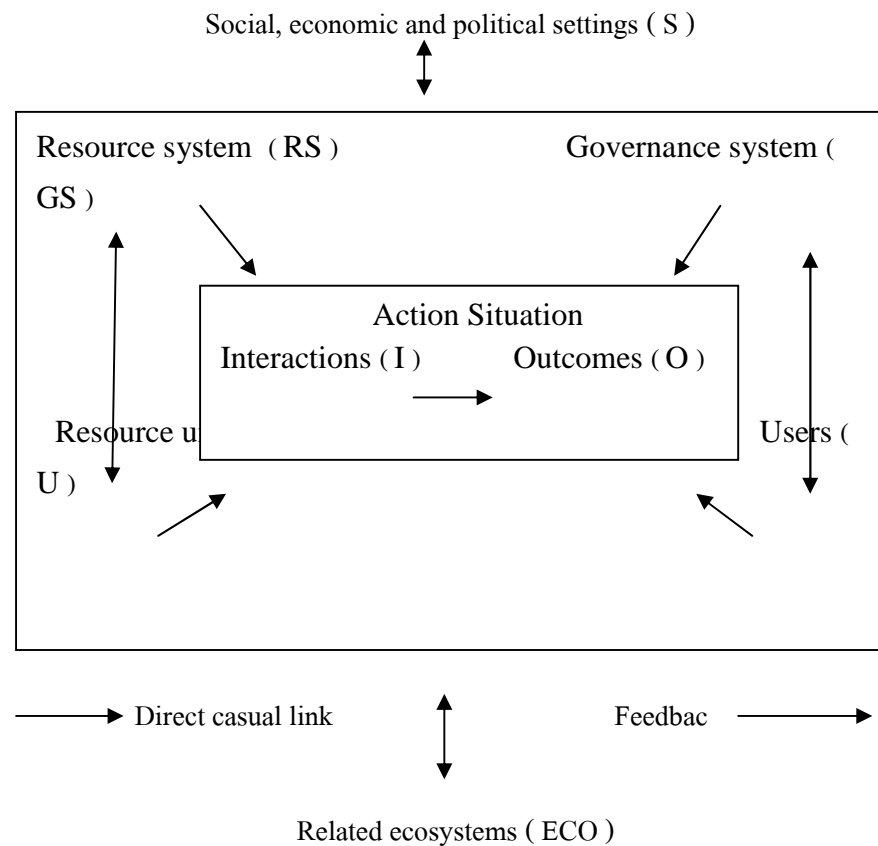
นอกจากนี้ผู้ใช้ทรัพยากรยังมีพฤติกรรมที่มีแนวโน้มจะปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norm) ของชุมชนที่ตนอยู่อาศัย บรรทัดฐานเป็นมาตรการที่กำกับพฤติกรรมของผู้ใช้ทรัพยากรว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ถูก ควรทำ ไม่ควรทำ การมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานนี้ทำให้เห็นว่าหากมีการตั้งกฎกติกาบางอย่างขึ้น และชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นมีบรรทัดฐานที่ให้ความสำคัญกับการรักษา ปฏิบัติตามกติกา ก็มีความเป็นไปได้ว่าหากกติกาที่ร่างขึ้นมามีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร การจัดการนั้นก็มีโอกาสที่จะสัมฤทธิ์ผลมาก กลไกการตรวจตรา (Monitoring) และการลงโทษทางสังคม (Social sanction) จึงมีบทบาทมากในการทำให้การจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพ

ภาพที่ 2 กระบวนการตัดสินใจของปัจเจกชน (Ostrom, 1990, p. 37)

การทดลองภาคสนามยังพบว่า การบังคับใช้กติกาที่มาจากภายนอกจะมีผล โดยความร่วมมือกันโดยสมัครใจของชุมชน

สภาพแวดล้อมที่ผู้ใช้ทรัพยากรเผชิญยังมีความสลับซับซ้อนและมีความเชื่อมโยงกันทั้งในเชิงนิเวศและในเชิงสังคม การกระทำหนึ่ง ๆ ของผู้ใช้ทรัพยากรย่อมส่งผลกระทบต่อบริบทต่าง ๆ ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ระบบทรัพยากร และตัวทรัพยากรเอง (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 3 สถานการณ์การจัดการทรัพยากรตั้งอยู่ในระบบนิเวศและสังคมที่กว้างกว่า (Ostrom, 2010, p. 663)

จากมุมมอง Ostrom (1990; 2010) ย้ำว่าการจัดการทรัพยากรร่วมกันสามารถเป็นไปได้ และมีประสิทธิภาพดีกว่า หากการจัดการและกฎกติกาในการจัดการนั้นดำเนินการโดยผู้ใช้ทรัพยากรอย่างสมัครใจ ความเป็นจริงคนสามารถร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมที่ดีสำหรับทุกฝ่ายได้หากมีโอกาสได้คุยกัน และเนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศ และรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่น ทำให้สามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะสมกับบริบทในพื้นที่ด้วย

อย่างไรก็ดีการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่ล้มเหลวก็มีให้เห็นไม่น้อย สิ่งที่ Ostrom ศึกษาก็คือ อะไรเป็นปัจจัยที่ทำให้การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นสำเร็จและดำรงอยู่ได้นาน คุณูปการของ Ostrom ในเชิงวิชาการนั้นมิใช่เพียงกรอบการวิเคราะห์และบทเรียนที่ได้จากการเรียนรู้กรณีศึกษาที่จะกล่าวต่อไปนี่เท่านั้น แต่เธอยังได้เสนอกรอบการวิเคราะห์และคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงเชิงสถาบัน (Institutional change) ของชุมชนผู้ใช้ทรัพยากร และประเด็นด้านวิธีวิทยา (Methodology) เอาไว้ด้วย

4. ลักษณะพื้นฐานและตัวละครที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรร่วมและการจัดการ Ostrom กล่าวถึงทรัพยากรร่วมที่สามารถเกิดขึ้นใหม่ได้ (Renewable) เช่น ที่ดินทำกินและป่าชุมชน ลักษณะสำคัญประการหนึ่งของทรัพยากรร่วมที่เกิดขึ้นใหม่ได้มี 2 ประการ คือ 1. ระบบทรัพยากร (Resource system) มีลักษณะเป็น Stock ของทรัพยากรที่จะต้องดำรงอยู่เพื่อให้เกิดการผลิตตัวทรัพยากรออกมาได้ และ 2. ตัวทรัพยากรเองที่คนเก็บเกี่ยวไปใช้เพื่อการบริโภค (Resource unit) มีลักษณะเป็น Flow ที่มาจากระบบทรัพยากรส่วนนี้ คือ ส่วนที่ชาวบ้านจะเก็บเกี่ยว ระบบทรัพยากรกับตัวทรัพยากรไม่จำเป็นจะต้องเป็นสิ่งเดียวกันก็ได้ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมมีหลายตำแหน่ง เช่น ผู้ใช้ ผู้จัดการ และผู้ผลิต สิ่งที่เราควรเน้นย้ำก็คือ ผู้ใช้ทรัพยากรสามารถใช้ระบบทรัพยากรร่วมกันได้ เช่น ชาวบ้านทั้งหมดสามารถใช้ป่าชุมชนร่วมกันได้ แต่ไม่สามารถใช้ตัวทรัพยากรร่วมกันได้ เช่น ถ้านาย ก ตัดไม้ไปทำฟืนแล้วไม้ที่ถูกตัดไปนั้นก็ถูกใช้ไปแล้ว นาย ข ไม่สามารถตัดไม้ต้นนั้นมาทำฟืนได้อีก

5. กฎกติกาในการจัดการทรัพยากรชุมชน จากการศึกษาของ Ostrom พบว่ากติกามีอยู่อย่างน้อย 3 ระดับ 1. กติการะดับกฎปฏิบัติ (Operational rules) คือ กติกาที่ผู้ใช้ทรัพยากรจะต้องเผชิญทุก ๆ วัน 2. กติกากำกับทางเลือกร่วม (Collective choice rules) เป็นกติกาที่ใช้โดยผู้ใช้ทรัพยากร ผู้มีอำนาจภายนอก หรือเจ้าหน้าที่ในการออกนโยบายว่าทรัพยากรจะถูกบริหารจัดการอย่างไร และ 3. กติการะดับธรรมนูญ (Constitutional rules) เป็นกติกาที่กำหนดว่าใครบ้างที่มีสิทธิ์เข้ามามีส่วนร่วม

ลักษณะของสิทธิ์ที่สืบเนื่องมาจากกติกาจากกรณีศึกษาต่าง ๆ Ostrom พบว่า สามารถจำแนกสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้ 1. สิทธิ์ในการเข้าใช้ทรัพยากร 2. สิทธิ์ในการใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากร 3. สิทธิ์ในการจัดการ 4. สิทธิ์ในการกีดกัน และ 5. สิทธิ์ในการขายหรือให้ยืมสิทธิ์ทั้ง 4 ประเภทก่อนหน้านี้

6. หลักการออกแบบกติกาในการจัดการทรัพยากรร่วม Ostrom³ ค้นหาลักษณะร่วมในเชิงสถาบันของชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีลักษณะคงทนถาวรและยั่งยืน ลักษณะร่วมที่ว่่านี้ เรียกว่า หลักการออกแบบกติกา (Design principle) ซึ่งมีทั้งหมด 8 ประการ ได้แก่ 1. ความชัดเจนของขอบเขต ขอบเขตในที่นี้มี 2 ส่วน คือ ขอบเขตเกี่ยวกับผู้ใช้และขอบเขตของทรัพยากร 2. ความสอดคล้อง มี 2 ส่วน คือ 1. ความสอดคล้องระหว่างกติกาว่าด้วยการใช้ประโยชน์ การบำรุงรักษาระบบทรัพยากร กับเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

³ Vincent Ostrom จบปริญญาเอกจาก University of Wyoming ในปี 1950 เขาได้รับการแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์ทางด้านรัฐศาสตร์จาก Indiana University ในปี 1964 พร้อม ๆ กันนั้นเขาได้ดำรงตำแหน่งเป็นบรรณธิการวารสารชื่อดังของโลก คือ “Public Administration Review” ในช่วงปี 1963-1966

กับ 2. ความสอดคล้องกันระหว่างประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับกับต้นทุนที่ลงไป 3. คนส่วนใหญ่ที่ได้รับผลจากการจัดการทรัพยากรมีสิทธิ์ร่วมตัดสินใจและปรับปรุงกฎกติกาในการจัดการทรัพยากร 4. การสอดคล้องดูแลมี 2 ส่วน คือ 1. การสอดคล้องดูแลพฤติกรรมการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาของผู้ใช้ทรัพยากรว่าเป็นไปตามกติกาหรือไม่ และ 2. สอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ 5. มีระบบการลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป 6. มีกลไกในการจัดการความขัดแย้ง 7. รัฐบาลรับรู้และให้สิทธิ์แก่ผู้ใช้ทรัพยากรในการวางกติกาการใช้และจัดการทรัพยากร และ 8. กติกาและการจัดการทรัพยากรเชื่อมโยงและสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า

2.4 แนวโน้มการศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรร่วมในปัจจุบัน ในปี 2003 หลังจาก Ostrom ได้เขียนบทความร่วมกับ Thomas Dietz และ Paul C. Stem เรื่อง Struggle to Govern the Commons ตีพิมพ์ในวารสาร วังวิชาการเรื่องการจัดการทรัพยากรร่วมหันมาให้ความสำคัญกับประเด็นศึกษาว่า ชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรจะสามารถรักษาระบบการจัดการของตนเองไว้ในสภาพแวดล้อมทางนิเวศเชิงสังคมที่ผันผวนเช่นปัจจุบันได้อย่างไร โดยสรุปเนื้อหาของบทความในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นเชิงนโยบาย ประเด็นหลักของการศึกษา คือ นักวิชาการเริ่มตระหนักว่าความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรร่วมมีโอกาสเกิดขึ้นน้อย มีเพียงบางพื้นที่เท่านั้นที่มีลักษณะตรงตามเงื่อนไขแห่งความสำเร็จ เช่น การสอดคล้องดูแลการใช้และการได้มาซึ่งข้อมูลเกี่ยวกับสภาพของทรัพยากรมีต้นทุนต่ำ การเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรและการเปลี่ยนแปลงในเชิงประชากร เทคโนโลยี เศรษฐกิจ และสังคมที่เกี่ยวข้องกับผู้ใช้ทรัพยากรเป็นไปในอัตราที่ไม่เร็วเกินไป ทุนทางสังคมยังคงสามารถดำรงอยู่ได้ มีต้นทุนกีดกันคนภายนอกต่ำ และผู้ใช้สนับสนุนและทำตามกติกานอกจากนี้ความกดดันทางเศรษฐกิจที่มาจากภายนอกชุมชน หรือกติกาหรือเงื่อนไขทางเศรษฐกิจโดยรอบที่เปลี่ยนไปก็ส่งผลกระทบ ทำให้การรักษาทรัพยากรของชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรเป็นไปได้ยาก

ฉะนั้นประเด็นที่สำคัญต่อจากประเด็นศึกษาว่าด้วยปัจจัยที่ทำให้ชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรหนึ่ง ๆ สามารถจัดการทรัพยากรได้สำเร็จ คือ ประเด็นศึกษาว่าด้วยปัจจัยที่ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวและอยู่รอดในระบบนิเวศเชิงสังคมที่ซับซ้อนต่อไปได้ ซึ่งได้แก่ 1. ระบบการจัดการต้องมีข้อมูลที่ดีเกี่ยวกับระบบทรัพยากรและรู้ว่าตัวระบบได้รับผลกระทบจากการปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างไร มีความผันผวนอย่างไร นอกจากนี้ยังต้องมีข้อมูลเกี่ยวกับค่านิยมของผู้ใช้ทรัพยากรร่วมด้วย 2. ต้องสามารถจัดการความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นได้ การใช้อำนาจรัฐอาจไม่สามารถแก้ไขข้อขัดแย้งได้ ทางออกหนึ่ง ๆ จะมีความเหมาะสมกับบริบทหนึ่ง ๆ 3. ระบบต้องเหนียวแน่นให้เกิดการปฏิบัติตามกฎให้ได้ ซึ่งในที่นี้จำเป็นต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ทั้งวิธีการสั่งการและควบคุมโดยรัฐ การใช้เครื่องมือทางการเงินและกลไกตลาดก็เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สร้างแรงจูงใจให้ผู้ใช้

ทรัพยากรปฏิบัติตามได้ อย่างไรก็ตามวิธีหานี้ใช้ได้กับสิ่งที่สามารถซื้อขายแลกเปลี่ยนกันได้เท่านั้น
4. ระบบต้องมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเชิงเทคโนโลยีและสถาบันอย่างสม่ำเสมอ 5. ระบบต้องเตรียมตัวรับมือกับการเปลี่ยนแปลงโดยเปิดให้กติกาที่มีความยืดหยุ่นมากกว่ามีความเข้มงวด

เพื่อให้ได้มาซึ่งเงื่อนไขที่จำเป็น 5 ประการข้างต้น บทความนี้ได้นำเสนอยุทธศาสตร์ 3 ประการ คือ 1. ควรกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ใช้ทรัพยากร นักวิทยาศาสตร์ ภาครัฐ และผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการระบบทรัพยากรข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างคนกับระบบสิ่งแวดล้อมนั้นมีความสำคัญและควรนำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 2. การออกแบบโครงสร้างสถาบันที่รองรับกับความซับซ้อนของระบบและเชื่อมโยงกับสถาบันอื่น ๆ และระบบนิเวศที่เกี่ยวข้อง และ 3. รูปแบบการจัดการไม่จำเป็นต้องมีเพียงแบบเดียว แต่อาจเป็นการผสมผสานระหว่างการจัดการโดยชุมชนกับกลไกตลาด หรือแบบรวมศูนย์เหมือนกลไกของรัฐ แต่เป้าหมายก็คือทำให้ผู้ใช้มีแรงจูงใจที่จะปฏิบัติตามกติกา

แนวคิดของ Elinor Ostrom อีกแนวคิดหนึ่งที่มีความสำคัญมาก คือ แนวคิดว่าด้วย “Polycentricity” หรือ “Polycentric governance”⁴ ซึ่งเป็นคำที่มีความซับซ้อนมาก แต่ผู้ศึกษาพยายามแปล เพื่อให้กระชับและสามารถสื่อความหมายได้ คือ “ระบบการจัดการสาธารณะแบบกระจายอำนาจที่แตกต่างหลากหลาย” ซึ่งเป็นแนวคิดที่ Elinor Ostrom ได้รับอิทธิพลจากสามี คือ Vincent Ostrom

ในบทความที่มีชื่อเสียง ซึ่ง Vincent Ostrom เขียนร่วมกับ Charles Tiebout และ Robert Warren (1961) ในบทความชิ้นนี้ได้ให้นิยามของคำว่า “Polycentricity” เอาไว้อย่างชัดเจน และมีการนำไปอ้างอิงกันอย่างกว้างขวาง โดยเขากล่าวไว้ดังนี้ “Polycentric” หมายถึง การมีศูนย์กลางในการตัดสินใจหลาย ๆ ศูนย์ ซึ่งในทางรูปนัยแต่ละศูนย์ต่างมีอิสระต่อกันและกัน... ในขอบเขตที่ศูนย์ต่าง ๆ จะต้องคำนึงถึงและรับผิดชอบต่อศูนย์อื่น ๆ ในความสัมพันธ์เชิงการแข่งขัน โดยจะต้องเข้าสู่อการทำสัญญาและให้ความร่วมมือระหว่างกัน หรือมีความสัมพันธ์กับกลไกของรัฐบาลกลางในการจัดการความขัดแย้ง ในขณะที่เขตการปกครองต่าง ๆ ที่อยู่ในมหานครต่างทำหน้าที่ในลักษณะที่เชื่อมโยงเข้ากับแบบแผนที่สอดคล้องกันและสามารถทำนายผลได้ถึงพฤติกรรมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (Ostrom, Tiebout & Warren, 1961, p. 831)

⁴ * “Polycentricity” หรือ “Polycentric governance” ซึ่งเป็นคำที่มีความซับซ้อนมาก แต่ผู้ศึกษาพยายามแปล เพื่อให้กระชับและสามารถสื่อความหมายได้ คือ “ระบบการจัดการสาธารณะแบบกระจายอำนาจที่แตกต่างหลากหลาย” กระนั้นก็ตามผู้ศึกษาเห็นว่ายังเป็นคำแปลที่ไม่ตรงกับภาษาอังกฤษเดิมเสียทีเดียว และเพื่อป้องกันความสับสน ผู้ศึกษาจึงเลือกใช้คำเดิม คือ “Polycentricity” หรือ “Polycentric governance” แทน

ในขณะที่นักรัฐประศาสนศาสตร์ช่วงนั้น ต่างมีความเห็นว่า ในการจัดบริการสาธารณะ นั้น ควรดำเนินการโดยภาครัฐ หรือภาคเอกชน ซึ่งควรมีขนาดใหญ่ เพื่อจะได้เกิดความได้เปรียบในขนาด (Economy of scale) ซึ่งรวมศูนย์อำนาจและขึ้นต่อกันตามสายการบังคับบัญชา อันจะทำให้การดำเนินงานเกี่ยวกับบริการสาธารณะ เป็นไปอย่างมีมาตรฐานเดียวกัน (Standard) และมีประสิทธิภาพ (Efficiency)

อย่างไรก็ตาม Vincent Ostrom ไม่เห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว ซึ่งผลจากการวิจัยของเขาเกี่ยวกับบริการทางด้านตำรวจและการรักษาความปลอดภัยของเมือง รวมทั้งการจัดการน้ำในท้องถิ่นในเขตเมืองเล็ก ๆ ทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของมลรัฐวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา เขาพบว่า องค์กรที่ให้บริการสาธารณะขนาดเล็ก จะทำให้ผู้ใช้บริการมีอำนาจต่อรองมากขึ้น ประชาชนในท้องถิ่นสามารถมีปากมีเสียงเพื่อมีส่วนร่วมในการกำหนดประเภทของบริการที่ปรารถนา ระดับของคุณภาพ ราคาราคา และวิธีการให้บริการ ได้มากกว่าองค์กรที่ให้บริการขนาดใหญ่

ตัวอย่างที่เป็นข้อได้เปรียบสำหรับประชาชนในท้องถิ่น ในกรณีที่องค์กรผู้ผลิตและให้บริการสาธารณะที่มีขนาดเล็ก ก็คือ (Toonen, 2010; Aligica & Tarko, 2013; Ostrom, McGinnis & Ostrom, 2011) ประการแรก จะทำให้ผู้ใช้บริการมีสิทธิร้องเรียนในกรณีที่ให้บริการไม่ดี มีสิทธิลงคะแนนเลือกว่าจะใช้บริการแบบไหน และจะปรับปรุงคุณภาพของบริการได้อย่างไรบ้าง เป็นต้น

ประการที่สอง องค์กรที่จัดบริการสาธารณะ ไม่จำเป็นต้องเป็นหน่วยงานของรัฐ หรือของภาคเอกชน เท่านั้น แต่ยังสามารถดำเนินงานโดยภาคประชาชน องค์กรที่ไม่แสวงหากำไร และการผลิตร่วมกันระหว่าง 2 ชุมชน (Co-production) เป็นต้น ซึ่งหากมีการกระจายอำนาจให้ชุมชนในการบริหารจัดการสาธารณะ ก็จะทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีสิทธิลงคะแนนเลือกประเภทขององค์กรที่จะเข้ามาทำหน้าที่ให้บริการสาธารณะแก่ชุมชน

ประการที่สาม เขตการปกครองอาจไม่สอดคล้องกับขอบเขตของการจัดบริการสาธารณะ เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำ ซึ่ง 3 ชุมชนต่างใช้น้ำจากคลองเดียวกัน ในแง่นี้หากแต่ละชุมชนต่างจัดการน้ำของตนเอง อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้เนื่องจากการแย่งชิงทรัพยากรน้ำที่มีอยู่จำกัด การจัดบริการสาธารณะที่เป็นทางออกก็คือ จะต้องนำ 3 ชุมชนมาจัดการทรัพยากรน้ำร่วมกัน มากกว่าที่จะแยกกันจัดการ

ประการที่สี่ บริการสาธารณะที่ดีจะต้องมีการถ่วงดุลอำนาจระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นหลาย ๆ ฝ่าย ซึ่งจะต้องมีทั้งการแข่งขันและความร่วมมือ โดยบริการสาธารณะในที่นี้ หมายถึง การจัดการด้านความปลอดภัย การจัดการทรัพยากรน้ำ การจัดการป่าไม้ การจัดการขยะ การจัดการสวนสาธารณะ ฯลฯ โดยมีรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งผลิตและให้บริการสาธารณะ

โดยหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานธุรกิจเอกชน หน่วยงานที่ไม่แสวงหากำไร จัดการโดยองค์กร
ชุมชนเอง ฯลฯ

ประการที่ห้า ขนาดของบริการสาธารณะที่แต่ละองค์กรจัดขึ้นนั้น ไม่จำเป็นต้องมีขนาด
ใหญ่เสมอไป แต่สามารถมีขนาดที่หลากหลาย และใช้เทคโนโลยีที่หลากหลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับการลงทุน
ผลิตลงถูกภายในแต่ละท้องถิ่น เพื่อค้นหาว่าบริการสาธารณะแบบหนึ่ง ๆ นั้นควรให้องค์กร
ประเภทไหนเป็นผู้จัด จัดอย่างไร และมีขนาดใหญ่หรือเล็กเพียงใด

ประการที่ห้า Polycentricity ซึ่งเป็นระบบที่เปิดให้ผู้คนในท้องถิ่นมีอำนาจและมีส่วน
ร่วมในกระบวนการผลิตและให้บริการสาธารณะ โดยเมืององค์กรที่ทำหน้าที่ให้บริการสาธารณะ
หลาย ๆ ประเภทนั้น อาจจะมีระบบการจัดการสาธารณะที่มีประสิทธิภาพสูงสุด (ต่างจาก
การให้บริการขององค์กรธุรกิจ ที่วัดความสำเร็จด้วยประสิทธิภาพเพียงด้านเดียว) แท้จริงแล้ว
Polycentricity เป็นระบบที่หลีกเลี่ยงการเมืองไปไม่พ้น ซึ่งจะต้องมีทั้งการลอบบี้ การต่อรอง
ความขัดแย้ง และความร่วมมือ ดังนั้น Polycentricity จึงอาจมีประสิทธิภาพในระดับที่พอรับได้
เท่านั้น แต่จุดแข็งที่ควรพิจารณาและนำมาเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของบริการสาธารณะตามระบบ
Polycentricity ก็คือ การทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการลงคะแนน แสดงความคิดเห็น และเจรจา
ต่อรอง เพื่อตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนได้มากกว่าระบบอื่น

แนวคิดที่ว่าด้วย Polycentricity ของ Vincent Ostrom เป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจจาก
นักรัฐประศาสนศาสตร์ค่อนข้างมาก และต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นแนวคิดที่ว่าด้วย การจัดการเครือข่าย
(Networked governance) การจัดการภาครัฐแนวใหม่ (New public management) การจัดการภาคี
สาธารณะ (New public governance) และภาวะการนำแบบผู้ประกอบการ (Entrepreneurial
leadership) เป็นต้น ซึ่งแนวคิดต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ ต่างเป็นแนวคิดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในยุคสมัย

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สำหรับการวิจัยเรื่องการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้วิจัย
ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการบริหารเครือข่าย
และการจัดการป่าชุมชนอยู่เป็นจำนวนมาก แต่โดยทั่วไปแล้วมักจะศึกษาเกี่ยวกับประเด็นการมี
ส่วนร่วมของชาวบ้านในท้องถิ่น รูปแบบการบริหารจัดการป่าชุมชน ประเมินความสำเร็จของป่า
ชุมชน เป็นต้น โดยแต่ละเรื่องมักจะวิเคราะห์ถึงประเด็นที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ดังนั้น ในส่วนนี้จะ
ได้นำเสนอผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยไม่แยกออกเป็นหัวข้อย่อย ดังมีรายละเอียดที่พอจะสรุปได้
ดังนี้

สุชาวดี ชูเอน (2555) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษา ตำบลวังมะปราง อำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง” นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม ของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ตำบลวังมะปราง รวมทั้งศึกษาปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์กับตัวแทนครัวเรือนจำนวน 300 คน และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 17 คน ผลการศึกษาพบว่า โดยภาพรวมแล้วประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในระดับต่ำ โดยตัวแปรทางด้านเพศ สถานภาพในชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน การรับรู้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชน และความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 จำนวนสมาชิกในครัวเรือน เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

ผลการศึกษาโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในประเด็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนพบว่า ในปัจจุบันพื้นที่ป่าชุมชนในตำบลวังมะปรางมีรูปแบบการดำเนินงาน โดยการดูแลของศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัด มีการเปิด โอกาสให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนผ่านทางกิจกรรมต่าง ๆ แต่ทั้งนี้เนื่องจากประชาชนไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างครบถ้วน ทำให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนค่อนข้างน้อย รวมถึงประชาชนส่วนใหญ่ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำให้ต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ในการดูแลผลผลิตของตน นอกจากนี้ การจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ยังขาดการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตาม การจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมาก่อให้เกิดผลในทิศทางที่ดีขึ้นต่อป่าชุมชน เช่น การบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนลดลง โดยประชาชนได้เล็งเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญของป่าชุมชนมากขึ้น ในส่วนของปัญหาและอุปสรรค รวมไปถึงแนวทางแก้ไขการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนนั้น ทางหน่วยงานภาครัฐและหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ควรให้ความสำคัญกับการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนอย่างครบถ้วนและทั่วถึงผ่านสื่อต่าง ๆ ให้มากขึ้น เพื่อประชาชนจะได้รับทราบข้อมูลข่าวสารอย่างครบถ้วนและยังช่วยปลูกฝังจิตสำนึกและสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของในป่าชุมชนให้แก่ประชาชน

ปัญหาอุปสรรคในการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ ขาดการประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนจากหน่วยงานภาครัฐและผู้นำชุมชน รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐไม่มีนโยบายที่ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนอย่างจริงจัง ส่วนข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัยคือควรมีการสร้างจิตสำนึกในการหวงแหนป่าชุมชนให้กับประชาชน โดยการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐและเอกชน ไม่ว่าจะเป็นการให้ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับป่า

ชุมชน การดูแลจัดการป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เพื่อให้ประชาชนมีความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องและเป็นไปอย่างทั่วถึง และประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชนอย่างครบถ้วนและชัดเจน เพื่อให้ประชาชนรับทราบข้อมูลข่าวสารและกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้การมีส่วนร่วมของประชาชนมีประสิทธิภาพและนำไปสู่ความยั่งยืนต่อไป

พันธุ์ทิพย์ นवानุช และคณะ (2554) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านป่าสักงาม ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่” คณะผู้วิจัยได้ศึกษาในเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้านป่าสักงาม ตลอดจนทำการศึกษาจากเอกสารสิ่งพิมพ์ขององค์การบริหารส่วนตำบลหลวงเหนือที่พิมพ์เผยแพร่ภายในหมู่บ้าน ตลอดจนจากเว็บไซต์ของหมู่บ้านป่าสักงามและทางหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้กำหนดตัวปัจจัยต่าง ๆ จำนวน 10 ปัจจัย ที่คาดว่าจะเอื้ออำนวยต่อความสำเร็จ เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาและยังได้กำหนดตัวชี้วัดอีก 7 ตัว เพื่อชี้วัดความสำเร็จในการดำเนินงานของป่าสักงาม ซึ่งผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อความสำเร็จ คือ ภาวะผู้นำของผู้ใหญ่บ้านเป็นเหตุปัจจัยที่สำคัญที่สุด ส่วนตัวแปรอื่น ๆ ได้แก่ การเป็นสมาชิกและการมีส่วนร่วมของประชาชน การที่ประชาชนมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของป่า และยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณี ได้ช่วยให้ชาวบ้านเกิดความยับยั้งชั่งใจในการทำลายป่า การให้การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ตลอดจนหน่วยงานภาคเอกชนในเรื่องงบประมาณและความรู้ล้วนแต่จะช่วยให้การดำเนินงานประสบความสำเร็จ

ในเรื่องประสิทธิภาพในการบริหารจัดการอันเนื่องจากการใช้คณะกรรมการหมู่บ้านทำหน้าที่เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนนั้น ช่วยให้เกิดเอกภาพในการบังคับบัญชามากขึ้น มีการสร้างกฎระเบียบของชุมชนที่เป็นลายลักษณ์อักษรช่วยให้สามารถอ้างอิงและสามารถบังคับใช้ได้ การสร้างเครือข่ายรอบ ๆ หมู่บ้านถึง 55 หมู่บ้าน รวม 6 ตำบล จะช่วยให้หมู่บ้านที่อยู่รอบ ๆ ให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่า นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายระหว่างตำบล อำเภอและจังหวัดอื่น ๆ ยังช่วยให้เกิดประสบการณ์ในการเรียนรู้ และเกิดความร่วมมือที่มีขอบเขตที่กว้างขวางมากขึ้น

นอกจากนี้ในการอนุรักษ์พัฒนาป่าชาวบ้านยังได้ใช้ภูมิปัญญาที่มีมาแต่บรรพบุรุษ อันช่วยให้ชาวบ้านอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน ส่วนปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่านั้น ได้แก่ การท่องเที่ยวที่มีส่วนช่วยให้ชาวบ้านมีรายได้ จึงไม่จำเป็นต้องไปตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำมาขายเลี้ยงชีพ ส่วนปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการดำเนินงานของคณะกรรมการนั้น ทีมวิจัยพบว่า มีอยู่น้อยมากจึงเป็นผลให้การทำงานของคณะกรรมการเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

สำหรับตัวชี้วัดความสำเร็จ 7 ตัวที่ผู้วิจัยได้กำหนดไว้นั้น พบว่าพื้นที่ป่าได้เพิ่มมากขึ้นทุกปี จำนวนสมาชิกป่าชุมชนมีมากขึ้น ประชาชนมีการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และมีวินัยดีขึ้น มีการขยายเครือข่ายที่กว้างไกลออกไปเรื่อย ๆ ปัญหาความขัดแย้งในชุมชนและกับหน่วยงานราชการลดลง ส่วนตัวชี้วัดอีกตัวหนึ่งคือ การที่มีทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชนเข้าไปศึกษาดูงานหมู่บ้านป่าสักงามมากขึ้นเรื่อย ๆ

ในทัศนะเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการมีส่วนร่วมจัดการป่าและทรัพยากรธรรมชาติตามรัฐธรรมนูญ มาตรา 290 นั้น พบว่า ปัจจุบันหมู่บ้านป่าสักงามได้มีการจัดการโดยยึดแนวทางตามร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนที่ทางกรมป่าไม้ได้ยกร่างและนำเสนอเข้าสู่สภาผู้แทนราษฎรเมื่อปี พ.ศ. 2543 และสภาได้ให้การรับรองไปแล้วเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน 2544 (แต่วุฒิสภาไม่ให้ผ่าน) เพื่อให้เป็นแนวทางในการดำเนินงาน จึงไม่เกิดปัญหาขัดแย้งในการดำเนินงานระหว่างชุมชนกับทางราชการ

สุรินทร์ อ้นพรม (2554) ศึกษาเรื่อง “ป่าชุมชน: เทคโนโลยีอำนาจควบคุมชุมชนในเขตป่าขึ้นใหม่? กรณีศึกษาป่าชุมชนห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่” นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา วาทกรรม “ป่าชุมชน” ได้รับการยอมรับในฐานะทางเลือกในการจัดการทรัพยากรป่าไม้และเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนในชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนในเขตป่าไม้ของรัฐ งานวิจัยชิ้นนี้อาศัยกรณีศึกษาป่าชุมชนห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ โดยแสดงให้เห็นว่าในทางปฏิบัติป่าชุมชนเป็นเทคโนโลยีอำนาจขึ้นใหม่ของรัฐในการควบคุมการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทางด้านทรัพยากรในป่าของชาวบ้านโดยผ่านทางตัวชาวบ้านเอง สิ่งนี้เกิดขึ้นจากการที่ขบวนการป่าชุมชนในสังคมไทยมักมองชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นแบบหยุดนิ่งและชวนฝัน รวมถึงความพยายามของรัฐในการรักษาอำนาจเหนือทรัพยากรป่าไม้เอาไว้

การศึกษาครั้งนี้ยังพบอีกว่าการกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนไม่อาจสะท้อนความต้องการที่แตกต่างหลากหลายและบางครั้งก็นำไปสู่ความขัดแย้งกันระหว่างสมาชิกในชุมชน ในกรณีของป่าชุมชนห้วยแก้ว ระเบียบข้อบังคับป่าชุมชนทำให้เกิดความตึงเครียดระหว่างคณะกรรมการป่าชุมชนกับชาวบ้านรายที่เก็บหาของป่า เพราะคณะกรรมการป่าชุมชนส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นคนที่ต้องพึ่งพิงป่าโดยตรง มุมมองของคณะกรรมการฯ จึงเน้นเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และต้องการรักษาผืนป่าไว้ให้ทำหน้าที่ทางระบบนิเวศอย่างสมบูรณ์ ในขณะที่ชาวบ้านที่ไร่ที่ดินทำกินและต้องพึ่งพิงป่าเพื่อเป็นแหล่งรายได้มักจะมองในเรื่องของความจำเป็นและความอยู่รอดในการดำรงชีพ ทั้งสองกลุ่มมีเหตุผลและมุมมองต่อการจัดการใช้ประโยชน์ในป่าชุมชนต่างกัน

นับตั้งแต่การจัดตั้งป่าชุมชนห้วยแก้วตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. 2533 เป็นต้นมา กรมป่าไม้พยายามรักษาอำนาจเหนือพื้นที่ป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการปรับบทบาทของตนมาเป็น “องค์กรพี่เลี้ยง” มี

หน้าที่หลักในการสนับสนุนความรู้ เทคนิคในการจัดการป่า และงบประมาณในการดำเนินการ เช่น ในปี พ.ศ. 2545 กรมป่าไม้ได้สนับสนุนงบประมาณ 100,000 บาทให้กับคณะกรรมการป่าชุมชน ห้วยแก้ว เพื่อทำการปลูกป่าเสริมและปลูกพืชสมุนไพรในป่าชุมชน ทั้งนี้ การปรับตัวเป็นองค์กรที่ เลี้ยงทำให้ชาวบ้านยอมรับบทบาทของกรมป่าไม้มากขึ้น เพราะเสมือนว่าตนเองได้รับความไว้วางใจจากเจ้าหน้าที่รัฐ และไม่รู้สึกรู้ว่าตนเองกำลังถูกบังคับจากเจ้าหน้าที่ ทว่างบประมาณที่ กรมป่าไม้มอบให้ชุมชนในการฟื้นฟูป่ามักกำหนดเนื้อหาของกิจกรรมไว้อย่างชัดเจน เช่น เพื่อปลูก พืชสมุนไพรในป่าชุมชน หรือเพื่อทำแนวกันไฟรอบป่าชุมชน ดังนั้น แม้ว่าตัวเจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ได้ แสดงตนเองในหมู่บ้าน แต่แนวคิดและรูปแบบการจัดการป่าของรัฐยังคงได้รับการดำเนินการอย่าง ต่อเนื่องผ่านกิจกรรมการจัดการป่าของชุมชน ดังนั้นหากจะมองในอีกแง่มุมหนึ่งว่าแท้จริงแล้วป่า ชุมชนมิใช่เครื่องมือหนุนเสริมอำนาจชุมชนในเขตป่าอย่างที่เคยเข้าใจกันมา แต่เป็นเทคโนโลยี อำนาจที่แยบยลของรัฐในการควบคุมและจัดการชาวบ้านและทรัพยากรป่าไม้ เทคโนโลยีป่าชุมชน ถือเป็นเทคนิคอันชาญฉลาดของกรมป่าไม้ที่ต้องการลดกระแสวิพากษ์วิจารณ์จากสังคมถึงความ ล้มเหลวของตนเองในการปกป้องคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ การมอบป่าชุมชนให้ชาวบ้าน แต่กลับ ไม่มอบอำนาจตัดสินใจในการจัดการใช้ประโยชน์ในป่าให้กับพวกเขาถือเป็นเทคนิคของรัฐในการ จัดความสัมพันธ์กับชาวบ้านในเขตป่า ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณเองได้รับการยอมรับจากรัฐ และทำ ให้ชาวบ้านในเขตป่าเกิดความรู้สึกว่าการจัดการป่าเป็นหน้าที่และภารกิจของตนเอง ชุมชนในป่า มักจะเกิดการรับรู้ว่าหากชาวบ้านไม่ลุกขึ้นมาปกป้องและพิทักษ์รักษาทรัพยากรป่าไม้ที่อยู่ติดกับ หมู่บ้านของตนเองแล้ว “ใครเล่าจะทำ” ความรู้สึกที่ป่าเป็นของชุมชนและการจัดการป่าเป็นหน้าที่ ของชาวบ้านที่พึงพึงป่า ทำให้ชาวบ้านในเขตป่าหยุดการวิพากษ์วิจารณ์หน่วยงานของรัฐและ นโยบายการจัดการป่าไม้แบบรวมศูนย์ แต่กลับพุ่งเป้าการวิพากษ์วิจารณ์ไปยังคณะกรรมการป่า ชุมชนและเพื่อนบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตหมู่บ้านเดียวกัน ผลก็คืออำนาจการจัดการทรัพยากรป่าไม้ แบบรวมศูนย์ไม่ได้ถูกท้าทาย และป่าชุมชนเองก็ไม่เปิดพื้นที่ของการถกเถียงในประเด็นการจัดการ ทรัพยากรป่าไม้ที่ยังคงรวมศูนย์อำนาจไว้ที่กรมป่าไม้

อย่างไรก็ดี แม้ว่าป่าชุมชนอาจเป็นเทคโนโลยีอำนาจของรัฐ ทว่าในบริบทของการแข่งขัน ทรัพยากรระหว่างอำนาจภายนอกกับชุมชนท้องถิ่น วาทกรรมป่าชุมชนอาจช่วยสร้างความชอบ ธรรมให้กับชุมชนในเขตป่าในการควบคุมและจัดสรรการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น กรณีป่าชุมชนห้วยแก้วค่อนข้างชัดเจนว่าการประยุกต์ใช้วาทกรรมป่าชุมชนช่วยลดความน่าเชื่อถือ และความชอบธรรมของนายทุนที่ต้องการแสวงหาผลประโยชน์จากการเช่าพื้นที่ป่าของรัฐ พร้อม กับช่วยเปิดพื้นที่ทางสังคมและการเมืองให้กับชุมชนในเขตป่า อย่างน้อยก็ทำให้พวกเขามีที่ยืนอยู่ ในโครงสร้างการบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้แบบรวมศูนย์อำนาจ แต่ในขณะเดียวกันการมองป่า

ชุมชนแบบ “โรแมนติก” และขาดการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์ถึงการปฏิบัติการของป่าชุมชน อาจทำให้ป่าชุมชนเป็นเพียงเทคโนโลยีอำนาจขึ้นใหม่ในการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรของชาวบ้านในเขตป่า

นรชาติ วงศ์วันดี (2554) ศึกษาเรื่อง “ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านดงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการจัดการป่าชุมชน โดยถอดบทเรียนปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน และเปรียบเทียบกระบวนการจัดการป่าชุมชนบ้านดงผาปูนกับหลักการจัดการป่าชุมชนตามหลักวิชาการ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพที่ศึกษาใช้วิธีการที่หลากหลายในการศึกษา ทั้งการสัมภาษณ์ การสังเกตจากวิถีชีวิตประจำวัน การเข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน รวมไปถึงการเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในหมู่บ้านร่วมกับชาวบ้านกว่า 6 เดือน ศึกษาข้อมูลจากชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐ และเครือข่ายการทำงานประมาณ 120 ตัวอย่าง ผลการศึกษาพบว่า พื้นที่มีลักษณะทางกายภาพเป็นป่าดิบเขา สลับกับป่าดิบชื้น ป่าแดง มีระดับความสูงจากระดับน้ำทะเลตั้งแต่ 600 – 1,745 เมตร มีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ พบพันธุ์ไม้เฉพาะถิ่นอย่าง หวายไม้ก่อ ต้าว มะค่า ประคู้ กระจายอยู่ทั่วไปในป่า ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากของป่าทั้งหมด 161 ชนิด มีมูลค่ารวมทั้งสิ้น 1,702,725 บาท ในประเด็นการจัดการป่าชุมชน ชาวบ้านได้นำแนวคิดของผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยมาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการหมู่บ้านและป่าชุมชนของตน ทั้งเรื่องความเท่าเทียมกันของคนในสังคม เสรีภาพในการแสดงออกทางความคิด การกระทำ และการแสดงความรัก ให้ความเคารพต่อผองเพื่อนผ่านการแบ่งปัน

ชาวบ้านได้แบ่งป่าชุมชนออกเป็น 4 ประเภท คือ 1. ป่าประเพณี โดยถือว่าเป็นบริเวณสำหรับประกอบพิธีกรรมทั้งหมด 2. ป่าขุนน้ำ เป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภค อุปโภค และใช้ในการเกษตร 3. ป่าใช้สอย เป็นแหล่งหาอาหารและเชื้อเพลิงของชาวบ้าน และ 4. ป่าอนุรักษ์ เป็นแหล่งผลไม้และสมุนไพร ซึ่งการกำหนดขอบเขตป่า ใช้แนวสันเขาและร่องห้วยเป็นตัวกำหนดเขต มีระบบการจัดการป่าชุมชนในแต่ละประเภท โดยได้กำหนดระดับการใช้ประโยชน์จากป่าและการดูแลป่าแตกต่างกันไป และพบว่าปัจจัยอื่นๆที่มีผลต่อกระบวนการจัดการป่าชุมชน เช่น มีกลุ่มที่สืบทอดประเพณีการรักษาป่า โดยมีปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จ ทั้งความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน มีความเคารพซึ่งกันและกัน มีระบบอาวุโส ระบบกลุ่มบ้าน ระบบเครือญาติ การมีทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้ควบคู่กับการผลิตในภาคเกษตร โดยชาวบ้านได้พยายามหาวิธีการเพื่อให้สามารถประกอบอาชีพทางการเกษตรและเลี้ยงชีพให้อยู่รอดได้ภายใต้เงื่อนไขที่สามารถรักษาทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ไม่ให้เสื่อมสลาย ทั้งการเลียนแบบวิธีการทำไร่หมุนเวียนของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวลัวะ และวิธีการอนุรักษ์ธรรมชาติสมัยใหม่ เช่น การปลูกแฝก การทำฝาย การทำ

วังปลา รวมทั้งการปลูกต้นไม้ทดแทน ซึ่งทั้งการจัดการและการใช้ประโยชน์สอดคล้องกับหลักการสากลของการจัดการป่าชุมชนด้วย

บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ (2554) ศึกษาเรื่อง “การเมืองเรื่องป่าชุมชน” เพื่อต้องการตอบคำถามว่า การใช้ป่าชุมชนเป็นทางออกของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ สมควรนำมาพิจารณาต่อไปว่ามีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะเรื่องแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ โดยที่ชุมชนคาดหวังจากการอนุรักษ์ผืนป่าเอาไว้ ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ มนุษย์มักให้ความสำคัญแก่ประโยชน์และต้นทุนในอนาคตน้อยกว่าประโยชน์และต้นทุนในปัจจุบัน” อันก่อให้เกิดคำถามว่าการเรียกร้องให้ชาวบ้านเสียสละเพื่อส่วนรวมในการรักษาป่า แต่กลับละเลยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ชาวบ้านจะได้รับจากป่า จะทำให้นโยบายป่าชุมชนประสบความสำเร็จได้อย่างแท้จริงและยั่งยืนหรือไม่?

การก่อตัวของขบวนการป่าชุมชน เพื่อเรียกร้องในประเด็นเรื่อง “ป่าชุมชน” เริ่มต้นขึ้นจากเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 2532 ชาวบ้านที่บ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อน จังหวัดเชียงใหม่ได้ออกมาต่อต้านการเช่าป่าของนายทุน โดยที่ชาวบ้านได้เรียกร้องให้กรมป่าไม้เพิกถอนการให้เช่าพื้นที่ป่า และมอบให้ชาวบ้านเป็นผู้ดูแลป่าผืนนั้นในรูปแบบของ ‘ป่าชุมชน’ และจากข่าวกรณีดังกล่าวได้แพร่หลายไปสู่วงกว้าง จนเกิดเป็นกระแสตื่นตัวของประชาชนในภาคเหนือที่ต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่ามากยิ่งขึ้น จนกระทั่งระหว่างปี พ.ศ. 2532 ถึง 2536 การรณรงค์เรื่องป่าชุมชนได้เข้มข้นเรื่อย ๆ เมื่อปรากฏความล้มเหลวจากการอพยพคนออกจากเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ในหลายเหตุการณ์บวกกับความสนใจของสังคมไทยต่อกรณีปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติได้เพิ่มมากขึ้น มีการวิพากษ์วิจารณ์ความล้มเหลวของกรมป่าไม้ในการจัดการพื้นที่ป่า ต่อมาในช่วงการกำหนดนโยบาย เป็นเหตุการณ์ที่มีการผลักดันการออกกฎหมายป่าชุมชน โดยมีเหตุการณ์สำคัญในแต่ละช่วงเวลา

แนวคิดป่าชุมชนได้เริ่มมาปรากฏในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525 – 2529 ซึ่งตรงกับรัฐบาลสมัย พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ ความคิดเรื่องป่าชุมชนของรัฐบาลในขณะนั้นหมายถึงการจัดสรรที่ดินทำกิน เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งระหว่างพื้นที่ที่นำมาเป็นป่าชุมชนกับพื้นที่ป่าไม้ที่รัฐจะมอบให้แก่เอกชน ดังนั้น รัฐบาลในสมัยนั้นจึงได้มีมติคณะรัฐมนตรี พ.ศ. 2528 เรื่องนโยบายป่าไม้แห่งชาติ โดยได้กลายเป็นแผนแม่บทของนโยบายป่าไม้ในเวลาต่อมา นโยบายดังกล่าวมุ่งกำหนดพื้นที่ป่าไม้ให้เหลือร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ แบ่งเป็นป่าเศรษฐกิจร้อยละ 25 ป่าคุ้มครองร้อยละ 15 และส่งเสริมอุตสาหกรรมกระดาษโดยให้เอกชนดำเนินการควบคู่ไปด้วย โดยรัฐบาลมอบอำนาจให้กรมป่าไม้เป็นผู้ดำเนินการยกเลิกพื้นที่มากกว่าร้อยละ 20 ของพื้นที่ป่าสงวนที่ประกาศในราชกิจจานุเบกษา และโอนอำนาจทางกฎหมาย

ในการจำแนกพื้นที่ไปให้สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เพื่อออกเอกสารสิทธิแก่ผู้ครอบครองจริงหรือชาวไร่ที่กินที่ดินทำกิน

หลังจากที่ชุมชนหลายพื้นที่ได้ออกมาผลักดันแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ร่วม โดยประชาชนมีส่วนในการจัดการดูแลป่าไม้ร่วมกับรัฐ ควบคู่กับหน้าที่ในการดูแลรักษาและอาศัยกฎขั้นพื้นฐานในการจัดการทรัพยากร โดยชุมชนมาแต่เดิม การรับรองสิทธิชุมชนจึงเป็นการเปิดโอกาสและการกระจายอำนาจการตัดสินใจให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถกำหนดทางเลือก นำไปสู่การใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากร แต่การจัดการทรัพยากรแต่ละประเภทมีเงื่อนไขและแนวคิดที่ได้รับการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น กรณีการจัดการป่า สัดส่วนความนิยมในกระแสการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน มีมากกว่ากระแสการจัดการโดยรัฐ โดยประเมินจากการเคลื่อนไหวในวงกว้างของเครือข่ายป่าชุมชนทั่วประเทศ นักวิชาการและนักพัฒนาจำนวนมากสนับสนุนนโยบายป่าชุมชน และลดบทบาทรัฐจากที่รวมศูนย์อำนาจการดูแลป่าไว้แต่เพียงองค์กรเดียว ไปสู่การกระจายอำนาจไปยังชุมชนมากยิ่งขึ้น การที่กรมป่าไม้ได้พยายามเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ในลักษณะของนโยบายการส่งเสริมการจัดการป่าไม้ ในขณะที่ประเด็นเรื่องการจัดการน้ำยังคงให้ความสำคัญแก่บทบาทของภาครัฐอยู่

นโยบายการใช้ป่าชุมชนเป็นทางออกของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประเทศ สมควรนำมาพิจารณาต่อไปว่ามีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะเรื่องแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ โดยที่ชุมชนคาดหวังจากการอนุรักษ์ผืนป่าเอาไว้ ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยทั่วไปคือ มนุษย์มักให้ความสำคัญแก่ประโยชน์และต้นทุนในอนาคตน้อยกว่าประโยชน์และต้นทุนในปัจจุบัน (economic benefit) ป่าไม้เป็นทุนที่สามารถก่อประโยชน์ได้ยืนยาว แม้ว่าการอนุรักษ์ผืนป่าอาจหมายถึงการเกิดต้นทุนในปัจจุบัน แต่ในอีกด้านหนึ่งย่อมหมายถึงการที่ชาวบ้านทั้งหมดสามารถใช้ระบบบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกันได้ เช่น ถ้านาย ก ตัดไม้ไปทำฟืน แล้วไม้ที่ถูกตัดไปนั้นถูกใช้ไปแล้ว นาย ข ย่อมไม่สามารถตัดไม้ต้นนั้นมาทำฟืนได้อีก เพื่อประโยชน์ในปัจจุบันและอนาคต การลดต้นทุนค่าเสียโอกาส (opportunity cost) โดยการให้แรงจูงใจแก่ชุมชนให้ได้รับประโยชน์จากการดูแลผืนป่าจึงถือเป็นเรื่องจำเป็น ในรูปแบบผลประโยชน์ทางตรงและทางอ้อม ทั้งการเป็นแหล่งอาหารและแหล่งวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

ประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศหนึ่งที่ทำให้ความสำคัญกับป่าไม้ การบริหารจัดการป่าไม้ของประเทศญี่ปุ่นมาจากหลักปรัชญาที่ว่า “ป่าไม้มีอยู่เพื่อประชาชน” อันหมายถึงชุมชนท้องถิ่นถือเป็นผู้ที่มีกรรมสิทธิ์ในผืนป่าที่รัฐเป็นผู้ครอบครอง และกำหนดให้ชุมชนแต่ละแห่งเป็นผู้ดูแล โดยเป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย นอกจากนี้ กฎหมายของประเทศญี่ปุ่นยังได้กำหนดให้มีการจัดทำแผนป่าไม้ขึ้นในระดับต่างๆ เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการจัดการ จะเห็นได้ว่า

ประเทศญี่ปุ่นส่งเสริมให้ประชาชนอยู่ร่วมกับป่า ดำรงชีพด้วยการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างถูกต้อง จึงทำให้ประเทศญี่ปุ่นมีพื้นที่ป่าไม้ถึงกว่าร้อยละ 65 ของพื้นที่ และมีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้นอีกทุก ๆ ปี สะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งระหว่างรัฐและชุมชนในการปกป้องดูแลรักษาผืนป่า ให้สามารถ ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน

ในท้ายที่สุด การเลือกใช้นโยบายเป็นเครื่องมือควรพิจารณาปัจจัยต่าง ๆ เข้าด้วยกันให้มีความเหมาะสมกับบริบทเชิงนิเวศและสังคมของแต่ละพื้นที่ แม้ว่าในบางครั้ง การให้ชุมชนจัดการทรัพยากรธรรมชาติจะไม่ประสบความสำเร็จ แต่การให้ชุมชนได้เป็นผู้ออกแบบกติกา ผสานกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น สิทธิชุมชน การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนน่าจะเป็นหนทางที่ดีกว่าในการแก้ไขปัญหาป่าไม้ ดังที่ เอลินอร์ ออสโตรม (Elinor Ostrom) ได้สนับสนุนแนวคิดนี้ โดยหากผู้ใช้ทรัพยากรสามารถสื่อสารกันและตกลงกติกาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านทุกคนในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder) ไม่ใช่แต่เฉพาะชุมชนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงตัวแสดงอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน ข้าราชการ การจัดการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากระบบทรัพยากร โดยเฉพาะการสร้าง ความมั่นคงทางอาหารย่อมเกิดขึ้นในโลกของเราอย่างแน่นอน

โกวิท คงมี (2553) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดอุทัยธานี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน และแนวทางที่เหมาะสมในการแก้ไขปัญหาด้านการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ จังหวัดอุทัยธานี กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คือ คณะกรรมการป่าชุมชนจำนวน 240 คน โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสุ่มตัวอย่างแบบง่าย สถิติที่ใช้วิเคราะห์ข้อมูล คือ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์ความแตกต่างใช้ การทดสอบไค-สแควร์ การทดสอบค่าที การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว การวิเคราะห์ ความแตกต่างรายคู่โดยวิธี Duncan และการวิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยสถิติไครเมอร์วี ผลการศึกษา พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนในระดับน้อย คือ อาชีพ การรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านป่าชุมชน รายได้ สภาพภูมิประเทศของป่าชุมชน และประเภทของพื้นที่ป่าชุมชน สำหรับปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนในระดับปานกลาง คือ เพศ ภูมิถ้านาเดิม การประกวดป่าชุมชนดีเด่น ขนาดจำนวนของคณะกรรมการป่าชุมชน การได้รับการฝึกอบรมด้านป่าชุมชน การได้รับคำแนะนำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ การได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ และการได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากภาคเอกชน หรือ องค์กรพัฒนาเอกชน

สำหรับปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนสูงสุด 3 ลำดับแรก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชน การได้รับการสนับสนุนส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ และการได้รับคำแนะนำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ตามลำดับ หมู่บ้านที่มีระดับความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนสูงสุด 3 อันดับ คือ บ้านบึงเจริญ บ้านบ่อทราย และบ้านเนินม่วงพัฒนา ตามลำดับ การขอสนับสนุนของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนส่วนใหญ่ ได้แก่ ความต้องการด้านกล้าไม้ อุปกรณ์การป้องกันรักษาป่า อุปกรณ์ดับไฟป่า การจัดฝึกอบรมด้านป่าชุมชน และป้ายโครงการป่าชุมชนหรือป้ายแนวเขตป่าชุมชน ในขณะที่ปัญหาสำคัญ ได้แก่ การขาดงบประมาณในการบริหารจัดการป่าชุมชน การลักลอบตัดไม้และเก็บหาของป่า และการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน ถือว่าเป็นปัญหาอุปสรรคหลักในการบริหารจัดการป่าชุมชนในจังหวัดอุทัยธานี

ทวีชัย ใจพร (2553) ศึกษาเรื่อง “การจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนดงบก บ้านโนนหนองสิม ตำบลเขิน อำเภอน้ำแกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพัฒนาการของป่าความสัมพันธระหว่างชุมชนกับป่า แนวทางการจัดการป่า ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการป่า ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่า โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ ผู้อาวุโสในชุมชน 16 คน กลุ่มผู้นำในชุมชน 27 คน และกลุ่มชาวบ้านทั่วไป 75 คน ซึ่งเลือกตัวอย่างโดยการสุ่มแบบเจาะจง เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า

1. ป่าดงบกเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ห้วยขยุง-ห้วยทา เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น มีการบุกรุกเขตป่าสงวนเพื่อจับจองเป็นที่ทำกิน เกือบทั้งหมด คงเหลือป่าที่สมบูรณ์แห่งเดียวคือป่าดงบก ในปี พ.ศ. 2519 มีนายทุนทำไม้เข้ามาตัดไม้ในเขตป่าดงบก กำนันมา ทองสุ จึงร่วมกับประชาชนในพื้นที่ต่อต้านการตัดไม้จนสำเร็จ หลังจากนั้นจึงนิมนต์พระมาจำพรรษาในป่าเพื่อช่วยรักษาป่า พร้อมกับตัดถนนเป็นแนวแสดงเขตป่าอย่างชัดเจน จัดตั้งคณะกรรมการดูแลป่า และประกาศกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า ให้ทราบ โดยทั่วกัน จนในปัจจุบันป่าดงบกมีพื้นที่ 1,060 ไร่

2. ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่า พบว่า ชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่า 3 ด้าน คือ 1. เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรของชุมชนในพื้นที่รอบป่าและใกล้เคียง 2. เป็นแหล่งศึกษาทางธรรมชาติของนักเรียนในพื้นที่รอบเขตป่า และ 3. วัดป่าที่ตั้งอยู่ในป่าดงบกเป็นแหล่งพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น จำศีล ภาวนาของชาวบ้านด้วย

3. แนวทางการจัดการป่า ตั้งแต่ป่าถูกบุกรุกจากนายทุน คนในชุมชนได้มีวิธีการจัดการป่าที่หลากหลาย ได้แก่ 1. การใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ 2. การใช้สถาบันทางศาสนา 3. การใช้สถาบัน

พระมหากษัตริย์ 4. การใช้องค์กรชุมชน 5. การใช้ข้อตกลงร่วมกัน และ 6. การใช้กฎหมายบ้านเมือง

4. ด้านปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการป่า พบว่า มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ผู้นำชุมชน ที่ต้องเป็นผู้ริเริ่ม
2. คนในชุมชน ต้องให้ความร่วมมือ มองเห็นเป้าหมายเดียวกัน
3. หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ที่ต้องเป็นที่พึ่งให้คณะกรรมการสองด้าน คือ ด้านแรกเป็นที่พึ่งด้านกฎหมาย กับด้านที่สองคือ เป็นที่พึ่งด้านเครื่องมือเครื่องใช้และเอกสารวิชาการ
4. หน่วยงานราชการในชุมชน และ
5. ความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน

5. ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่า พบว่า ป่าดงบกมีสภาพปัญหา ดังนี้ 1. ปัญหาจากการใช้ทรัพยากรจากป่ามากเกินไป จนป่าไม่มีโอกาสฟื้นตัว 2. ปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อเป็นที่ทำมาหากิน เนื่องจากการเพิ่มของประชากร ที่จำเป็นต้องหาแหล่งอาหารเพิ่ม 3. ปัญหาการไม่เคารพกฎหมาย ทั้งกฎหมายบ้านเมือง และระเบียบข้อบังคับของป่าที่ชุมชนได้วางไว้ และ 4. การขาดงบประมาณในการดำเนินการ

วิไลลักษณ์ พรหมเสน และคณะ (2553) ศึกษาเรื่อง “แนวทางการจัดการป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแม่กื๊ด ตำบลทุ่งงาม อำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการป่าชุมชน โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ระยะเวลาดำเนินงาน 6 เดือน ตั้งแต่ 1 กันยายน 2552 ถึง 28 กุมภาพันธ์ 2553 ประชากร คือ ประชาชนบ้านแม่กื๊ดจำนวน 300 หลังคาเรือน กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 100 หลังคาเรือน (หลังคาเรือนละ 1 คน) โดยวิธีการสุ่มแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ แบบสอบถาม การสัมภาษณ์และการจัดเวทีสนทนากลุ่มย่อย สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลคือ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านแม่กื๊ดมีพื้นที่ป่าชุมชนประมาณ 5,000 ไร่ อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ระยะทางจากหมู่บ้านถึงเขตพื้นที่ป่าชุมชน ประมาณ 12 กิโลเมตร บริเวณป่าชุมชนมีหินแกรนิต ที่สามารถใช้ทำครก หรือชาวบ้านเรียกว่าหินครก ประมาณ 50 ไร่ ชุมชนได้เริ่มดำเนินการอนุรักษ์เป็นป่าชุมชนมาตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2547 สำหรับแนวทางการจัดการป่าชุมชนของบ้านแม่กื๊ด พบว่า การจัดการป่าชุมชนควรให้สมาชิกในชุมชนเป็นผู้ควบคุมดูแล (ร้อยละ 85.0) สาเหตุที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมเพราะการลักลอบตัดไม้ของชาวบ้าน และผู้ที่มีอิทธิพล ร้อยละ (72.0) ประชาชนมีความรู้สึกต่อสถานการณ์ป่าไม้ในปัจจุบันว่าเป็นเรื่องที่ต้องร่วมมือร่วมใจกันดูแลรักษา (ร้อยละ 89.0) ส่วนข้อเท็จจริงเกี่ยวกับแนวทางการจัดการป่าชุมชน พบว่า แนวทางการจัดการป่าชุมชนควรมีวิธีการดูแลป่าโดยให้ชาวบ้านรอบ ๆ บริเวณป่าเป็นผู้ดูแล (ร้อยละ 37.0) วิธีการฟื้นฟูสภาพป่าของชุมชนควรมีการดูแลบำรุงรักษาอย่างต่อเนื่องร้อยละ (45.0) หน้าที่ในการปลูกป่าใน

ชุมชนควรเป็นหน้าที่ของสมาชิกในชุมชน ร้อยละ (93.0) กระบวนการมีส่วนร่วมในการรักษาป่าชุมชนบ้านแม่กื๊ด พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการรักษาป่าชุมชนของประชาชนบ้านแม่กื๊ดมีระดับการมีส่วนร่วมในภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง หากพิจารณาเป็นรายประเด็นพบว่า ประชาชนจะให้ความสำคัญต่อการจัดกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชนมากที่สุด รองลงมาคือเห็นว่าเป็นเมื่อเกิดเครือข่ายการอนุรักษ์ป่าชุมชนและประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นเครือข่ายจะทำให้ป่าในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

วิศว์ เศรษฐกร (2553) ศึกษาเรื่อง “การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน” โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพัฒนาการในการใช้ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก และศึกษากระบวนการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการศึกษาด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึก และการประชุมกลุ่มย่อย กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญมี 3 กลุ่ม คือ กลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐ กลุ่มแกนนำชุมชน และกลุ่มผู้ใช้ป่าชุมชนภายในชุมชน ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กสามารถแบ่งออกเป็นช่วงเวลาสำคัญ 3 ช่วง ดังนี้

ช่วงที่ 1 การใช้ป่าในยุคดั้งเดิม (ก่อน ปี พ.ศ. 2532) มีการใช้พื้นที่ป่าในเชิงพาณิชย์ โดยการบุกรุกจากชาวบ้านหมู่บ้านตลาดจี้เหล็กเอง รวมถึงการสัมปทานจากองค์กรภายนอก และการตัดไม้ขายให้นายทุนในหมู่บ้านอื่น

ช่วงที่ 2 การใช้ป่าช่วงการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าของวัดพระธาตุคอกยอจอมแจ้ง และองค์กรภายนอก (ปี พ.ศ. 2533 - 2546) เป็นช่วงที่รัฐพยายามแก้ไขปัญหาการใช้ทรัพยากรป่าจากสภาพที่เสื่อมโทรม โดยต้องการที่จะทำให้ป่าเกิดการฟื้นฟูและเกิดการจัดการที่ดีในชุมชน โดยความร่วมมือของวัดพระธาตุคอกยอจอมแจ้งที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน รวมถึงการสนับสนุนในการจัดการป่าชุมชนจากองค์กรภายนอกร่วมด้วย

ช่วงที่ 3 การใช้ป่าช่วงการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน ในการจัดการป่าชุมชน (ปี พ.ศ. 2547 - 2552) เป็นช่วงที่ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้มีการเรียนรู้ และมีแนวทางในการจัดการป่าชุมชนและการใช้ป่าอย่างยั่งยืนของชุมชนเอง

ในส่วนของการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก พบว่า ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กได้นำเอาพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน กลับมาใช้ใหม่ ผ่านพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำ ซึ่งเป็นพิธีกรรมและความเชื่อที่เคยปฏิบัติมาแต่สมัยดั้งเดิม มาปรับเปลี่ยนเพิ่มเติมเพื่อนำมาใช้ในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ก. การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในด้านความรู้ในการจัดการป่าชุมชน โดยพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นใหม่ ได้มีการนำความรู้และแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนมาจัดนิทรรศการให้คนในชุมชนได้

ศึกษา ข. ด้านรูปแบบของพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่มีการปรับเปลี่ยนด้านอุปกรณ์ หรือสถานที่ที่ใช้ในพิธีกรรม รวมถึงการสร้างบรรยากาศในพิธีกรรมให้น่าสนใจขึ้น ค. การจัดพิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่เกิดขึ้น ส่วนหนึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มของชุมชน เช่น กรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชน ผู้อาวุโสที่มีส่วนในการเรียนรู้ และคิดค้นการจัดพิธีกรรมให้เกิดขึ้น อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการสนับสนุนขององค์กรภายนอก เช่น ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 1 ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นต้น ง. การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของหมู่บ้านตลาดจี่เหล็ก พบว่า มีบทบาทหน้าที่ในการเป็นความรู้สมัยใหม่ในการปลูกฝังจิตสำนึกของชุมชน ในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการดึงความสนใจของคนในชุมชน ให้มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน จากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ที่ทำให้คนในชุมชนไม่ได้ทำงานในภาคการเกษตร แต่ไปทำงานนอกหมู่บ้าน จึงทำให้คนในชุมชนห่างไกลจากการดูแลรักษาป่าชุมชน พิธีกรรมการเลี้ยงผีขุนน้ำที่จัดขึ้นจึงเป็นการรวมความเป็นชุมชนให้เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยมีการปรับพิธีกรรมใหม่ให้มีความน่าสนใจ พร้อมทั้งปลูกฝังการจัดการป่าชุมชนพร้อมกันไปด้วย การปรับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับเจ้าหน้าที่รัฐ และบุคคลภายนอก นำไปสู่การจัดการป่าชุมชนโดยชุมชนเอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนได้เป็นอย่างดี

สุชุมาล โสมขันเงิน (2551) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติ : กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าไม้แพนใหม่ตามแนวพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษาพระบรมราชินีนาถ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์” มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติ 2. ศึกษาประสิทธิผลของการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติ และ 3. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านต่าง ๆ ต่อการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติ โดยศึกษารายกรณีที่หมู่บ้านป่าไม้แพนใหม่ตามแนวพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษาพระบรมราชินีนาถ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ระหว่างปีงบประมาณ พ.ศ. 2548 ถึง พ.ศ. 2550 จำนวน 15 หมู่บ้าน ใน 8 อำเภอ ผลการวิจัยพบว่า

1. ประชาชนที่มีรายได้แตกต่างกันมีความคิดเห็นต่อประสิทธิผลของการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังพบว่า ประชาชนที่มีเพศและอายุที่แตกต่างกันมีความคิดเห็นต่อประสิทธิผลของการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติไม่แตกต่างกัน

2. ประชาชนมีความคิดเห็นต่อปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จ และประสิทธิผลของการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลางทั้ง 2 ประการ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านได้แก่มาตรฐานและวัตถุประสงค์ของนโยบาย ด้านการบังคับใช้กฎหมาย ด้านการมี

ส่วนร่วมของประชาชน ด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และด้านงบประมาณและแรงจูงใจ พบว่าอยู่ในระดับปานกลางทุกด้าน

3. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของการนำนโยบายการบริหารจัดการป่าชุมชนไปปฏิบัติในหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษา พระบรมราชินีนาถจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เรียงตามลำดับจากมากไปหาน้อย ได้แก่ ปัจจัยด้านการบังคับใช้กฎหมาย ปัจจัยด้านมาตรฐานและวัตถุประสงค์ของนโยบาย ปัจจัยด้านงบประมาณและแรงจูงใจ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และปัจจัยด้านคุณสมบัติของผู้ปฏิบัติ

ประชัน รักพงษ์ (2550) ศึกษาเรื่อง การส่งเสริมเครือข่ายการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น: กรณีศึกษาเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน อำเภอเชิงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเพิ่มศักยภาพ และทักษะความสามารถขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น รวมทั้งศึกษารูปแบบ ขั้นตอนและวิธีการ ที่องค์กรเครือข่ายป่าชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการคิด วางแผน และผลักดันโครงการจัดการป่าชุมชนเข้าสู่แผนพัฒนาตำบลของ อบต. มีวัตถุประสงค์รองเพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กรชุมชนและประชาชนมีความคิดริเริ่ม และพัฒนาความสามารถในการร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติการ ร่วมติดตาม/ประเมินผล และร่วมรับประโยชน์ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น รวมทั้งสนับสนุนให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่าย ป่าชุมชน และภาคีการพัฒนาต่าง ๆ ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น เพื่อผลักดันสู่การสนับสนุนและร่วมวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น โดยศึกษาในเขตอำเภอเชิงดาว จังหวัดเชียงใหม่ 6 ตำบล รวม 54 หมู่บ้าน และยังเชื่อมเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันไปยังภาคีเครือข่ายป่าชุมชนอำเภอใกล้เคียงอีก 6 อำเภอ ได้แก่ เครือข่ายป่าชุมชนอำเภอฝาง อำเภอแม่เฒ่า อำเภอไชยปราการ อำเภอพร้าว อำเภอแม่แตง และอำเภอเวียงแหง

เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน อำเภอเชิงดาว เป็นองค์กรชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น เกิดขึ้นจากการรวมตัวของผู้นำชุมชน โดยการสนับสนุนขององค์กรพัฒนาเอกชน มีคณะกรรมการบริหารเครือข่ายป่าชุมชนเป็นแกนนำ ในการขับเคลื่อนเครือข่ายป่าชุมชนในพื้นที่ มีการประสานงานกันในแนวราบ จากการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของเครือข่ายป่าชุมชนในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่าใช้รูปแบบการจัดเวทีการประชุมระดมความคิดเป็นหลัก โดยเชิญผู้ที่มีส่วนได้เสียในการจัดการป่าชุมชนมาร่วมแสดงความคิดเห็น การจัดเวทีการประชุมแบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ เวทีระดับอำเภอ

เวทีระดับตำบล และเวทีระดับหมู่บ้าน เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการสำหรับนำมาจัดทำเป็นโครงการ/กิจกรรมเสนอเข้าสู่แผนพัฒนาขององค์การบริหารส่วนตำบล

ผลการศึกษาพบว่า องค์กรเครือข่ายป่าชุมชนที่มีความเข้มแข็งนั้น ชุมชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ผู้นำเครือข่ายป่าชุมชนมีความจริงใจและเสียสละสมาชิกสภา อบต. เข้าร่วมเป็นกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้บริหารและสมาชิกสภา อบต. จะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ถ้าหากผู้นำชุมชนขัดแย้งกับผู้บริหาร อบต. และสมาชิกสภา อบต. ผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ระบบราชการครอบงำ อบต. และ ความไม่ชัดเจนของกฎหมายป่าชุมชนเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในเขตอนุรักษ์ จะเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการมีส่วนร่วมขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชน ในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

สุพรรณิ ไชยอำพร (2549) ศึกษาเรื่อง “การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน : กรณีศึกษาบ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเมืองใน จังหวัดอุบลราชธานี” มีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาป่าและป่าชุมชนในทัศนะของชุมชน 2. เพื่อศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนบ้านเตยงาม 3. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่า 4. เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะเพื่อเพิ่มศักยภาพในการดูแลรักษาป่าของชุมชนบ้านเตยงาม โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ การเก็บข้อมูลจากเอกสารและสังเกต ข้อมูลที่ได้มานำวิเคราะห์ควบคู่กับบริบทและใช้สถิติเชิงพรรณนาประกอบ

ผลการศึกษาพบว่า ป่าและป่าชุมชนมีความแตกต่างกันในแง่ที่ป่าชุมชนจำเป็นต้องมีกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากป่า และชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า มีขอบเขตจำกัด กระบวนการจัดการทรัพยากรป่าของชาวบ้านมีวัตถุประสงค์ในการฟื้นฟูสภาพป่าให้อุดมสมบูรณ์เช่นในอดีต มีการประสานความร่วมมือจากหน่วยงานของท้องถิ่น สำนักงานป่าไม้เขต การตั้งกฎกติกา การกำหนดการใช้ประโยชน์จากป่า ตั้งอยู่บนหลักของความเอื้ออาทรต่อกัน จะพบว่าการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในการดูแลป่า ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมและให้ความร่วมมือเกือบทั้งหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการทำแนวกันไฟหรือลาดตะเวน ส่วนปัญหาอุปสรรคในการทำงานป่าชุมชนจะเป็นปัญหาในเรื่องการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบป่าชุมชนบางข้อให้สอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของชุมชน การสร้างผู้นำรุ่นที่สองเพื่อสืบทอดการทำงาน รวมทั้งการขาดการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานราชการในระดับอำเภอ ชาวบ้านได้ให้ข้อเสนอแนะและแนวโน้มในการจัดการป่าในอนาคตว่าควรมีพิธีกรรมบวชป่าเพื่อสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมีความหวงแหนป่า การดูแลรักษาป่า การดูแลรักษาป่าควรใช้ความเอื้ออาทรและต้องการทำให้ป่าชุมชนเป็นมากกว่าป่า

อนุรักษ์แต่สามารถทำให้เกิดรายได้และสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาป่าได้ด้วย ในอนาคต ต้องการเห็นป่าชุมชนบ้านเตงงามพัฒนาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมชาติขนาดใหญ่ให้ชุมชนและคนภายนอกได้มีโอกาสเข้ามาเรียนรู้ร่วมกัน

สมพร พิมสาร(2549) ศึกษาเรื่อง “การจัดการป่าชุมชนของบ้านป่าล้น หมู่ที่ 5 ตำบลปงน้อย กิ่งอำเภอดอยหลวง จังหวัดเชียงราย” โดยมุ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนในประเด็น ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนถึงปัญหาและอุปสรรคในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนของบ้านป่าล้น ตำบลปงน้อย กิ่งอำเภอดอยหลวง จังหวัดเชียงราย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้แนวทางการสัมภาษณ์ในประเด็นหลักที่สร้างขึ้นกับหัวหน้าครอบครัวและผู้อาวุโสซึ่งเป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 20 ราย รวมทั้งศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำเสนอในรูปแบบของชีวประวัติ

ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยส่วนบุคคลและปัจจัยภายในที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ รวมถึงรายได้ของคนในชุมชนบ้านป่าล้น ไม่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของบ้านป่าล้น เพราะชาวบ้านป่าล้นทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ รายได้ไม่ว่าจะน้อยหรือมาก โสดหรือสมรส มีการศึกษาหรือไม่มี ย่อมมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนและกิจกรรมต่าง ๆ ได้เช่นเดียว ในด้านรูปแบบการมีส่วนร่วม ชาวบ้านป่าล้นมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนโดยวิธีการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าของชาวชุมชนบ้านป่าล้นที่ลองผิดลองถูกมาหลายครั้ง การใช้ประสบการณ์ที่ได้ผ่านการปฏิบัติมาหลายครั้ง การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน การใช้ความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของป่าและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ได้เล่าขานแก่ลูกหลานและการเข้าร่วมในพิธีกรรมต่าง ๆ มาหลายรุ่นมาเป็นสิ่งเชื่อมโยงในลักษณะของการตัดสินใจรวมกลุ่มกันโดยเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มตามความสมัครใจเพื่อรวบรวมความคิด คัดค้นปัญหา และหาแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน คือ เมื่อเกิดความแห้งแล้ง อากาศร้อนอบอ้าว น้ำทำการเกษตรไม่พอใช้ การเก็บหาของป่าเพื่อใช้สอยในครัวเรือนยากขึ้น ทำให้ชุมชนทราบปัญหาที่เกิดขึ้น ได้แก้ไขปัญหามาโดยจัดตั้งกลุ่มป่าชุมชนขึ้น และต่อมาสมาชิกได้ดำเนินการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อบริหารจัดการป่าใกล้ชุมชนให้เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านป่าล้น พร้อมกับได้กำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนและร่วมกันกำหนดกฎระเบียบการอนุรักษ์ป่า และการเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้ชาวชุมชนบ้านป่าล้นและชุมชนใกล้เคียงทราบ ในการดำเนินงานของคณะกรรมการในแต่ละเดือนจะมีการรายงานผลการปฏิบัติงานให้ที่ประชุมหมู่บ้านทราบเกือบทุกเดือน ส่วนปัญหาและอุปสรรคการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ส่วนใหญ่จะมาจากคนนอกชุมชนที่เข้ามาถกฉวยประโยชน์จากป่าชุมชนของหมู่บ้านป่าล้นและขณะเริ่มต้นการจัดการป่า

ชุมชน คนในชุมชนบ้านป่าตันก็มักจะลักลอบเข้าไปหาผลประโยชน์ในป่าชุมชนโดยไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบซึ่งคนในชุมชนและคณะกรรมการได้ชี้แจงอธิบายสิ่งที่จะเกิดความเสียหายกับพื้นที่ให้ทราบ ต่อมาปัญหานี้ก็หมดไป มีการปฏิบัติตามระเบียบที่กำหนดมากขึ้น

เผด็จ ขำเพ็ง (2549) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน” โดยศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน โดยผู้วิจัยเลือกหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ผลการศึกษาพบว่า การจัดการป่าไม้ของชาวบ้านในพื้นที่บ้านทุ่งยาวนี้เห็นได้ว่าทุกคนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าโดยมีจิตสำนึก เพื่อการอนุรักษ์ให้คนรุ่นหลังจะได้ใช้ประโยชน์จากป่าต่อไปอย่างยั่งยืน และสามารถรักษาป่าไว้ได้อย่างอุดมสมบูรณ์และดีกว่าที่จะให้รัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้ดูแลรักษา เพราะชาวบ้านทุกคนมีความภูมิใจและหวงแหนเหมือนเป็นสมบัติของตนเองและนำมาซึ่งความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของชาวบ้าน โดยเป็นผลมาจากป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวนี้เอง ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องการให้รัฐออก พ.ร.บ. ป่าชุมชน เพื่อเป็นการให้สิทธิชาวบ้านในการที่จะจัดการกับทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ตามความต้องการที่แท้จริงของชุมชนได้อย่างถูกต้อง

ประมวล เจริญยิ่ง (2548) ศึกษาเรื่อง “กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการจัดการป่าชุมชนหอกกระสัง ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์” โดยศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนและป่าชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพและประโยชน์ที่ชุมชนได้รับจากป่าตามฤดูกาลคิดเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ยิ่งทำให้พลังในการจัดการป่าชุมชนยิ่งสูงขึ้น ผลจากการศึกษาได้นำไปสู่การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชน 9 ศูนย์ ในพื้นที่ชุมชนป่าละหอกกระสัง 2,700 ไร่ เกิดในปี พ.ศ. 2549 เกิดกิจกรรมขยายผลในรูปของการเชื่อมโยงเครือข่ายความร่วมมือกับเครือข่ายฅาปนกิจตำบล ที่มีการกำหนดอายุ กำหนดคุณสมบัติของสมาชิก พัฒนาเป็นการจัดสวัสดิการชุมชนตำบลทำให้ชุมชนได้รับสวัสดิการทุกเพศ ทุกวัย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) สนับสนุนให้เกิดการจัดเวทีสร้างความเข้าใจกับคณะกรรมการ/สมาชิกและร่วมสมทบกองทุนเป็นเงิน 100,000 บาท เป็นพื้นที่นำร่องของจังหวัดบุรีรัมย์ และเป็นศูนย์เรียนรู้ด้านการจัดสวัสดิการชุมชนอีกด้านหนึ่ง

ด้านการจัดการป่าชุมชนตำบลเขาคอก ปัจจุบันมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 6,000 กว่าไร่ มีความอุดมสมบูรณ์ ส่วนป่าชุมชนละหอกกระสังครอบคลุมพื้นที่ 2,700 ไร่ เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์มากที่สุด นอกจากนั้นขึ้นอยู่กับระยะเวลาของชุมชนที่เริ่มเข้ามาจัดการดูแล และสภาพการถูกบุกรุกว่ามากน้อยเพียงใด ปัจจุบันนี้ จากการทำงานและพัฒนาอย่างต่อเนื่องนั้น ทำให้เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตำบลเขาคอกได้รับความสนใจจากองค์กรภายนอกชุมชนอื่นหรือสถานศึกษาทั้งในพื้นที่และต่างพื้นที่ ใ้ใช้เป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในด้าน

การจัดการทรัพยากรป่าชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ทำวิจัยท้องถิ่นเพื่อการพัฒนา ศูนย์เรียนรู้ด้านการจัดสวัสดิการชุมชน นอกจากนี้แล้ว การทำกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องของกลุ่มอนุรักษ์ได้ทำให้เกิดการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างเห็นได้ชัดเจน มีการพึ่งพาอาศัยกัน ปัญหาด้านการพัฒนาอื่น ๆ ชุมชนก็ร่วมกันพูดคุยเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จนทำให้เกิดกลไกการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนกับชุมชนอื่น ๆ และภาคีในท้องถิ่น

ปัญหา อุปสรรค และการคลี่คลาย ตลอดระยะเวลากว่า 10 ปี ที่ผ่านมาความพยายามในการที่จะแก้ไขปัญหา โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนที่มีพื้นที่ติดต่อกับชุมชนหลายชุมชน นอกจากเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของคนบางกลุ่มแล้ว ยังมีความซับซ้อนของปัญหา แต่เครือข่ายได้พยายามที่จะเรียนรู้และลองผิดลองถูกจนได้รับการยอมรับและชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น โดยมีกลุ่มผู้นำที่ตั้งใจทำงานอย่างจริงจัง ไม่ย่อท้อต่อปัญหาต่าง ๆ มุ่งสร้างความเข้าใจ สร้างความตระหนักในความเป็นเจ้าของ

วุฒิชัย พิรุณสุนทร (2544) ศึกษาเรื่อง “ปัจจัยทางการบริหารที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่สำนักงานป่าไม้เขตขอนแก่น” พบว่า ป่าชุมชนถือเป็นป่าเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่น อาทิ ฟืน ถ่าน อาหารป่า ตลอดจนสมุนไพร ไม้พื้นบ้าน ฯลฯ ป่าชุมชนนอกจากช่วยส่งเสริมการครองชีพของราษฎรแล้ว ยังสามารถสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินงานร่วมกันอยู่อย่างต่อเนื่อง การจัดการป่าชุมชนได้รับการขานรับจากหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ทั้งภายในประเทศและต่างประเทศ โดยเห็นว่าการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชน ควรเน้นให้องค์กรชุมชนเป็นผู้ดำเนินการ เนื่องจากเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับป่า และมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องและผูกพันกับป่า โดยมีหน่วยงานของภาครัฐ องค์กรท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันการศึกษาเป็นผู้สนับสนุนกิจกรรมการดำเนินงาน ซึ่งน่าจะเป็นแนวทางที่เหมาะสมของรูปแบบในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เพื่อความดำรงอยู่ของพื้นที่ป่าควบคู่ไปกับความเข้มแข็งของชุมชน

พระใบฎีกาวิเชียร ใจดี (2543) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษาชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน โดยการวิเคราะห์แบบ SWOT ศึกษาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค เพื่อนำไปพัฒนาการอนุรักษ์ป่าให้ยั่งยืน ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ และการวิจัยแบบมีส่วนร่วม การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ สนทนากลุ่ม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ในพิธีกรรมและกิจกรรมอื่น ๆ คือ พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีสืบชะตาแม่น้ำ และพิธีบวชป่า เพื่ออนุรักษ์ป่าโดยใช้ SWOT วิเคราะห์และนำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาความ ผลการศึกษาพบว่า มีส่วนร่วมในการวางแผน การพัฒนา การปรับปรุง และ

การจัดการป่าชุมชน การมีส่วนร่วมเหล่านี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี และกิจกรรมอื่น ๆ จากการวิเคราะห์ด้วย SWOT พบว่า “จุดแข็ง” คือ ความร่วมมือระหว่างผู้นำชุมชน พระสงฆ์ และชาวบ้าน “จุดอ่อน” คือ การฝ่าฝืนระเบียบป่าชุมชนของชาวบ้านยังคงมีอยู่ “โอกาส” คือ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาล และ “อุปสรรค” คือ ขังขาดพระราชบัญญัติป่าชุมชน และขาดการป้องกันไฟป่า เพื่อให้การอนุรักษ์ป่าชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปอย่างยั่งยืนต่อไป ควรส่งเสริมชาวบ้านให้อนุรักษ์ประเพณี พิธีกรรม และกิจกรรมอื่น ๆ เช่น พิธีกรรมเลี้ยงผีขุนน้ำ พิธีสืบชะตาแม่น้ำ และพิธีกรรมบวชป่าต่อไป”

ชั้น ศรีสวัสดิ์ (2543) ศึกษาเรื่อง “การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี” โดยผู้วิจัยได้เลือกศึกษาป่าชุมชน 3 แห่ง คือ ป่าศรีสุข ตำบลหนองเหล่า อำเภอน้ำขุ่นใน ป่าดงภูหล่น ตำบลนาเดิน อำเภอสรีเชียงใหม่ และป่าตองหมอง ตำบลห้วยยาง อำเภอโขงเจียม เป็นกรณีศึกษาโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะค้นหาวัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชนทั้ง 3 แห่งนั้น เพื่อที่จะนำเอาวัฒนธรรมเด่นดังกล่าวไปขยายผลในพื้นที่เป้าหมายอื่นต่อไป และเพื่อที่จะหาแนวทางในการประยุกต์ใช้กฎเกณฑ์ทางกฎหมายและแนวปฏิบัติต่าง ๆ ของทางราชการที่เป็นอยู่ในปัจจุบันให้สอดคล้องกับวิถีทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ด้วยการเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างยั่งยืน

ผลการวิจัยพบว่า วัฒนธรรมเด่นที่เป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ได้แก่ วัฒนธรรมแบบชาวนา คือ มีการตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบพี่น้อง และนับถือกันแบบเครือญาติ มีความเคารพผู้อาวุโสในชุมชน มีความผูกพันกับป่ามาก่อนในอดีต มีความกตัญญูรู้คุณในสิ่งที่มีคุณ มีความเชื่อในผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการยอมรับเชื่อถือในระบบราชการ มีสัมพันธ์ที่ดีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้อง มีความเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าในหมู่บ้าน เกรงกลัวต่ออันตรายจากป่า กลัวถูกตำหนิ กลัวถูกลงโทษทั้งทางกฎหมายและทางสังคม มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่ายพอเพียง มีความสำนึกในความเป็นเจ้าของ มีความห่วงใยในอนาคตของลูกหลาน มีความเกรงใจเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เข้าไปส่งเสริม และได้รับการหนุนช่วยจากภายนอก ซึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นแรงกระตุ้นที่ทำให้มีความเชื่อมั่นในศักดิ์ศรีและขีดความสามารถของชุมชนมากขึ้น ซึ่งมิติทางวัฒนธรรมดังกล่าวได้ส่งผลให้คนในชุมชนมีความรักสามัคคี เห็นคุณค่าของป่าชุมชน เคารพเชื่อฟังในผู้นำ และกฎระเบียบของชุมชน และมีการรวมพลังเป็นหนึ่งเดียวเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ยังได้พบว่าในชุมชนที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ขาดความเป็นเอกภาพ เป็นชุมชนตั้งใหม่ที่มีคนในชุมชนอพยพมาจากหลายพื้นที่ ขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ไม่เคารพเกรงกลัวต่อสิ่ง

ศักดิ์สิทธิ์และต่อผู้อาวุโสและกฎระเบียบของชุมชน ไม่ยอมรับไม่ศรัทธาในระบบราชการ ขาดสัมพันธภาพที่ดีกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ มีฐานทางเศรษฐกิจไม่มั่นคง มีอาชีพไม่มั่นคงแน่นอน และอาศัยป่าเป็นแหล่งทำมาหากินเป็นหลัก จะเป็นชุมชนที่ขาดความรักความสามัคคี ขาดสำนึกในความเป็นเจ้าของ มองไม่เห็นคุณค่าของป่า ไม่เคารพเชื่อฟังผู้นำ และกฎระเบียบของชุมชน เป็นสังคมที่ขาดเอกภาพ ขาดพลังในการจัดการป่าชุมชนเพื่อไปสู่ความยั่งยืน

จากสิ่งที่พบ จึงเห็นควรให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการป่าชุมชนได้ให้การยอมรับและเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการป่าชุมชน เพราะป่าชุมชนที่เหลืออยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่จะเหลืออยู่ด้วยมิติทางวัฒนธรรมแทบทั้งสิ้น มิได้เหลืออยู่ด้วยมิติทางกฎหมายและการปกครองแต่อย่างใด แนวทางในการจัดการป่าชุมชนควรอยู่บนฐานของการให้การยอมรับและปกป้องสิทธิของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความเชื่อมั่นในสิ่งที่ทำอยู่ และทำให้กฎเกณฑ์ของชุมชนมีความขลังความศักดิ์สิทธิ์ในการใช้บังคับได้มากขึ้น หากส่วนใดมีความขัดแย้งกับกฎหมายของรัฐควรปรับแก้ให้สอดคล้องกัน นอกจากนี้ ควรส่งเสริมและพัฒนาในทางเทคนิควิชาการเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการปฏิบัติการให้กับชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้แสดงออกซึ่งความต้องการและดำเนินการเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตนเอง ส่วนราชการและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจากภายนอกเป็นเพียงผู้อยู่เบื้องหลังคอยให้คำปรึกษาแนะนำ และช่วยเหลือในส่วนที่เกินกว่าอำนาจและเกินขีดความสามารถที่ชุมชนจะจัดการได้ด้วยตนเองเท่านั้น

สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2543) ศึกษาเรื่อง “ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน : กรณีศึกษา บ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมืองจังหวัดลำพูน” จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านบ้านทุ่งยาว มีศักยภาพหรือมีความสามารถในการบริหาร จัดการ และพัฒนาป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน และเป็นธรรมในลักษณะของการอนุรักษ์ป่า การได้รับผลประโยชน์ และผลผลิตจากป่าในเชิงเศรษฐศาสตร์ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชน รวมถึงผลกระทบด้านต่าง ๆ ที่ชุมชนได้รับ ชาวบ้านได้กำหนดทิศทางของการจัดการป่าโดยชุมชนในอนาคต โดยการเน้นการร่วมประสานประโยชน์ ทั้งร่วมการพิจารณาลงทุน ร่วมดำเนินการ หรือการแปรรูปทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นที่ชาวบ้านและองค์กรชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้อง จะส่งผลให้เกิดศักยภาพของป่าชุมชน

สรรเสริญ ทองสมนึก (2542) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน” จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านบ้านทรายทองมีความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีระบบเครือข่ายทางสังคม และความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น พร้อมทั้งได้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ผ่านพิธีกรรมและระบบความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่า รวมถึงการใช้กฎเกณฑ์ของชุมชนในการดูแลรักษาป่าโดยการลงโทษ ปรับเงิน แก่ผู้ฝ่าฝืน และใช้มาตรการ

ทางสังคม โดยการระงับการติดต่อสัมพันธ์ทางสังคม ในด้านการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ในการจัดการป่าชุมชนเป็นระดับปานกลาง เนื่องจากว่าชาวบ้านมีรายได้ไม่มากนัก ดังนั้น เพื่อให้ชาวบ้านสามารถมีรายได้เพียงพอสำหรับการยังชีพ จึงต้องมีการหาเลี้ยงตนเอง และครอบครัวก่อน ทำให้ไม่มีเวลามากพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมของส่วนรวมได้ และชาวบ้านคิดว่าป่าไม้ นั้นเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน ดังนั้นทุกคนจึงมีหน้าที่ใน การช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้

กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย (2538) ศึกษาเรื่อง “เครือข่าย การเรียนรู้ และการจัดการของชุมชนเกี่ยวข้องกับป่าชุมชน” จากการศึกษาพบว่า บ้านห้วยม้าโค้ง มีลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมเป็นแบบการพึ่งพาอาศัยระหว่างกัน การเกิดภาวะการขาดแคลนน้ำ เนื่องจากป่าไม้ที่เป็นแหล่งน้ำได้ถูกทำลาย ทำให้ชุมชนเกิดการตระหนักถึงความสำคัญของป่าไม้ จึงได้มีการอนุรักษ์ป่าไม้ โดยมีการแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อออกกฎระเบียบและบทลงโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืน เพื่อเป็นการบริหารจัดการให้ป่าชุมชนได้คงอยู่ และยังสามารถถ่ายทอดภูมิปัญญา ผ่านกระบวนการความรู้และความเชื่อในการอนุรักษ์ป่าไม้ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ได้จัดพิธีกรรม เพื่อบวงสรวงเจ้าป่า เป็นการปลูกฝังความเชื่อที่ว่าผีจะเป็นผู้ดูแลรักษาป่า ถ้าใครทำลายจะต้องประสบกับความวิบัติต่างๆ นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และมีการติดต่อกับนักวิชาการในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับเครือข่ายป่าชุมชนอื่น ๆ รวมทั้งชุมชนข้างเคียง เพื่อให้มีการร่วมกันดูแลป่าให้เป็นป่าผืนเดียวกัน

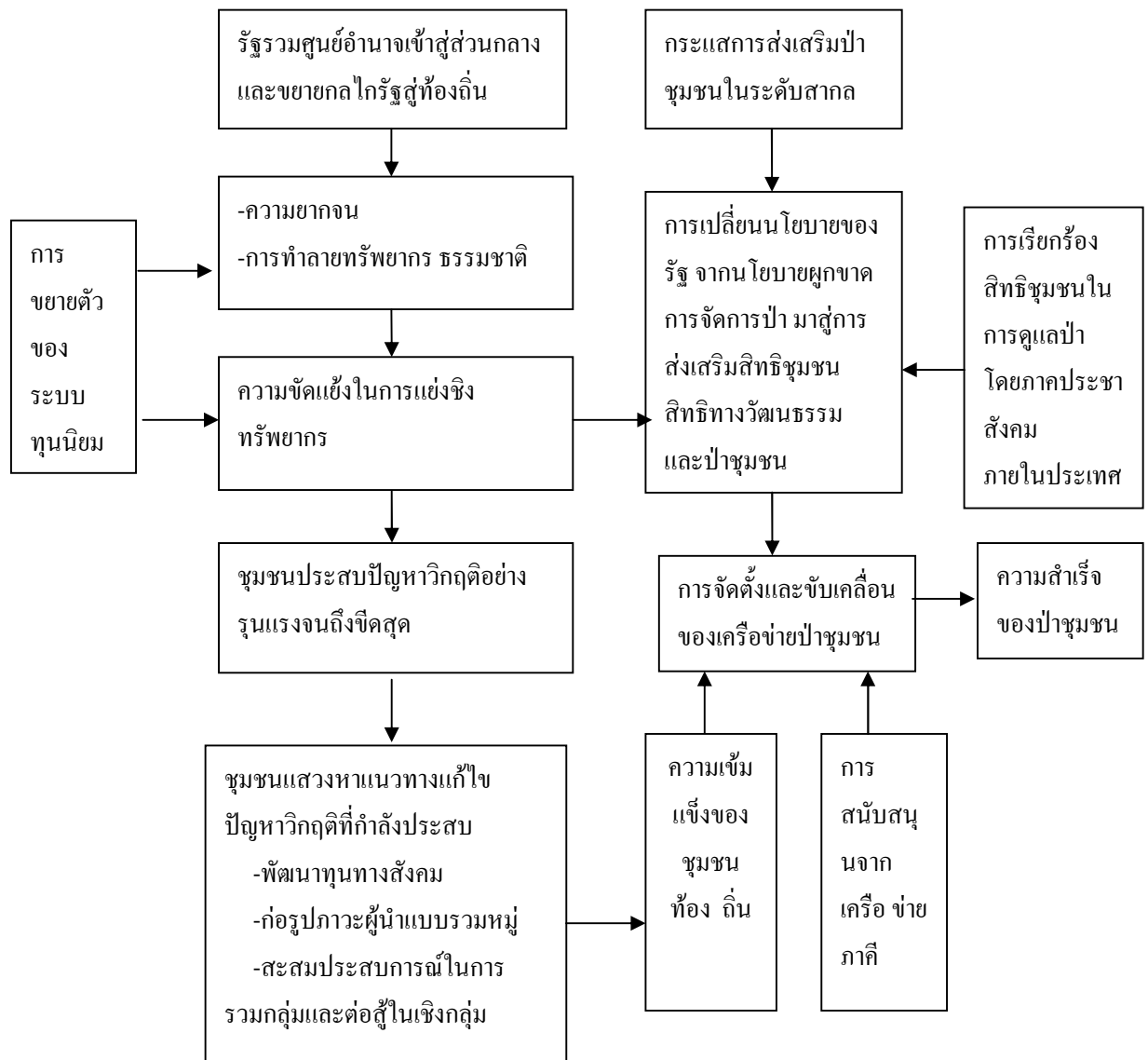
ศลิษา พึ่งแสงแก้ว (2537) ศึกษาเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง” จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านห้วยแก้วได้อาศัยและพึ่งพิงป่าในการดำรงชีวิตมาเป็นเวลาช้านาน มีความเชื่อเรื่องการนับถือผี ซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจในการรักษาป่า และชาวบ้านยึดถือระบบกรรมสิทธิ์ร่วม เพราะเชื่อว่าป่าเป็นของคนในชุมชน ไม่ใช่ของรัฐ ทำให้ชาวบ้านทุกคนมีจิตสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่า มีการร่วมมือร่วมใจกันปกป้องและอนุรักษ์ป่าชุมชนเป็นอย่างสูง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม ชาวบ้านก็พยายามปรับเปลี่ยนแนวทางการจัดการทรัพยากรของชุมชนอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ตลอดไป ในด้านกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในสี่ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการค้นหาปัญหาและสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินงาน ขั้นตอนการลงทุนและปฏิบัติ และขั้นตอนการติดตามประเมินผล พบว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมมากและเป็นการมีส่วนร่วมแบบไม่เป็นทางการ

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ป่าชุมชนเป็นแนวคิดใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา โดยแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับป่าไม้และชุมชน จากในอดีตที่ถือว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่ในความดูแลของรัฐ

ในขณะที่รัฐมองว่าชาวบ้านไม่ควรอยู่กับป่า เพราะชาวบ้านจะตัดไม้ทำลายป่า แต่ป่าชุมชนได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงแนวความคิด ที่ยอมรับว่ารัฐไม่สามารถดูแลรักษาป่าได้อย่างทั่วถึงพร้อม ๆ กับยอมรับให้ชาวบ้านในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าที่อยู่ใกล้ ๆ ชุมชน เนื่องจากชาวบ้านมีการดำเนินชีวิตที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ การอนุรักษ์และการฟื้นฟูเป็นการให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาป่า ซึ่งโดยทั่วไปแล้วป่าชุมชนจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อ ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ มีผู้นำที่เสียสละและเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ชุมชนมีความเข้มแข็ง และมีศักยภาพที่จะดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการถ่ายทอดปัญหาท้องถิ่น ผ่านวัฒนธรรม และระบบความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่า ซึ่งในกระบวนการดูแลรักษาป่านั้น ชาวบ้านมีการบัญญัติกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จากป่าและดูแลรักษาป่า มีการสร้างระบบกรรมสิทธิ์ร่วม เสริมสร้างชาวบ้านทุกคนให้มีจิตสำนึกร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการป่า มีการเชื่อมโยงในรูปของเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีการกำหนดบทบาท โทษแก่ผู้ฝ่าฝืน

กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการสำรวจแนวคิดทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถนำแนวคิดทั้งหมดมาดำเนินการสังเคราะห์เพื่อกำหนดเป็น “กรอบแนวคิด” ในการศึกษาครั้งนี้ ได้ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 4 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

จากภาพที่ 4 แสดงถึงกรอบแนวคิดในการศึกษาเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเครือข่ายป่าชุมชน” โดยแสดงให้เห็นถึงการก่อเกิดและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของนโยบายป่าไม้ ซึ่งดำเนินไปภายใต้บริบทของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มทุน ผู้จัดการรัฐ และขบวนการภาคประชาสังคม ซึ่งปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการกำหนดคน นโยบายป่าไม้ของรัฐในแต่ละยุคแต่ละสมัย แต่โดยภาพรวมแล้ว การขยายตัวของทุนนิยมและอำนาจรัฐรวมศูนย์ได้ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนในท้องถิ่น การเบียดขับชาวบ้านออกจากที่ดินทำกิน และการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งภายใต้บริบท

ดังกล่าว จะนำไปสู่ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรภายในท้องถิ่นทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในช่วงที่รัฐกดดันชาวบ้านออกจากป่า พร้อม ๆ กับนำที่ป่าไปให้นายทุนปลูกป่าเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้ชาวบ้านยากจนที่ถูกขับออกจากที่ดินทำกินจำเป็นต้องลุกขึ้นต่อสู้ อันทำให้ความขัดแย้งพุ่งขึ้นถึงขีดสุด และส่งผลให้สถานการณ์ในการตัดไม้ทำลายป่าพัฒนาไปสู่ทางตันอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น

ความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้ที่ทวีความรุนแรงอย่างต่อเนื่อง เป็นเครื่องพิสูจน์ให้เห็นว่า การจัดการป่าไม้ที่ผูกขาดโดยภาครัฐไม่สามารถแก้ไขปัญหาทั้งความขัดแย้งและการทำลายป่าได้ และนับวันดูเหมือนว่าความชอบธรรมในการผูกขาดการจัดการป่าของรัฐจะถูกกัดเซาะและเสื่อมสลายลงตามลำดับ ภายใต้บริบทดังกล่าว เมื่อขบวนการภาคประชาสังคมมีการเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการดูแลป่า จึงส่งผลให้รัฐจำเป็นต้องหันมาประนีประนอมโดยการยอมเปิดกว้างให้ชาวบ้านในท้องถิ่นสามารถดำเนิน โครงการป่าชุมชนได้ อันส่งผลให้ความขัดแย้งลดความร้อนแรงลง

สำหรับชุมชนบางแห่งที่สามารถพัฒนาเป็นชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากมีภาวะผู้นำที่เข้มแข็ง และมีการสะสมทุนทางสังคม ก็จะสามารถพัฒนาชุมชนของตนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น รวมทั้งการร่วมมือกันจัดทำป่าชุมชน รวมทั้งการจัดตั้ง “เครือข่ายป่าชุมชน” ในรูปแบบของ “ศูนย์ประสานงาน” กล่าวคือ เครือข่ายมีการจัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการ โดยยึดโยงด้วยความไว้วางใจ และภาวะผู้นำแบบรวมหมู่ อันทำให้เครือข่ายฯ สามารถดำเนินการขับเคลื่อนได้อย่างทรงพลัง ภายใต้การสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายจากภายนอก อาทิ หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น

เครือข่ายป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จ เป็นเครือข่ายที่มีการขับเคลื่อนเพื่อดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และสามารถระดมพลังสนับสนุนจากภาคีภายนอกได้อย่างกว้างขวาง ภาคีเครือข่ายต่างเป็นกำลังใจและเสริมสร้างกำลังขวัญให้แก่กันและกัน ซึ่งสามารถรวมตัว/ถักทอกันจนเป็นภาคีเครือข่ายที่เข้มแข็งได้ อันก่อให้เกิดพลังอำนาจทางการเมืองที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเสริมสร้างอำนาจการต่อรองของเครือข่ายให้สูงขึ้น จนสามารถวางดุลอำนาจกับกลุ่มพลังต่าง ๆ ได้อย่างมีศักดิ์ศรี

กรอบแนวคิดดังกล่าวข้างต้นนี้ มีความสำคัญต่อการวิจัยอย่างมาก เนื่องจากนักวิจัยจะได้นำกรอบแนวคิดดังกล่าวนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการสืบค้นข้อมูล เพื่อให้ได้รับคำตอบในการแก้ปัญหาการวิจัยในท้ายที่สุด

อย่างไรก็ตามกรอบแนวคิดดังกล่าวนี้ มิได้ทำหน้าที่เป็นสมมติฐาน (Hypotheses) ที่ประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลระหว่างตัวแปรต้นและตัวแปรตามสำหรับนำไปใช้ใน

การทดสอบโดยการวิจัยเชิงประจักษ์แต่ประการใด แต่เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research methodology) ดังนั้นกรอบแนวคิดในศึกษาจึงมีฐานะเป็นแนวทางในการสืบค้นข้อมูล โดยกรอบแนวคิดจะระบุให้นักวิจัยได้ทราบว่าคำถามวิจัยคืออะไร ต้องการข้อมูลอะไรบ้างสำหรับตอบคำถามวิจัยดังกล่าว ขณะเดียวกัน หากพบว่าข้อมูลที่ได้รับไม่สอดคล้องกับกรอบแนวคิด นักวิจัยสามารถปรับกรอบแนวคิดใหม่ (โดยการเพิ่มตัวแปรใหม่ ๆ เข้าไป หรือตัดตัวแปรที่ไม่เกี่ยวข้องออก) ในแง่นี้จึงทำให้เกิดความจำเป็นที่นักวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องดำเนินการพิจารณาแบบกลับไปกลับมาหลาย ๆ ครั้ง ระหว่างกรอบแนวคิดกับข้อมูลที่ได้รับจากการวิจัยเชิงประจักษ์ จนกระทั่งได้รับคำตอบที่สอดคล้องต้องกันในเชิงตรรกะระหว่างทฤษฎีกับข้อเท็จจริง จึงจะนำไปสู่การสรุปผลการวิจัยได้ในท้ายที่สุด

นิยามศัพท์เฉพาะ

ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่า ที่ประชาชนได้ร่วมกันอนุรักษ์ไว้เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืนภายในชุมชนนั้น ๆ ภายใต้การส่งเสริม/สนับสนุน และให้คำปรึกษาจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ โดยมีการกำหนดกฎ กติกา และนำภูมิปัญญา จารีตประเพณี และวิถีชีวิตในท้องถิ่นมาใช้ในการพัฒนา พื้นฟูทรัพยากรในป่าชุมชนอย่างเหมาะสม และอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการจัดการเพื่อลดความขัดแย้ง และเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

การจัดการป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ทางการได้มอบหมายให้ชุมชนเป็นผู้ดูแลรักษา โดยดำเนินการปลูกป่า ป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า จัดทำแนวป้องกันไฟป่า ฯลฯ ขณะเดียวกัน ชุมชนก็สามารถใช้ประโยชน์จากป่าที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางลบ เช่น การเก็บของป่า เป็นต้น ซึ่งลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น เป็นแหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีการต่าง ๆ ซึ่งแปรผันตามสภาพสังคมในแต่ละภูมิภาค การใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ ลำธารของหมู่บ้าน การใช้แหล่งป่าไม้เป็นแหล่งอาหารหรือทรัพยากรไม้สำหรับการใช้สอย อันจะเป็นจุดร่วมที่ชาวบ้านในชุมชนจะหันหน้ามาร่วมตัวกันเพื่อจัดทำโครงการป่าชุมชน สำหรับเป้าหมายในการรักษาป่า นั้น ๆ ไว้ เพื่อการใช้สอยร่วมกัน หรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน

การมีส่วนร่วม หมายถึง ประชาชนมีความสมัครใจด้วยตนเอง ที่จะให้ความร่วมมือในโครงการป่าชุมชนภายในหมู่บ้าน ซึ่งส่วนมากจะออกมาในรูปของการให้ความร่วมมือ โดยอุทิศแรงงาน ความคิด หรือทรัพยากรอื่น ๆ เท่าที่จะหาได้หรือเท่าที่มี เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามที่คาดหวัง ซึ่งการมีส่วนร่วมในที่นี้จึงหมายถึง การร่วมประชุม ร่วมแสดงความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินกิจกรรม ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมกำกับติดตามโครงการ และร่วมประเมินผล

เครือข่าย หมายถึง การเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ แล้วขยายผลออกไปเป็นวงกว้าง เพื่อให้สังคมเกิดการพัฒนาไปในทิศทางที่ดีขึ้น และการเชื่อมต่อระหว่างมนุษย์นั้น จาก ความสัมพันธ์ย้อนกลับเชิงบวก จะส่งผลให้เกิดพลังทวีคูณ (Reinforcing) เกิดการขยายผลแบบก้าว กระโดด (Quantum leap) เป็นพลังสร้างสรรค์ที่เปลี่ยนคุณภาพอย่างฉับพลัน (Emergence) เป้าหมาย ที่ปรารถนาของการสร้างเครือข่าย คือ การนำเอาจิตวิญญาณสร้างสรรค์ของมนุษย์ปัจเจกชนมา ถักทอ เชื่อมโยงรวมกันได้

บทที่ 3

วิธีวิทยาในการวิจัย

วิธีการศึกษา

การศึกษาเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเครือข่ายป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research methodology) ในลักษณะที่เป็นกรณีศึกษา (Case study) โดยอาศัยแนวการวิจัยบนฐานคิดสังคมศาสตร์แนววิพากษ์ (Critical approach) ซึ่งตรงข้ามกับแนวคิดกระแสหลักที่เน้นศึกษาความเป็นระเบียบทางสังคม แต่แนวคิดเชิงวิพากษ์ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ เปิดเผยให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกัน การเอารัดเอาเปรียบ และความขัดแย้งต่าง ๆ ทางสังคม ผู้วิจัยจึงทำการศึกษาในเชิงลึกเกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ในภาคตะวันออก โครงสร้าง ความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวจะเป็นบริบทที่ก่อให้เกิดเงื่อนไขสำหรับเอื้ออำนวยและ/หรือเป็นอุปสรรคต่อการก่อรูป การจัดตั้งองค์กร การขับเคลื่อน และผลของการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

การศึกษานี้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องค้นหาความคิดของชาวบ้านในท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดทำป่าชุมชนของพวกเขา นอกจากนี้ยังต้องการสืบค้นเพื่อทราบเกี่ยวกับเงื่อนไขการดำเนินงานของโครงการป่าชุมชนในรายละเอียดภายใต้บริบทอันเฉพาะเจาะจงของโครงการป่าชุมชนแต่ละแห่ง ค้นหาปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินโครงการป่าชุมชนในรายละเอียด เพื่อเชื่อมโยงไปสู่การวิเคราะห์ภาคีเครือข่ายย่อยในระดับตำบลและอำเภอ บริบทของการเคลื่อนไหวในแต่ละเครือข่ายย่อย การรวมตัวระหว่าง 9 เครือข่ายย่อย ที่ก่อรูปขึ้นเป็นเครือข่ายใหญ่ในระดับภูมิภาค ซึ่งเรียกว่า “คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก”

หลังจากนั้น ผู้วิจัยจะได้นำผลการศึกษาในรายละเอียดทั้งหมด มาทำการถอดบทเรียนเพื่อนำไปสู่การสร้าง “ตัวแบบที่เหมาะสม” สำหรับการจัดการภาคีเครือข่ายป่าชุมชน ทั้งในระดับของเครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ ไปจนถึงเครือข่ายใหญ่ ซึ่งได้แก่ “คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” ตามลำดับ

การคัดเลือกกรณีศึกษา

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยมีความประสงค์จะค้นหา “ตัวแบบที่เหมาะสม” (Appropriate model) สำหรับการจัดการภาคีเครือข่ายป่าชุมชน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้ใช้วิธีการคัดเลือก

กรณีศึกษาแบบเจาะจง (Purposive sampling) กล่าวคือ เป็นการเลือกกรณีศึกษาเพื่อมุ่งตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ในการศึกษา และตอบสนองต่อการพัฒนาแนวคิดทฤษฎีเป็นสำคัญ (Flyvbjerg, 2001, P. Chapter 6) การศึกษาครั้งนี้จึงเน้นคัดเลือกกรณีศึกษา โดยเน้นเจาะจงคัดเลือกภาคีเครือข่ายป่าชุมชนที่มีการดำเนินงานอย่างเป็นระบบ มีความกระตือรือร้นในการดำเนินงาน มีความต่อเนื่อง และประสบความสำเร็จอย่างค่อนข้างเด่นชัด (เช่น มีการประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างสม่ำเสมอ มีการแบ่งงานกันทำ มีการประสานงานระหว่างผู้นำชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้อย่างใกล้ชิด มีความสามารถในการรักษาป่าและใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการป่าชุมชน รวมทั้งชาวบ้านมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของพวกเขา) ซึ่งผู้วิจัยพบว่า “เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา” เป็นแกนหลักสำคัญของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” ในแง่ที่ผู้วิจัยพิจารณาแล้ว มีความเห็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะดำเนินการศึกษาในรายละเอียด สำหรับถอดบทเรียน การเคลื่อนไหว อันจะเป็นประโยชน์แก่เครือข่ายย่อยอื่น ๆ ที่เป็นสมาชิกของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” นอกจากนี้ ในการศึกษากรณีของเครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกราในระดับลึก ยังก่อให้เกิดความเข้าใจการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ได้อย่างลึกซึ้งมากขึ้นอีกด้วย

เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา ประกอบด้วยป่าชุมชนที่เป็นสมาชิกทั้งหมด 10 โครงการ ดังต่อไปนี้

1. โครงการป่าชุมชนบ้านเกาะลอย หมู่ 3
2. โครงการป่าชุมชนบ้านวังหิน หมู่ 4
3. โครงการป่าชุมชนบ้านหนองขาหย่าง หมู่ 5
4. โครงการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง หมู่ 7
5. โครงการป่าชุมชนบ้านธรรมรัตน์ใน หมู่ 6
6. โครงการป่าชุมชนบ้านศรีเจริญทอง หมู่ 7
7. โครงการป่าชุมชนบ้านเขากล้วยไม้ หมู่ 14
8. โครงการป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ หมู่ 18
9. โครงการป่าชุมชนบ้านสันติสุข หมู่ 22
10. โครงการป่าชุมชนบ้านท่ามะนาว หมู่ 23

ภายหลังจากได้ดำเนินการศึกษาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา อย่างละเอียดแล้ว ผู้วิจัยจะได้นำไปวิเคราะห์ร่วมกับเครือข่ายย่อยอื่น ๆ เพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมของการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ในตอนท้าย

สำหรับเครือข่ายย่อยในระดับตำบลและอำเภอ ซึ่งเป็นสมาชิกของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” มีจำนวน 9 เครือข่ายย่อย ประกอบด้วย 83 หมู่บ้าน จัดทำโครงการป่าชุมชนทั้งสิ้น 71 โครงการ (บางโครงการ เป็นการดำเนินการร่วมกันระหว่าง 2-3 หมู่บ้าน) รวมพื้นที่ทั้งหมด 107 แปลง (บางโครงการมีเนื้อที่ตั้งแต่ 2 แปลงขึ้นไป) คิดเป็นเนื้อที่มากกว่า 27,518 ไร่ มีดังต่อไปนี้

ตารางที่ 3 สมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

ชื่อเครือข่ายป่าชุมชน	จำนวนโครงการ	จำนวนแปลง
1. เครือข่ายป่าชุมชน ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา	10	12
2. เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่าตะเกียบ อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา	10	11
3. เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา	5	6
4. เครือข่ายป่าชุมชนพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ จ.สระแก้ว	10	10
5. เครือข่ายป่าชุมชน ต.พวา-ขุนซ่อง อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี	14	17
6. เครือข่ายป่าชุมชน ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา จ.ระยอง	4	15
7. เครือข่ายป่าชุมชน ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี	3	15
8. เครือข่ายป่าชุมชน ต.เกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี	5	11
9. เครือข่ายป่าชุมชน ต.หนองตากง อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี	10	10
รวม	71	107

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลและการตรวจสอบข้อมูลในการวิจัย

1. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลได้ใช้ทั้งหมด 3 วิธี ดังต่อไปนี้

1.1 การเก็บข้อมูลเอกสาร (Documentary data collection) ได้แก่ เอกสารเกี่ยวกับสถิติ และข้อมูลเกี่ยวกับโครงการป่าชุมชน เอกสารเผยแพร่ นิตยสารเกี่ยวกับป่าชุมชน ที่จัดพิมพ์โดยกรมป่าไม้ รายงานการประชุมของคณะกรรมการป่าชุมชนและคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน รายงานการกำกับติดตามผลการดำเนินงานของโครงการป่าชุมชน รวมทั้งระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของชาวบ้าน ตลอดจนกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน เป็นต้น

ข้อมูลเอกสารที่มีความสำคัญมากต่อการศึกษาในครั้งนี้ คือ ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของนโยบายป่าไม้ และการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่ในบริเวณป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นบริบททางประวัติศาสตร์สำคัญในการศึกษาถึงการเคลื่อนไหวของขบวนการป่าชุมชนในพื้นที่ดังกล่าวในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา โดยข้อมูลทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ ผู้วิจัยอาศัยผลงานวิจัยของผู้อื่นที่ผ่านมาเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลงานของ อภิรัช พันธ์เสน (2539; 2545) วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ (2548) และ ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (2540) เป็นต้น

1.2 สังเกตการณ์ (Observation) ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลในเชิงลึก โดยเข้าไปอาศัยอยู่ร่วมกับชาวบ้านภายในชุมชนเป้าหมายทั้ง 9 เครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ โดยเข้าไปเก็บข้อมูลจากผู้นำชุมชน ๆ ละ 1-2 ครั้ง ๆ ละ 2 วัน รวมทั้งสิ้น 15 ครั้ง หรือ 30 วัน ซึ่งในระหว่างที่อาศัยอยู่ภายในชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้ดำเนินการสังเกตการณ์เกี่ยวกับสภาพการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของชาวบ้าน ความสัมพันธ์ของผู้คนภายในชุมชน ลักษณะของภาวะการนำของคณะกรรมการป่าชุมชน การเข้าไปสำรวจป่าชุมชนเพื่อประเมินถึงสภาพความสมบูรณ์ของป่า การใช้ประโยชน์จากป่า การปลูกป่าเพิ่มเติม การทำแนวป้องกันไฟป่า การเดินลาดตระเวนและมอบหมายให้ชาวบ้านคอยเป็นหูเป็นตามิให้มีผู้บุกรุกเข้าไปตัดไม้ทำลายป่า การประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ และกฎระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาป่า สังเกตการณ์เกี่ยวกับการดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชน การแบ่งงานกันทำ ฯลฯ

1.3 การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interviews) ผู้วิจัยได้ดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants) จำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มแรก เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ที่รับผิดชอบเกี่ยวกับโครงการป่าชุมชนในจังหวัด รวมทั้งสิ้น 3 คน

กลุ่มที่สอง ผู้นำชุมชน ที่เป็นคณะกรรมการ โครงการป่าชุมชน โดยคัดเลือกโครงการป่าชุมชนมาทั้งสิ้น 10 โครงการ (ซึ่งเน้นเครือข่ายคลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา และเครือข่ายตำบลพลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี) รวมผู้นำป่าชุมชนที่สัมภาษณ์ทั้งสิ้น 20 คน

กลุ่มที่สาม ผู้นำของเครือข่ายใหญ่ (คือ เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก) และเครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ ซึ่งเป็นสมาชิกของ “คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” อันประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 9 พื้นที่ ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นต้องดำเนินการสัมภาษณ์ผู้นำเครือข่ายย่อยดังกล่าวทั้ง 9 พื้นที่ ดังต่อไปนี้: 1. เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา 2. เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลท่าตะเกียบ อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา 3. เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา 4. เครือข่ายป่าชุมชนพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ จังหวัดสระแก้ว 5. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลพวา-ขุนซ่อง อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี 6. เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลเขาน้อย อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง 7. เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลพลวงทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี 8. เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลเกษตรสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี 9. เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลหนองตาก อำเภอบึงน้ำร้อน จังหวัดจันทบุรี

รวมผู้นำป่าชุมชนที่เป็นคณะกรรมการ โครงการป่าชุมชน และผู้นำเครือข่ายป่าชุมชน รอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกที่สัมภาษณ์ทั้งสิ้น 25 คน

กลุ่มที่สี่ ภาคอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เครือข่ายป่าชุมชนในภาคตะวันออก เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดระยอง 1 คน พระสงฆ์ 1 รูป ครูที่อยู่อาศัยภายในเขตชุมชน และชาวบ้าน เป็นต้น

สำหรับการสัมภาษณ์เชิงลึกแต่ละกรณีนั้น ผู้วิจัยจะมีการนัดแนะก่อนล่วงหน้า และจะขออนุญาตบันทึกเทปการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

2. การตรวจสอบ การวิเคราะห์และการเขียนรายงานข้อมูล

ก่อนที่จะมีการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยจะได้มีการตรวจสอบถึงความถูกต้อง/เชื่อถือได้ของข้อมูล โดยวิธีการทดสอบแบบสามเส้า (Triangulation) กล่าวคือ ใช้วิธีการพิจารณาเปรียบเทียบคำตอบในเรื่องเดียวกันของผู้ให้สัมภาษณ์ 2 คน เพื่อดูว่าคำตอบของพวกเขาเหมือนกันหรือขัดแย้งกัน ถ้าขัดแย้งกันก็จะต้องดำเนินการสัมภาษณ์บุคคลที่ 3 ต่อไป เพื่อค้นหาคำตอบที่เชื่อถือได้ให้มากที่สุด นอกจากนี้ยังมีการเปรียบเทียบข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก กับข้อมูลจากการสังเกตและข้อมูลจากเอกสาร เพื่อตรวจสอบว่าข้อมูลตรงกันหรือไม่ เป็นข้อมูลที่เชื่อถือได้หรือไม่ ซึ่งหากข้อมูลมีความขัดแย้งกัน ก็จะมีการนำแหล่งข้อมูลที่สามเข้ามาทำการเปรียบเทียบเพื่อตัดสินความถูกต้องอีกด้วย

หลังจากที่ได้มีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจึงดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการเชื่อมโยงข้อเท็จจริง เข้ากับกรอบแนวคิดทฤษฎี พิจารณาถึงความสมเหตุสมผลและความสมจริงของเหตุการณ์ทั้งหมดที่ได้รับ โดยการเปรียบเทียบกลับไปกลับมาระหว่างแนวคิดทฤษฎีกับข้อเท็จจริง หลายๆ ครั้ง จนกระทั่งสามารถจัดระบบและเรียบเรียงเนื้อหาในเชิงตรรกะได้ลงตัว มีข้อมูลให้การสนับสนุนอย่างเพียงพอ จนไม่สามารถตีความเป็นอย่างอื่นได้แล้ว ผู้วิจัยจึงดำเนินการเขียนรายงานผลการวิจัย ในรูปของการพรรณนาความ

โดยในการนำเสนอรายงาน จะได้นำเสนอบริบททางประวัติศาสตร์ของนโยบายป่าไม้ในประเทศไทยและในพื้นที่เขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และหลังจากนั้นจึงค่อยทำการวิเคราะห์ถึงโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ส่งผลต่อการก่อรูป การจัดตั้ง และการเคลื่อนไหว เพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายในช่วงประมาณ 7 ปีที่ผ่านมา และสุดท้ายจะทำการสังเคราะห์และถอดบทเรียนการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา เพื่อค้นหาจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และภัยคุกคามจากภายนอก จนกระทั่งสามารถค้นพบ “ตัวแบบที่เหมาะสม” (Appropriate model) ของการจัดการภาคีเครือข่ายป่าชุมชน สำหรับนำไปใช้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตามลำดับ

บทที่ 4

พัฒนาการของป่ารอยต่อก่อนจัดทำป่าชุมชน (ก่อน พ.ศ. 2542)

พื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือในอดีตเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ ครอบคลุมบริเวณกว้างขวาง รวมเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 5 ล้านไร่ ในช่วงประมาณ 50 ปีก่อนหน้านี้อาจมีผู้คนอาศัยอยู่บ้างแถบแควระบบ-สียัด แต่มีจำนวนเบาบาง/ไม่มากนัก โดยมีวิถีการดำรงชีพแบบคนป่า ผู้คนมีการอพยพเข้าไปอาศัยอยู่อาศัยเป็นการถาวรในเขตพื้นที่บริเวณดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มจากยุคพัฒนานับจากทศวรรษ 2500s เป็นต้นมา จนกระทั่งนำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรง และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่บริเวณดังกล่าวในระดับกว้างและลึกซึ้ง ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้

การศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัด นับจากอดีตเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ สามารถแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาออกเป็น 5 ยุค ได้ดังต่อไปนี้

1. ยุคบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2474)
2. ยุคสัมปทานป่าไม้ (พ.ศ. 2475 – 2515)
3. ยุคส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2515 – 2531)
4. ยุคปิดป่าและกลายเป็นเมืองเถื่อน (พ.ศ. 2532 – 2541)
5. ยุคการส่งเสริมป่าชุมชน (พ.ศ. 2542 ถึงปัจจุบัน)

ในบทนี้จะได้นำเสนอการเปลี่ยนแปลงในเขตพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อแสดงให้เห็นถึงบริบททางประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ยุคบ้านป่า ต่อเนื่องไปสู่ยุคสัมปทานป่าไม้ ยุคส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ และยุคปิดป่าในปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา ส่วนการเปลี่ยนแปลงในยุคการส่งเสริมป่าชุมชน (นับจากปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้) จะได้นำเสนอในบทที่ 5 ต่อไป

ยุคบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2474)

ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด หรืออาจเรียกว่า “ป่าเขาอ่างฤๅไน” หรือ “ป่าแควระบบ-สียัด” หรือบางคนเรียกว่า “ป่าตะวันออกเฉียงเหนือ” พื้นที่ของป่าส่วนใหญ่เป็นเทือกเขาที่มีสันปันน้ำแบ่งเขตระหว่างจังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และสระแก้ว เป็นป่าต้นน้ำบางปะกง ที่ถือว่าเป็นที่สมบูรณ์เพียงแห่งเดียว ที่ยังเหลืออยู่ในภาคกลางของประเทศไทย ในช่วงก่อนทศวรรษ 2010s สภาพป่าที่สมบูรณ์ยังมิได้ถูกทำลาย โดยมีขนาดของเนื้อที่ป่าที่หลงเหลืออยู่ทั้งหมด 1,753,125 ไร่ สภาพพื้นที่เป็นป่าเต็งรังสลับป่าดิบแล้งลุ่มต่ำที่อุดมสมบูรณ์ จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นป่าดิบแล้งที่

ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชีย สภาพป่าโดยทั่วไปมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง มีทรัพยากรธรรมชาติที่มีค่าและมีความสำคัญหลายชนิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม้มีค่าอย่างตะเคียน มะค่าโมง ประคู้ ชิงชิง แดง ยางนา ตะแบก กระบก สมพง ไม้หอม สี่เสียด สมอพิเภก มะกอกป่า ลิ่นจี่ป่า มังคุดป่า มะไฟ ขนุนป่า หว้า และกระท้อน เป็นต้น อีกทั้งยังเป็นถิ่นกำเนิดของกล้วยไม้ป่าที่หายากและสวยงามอีกหลายชนิด ไม้สารพัดชนิดขึ้นเบียดกันหนาแน่น ทั้งไม้รวก ไม้ลำมะลอก และไม้ป่าที่มีหนามแหลมคม มีไม้พื้นล่างจำพวกหวาย เร่ว ระกำ เถาวัลย์ เถาหญ้า นาง ปออีเก้ง กระชิด กูด เฟิร์น สมุนไพรมาก และผลไม้จำนวนมาก มีลำคลองระบบและคลองสียัด เป็นคลองสาขาของคลองท่าลาด ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของแม่น้ำบางปะกงที่เป็นเส้นทางเชื่อมความสัมพันธ์และติดต่อค้าขายกับชุมชนรอบข้าง และสันนิษฐานว่าอาจเป็นพื้นที่หลบภัยทางการเมืองของกบฏต่าง ๆ และหลบซ่อนจากภัยสงคราม

พื้นที่ในเขตป่ารอยต่อภาคตะวันออก นี้ มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มายาวนานหลายร้อยปี มีการค้นพบแหล่งโบราณคดีโลกพนมดี ตั้งอยู่ที่ หมู่ 3 ตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ซึ่งมีอายุอยู่ในสมัยหินใหม่ ประมาณ 2,000 – 4,000 ปี ซึ่งพบหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่นฐานที่มีวัฒนธรรมของการปลูกข้าว พิธีกรรมการฝังศพ และการผลิตเครื่องปั้นดินเผาขึ้นใช้เอง นอกจากนี้ยังค้นพบแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ อีกไม่น้อยกว่า 8 แห่ง⁴ แหล่งโบราณคดีเหล่านี้ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของผู้คนดั้งเดิม ที่มีการเดินทางไปมาหาสู่ ติดต่อค้าขาย มีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานกระจายอยู่ทั่วไปในภาคตะวันออก

แหล่งโบราณสถานที่พบในพื้นที่ป่ารอยต่อภาคตะวันออก คือ “วัดท้าวอุไทย” ตั้งอยู่ที่ หมู่ 3 บ้านนาหนองกะพง ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต เป็นวัดโบราณที่น่าจะสัมพันธ์กับพุทธศาสนาเถรวาทที่หายาก ที่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างในสมัยใด บริเวณวัดพบร่องรอยของเจดีย์เก่า กรมศิลปากรนำอิฐไปคำนวณพบว่ามียุมากกว่า 1,000 ปี พิจารณาจากลिंगก่อสร้างที่เป็นศิลาแลง จึงคาดว่าน่าจะมีอายุตั้งแต่สมัยทวารวดีถึงลพบุรี (พ.ศ. 1200 – 1800) นอกจากนี้ยังพบตะกรุดและกระดูกลักษณะแบบขอมโบราณเคลือบสีน้ำตาลบาง ๆ คาดว่าน่าจะมีอายุไม่ต่ำกว่า 1,000 ปีขึ้นไป นอกจากนี้ยังมี “ตระพัง” (สระน้ำ) ขนาดกว้าง 10 เมตร ยาวประมาณ 120 เมตร ลึก 3 เมตร ตั้งอยู่ห่างจากวัดท้าวอุไทยประมาณ 500 เมตร สภาพดินรอบสระเป็นดินเหนียว น้ำใสสะอาด รสชาติจืด

⁴ แหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ที่ค้นพบ อาทิ เมืองพระรถ ต.พนัสนิคม เมืองพญาแร่ ต.บ่อทอง เมืองศรีพิไล ต.หนองไม้แดง ในจังหวัดชลบุรี แหล่งโบราณคดีเขาถาวร จ.หวัดสระแก้ว เมืองศรีมโหสถ อ.ศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี ชุมชนโบราณคลองนารายณ์ อ.เมือง จังหวัดจันทบุรี แหล่งโบราณคดีโลกหัวข้าว ต.ท่าถ่าน เมืองโบราณบ้านคูเมือง ต.เกาะขนุน อ.พนมสารคาม แหล่งโบราณคดีบ้านชมพู อ.ท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 52)

สนิท สระน้ำดังกล่าวเป็นหลักฐานที่แสดงถึงความเป็นชุมชนโบราณที่ประกอบด้วยสมาชิกจำนวนไม่น้อย ซึ่งได้ร่วมกันขุดตระพังสำหรับกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง

วัดท้าวอุโหมมีเจ้าอาวาสปกครองสืบทอดติดต่อกันมาจนถึงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ต่อมาได้เกิดโรคระบาดขึ้นในชุมชนบริเวณรอบวัดท้าวอุโหม ทำให้ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งต้องอพยพโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ห่างจากวัดท้าวอุโหมประมาณ 3 – 5 กิโลเมตร หลวงพ่อคงซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดท้าวอุโหมสมัยนั้น ต้องย้ายมาอยู่ที่บ้านชำป่างาม และสร้างวัดขึ้นใหม่ คือ วัดชำป่างามในปัจจุบัน นอกจากนั้นชาวบ้านบางส่วนได้อพยพไปอยู่ที่บ้านชำระกำ บ้านหัวเขา บ้านหนองเคย อันทำให้เกิดเป็นชุมชนใหม่อยู่ตามเส้นทางค้าขายของนายฮ้อยที่เดินทางมาจากทางภาคอีสานและประเทศกัมพูชาลงมาจากหัวเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือไปเมืองพนมสารคาม เมืองพนัสนิคม เมืองชลบุรี และหัวเมืองชายฝั่งทะเล ต่อมาชุมชนขยายตัวมากและเป็นที่พักของกองคาราวาน จนพัฒนาเป็นสถานที่ซื้อขายสินค้าที่คึกคัก จนเป็นเหตุให้เกิดโจรผู้ร้ายคอยปล้นจี้แย่งชิงทรัพย์สินอยู่เนื่อง ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2420 ทางเมืองหลวงจึงประกาศตั้งเมืองขึ้นเพื่อเป็นเมืองหน้าด่านคอยตรวจตราโจรผู้ร้าย คูแลทรัพย์สินของชาวบ้าน ซึ่งเรียกว่า “เมืองสนามไชยเขตร” (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 62)

พื้นที่รอบ ๆ วัดท้าวอุโหม เป็นที่ตั้งของชุมชนต่าง ๆ อาทิ บ้านเก่าหนองโล้ บ้านเก่าวังดาริน บ้านตาชำนานู บ้านนาวัด บ้านตาเผือก บ้านเก่าวังตาบุญ บ้านเก่าบึงร่อง บ้านขุนตาดอน ฯลฯ ชุมชนเหล่านี้ประกอบด้วยบ้านหลายหลัง ทางกรจึงยกขึ้นเป็นตำบลเรียกว่า “ตำบลท้าว” ขึ้นกับอำเภอพนมสารคาม ต่อมาเกิดโรคระบาดขึ้นอีกครั้งจนชาวบ้านต้องอพยพเคลื่อนย้ายไปตั้งบ้านใหม่อยู่ที่คลองระบม บริเวณบ้านท่ากระดาน บ้านนาโพธิ์ บ้านนาหนองกะพง บ้านชำป่างาม และบ้านท่าเลียบ นอกจากนี้ชาวบ้านยังตั้งถิ่นฐานอีกหลายชุมชนในบริเวณพื้นที่ต้นน้ำคลองสี่ัค โดยมี การย้ายถิ่นฐานหลายครั้งอันเนื่องมาจากสาเหตุของการเกิดโรคระบาด

ชุมชนในพื้นที่บ้านป่าต้นน้ำคลองระบมและคลองสี่ัค ประกอบด้วยคนหลากหลายกลุ่มหลายชาติพันธุ์ โดยภาพรวมถือว่า คนชาติพันธุ์ “ชอง” เป็นคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยมาดั้งเดิม โดยอาศัยกระจายไปตามริมฝั่งของทั้งคลองระบมและคลองสี่ัค ต่อมามีคนลาวพวนอพยพมาจากเวียงจันทน์เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในบริเวณพนมสารคาม สนามชัยเขต^๕ และบางส่วนของพื้นที่การเกษตรที่ทหารเข้า

^๕คนลาวที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านป่า ถูกกวาดต้อนมาจากประเทศลาว ในสมัยกรุงธนบุรี ประมาณปี 2321 - 2322 สยามได้ยกทัพไปตีอาณาจักรล้านช้าง ได้เมืองจำปาศักดิ์ และเมืองเวียงจันทน์ เมื่อยกทัพกลับได้ทำการกวาดต้อนครอบครัวลาวหัวเมืองต่างๆ เข้ามาด้วยสมัยรัชกาลที่ 1 กรุงเวียงจันทน์ได้ยกทัพไปปราบกบฏที่เมืองพวนและเมืองแดง ได้กวาดต้อนลาวเมืองพวนส่งเป็นบรรณาการให้แก่สยาม รัชกาลที่ 1 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนบริเวณบ้านป่า และในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการยกทัพไปตีกรุงเวียงจันทน์ที่กอกบฏ โดยกวาดต้อนไพร่พลลาวมาเป็นเชลย โดยให้ไปตั้งบ้านเรือนที่พนมสารคามอีกด้วย (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า

มาอยู่ที่บ้านท่ากลอย นอกจากนี้ยังมีชาติพันธุ์อื่น ๆ อีก อาทิ เขมร ก่วย (ส่วย/กูย) เป็นต้น คนที่อยู่ในชุมชนบ้านป่าเหล่านี้มีความสัมพันธ์ในเชิงซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากับคนเชื้อสายจีนที่ประกอบอาชีพค้าขายอยู่ในบริเวณตลาดเกาะขนุน ต่อมามีคนจากภาคอีสานอพยพเข้ามาก่อตั้งชุมชนใหม่อยู่รอบ ๆ พื้นที่ชุมชนบ้านป่า และบางคนได้มีความสัมพันธ์กับคนบ้านป่าโดยผ่านการแต่งงานและการตั้งบ้านเรือน

ชาวซอง หรือคนดั้งเดิมเรียกว่า “ไทซอง” เป็นชาติพันธุ์ที่มีรูปร่างหน้าตาเป็นเอกลักษณ์ มีวิถีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาธรรมชาติ นับตั้งแต่การกินอยู่ด้วยการเก็บผักป่า เก็บของป่า การล่าสัตว์ และการสร้างที่อยู่อาศัย โดยแบบแผนการดำรงชีวิตของชาวซองในชุมชนบ้านป่าคือน้ำคลองระบบและคลองสียัดเป็นแบบพอยังชีพ ชาวซองมีภาษาที่เรียกว่า “ภาษาป่า” ยึดมั่นในประเพณีและนับถือศิวอย่างเคร่งครัด ชาวซองมีข้อห้ามการแต่งงานกันเองภายในหมู่ญาติใกล้ชิด เนื่องจากมีความเชื่อว่าการแต่งงานในระหว่างญาติพี่น้องที่สนิทเป็นการทำลายความสัมพันธ์แบบพี่น้องลง ชาวซองยินดีที่จะแต่งงานกับคนเผ่าอื่น ที่ไม่ใช่ซอง โดยมีเงื่อนไขว่า จะต้องจัดพิธีการแต่งงานแบบซอง ดังนั้นการแต่งงานข้ามชาติพันธุ์ของซองจึงเป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างชาติพันธุ์ของกับชาติพันธุ์อื่น ๆ และซองก็ยอมรับวัฒนธรรมของชาติพันธุ์อื่นที่เข้าอาศัยอยู่ในพื้นที่ภายหลังที่มีจำนวนมากกว่าชาวซอง จนกระทั่งในปัจจุบันนี้วัฒนธรรมของชาวซองได้มีการปรับเข้ากับวัฒนธรรมกระแสหลักอย่างสูง

โดยภาพรวมของสภาพชีวิตในยุคบ้านป่าคลองระบบ คลองสียัดในช่วงกว่าร้อยปีมาแล้ว ชาวบ้านอาศัยอยู่รวมกันเป็นชุมชนเล็ก ๆ มีการอพยพโยกย้ายอยู่ตลอดเวลา ทั้งการอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ใหม่ การอพยพออกเนื่องจากโรคระบาด (อหิวาตกโรค โรคฝีดาษ และโรคไข้อยอก) และการอพยพไปแสวงหาที่ทำกินแหล่งใหม่ เป็นต้น ชุมชนดั้งเดิมมีความสัมพันธ์กับป่าอย่างแนบแน่น อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านก็คือ การหาผลผลิตจากป่า เช่น น้ำมันยาง หน่อไม้ เห็ด หวาย ไม้ไผ่ น้ำผึ้ง สัตว์ป่า และสมุนไพร เป็นต้น ผืนป่าคือน้ำคลองระบบและคลองสียัดมีความอุดมสมบูรณ์จึงเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้านป่าตั้งแต่แรกเริ่มของการเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน ทั้งในแง่ที่อยู่อาศัย อาหาร และยารักษาโรค

การสร้างบ้าน โดยทั่วไปมีลักษณะเป็น “กระท้อบ” ขนาดเล็ก กั้นด้วยไม้ไผ่ขัดแตะ หากชาวบ้านคนไหนพอมีเงินก็จะใช้ไม้กระดานทำพื้น ส่วนคนไหนไม่ค่อยมีก็ใช้ไม้ไผ่ทาบให้แบนเป็นแผ่นทำเป็นฟากปูพื้น สำหรับหลังคามุงด้วยหญ้าคาบ้าง ใบระกำบ้าง หรือใบคันทรงเย็บด้วยตอก แล้วใช้หวายมัดมุงหลังคา วัสดุทุกอย่างสามารถหามาได้จากป่า เป็นบ้านที่ปลูกสร้างอย่างง่าย ๆ มีอายุการใช้งานไม่ยืนยาวมากนัก เนื่องจากชาวบ้านไม่ได้ยึดติดกับพื้นที่ แต่จะมีการอพยพโยกย้ายกันไปเรื่อย ๆ หากที่ตรงไหนไม่ดี (หรือเจที่ที่คิดว่า) ก็จะพากันโยกย้ายต่อไป เพราะที่ดิน

ในป่าสมัยนั้นไม่มีการจับจองเป็นกรรมสิทธิ์ถาวร ใครอยากอยู่ตรงไหนก็อยู่ได้เลย และใครอยากทำกินตรงไหนก็สามารถทำได้

ชาวบ้านป่ามีการทำนาข้าวกันโดยทั่วไป โดยในสมัยนั้นเน้นทำนาเพื่อกินเพื่อใช้ภายในครอบครัว โดยไม่มีการขาย ดังนั้นการทำนาปลูกข้าวเพียง 4-5 ไร่ ก็สามารถผลิตข้าวได้อย่างเพียงพอ สามารถเก็บข้าวไว้บริโภคภายในครอบครัวได้อย่างน้อย 1-2 ปี เป็นการป้องกันหากปีหน้าทำนาไม่ได้ผล ก็ยังมีข้าวกินโดยไม่เดือดร้อน การทำนาในปีแรก ซึ่งยังมีตอไม้จำนวนมาก ชาวบ้านจึงใช้วิธีการหยอดข้าวตามหลุมเรียกว่า “หยอดหลุม” อันเป็นกรรมวิธีในการปลูกข้าวไร่ ส่วนพื้นที่ใดเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงและไม่มีตอไม้ก็จะทำนาค้า โดยใช้ควายไถนา และมีการลงแขกเพื่อขอแรงจากเพื่อนบ้านในการปลูกข้าว เก็บเกี่ยวข้าว และการนวดข้าว ในปีใดถ้าบ้านไหนมีข้าวไม่พอก็สามารถขอแบ่งปันจากบ้านอื่นได้ แต่ถ้าในปีนั้นเกิดปัญหาฝนแล้งหรือน้ำท่วมจนทำให้ทุกบ้านขาดแคลนข้าวเหมือน ๆ กัน ชาวบ้านก็จะหันไปขุดมันมากินแทน อาทิ กลอย มันคง มันเสามันนง มันเหลือง ฯลฯ

นอกจากข้าวเป็นอาหารหลักแล้ว ชาวบ้านยังสามารถหาอาหารได้จากลำคลองหนองห้วย ซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลานานาชนิด รวมทั้งสัตว์น้ำอื่น ๆ อาทิ กุ้ง ปู หอย เต่า ตะพาบน้ำ โดยใช้เครื่องมือที่ผลิตได้ภายในชุมชน เช่น ลอบ ไซ เบ็ด สวิง แห การทำฝือก ทำกระบังโดยเอาต้นรวมนามาขัดกัน ฯลฯ ซึ่งหากสามารถหาปลาได้จำนวนมาก ก็จะนำมาถนอมอาหารในรูปของ ปลาเค็ม ปลาร้า ฯลฯ เพื่อเก็บไว้กินในวันข้างหน้า นอกจากนี้ยังสามารถจับตะกวด เต่า กบ เป็นต้น

ในช่วงหน้าแล้ง ผู้ชายก็จะพากันเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ที่อยู่ไม่ไกลบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะเข้าไปล่าสัตว์ตามแหล่งน้ำ ลำห้วยต่าง ๆ เนื่องจากสัตว์จะเข้ามาหาน้ำกินจึงมาอยู่รวมกันเป็นฝูง มีให้ล่าอย่างเหลือเฟือ ทั้งหมูป่า กุ้ง กวาง ค่าง ชะนี เม่น ชะมด ฯลฯ การล่าสัตว์ชาวบ้านจะล่าเฉพาะเท่าที่จำเป็น จะนำสัตว์ที่ล่าได้มาทำเป็นเนื้อเค็มตากแห้ง เนื้อต้ม เก็บเอาไว้กินเอง ไม่ได้นำไปขาย และบางครั้งนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของจำเป็นต้องใช้ในการดำรงชีพ ไม่ได้ล่าอย่างนิกสนุก และไม่จำเป็นจะต้องล่าสัตว์ให้ได้มาก ๆ ปกติแล้วชีวิตบ้านป่าไม่จำเป็นต้องใช้เงินมากนัก เพราะอาหารการกินมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ไม่ต้องซื้อหา มีเพียงเสื้อผ้า เกลือ และกระสุนปืนเท่านั้นที่ต้องแลกด้วยเนื้อเค็มและของป่าอื่น ๆ เช่น งาช้าง ไม้หอม กะโหลกกระทิง เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป ชาวบ้านในยุคบ้านป่ามีวิถีชีวิตแบบหาอยู่หากิน พอเลี้ยงชีพของตนเองและครอบครัว ไม่ใช่ผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก การค้าขายมีเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เฉพาะในสินค้าที่ชาวบ้านผลิตเองไม่ได้เท่านั้น โดยชาวบ้านป่านำผลผลิตจากป่าไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของจำเป็นเหล่านั้น โดยสินค้าสำคัญของบ้านป่าซึ่งเป็นที่ต้องการของชุมชนภายนอก นั้น นอกจากของป่าแล้ว ยังมีเสาบ้าน ที่ชาวบ้านตัดต้นไม้และถากเป็นเสาบ้าน รวมทั้งน้ำมันยางที่ชาวบ้านผลิตโดย

การเจาะต้นยางขนาดใหญ่น้ำมันยางจะถูกนำไปใช้ในการผลิต “ได้” สำหรับจุดให้แสงสว่างในยามค่ำคืนเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งใช้ก่อไฟหุงข้าว นอกจากนี้ น้ำมันยางยังถูกนำไปใช้ในการทำบ้าน การยาข้าวของเครื่องใช้ประเภทเครื่องจักสานจำพวกกระบุง กระชู่ กระซอน กระด้ง ฯลฯ และที่สำคัญก็คือ นำน้ำมันยางไปใช้ผสมกับชันเพื่อใช้อุดหรือยาตามรอยร้าวของเรือ (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 139)

สำหรับสถานที่ที่ชาวบ้านนำสินค้าไปซื้อขายแลกเปลี่ยนก็คือ “ตลาดเกาะขนุน” และ “ตลาดปากคลองม่วง” โดยชาวบ้านใช้เรือเป็นพาหนะในการเดินทางไปตามลำคลองระบมและคลองลี้ยัด ส่วนในหน้าแล้งน้ำในคลองจะแห้งขาดเป็นห้วงเป็นตอน อันทำให้ไม่สามารถเดินทางด้วยเรือได้ ชาวบ้านจึงขนส่งสินค้าด้วยควายเทียมเกวียน ซึ่งใช้เวลาในการเดินทางนานกว่าด้วยเท้า เพราะทางเกวียนอยู่ในป่าต้องเลาะเลียบบไปตามคลองที่คดเคี้ยว บริเวณที่เป็นทางเกวียนจะเตียนโล่งเป็นช่อง ข้างทางมีแต่ป่า ไม้ต้นใหญ่ ๆ จะโอบล้อมปกคลุมไม่ให้แสงแดดส่องลงมา อีกทั้งสัตว์ป่า เช่น ช้าง หมี เสือ ชุกชุม ชาวบ้านจึงเดินทางไปกันเป็นกลุ่ม บางครั้งมีเกวียนเดินทางไปด้วยกันถึง 20 – 30 เล่ม

ส่วนพ่อค้าแม่ค้าในตลาดเกาะขนุนและตลาดปากคลองม่วง ส่วนใหญ่จะเป็นคนเชื้อสายจีน พ่อค้ารายย่อยเหล่านี้จะรวบรวมสินค้าของป่าเอาไว้ก่อน แล้วจะมีพ่อค้าจากต่างถิ่นนำเรือมาดเรือกระแซงลำใหญ่ ๆ ล่องขึ้นมาที่ปากคลองม่วงและตลาดเกาะขนุน เพื่อบรรทุกสินค้าของป่าไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง โดยไปขายที่บางคล้า แปรดรีว มินบุรี หนองจอก สมุทรปราการ และกรุงเทพฯ เรือลำใดบรรทุกสินค้าของป่าชนิดใดก็เรียกชื่อเรือตามของป่านั้น ๆ เช่น เรือน้ำมันยาง หรือเรือหวาย เรือถ่าน เป็นต้น

ส่วนชาวบ้านป่า เมื่อขายสินค้าได้เงินมาแล้ว ก็จะนำเงินไปซื้อสินค้าที่ต้องการใช้ โดยไม่ได้นำเงินติดตัวกลับไปยังชุมชนบ้านป่า เพราะที่นั่นไม่รู้ว่าจะนำเงินไปซื้ออะไร เนื่องจากชาวบ้านมีวิถีชีวิตพอมีพอกิน ไม่เคยใช้เงินเป็นสื่อกลางระหว่างกัน ชาวบ้านซื้อของแล้วยังมีเงินเหลืออยู่อีก ก็จะนำเงินไปฝากไว้กับเจ้าแก้วที่ตลาดเกาะขนุน โดยเจ้าแก้วเตรียมกระป๋องไว้หลายใบสำหรับใส่เงินฝากของชาวบ้านป่าคนละใบ พร้อมกับจดชื่อคิดไว้ตรงข้างกระป๋อง ชาวบ้านป่าโดยทั่วไปมักจะขายสินค้าของตนให้กับเจ้าแก้วที่เป็นขาประจำจนเกิดความสนิทสนม โดยเจ้าแก้ว

⁶ ไม้ยางขนาดใหญ่น้ำมันยางสามารถเจาะหลุมได้ประมาณต้นละ 2 – 3 หลุม ขนาดของหลุมที่เจาะมีความกว้างประมาณหลุมละ 30 เซนติเมตร โดยเจาะหลุมที่ลำต้นแล้วเผาหลอดไฟ เพื่อให้ น้ำมันยางไหลมารวมกันในหลุมที่เจาะไว้ หลังจากนั้นประมาณ 10 วันจึงนำกลามาตัดออก ปริมาณน้ำมันยางที่ได้มีตั้งแต่หนึ่งกะลา จนถึงครึ่งปี๊บ ดังนั้นเดือนหนึ่งจะตักน้ำมันยางได้ถึง 1 – 3 ครั้ง น้ำมันยางที่ได้จะนำมาเทรวมใส่ในหลุมน้ำมันยางที่ขุดเตรียมไว้ และแต่ละหลุมจะต้องทำหลังคามุงด้วยหญ้าคาหรือใบคันตรงปิดปากหลุมไว้เพื่อกันไม่ให้ฝนตกลงไปในหลุมยาง มิฉะนั้นน้ำมันยางจะเสีย เมื่อได้น้ำมันยางมากก็ตักจากหลุมมาใส่ปี๊บเพื่อนำไปขายต่อไป โดยขนใส่เกวียนเทียมควาย เพื่อนำไปขายที่ตลาดเกาะขนุน

นอกจากรับซื้อสินค้า รับฝากเงินแล้ว ยังเตรียมที่นอนให้แก่ชาวบ้านป่าได้ค้างคืนอีกด้วย (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2548, หน้า 144)

สินค้าที่ชาวบ้านป่านิยมซื้อกลับไป ได้แก่ เสื้อผ้า จอบเหล็ก เสียมเหล็ก ดินประสิว กำมะถันสำหรับทำดินปืน ตะกั่วเป็นแท่ง ๆ สำหรับใช้ทำลูกปืน กะปิ ข้าวสาร หอม กระเทียม พริกเกลือ ซึ่งจะซื้อเกลือครั้งละมาก ๆ ถึง 4 – 5 ถัง เพื่อนำไปหมักทำปลาไร่ไว้กิน ส่วนน้ำปลาชาวบ้านจะซื้อครั้งละเป็นไหสำหรับเก็บไว้กินนานนับปีจึงจะหมด

สำหรับความสัมพันธ์ภายในชุมชนของชาวบ้านป่า โดยภาพรวมจะมีความเป็นเครือญาติกันทั้งหมู่บ้าน โดยหนุ่มสาวจะแต่งงานกันเองภายในหมู่บ้านหรือแต่งงานกับคนในหมู่บ้านใกล้เคียง จึงทำให้คนบ้านป่าเป็นญาติที่สนิทสนมกัน ส่วนเพื่อนบ้านที่มีได้ผูกพันกัน โดยสายเลือด แต่ก็นับถือกันเสมือนญาติ เนื่องจากวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนที่มีการพึ่งพาอาศัยกันอย่างใกล้ชิด ทั้งในรูปของการลงแขกทำนา ลงแขกสร้างบ้าน ร่วมขบวนไปล่าสัตว์ป่าด้วยกัน ร่วมขบวนนำผลิตภัณฑ์จากป่าไปขายในตลาดเกาะขนุนด้วยกัน รวมทั้งการแสดงน้ำใจ/ให้ความช่วยเหลือแก่กันและกัน โดยไม่คาดหวังสิ่งตอบแทน ซึ่งความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดสนิทสนมดังกล่าวได้ส่งผลให้เพื่อนบ้านมีความผูกพันต่อกันแบบเครือญาติ

ชาวบ้านป่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเป็นครั้งแรกเมื่ออำนาจรัฐได้ขยายการปกครองเข้าสู่ชุมชนในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่จัดให้มีการปกครองในระบอบเทศาภิบาล ซึ่งก่อให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่เมืองหลวงมากขึ้น โดยมีตัวแทนจากเมืองหลวงมาเป็นข้าหลวงปกครองตามมณฑลต่าง ๆ มีการจัดระบบการปกครองเป็นลำดับขั้น จากมณฑลเป็นเมือง ตำบล แขวง และบ้านซึ่งเป็นหน่วยที่เล็กที่สุด โดยเริ่มต้นจากการก่อตั้งเมืองสนามไชยเขตรในปี พ.ศ. 2420 และเมื่อเจ้าเมืองสนามไชยเขตรถึงแก่กรรมในปี 2421 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ตั้งหลวงทิวสุวรรณ (นายกองส่วยทองเมืองพนมสารคาม) เป็นเจ้าเมืองสนามไชยเขตรคนที่ 2 พร้อมทั้งพระราชทานเครื่องยศบรรดาศักดิ์ จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2430 รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งหลวงณรินอาษา เป็นเจ้าเมืองคนที่ 3 ต่อมา มีการจัดตั้งมณฑลปราจีนบุรี โดยนำเมืองสนามไชยเขตรมาอยู่รวมในเขตการปกครองด้วย ตำแหน่งเจ้าเมืองได้เปลี่ยนไปเป็น “ผู้รักษาเมือง”

นอกจากนี้ อำนาจรัฐยังได้แผ่ขยายเข้าสู่ชุมชนบ้านป่าโดยผ่านพระราชบัญญัติปกครองท้องที่ พ.ศ. 2442 คือการแต่งตั้งตำแหน่งกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เพื่อทำหน้าที่ในการจับกุมโจรผู้ร้าย ดูแลทุกข์สุขของราษฎร การแจ้งเกิด แจ้งตาย เก็บภาษีอากรในตำบลของตน รวมทั้งทำหน้าที่พาลูกบ้านของตนไปไต่ทสาร (เกณฑ์ทหาร) ยังที่ว่าการอำเภอในแต่ละแห่งอีกด้วย กำนันและผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นจึงทำหน้าที่เป็นกลไกของรัฐบาลในการช่วยเป็นหูเป็นตาและช่วยดูแลปกครองชาวบ้านให้ดำรงชีพอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย โดยกำนันและผู้ใหญ่บ้านจะต้องเดินทาง

ไปเข้าร่วมประชุม ณ ที่ว่าการอำเภอ ซึ่งส่วนใหญ่จะประชุมเกี่ยวกับเรื่องบ้านเมือง การดูแลทุกข์สุขของราษฎร ส่วนเรื่องการเสียดินที่ดินชาวบ้านก็จะฝากกำนันและผู้ใหญ่บ้านไปเสียให้ โดยชาวบ้านไม่ต้องเดินทางไปด้วยตนเอง ในช่วงนี้วิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นแล้ว เนื่องจากจะต้องเก็บสะสมรายได้ที่เป็นตัวเงินสำหรับนำไปใช้ในการเสียดินให้แก่รัฐ และต่อมาอำนาจรัฐได้แทรกซึมเข้าสู่ชุมชนบ้านป่าอย่างแน่นหนามากขึ้น เนื่องจากรัฐได้เล็งเห็นมูลค่าทางเศรษฐกิจของไม้มีค่าเป็นจำนวนมากที่ยืนต้นอยู่อย่างสงบภายในป่าร้อยละ 5 จังหวัดภาคตะวันออก อันนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงอย่างลึกซึ้งในยุคของการสัมปทานป่า ดังจะได้นำเสนอในบทถัดไป

ยุคสัมปทานป่าไม้ (พ.ศ. 2475 – 2515)

การพัฒนาระบบทุนนิยมส่วนรอบข้าง (Peripheral capitalism) ในช่วง 140 ปีที่ผ่านมาส่งผลให้มีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไทยลงอย่างรวดเร็ว การทำลายป่าไม้อย่างรุนแรงเกิดขึ้นครั้งแรกภายหลังสนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ. 2398 ที่ได้ผนวกสยามเข้าสู่ระบบทุนนิยมโลกผ่านการแบ่งงานกันทำระหว่างดินแดนล้าหลังที่ผลิตสินค้าปฐม กับทุนนิยมศูนย์กลางที่ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมสำเร็จรูป สยามกลายเป็นแหล่งปลูกข้าวสำคัญของโลก โดยส่งออกข้าว 68,000 ตัน ในปี พ.ศ. 2400 เพิ่มขึ้นเป็น 1,100,000 ตันในปี 2468 ในขณะที่พื้นที่ปลูกข้าวในปี 2400 มีจำนวน 5,081,000 ไร่⁷ เพิ่มขึ้นเป็น 17,000,000 ไร่ในปี 2468 (Sompob, 2001, pp. 10-15) โดยรัฐสยามในขณะนั้นยังได้ส่งเสริมการขุดคลองสำหรับชลประทานและขยายพื้นที่ปลูกข้าว อาทิ รัฐส่งเสริมการขุดคลองรังสิตยาว 157 กิโลเมตรในทศวรรษ 2433s สามารถเปลี่ยนพื้นที่ป่าริมคลองเป็นที่ปลูกข้าวได้ถึง 293,813 ไร่ (Chaiyan, 1994, p. 137)

นอกจากนี้การทำลายทรัพยากรป่ายังเกิดขึ้นอย่างรุนแรงในภาคเหนือ อันเกิดจากการให้สัมปทานตัดไม้แก่นายทุนอังกฤษ ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วนับจากทศวรรษ 2423s เป็นต้นมา (Suchiro, 1989, p. 57) ขณะนั้นไม้สักเป็นที่ต้องการอย่างสูงจากยุโรปเนื่องจากเป็นไม้ที่มีคุณภาพสูงสำหรับใช้ต่อเรือ (Chaiyan, 1994, p. 19) ในช่วงเวลาประมาณ 30 ปี นับจากปี 2439 ถึงปี 2468 มีการขนย้ายซุงไม้สักโดยทางเรือจากภาคเหนือของไทยจำนวน 3,455,000 ท่อน เพื่อส่งออกไปต่างประเทศ (Suchiro, 1989, pp. 29-30) อุตสาหกรรมไม้สัก ซึ่งประกอบด้วย การโค่นไม้และโรงเลื่อยไม้ ถูกผูกขาดอยู่ในกำมือของนายทุนจากยุโรป และการสัมปทานตัดไม้สักมักผูกขาดโดยบริษัทตัดไม้ขนาดใหญ่ชาวยุโรปจำนวน 5 บริษัท ซึ่งครอบครองส่วนแบ่งทางธุรกิจการตัดไม้ถึง 90% ของการตัดไม้ในภาคเหนือทั้งหมดในช่วงระหว่างปี 2451 – 2482

⁷ พื้นที่ 1 ไร่ (Rai) มีขนาดเท่ากับ 0.16 เฮกตาร์ หรือประมาณ 0.395 เอเคอร์

พัฒนาการของทุนนิยมส่วนรอบข้างของไทย ได้ก่อให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่าอย่างต่อเนื่อง ทั้งการตัดไม้เพื่อการส่งออก การบุกเบิกที่ดินสำหรับปลูกข้าวเพื่อการส่งออก และการขยายโครงสร้างพื้นฐาน (ถนน รถไฟ และขุดคลอง) เพื่อรองรับการเติบโตทางเศรษฐกิจ อันส่งผลให้ป่าไม้ในประเทศไทยลดลงอย่างรวดเร็ว กล่าวคือ จากที่เคยมีทั้งสิ้น 224.5 ล้านไร่ (70% ของพื้นที่ทั้งหมด) ในปี 2443 ลดลงเหลือเพียง 171 ล้านไร่ (53.3% ของพื้นที่ทั้งหมด) ในปี 2504 และลดลงเหลือเพียง 80.3 ล้านไร่ (25% ของพื้นที่ทั้งหมด) ในปี 2540 โดยมีแนวโน้มที่พื้นที่ป่าจะลดลงต่อไป ในอัตรา 200,000 ไร่ต่อปี (อภิชัย พันธเสน, 2539, หน้า 30-36)

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (2504-2509) รัฐบาลมีนโยบายที่จะกันพื้นที่ป่าเพื่อสงวนเอาไว้ทั่วประเทศเป็น 50% ของพื้นที่ทั้งหมด (ประมาณ 161.55 ล้านไร่) โดยออกพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปี 2507 อย่างไรก็ตาม พื้นที่ป่าที่เหลือจริง ๆ ทั่วประเทศมีเพียง 138 ล้านไร่ (43% ของพื้นที่ทั้งหมด) ซึ่งต่ำกว่าเป้าที่ตั้งไว้ เนื่องจากมีการทำลายพื้นที่ป่าสงวนในปี 2504-2516 อันเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือ (อภิชัย พันธเสน, 2545, หน้า 4) ประการแรก การตัดถนนเพื่อเชื่อมภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศ ตามแผนพัฒนาสองฉบับแรก โดยผู้มีอิทธิพลที่เป็นนักการเมือง ข้าราชการ และนายทุน ต่างพากันจับจองพื้นที่บริเวณสองข้างทางที่ถนนจะตัดผ่านกันเป็นจำนวนมาก และประการที่สอง นโยบายหารายได้เข้าประเทศจากการส่งไม้ส่งออก ดังจะพบว่าในปี 1968 รัฐบาลได้ตัดสินใจที่จะยังคงหารายได้จากการส่งไม้ส่งออกโดยต่ออายุสัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ 500 ปี

ในกรณีของผืนป่าตะวันออก นั้น อำนาจรัฐได้เข้ามาครอบงำชุมชนบ้านป่าในพื้นที่แควระบบ-สีย้อยอย่างมากจนสามารถสังเกตเห็นได้ชัดเจน คือในช่วงปี พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา อันเนื่องจากรัฐได้เปิดให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนในเขตพื้นที่ป่าดังกล่าว บริษัทแรกที่ได้รับการสัมปทาน คือ บริษัทเอื้อวิทยาพาณิชย์ ซึ่งมีนายห้างใช้ ตักเส็ง เป็นผู้ดำเนินการรุ่นแรก ก่อนที่จะตกทอดมาถึงรุ่นทายาท คือ เสี่ยกมล หรือ นายห้างกมล ผู้เป็นเจ้าของที่รับช่วงดำเนินกิจการต่อมา

บริษัทเอื้อวิทยาพาณิชย์ เข้าไปทำไม้ในป่าคลองระบบ-สีย้อย พร้อมกับลงทุนสร้างทางรถไฟเพื่อเป็นเส้นทางชักลากและลำเลียงไม้ โดยแรงงานที่ทางบริษัทเอื้อวิทยาฯ ว่าจ้างเพื่อทำหน้าที่ลากถาง วางรางรถไฟ วางหมอนไม้ ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนที่อพยพมาจากประเทศจีนโดยตรง และหลายคนต้องเอาชีวิตมาทิ้งไว้ในผืนป่าแห่งนี้ เนื่องจากเป็นไข้มาเลเรีย จนกระทั่งสร้างรถไฟเสร็จ บริษัทเอื้อวิทยาฯ จึงใช้รถไฟเป็นเส้นทางคมนาคมและขนส่งในการชักลากไม้ซุง จากบริเวณลาดกระทิงถึงโรงเลื่อยจักรที่ตลาดเกาะขนุน

เส้นทางรถไฟสายนี้ นอกจากทางบริษัทเอื้อวิทยาฯ สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการชักลากและลำเลียงไม้แล้ว ยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชนอย่างสูง

เนื่องจากเส้นทางรถไฟสายนี้ต่อมาได้กลายเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านป่าใช้ในการเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอก จนกระทั่งหมดยุคสัมปทานทำไม้ครั้งที่ 1 ในปี พ.ศ.2500 ประกอบกับโรงเลื่อยจักรเอื้อวิทยาฯ ที่เกาะขนุนถูกไฟไหม้ ทางบริษัทจึงเลิกใช้เส้นทางรถไฟเส้นนี้ แต่หัววางรถไฟยังคงอยู่ในสภาพเดิม จนกระทั่งถูกรื้อเพื่อขายเศษเหล็กไปในปี พ.ศ. 2513 (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 157)

ส่วนคนงานที่บริษัทเอื้อวิทยาฯ ว่าจ้างสำหรับทำหน้าที่โค่นไม้และซักลากไม้ส่วนใหญ่เป็นคนจากภาคอีสาน โดยในการโค่นจะใช้ “ขวานหมู” ซึ่งจะใช้คนถึง 3 คนในการโค่นต้นไม้แต่ละต้น เมื่อไม้ถูกโค่นล้มแล้วจึงใช้เลื่อยมือตัดทอน ลำต้นที่ยาว ๆ อาจจะต้องตัดออกเป็นสามท่อน ไม้ที่ถูกตัดทอนเสร็จแล้ว เรียกว่า “ท่อนซุง” การทำไม้ระยะแรกจะใช้แรงงานสัตว์ทั้งช้างและควายในการซักลากไม้ออกจากป่ามากองรวมกันที่หมอนไม้ลาดกระทิง เพื่อลำเลียงโดยรถไฟต่อไปยังโรงเลื่อยจักรที่ตลาดเกาะขนุน ส่วนไม้ซุงที่อยู่ในป่าลึกเข้าไป ก็จะถูกซักลากด้วยช้างมารวมกันที่ “หมอนไม้ชายคลอง” เพื่อรอเวลาช่วงหน้าน้ำ ตั้งแต่เดือนหกถึงเดือนสิบสองที่น้ำหลากมาก็จะใช้แพในการล่องซุงลงไปตามลำคลอง การล่องแพซุงแต่ละครั้งใช้คนงานประมาณ 10 – 20 คน ในการเดินทางประมาณ 7 – 8 วันจึงถึงที่หมาย คือ โรงเลื่อยจักร ระหว่างทางจึงมีการหุงหาอาหารบนแพและนอนบนแพ ในขณะที่สองฝั่งคลองยังมีกระซำและงูจงอางซุกซุ่ม ชีวิตของคนงานล่องซุงจึงเต็มไปด้วยอันตรายอย่างยิ่ง

จนถึงปี 2500 พื้นที่ในป่าตะวันออกส่วนใหญ่ยังคงเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างเบาบาง กล่าวคือ ในขณะนั้นคนในพื้นที่คลองระบม-สียัด มีชุมชนอยู่ประมาณ 15 ชุมชน มีครัวเรือนอยู่ประมาณ 300 – 400 หลังคาเรือน รวมผู้อยู่อาศัยทั้งสิ้นประมาณ 1,500 – 2,000 คน (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 209) นับว่าเป็นจำนวนที่น้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนพื้นที่อันกว้างขวางของผืนป่าคลองระบม-สียัด ที่มีมากกว่า 1.79 ล้านไร่ ชาวบ้านที่อยู่อาศัยในขณะนั้นไม่ใช่คนในพื้นที่ทั้งหมด แต่บางส่วนเป็นคนภายนอกที่เข้ามาอยู่อาศัยเพื่อรับจ้างทำน้ำมันยางให้กับเจ้าของหลุมยางในพื้นที่และรับจ้างตัดไม้ให้กับบริษัทเอื้อวิทยาฯ คนกลุ่มนี้เข้ามามีความสัมพันธ์กับชาวบ้านป่า หลายคนแต่งงานกับสาวชาวบ้านป่าและปักหลักอาศัยอยู่อย่างถาวรภายในชุมชนบ้านป่า

นอกจากนี้ ชาวบ้านบางส่วนในยุคสัมปทานป่าไม้ยังได้หันมาประกอบอาชีพตัดไม้ขายให้แก่บริษัทเอื้อวิทยาฯ อีกด้วย เนื่องจากพื้นที่สัมปทานตัดไม้นั้นซ้อนทับอยู่บนที่ดินทำน้ำมันยางของชาวบ้าน ทางบริษัทเอื้อวิทยาฯ จึงประนีประนอมโดยการยินยอมให้ชาวบ้านสามารถตัดไม้แล้วนำมาขายให้แก่บริษัทฯ ได้ โดยการรับซื้อไม้นั้นมี 2 กรณี คือ ซื่อต้นไม้จากชาวบ้านแล้วให้คนงาน

ของบริษัทฯ เข้ามาตัด หรือให้ชาวบ้านตัดไม้ออกมาขายให้แก่บริษัทฯ ซึ่งในช่วงหน้าน้ำชาวบ้านใช้วิธีล่องแพซุงเหมือนกัน ส่วนในหน้าแล้งชาวบ้านใช้เกวียนเทียมควาย ชักลากไม้ออกไปขาย

ในช่วงนั้นตลาดเกาะขนุนและตลาดปากคลองม่วง มีโรงเลื่อยไม้ตั้งอยู่หลายแห่ง อาทิ โรงเลื่อยมือของโกบู้ย โรงเลื่อยมือของแจ็กสูย โรงเลื่อยที่ใช้เลื่อยยนต์ของนายชิด เป็นต้น โรงเลื่อยเหล่านี้รับซื้อไม้จากชาวบ้านในลักษณะไม้ใช้สอย แต่โรงเลื่อยที่ได้รับสัมปทานทำไม้จากรัฐ คือ โรงเลื่อยเอื้อวิทยาพาณิชย์ ซึ่งเป็นโรงเลื่อยที่ทันสมัยที่สุด ใช้เลื่อยยนต์ขนาดใหญ่และเป็นเครื่องจักรไอน้ำ โรงเลื่อยเอื้อวิทยาฯ ตั้งอยู่ที่ริมคลองตรงบริเวณน้ำลึก บริเวณหน้าโรงเลื่อยจึงพัฒนาเป็นท่าเรือแม่เหล็กเขียว แม่เหล็กแดง และมีตลาดริมน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งเมื่อแพซุงล่องมาถึง โรงเลื่อยหน้าตลาดเกาะขนุนก็จะผูกแพยาวตลอดลำคลองท่าลาดหน้าโรงเลื่อยต่าง ๆ ในช่วงหน้าน้ำจะมีซุงจำนวนมากที่ถูกปล่อยให้ล่องลงมาตามเส้นทางนี้เพื่อรอเข้าสู่โรงเลื่อย บางครั้งซุงมากจนกระทั่งลำคลองท่าลาดบริเวณตลาดเกาะขนุนเต็มไปด้วยท่อนซุงทั้งที่จมอยู่ก้นคลอง ริมตลิ่ง และไหลพันเหนือน้ำ ยาวถึงสองสามกิโลเมตร และสามารถเดินข้ามคลองบนท่อนไม้ต่อกันได้โดยไม่เปียกน้ำ (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 162) โรงเลื่อยขนาดใหญ่แต่ละโรงที่ตั้งอยู่ติดริมคลองก็จะนำไม้ซุงขึ้นเลื่อย แปรรูปเป็นเสา เป็นแผ่น เป็นไม้แปรรูป ฯลฯ ได้ตามต้องการ แต่โรงเลื่อยที่ตั้งอยู่ไกลจากลำคลองท่าลาดมาก ๆ จะได้ไม้มาแปรรูปขายด้วยการขนส่งทางเกวียน ดังกรณีของโรงเลื่อยตั้งกวาง ซึ่งใช้เลื่อยมือและรับเฉพาะไม้ประคู้เข้ามาเลื่อยแปรรูปเท่านั้น

จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้มีการนำ “รถจี๊ปญี่ปุ่น” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “รถสาเล่” เข้ามาทำการชักลากและขนไม้แทนเกวียนในช่วงหน้าแล้งมากขึ้น รถจี๊ปญี่ปุ่นเหล่านี้ถูกปลดกระวางและวางไว้เฉย ๆ เมื่อทหารญี่ปุ่นเดินทางกลับช่วงหลังสงคราม บริษัททำไม้จึงนำเข้าไปยังพื้นที่สัมปทานของบริษัท เพื่อใช้ชักลากและขนไม้ออกจากป่า มีการตัดต้นไม้ทำทางให้รถวิ่งเข้าไปบรรทุกไม้แถบบริเวณชุมชนบ้านป่าต้นน้ำคลองระบม-สี่ัค ออกไปยัง โรงเลื่อยที่ตลาดเกาะขนุน ทำให้ชาวบ้านป่าเริ่มได้อาศัยรถบรรทุกไม้สำหรับเดินทางออกไปภายนอกชุมชน โดยเฉพาะไปตลาดเกาะขนุน (165) อย่างไรก็ตาม ช่วงหน้าฝนการขนย้ายไม้ซุงก็ยังคงต้องใช้วิธีการล่องซุงแพอยู่ เนื่องจากเส้นทางถนนออกจากพื้นที่ป่าไม่ดีพอ เป็นหลุมเป็นบ่อค่อนข้างลึก รถลื่นไหลวิ่งไม่ได้ รถสาเล่เป็นของแปลกใหม่ในสายตาของชาวบ้านป่า ก่อนหน้านั้นพื้นที่ครอบคลุมไปด้วยป่าดงดิบชาวบ้านคลองระบม-สี่ัคจึงยังไม่เคยเห็นรถมาก่อน

เมื่อความเจริญได้ก่อกองเข้าสู่อำเภอชุมชนบ้านป่า มีการว่าจ้างแรงงานแบบสมัยใหม่ในการตัดไม้ ลากซุง และโรงเลื่อยแปรรูปไม้ ในช่วงนี้การใช้เงินตราสำหรับซื้อสินค้ากลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพมากขึ้น นอกจากชาวบ้านส่วนหนึ่งหารายได้ในรูปของเงินตราด้วยการเก็บของป่าขาย และบางส่วนหันไปประกอบการตัดไม้ขายให้แก่บริษัททำไม้ แต่ยังมีชาวบ้านแห่ง

ชุมชนบ้านป่าจำนวนไม่น้อยที่สร้างรายได้ด้วยการทำน้ำมันยาง ซึ่งก่อให้เกิดผลตอบแทนค่อนข้างสูงเนื่องจากชาวบ้านในขณะนั้นยังจำเป็นต้องใช้น้ำมันยางในการจุดไฟทำอาหารและให้แสงสว่าง ในยามค่ำคืน ชาวบ้านที่ทำน้ำมันยางได้รวมตัวกันเป็นกลุ่ม ๆ พวกกันเข้าไปสร้างเพิงพักอยู่ในป่า กระจายกันไปตามพื้นที่ที่พวกเขาเป็น “เจ้าของหลุมยาง” ถือสิทธิครอบครองอยู่ เพื่อเจาะเผาต้นยาง ที่ตนเองจับจองไว้ทำน้ำมันยาง เขตครอบครองพื้นที่ทำน้ำมันยางถูกเรียกตามชื่อของเจ้าของหลุมยาง เช่น หลุมตามูน หลุมตาภา หลุมตาสังข์ หลุมสังกะสี หลุมตาไค หลุมตาไทร หลุมตาธา หลุมอ่างพู หลุมช่องแคบ เป็นที่ที่ทราบกันดีโดยทั่วไปของชาวบ้านในขณะนั้นว่าหลุมตาเฉื่อยเป็นหลุมน้ำมันยางที่ใหญ่ที่สุด หลุมยางขนาดเล็กจะมีไม้ยางนาประมาณ 300 – 500 ต้น ในขณะที่พื้นที่จับจองที่มีขนาดใหญ่อาจจะมีจำนวนเป็นพันต้นขึ้นไป กระนั้นก็ตาม ชาวบ้านป่าเจ้าของหลุมยางต่างยอมรับสิทธิของกันและกัน ทั้งยังรู้จักในการจัดสรรผลประโยชน์และแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติ ด้วยการแบ่งพื้นที่กันทำน้ำมันยางดังกล่าว เมื่อแบ่งสรรเสร็จแล้วจะไม่ล่วงล้ำพื้นที่กัน ต่างคนต่างทำตามความสามารถของตน ความขัดแย้งระหว่างเจ้าของหลุมยางจึงไม่เกิดขึ้น

เจ้าของหลุมยางโดยทั่วไปได้ว่าจ้างแรงงานในการเจาะหลุมและเผาเยาง รวมทั้งการตัดน้ำมันยางและขนย้ายน้ำมันยาง แรงงานรับจ้างเหล่านี้อพยพมาจากภาคอีสาน เช่น จังหวัดมุกดาหาร นครพนม หนองคาย อุดรธานี สุรินทร์ ฯลฯ (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2548, หน้า 166) บางคนมาปักหลักตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรอยู่ในชุมชนบ้านป่า เนื่องจากการแต่งงานกับหญิงสาวชาวบ้าน บางคนที่มีเมียแล้วได้เดินทางกลับไปรับครอบครัวมาอยู่ด้วย มีการชักชวนญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านจากภาคอีสานให้เดินทางแสวงหาโชคในชุมชนบ้านป่ากับตน ในช่วงนี้คนจากภาคอีสานพากันอพยพเข้ามารับจ้างเจาะน้ำมันยางในพื้นที่บ้านป่าของชุมชนคลองระบม-สิยัคเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ อันทำให้ผืนป่าแห่งนี้กลายเป็นปัจจัยดึงดูดสำคัญให้คนพากันเข้ามาทำมาหากิน ประกอบกับทางภาคอีสานต้องประสบกับปัญหาความแห้งแล้งอยู่บ่อยครั้ง จึงเป็นปัจจัยผลักดันอีกอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้คนต้องอพยพออกจากพื้นที่เพื่อแสวงหาพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์กว่าในชุมชนบ้านป่าในขณะนั้น อันทำให้เกิดการผสมผสานกันทางด้านชาติพันธุ์และประเพณีวัฒนธรรมไปในที่สุด

แม้ว่าการผลิตเพื่อขายกลายเป็นส่วนสำคัญในชีวิตประจำวันมากขึ้น แต่ความสัมพันธ์ภายในชุมชนบ้านป่าในช่วงนี้ยังคงเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก กล่าวคือ ชาวบ้านโดยทั่วไปยังคงรักษาประเพณีลงแขก ไว้วางใจกัน พึ่งพาอาศัยต่อกัน และร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งเป็นงานส่วนตัว งานของเพื่อนบ้าน และงานส่วนรวมภายในชุมชนต่าง ๆ

กระนั้นก็ตาม กิจการเก็บของป่าและล่าสัตว์ การตัดไม้เพื่อขายให้แก่ขายทุน และการทำน้ำมันยางมีการขยายตัวและดำเนินการอย่างเข้มข้นมากขึ้นตามความจำเป็นต้องใช้เงินตราใน

การครองชีพในสังคมสมัยใหม่ ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจการเมืองที่ทรัพยากรจากป่ากลายเป็นสิ่งที่มีมูลค่า ซึ่งกลุ่มต่าง ๆ พยายามเข้าไปปกคลุมแย่งชิง อันนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากในขณะนั้นบริษัททำไม้ของนายทุนต่างดำเนินการโค่นไม้ขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก จนกระทั่งเข้าไปโค่นไม้ในพื้นที่ที่เป็นหลุมยางของชาวบ้าน โดยนายทุนบริษัททำไม้อ้างว่าได้รับการสัมปทานจากรัฐในการตัดไม้ อันก่อให้เกิดสิทธิในการตัดไม้ในพื้นที่ที่ครอบครองของชาวบ้านที่เป็นของหลุมยาง ในที่สุดได้นำไปสู่ปัญหา “สิทธิซ้อนสิทธิ” เนื้อที่ทรัพยากรป่า ในกรณีนี้จะเห็นได้ว่ารัฐเป็นผู้กำหนดความชอบธรรม ด้วยการตัดสินใจให้สิทธิแก่บริษัททำไม้ในการเข้าไปตัดโค่นเนื้อที่สิทธิการทำมาหากินของชาวบ้าน โดยมีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาตีตราเพื่อชี้แจงให้เห็นว่าต้นไม้บางต้นในตำแหน่งไหนบ้างที่ตัดได้ ซึ่งต้นขนาดที่ถูกตีตราออกจากบงชีถึงสิทธิเป็นของนายทุนแล้ว ยังเป็นการกีดกันชาวบ้านให้ออกไปสิทธิที่เคยครอบครองอีกด้วย การตัดไม้ของนายทุนได้ขยายตัวอย่างกว้างขวางและดำเนินไปอย่างเร่งรีบ จนกระทั่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านในชุมชนบ้านป่า ทั้งเจ้าของหลุมยาง เครือญาติที่เข้าไปร่วมทำหลุมยาง และคนงานทั้งหลาย ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยต้องเลิกอาชีพทำน้ำมันยางไปโดยปริยายเนื่องจาก ไม้ยางถูกโค่นจนหมดลงในระยะเวลาอันสั้น

ภายใต้บริบทดังกล่าวนี้ ชาวบ้านจำเป็นต้องยอมรับสภาพที่เกิดขึ้น เนื่องจากอำนาจของนายทุนได้รับการค้ำประกันจากอำนาจรัฐ จึงเป็นอำนาจที่แข็งแกร่งและยากที่จะท้าทาย เจ้าของหลุมยางบางคนหันเหไปเป็นหัวหน้าคนงานให้กับบริษัททำไม้ ในขณะที่คนงานลูกจ้างหลุมยางรวมทั้งชาวบ้านป่าบางกลุ่มต่างพากันไปสมัครเป็นพนักงานตัดไม้ของบริษัทขนาดใหญ่ กระนั้นก็ตาม เจ้าของหลุมยางบางคนไม่ยอมให้ตัดไม้ยางในพื้นที่ที่ครอบครองของตน จึงเกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง จนกระทั่งบางคนต้องผันชีวิตตัวเองไปเป็น “โจร” ที่ดำรงชีพด้วยการลักขโมย หรือแม้กระทั่งบางคนกลายเป็น “เสือ” ที่มีลูกน้องหลายสิบคน ดำเนินการปล้นสะดมทรัพย์สินของผู้อื่นที่มีอันจะกินทั้งหลาย ดังเช่นกรณีของ นายเสือ คำมณี แห่งบ้านทุ่งยายชี แห่งคลองสิียด

นายเสือ คำมณี ครอบครองป่าน้ำมันยางจำนวน 3 แห่ง ต่อมาบริษัทเอื้อวิทย์ฯ ได้รับสัมปทานตัดไม้ทับหลุมยางของนายเสือ โดยบริษัทเอื้อวิทย์ฯ ได้นำแทรกเตอร์ไปตัดทางที่บ้านของนายเสือ และมีเจ้าหน้าที่ไปตีตราไม้ ในขณะที่นายเสือเกิดความรู้สึกที่ตนเองไม่ได้รับความเป็นธรรม จึงขอต่อรองว่า “ถ้าไม่ให้ต้นละ 20 บาท ก็จะไม่ให้โค่น” แต่บริษัทเอื้อวิทย์ฯ ไม่ยอม เนื่องจากได้จ่ายค่าสัมปทานแก่รัฐไปแล้ว “ทำไมต้องให้ตาเสืออีก ตาเสือไม่ใช่รัฐ” (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 172) นายเสือจึงตัดสินใจต่อสู้โดยการหาปืนลูกซองและปืน สส. (เล็กสั้น) มาเก็บไว้กับตัว เมื่อเสี้ยมกล (เจ้าของบริษัทเอื้อวิทย์ฯ) ยังคงคือสิ่งที่เขาจะสูบเอาป่าน้ำมันยางของนายเสือไปทั้งหมดถึง 3 ป่า นายเสือจึงหมัดหนทางทำมาหากินและเกิดความแค้นใจ ในที่สุดนายเสือจึง

ได้ยิงคนขับรถแทรกเตอร์ของบริษัท และหลังจากเหตุการณ์ในครั้งนั้นจึงตัดสินใจผันตัวเองไปเป็นเสื่อ โดยไปรวมตัวกับเสื่ออื่น ๆ ในขณะนั้น ได้แก่ พวกของเสื่อทิ เสื่อเพ็ง และเสื่อรุ่นเดียวกันอีกหลายคน จนกระทั่งสร้างความหวาดกลัวแก่ทางบริษัทเอื้อวิทยาฯ

ในที่สุด ทางบริษัทฯ จึงนำเอาหลวงนรินทร์ที่เป็นตำรวจมาปราบนายเสื่อ จนกระทั่งเกิดการยิงปะทะกันหลายครั้ง แต่ไม่มีใครได้รับบาดเจ็บจนเป็นที่ล้าถือนถึงกรณีของดีช่วยให้การคุ้มครอง การต่อสู้ดำเนินไปได้ระยะหนึ่ง จึงนำไปสู่การเจรจาต่อรองระหว่างกัน โดยนายเสื่อยังยืนยันที่จะเอาค่าต้นยาง ต้นละ 20 บาท แต่มีเงื่อนไขว่าทางบริษัทจะต้องนำเครื่องจักรมาปรับที่ดินให้เป็นที่น่าให้แก่ นายเสื่อด้วย ในที่สุดทางบริษัทจึงยอมตกลง โดยนายเสื่อรับที่ดินที่ทุ่งยายชีไปจำนวน 50 ไร่ พร้อมกับนำแทรกเตอร์มาคันทำที่นำไป รวมทั้งไถนาให้อีกด้วย ข้อแลกเปลี่ยนก็คือ นายเสื่อยอมมอบตัวกับหลวงนรินทร์ และต่อมาภายหลังนายเสื่อติดคุกอยู่เป็นเวลาหลายปี เมื่อออกมาจากคุกแล้วทางบริษัทเอื้อวิทยาฯ จึงว่าจ้างนายเสื่อเป็นหัวหน้าคุมคนงาน จนกระทั่งเสียชีวิตเมื่ออายุประมาณ 90 กว่าปี (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2548, หน้า 172 – 173) ชื่อเสียงของนายเสื่อ คำมณีเป็นที่รู้จักกันดีของชาวบ้านป่าในขณะนั้น จนกระทั่งยังคงอยู่ในความทรงจำของชาวบ้านมาจนถึงปัจจุบัน

หลังจากบริษัทเอื้อวิทยาฯ หมดยุคสัมปทานครั้งที่ 1 ลงในปี พ.ศ. 2500 ในช่วงระยะเวลาของสัมปทานครั้งแรก บริษัทเอื้อวิทยาฯ ได้ทำการตัดโค่นเฉพาะต้นไม้ขนาดใหญ่เท่านั้น ส่วนไม้ขนาดเล็กที่ได้ขนาดถูกตัดลงไม่มากนัก จึงแทบจะไม่เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตโดยรวมของชาวบ้าน อีกทั้งการตัดไม้ยังอยู่ห่างไกลจากชุมชนและพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน จนกระทั่งในช่วงปี พ.ศ. 2501-2512 มีกลุ่มบริษัททำไม้หลายบริษัทเข้ามาตัดไม้ในรูปของการขอไม้ใช้สอย ซึ่งทำให้ต้นยางนาหมดไปจากป่าแถบนี้ พร้อมกับการหายไปของอาชีพทำน้ำมันยางในที่สุด แต่ชาวบ้านป่าเองก็พยายามปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนในการทำมาหากิน เมื่อป่ายางนาหมด ไม่สามารถผลิตน้ำมันยางได้ ชาวบ้านก็เลยหันมาซื้อน้ำมันก๊าดสำหรับใช้ในการจุดตะเกียงให้แสงสว่างในยามค่ำคืนแทนได้

ส่วนผู้ที่มีอาชีพทำหลุมยางมาก่อนก็ผันตัวเองมาประกอบอาชีพเก็บ “เร่ว” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อ ไม้ใหญ่ถูกโค่นหมด ก็จะทำให้แสงแดดส่องลงมาถึงพื้นได้มากขึ้น เร่วจึงเติบโตและแพร่กระจายพันธุ์ได้อย่างรวดเร็ว โดยเร่วเป็นไม้ที่ขึ้นรวมกันเป็นดง ชาวบ้านที่ต้องการหาเร่วก็จะต้องไปกันเป็นกลุ่ม ๆ ละหลาย ๆ คน เดินทางเข้าไปในป่า ซึ่งจะต้องมีการค้างคืนในป่าด้วย หากมีอันตรายจากสัตว์ป่าหรือ ไข้ป่าก็จะได้ช่วยกัน ถ้าพบต้นเร่วที่มีผลดกมาก ๆ และผลสุกร่วงหล่นลงบนพื้นจำนวนมาก ชาวบ้านจะได้ช่วยกันเก็บ วันหนึ่งเก็บได้เป็นปี๊บ เป็นหาบ แล้วนำผลเร่วสุกมากองรวมไว้บริเวณใกล้ที่พักริมหนองน้ำ หลังจากนั้นจึงพากันไปตัดไม้ เพื่อนำมาทำเป็นขาห้อยแล้ว ก่อกองไฟด้านล่าง อย่างเร็วให้แห้ง แทะเอาแต่เม็ดในมาขาย

กิจการทำไม้ที่มีมูลค่าสูงในช่วงนั้น ได้ดึงดูดให้เหล่าบรรดานายทุนจำนวนมากหลั่งไหลเข้าสู่ป่าคลองระบม-สีซัด เพื่อประกอบกิจการทำไม้ ในเขตพื้นที่คลองระบม ก็จะมีเลื่อยครุซึ่งมาจากกรุงเทพมหานครที่เข้าไปลงทุนทำไม้ ต่อมาก็มีครูเรือ ครูขาว และครูกลึง เป็นนายทุนท้องถิ่นที่ผันตัวเองมาจากข้าราชการจากตลาดเกาะขนุน ส่วนในพื้นที่คลองสีซัดก็มีบริษัทเอื้อวิทยาฯ ที่ยังคงดำเนินกิจการตัดไม้อย่างต่อเนื่อง และต่อมามีบริษัทศิริพนมมาศที่เริ่มเข้าไปตัดไม้ในช่วงปี พ.ศ. 2503 – 2504

อาจกล่าวได้ว่า ภายหลังจากการทำสัมปทานตัดไม้ครั้งที่หนึ่งของบริษัทเอื้อวิทยาฯ หมดสัญญาลงในปี พ.ศ. 2500 กระบวนการตัดไม้เถื่อนจึงเกิดขึ้นโดยเหล่านายทุนหลาย ๆ กลุ่ม ซึ่งดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องจนถึงปี พ.ศ. 2512 กลุ่มนายทุนเหล่านี้กระจายเข้าไปทำการตัดไม้ที่หลงเหลือจากการสัมปทานครั้งที่หนึ่งของบริษัทเอื้อวิทยาฯ ส่งผลให้มีการตัดโค่นไม้ลงเป็นจำนวนมากในรูปของไม้เถื่อน และการตัดไม้สวมตอ ในช่วงทศวรรษ 2500s บริษัททำไม้ได้สร้างเส้นทางเพื่อชักลากไม้ซุงออกจากป่าและขนส่งไม้ไปยังโรงเลื่อย ทั้งทางรถยนต์และทางรถไฟ อันทำให้การเข้าถึงพื้นที่ป่าส่วนในมีความสะดวกและง่ายมากขึ้น ประกอบกับการนำเทคโนโลยีเครื่องจักรกลต่าง ๆ เข้ามาใช้กันอย่างกว้างขวาง อาทิ รถบรรทุก รถแทรกเตอร์ รถจี๊ปญี่ปุ่น และเลื่อยยนต์

อุปกรณ์สำคัญในการโค่นไม้และส่งผลสะท้อนต่อการขยายตัวของกิจการทำไม้อย่างกว้างขวาง คือ เลื่อยยนต์ เนื่องจากเป็นอุปกรณ์ที่สามารถตัดไม้ขนาดใหญ่แต่ละต้นได้อย่างรวดเร็วจากเดิมที่ใช้ขวานโยนตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ ซึ่งจะต้องใช้แรงงานถึง 3 คน เป็นเวลา 1 วัน จึงจะสามารถโค่นไม้ให้ล้มลงได้ แต่พอใช้เลื่อยยนต์ตัดต้นไม้ขนาดเดียวกัน สามารถตัดได้โดยใช้คนเพียงคนเดียว และใช้เวลาไม่ถึง 1 ชั่วโมง ลักษณะพิเศษของเลื่อยยนต์ก็คือ มีราคาไม่สูงมากนัก อันทำให้ชาวบ้านสามารถครอบครองเป็นเจ้าของได้ ภายใต้อิทธิพลดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านเองที่มีเลื่อยยนต์อยู่ในความครอบครองของตน ดำเนินการตัดไม้เพื่อขายให้แก่พ่อค้า/นายทุนทำไม้ การทำไม้เถื่อนและไม้สวมตอจึงดำเนินไปภายใต้อิทธิพลของการแข่งขันกับไม้ดีตราที่ถูกต้องตามกฎหมาย ในช่วงนี้จึงส่งผลให้ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ต้องเสื่อมสภาพลงอย่างมาก อีกทั้งยังเป็นส่วนสำคัญที่กระตุ้นให้คนภายนอกเข้าไปบุกเบิกและตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในชุมชนเพิ่มขึ้น เนื่องจากผู้คนจากทั่วสารทิศต่างพากันหลั่งไหลเข้าสู่ชุมชนบ้านป่าเพื่อรับจ้างตัดไม้ จึงเท่ากับเป็นการ “เปิดป่า” ไปโดยปริยายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และส่งผลให้ชุมชนบ้านป่ามีขนาดใหญ่ขึ้นอย่างมาก และมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์และวัฒนธรรมอย่างเด่นชัด

จนถึงปี พ.ศ.2513 รัฐจึงได้เปิดให้บริษัทเอกชนเข้ามาสัมปทานทำไม้ในพื้นที่ป่าคลองระบม-สีซัด อีกครั้ง โดยมีบริษัทเอื้อวิทยาพาณิชย์ และบริษัทอื่น ๆ เข้าร่วมทำไม้รวมทั้งสิ้นจำนวน

5 บริษัท แบ่งพื้นที่ทำไม้ออกเป็น 8 โครงการ กล่าวคือ 1. บริษัทเออีวิทยาฯ ทำไม้ในพื้นที่คลองตะเกรา มีการใช้แทรกเตอร์ทำทางเข้าไปจนถึงนายาว 2. โรงทำไม้ของยายจู ซึ่งทำไม้ในพื้นที่บริเวณเขาหินซ้อน ลำพระชัยไปจนถึงปรือหวาย เขาทับมอญ 3. โรงทำไม้ของปู่กลึง ทำไม้ในพื้นที่แหลมเขา ท่ากระดาน บ้านนา ชำป่างาม หินแร่ 4. โรงทำไม้ของนายจำลอง ทำไม้ในบริเวณยางแดง ดอนท่านา สุ่งเจริญ ไปจนถึงปลายทางที่เขาตะกรับ ที่นายาว และ 5. โรงทำไม้ของนายวิเชียร ทำไม้ในพื้นที่หนองยาง อ่างตาดั้ง หนองกระทิงขึ้นไปจนถึงเกาะกลาง

นอกจากกลุ่มนายทุนแล้ว ชาวบ้านจำนวนมากยังเข้ามาตัดไม้เพื่อขายให้แก่นายทุนอีกด้วย ทั้งชาวบ้านที่อพยพเข้ามาจากภายนอกและชาวบ้านที่เป็นคนในท้องถิ่น วิถีชีวิตของชาวบ้านป่าจึงเปลี่ยนเป็นคนตัดไม้ขายกันเป็นส่วนใหญ่ มีทั้งการตัดไม้ล่องแพไปขายให้กับโรงเลื่อยที่ตลาดเกาะขนุนโดยตรง และรับจ้างกลุ่มนายทุนตัดไม้ โดยมี “รถสาลี”⁸ ขนออกมาส่งให้กับโรงเลื่อยที่เกาะขนุน มีการนำรถแทรกเตอร์เข้ามาเกรดทำทางให้รถขนซุงวิ่งหลายเส้นทาง และตัดทางซอยกระจายอยู่เต็มผืนป่าเป็นตาข่ายแมงมุม แต่รถสามารถวิ่งได้เฉพาะหน้าแล้งเท่านั้น ส่วนหน้าฝนก็ยังคงใช้วิธีการลำเลียงซุงด้วยการล่องแพ การล่องแพซุงในช่วงปี 2513-2515 มีความคึกคักมาก ทั้งคลองระบมและคลองสีซัด ฤดูน้ำหลากนั้นจะมีแพล่องมาตามลำคลองตลอดเวลา ล่องซุงมาขายกันที่เกาะขนุน ช่วงนั้นแพซุงจอดรอการซื้อขายกันยาวประมาณ 1-2 กิโลเมตร (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 178-179) การล่องแพซุงซบเซาลงในช่วงปี 2518 เนื่องจากมีการสร้างถนนที่สะดวกจนรถสามารถวิ่งได้ทั้งปี ชาวบ้านจึงหันไปใช้เส้นทางซักลากไม้และอาศัยรถยนต์ จนกระทั่งภายหลังจากปี 2520 เป็นต้นมา การล่องแพซุงในคลองระบม-สีซัดจึงไม่มีให้เห็นอีกต่อไป

กิจการทำไม้ในช่วงต้นของทศวรรษ 2510s มีความคึกคักมาก จนทำให้กลุ่มนายทุนบริษัทและโรงเลื่อยรวมทั้งพ่อค้าที่ตลาดเกาะขนุน หันมาซื้อรถสำหรับใช้ในการขนซุงกันเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก บ้างก็รับจ้างขนซุง และบ้างก็ไปซื้อไม้ซุงมาขายให้กับโรงเลื่อย (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 177) จนสามารถกล่าวอย่างไม่เกินเลยได้ว่า การทำไม้ในทศวรรษ 2510s เป็นการตัดไม้แบบล้างป่า เพราะที่ไม่มีค่าถูกตัดไปจนเกือบหมดแล้วจากการสัมปทานไม้ครั้งแรก และการทำไม้เถื่อนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม้ที่หลงเหลืออยู่ส่วนใหญ่จึงเป็นไม้ที่มีขนาดกลางและเล็ก ขบวนการทำไม้แบบล้างป่าดำเนินไปอย่างรวดเร็วและขยายตัวอย่างกว้างขวาง ซึ่งใช้ระยะเวลาเพียง 4-5 ปี เท่านั้น สามารถส่งผลสะท้อนให้ไม้ในป่ารอบนอกลดจำนวนลงอย่างมาก การตัดไม้จึงต้องเข้าไปในป่าลึกมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ

⁸ รถสาลี เป็นลักษณะการนำรถจี๊ปผู้ป้อนมาดัดแปลงเป็นรถขนไม้ แต่ยังมีปริมาณไม่มากนัก จนเมื่อมีการสัมปทานทำไม้รอบที่ 2 หลังจากปี พ.ศ.2513 การตัดไม้ได้ขยายตัวอย่างมาก จนมีการใช้รถขนซุงกันอย่างกว้างขวาง แต่การใช้รถสาลีก็ยังคงเห็นอยู่โดยทั่วไปในขณะนั้น (วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ, 2548, หน้า 177)

กล่าวโดยทั่วไปแล้ว ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็วในช่วงนี้ คือ การก่อสร้างถนนทางหลวงแผ่นดินจำนวน 5 เส้นทางคือ

เส้นทางแรก ถนน 304 ที่สร้างขึ้นในปี 2510 เป็นเส้นทางที่เชื่อมต่อระหว่าง กรุงเทพฯ – ฉะเชิงเทรา – กบินทร์บุรี – ปักธงชัย – นครราชสีมา (และต่อมามีการพัฒนาเส้นทางเชื่อม เข้ามาถึงตลาดเกาะขนุน) ถนนเส้นนี้ชักนำคนจากภาคตะวันตก ภาคกลาง และภาคใต้ให้เดินทางเข้ามาโดยผ่านทางฉะเชิงเทรา และคนภาคอีสานผ่านทางนครราชสีมา

เส้นทางที่สอง ถนนสายยุทธศาสตร์ 311 ที่สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ. 2510 เมื่อสงครามเวียดนามกำลังทวีความตึงเครียดและรุนแรง ถนนเส้นนี้ใช้ในการขนส่งลำเลียงอาวุธยุทโธปกรณ์ และกำลังพลทหารจากสนามบินอู่ตะเภา ไปยังเขาหินซ้อน บรรจบกับเส้นทาง 304 ที่สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว มุ่งสู่กบินทร์บุรี โคราช อุบลราชธานี

เส้นทางที่สาม ถนน 317 เป็นเส้นทางที่เชื่อมโยงระหว่าง สระแก้ว – จันทบุรี สร้างประมาณปี พ.ศ. 2511 – 2512 ถนนเส้นนี้แบ่งพื้นที่ป่าของประเทศไทยกับกัมพูชาออกจากกันอย่างชัดเจน และชักนำคนจากอีสานใต้ลงมาทางบุรีรัมย์ – สระแก้ว – เขาลงกระโจ – วังน้ำเย็น – ปะตอง – จันทบุรี

เส้นทางที่สี่ ถนน 3245 สร้างขึ้นในปี 2512 เชื่อมต่อระหว่างอำเภอพนมสารคาม – สนามชัยเขต – บ่อทอง – เกาะจันทร์ – หนองใหญ่ – ปลวกแดง

เส้นทางสุดท้าย ถนน 3259 ช่วงที่ 1 เชื่อมโยงระหว่าง สนามชัยเขต – บ้านหนองคอก (210) และช่วงที่ 2 เชื่อมโยงระหว่าง หนองคอก – วังน้ำเย็น ก่อนสร้างขึ้น ในปี 2527 ผ่านทิศเหนือของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน (229)

ถนนทั้ง 5 สายที่กล่าวมาเหล่านี้ นอกจากใช้ประโยชน์ทางด้านความมั่นคง/ทางการทหารในยุคแห่งสงครามเย็นแล้ว ยังเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้ในการสัญจรด้วยรถยนต์ประจำทางและรถมอเตอร์ไซด์แล้ว รวมทั้งยังเป็นเส้นทางของรถบรรทุกคันซุงอีกด้วย

ต่อมาในช่วงปี 2518 – 2524 มีการสร้างถนนเข้าไปในพื้นที่ของชุมชนบ้านป่าเพิ่มขึ้นอีกหลายเส้นทาง ส่วนมากเป็นถนนที่เกิดจากการชักลากซุง เช่น

- ถนนจากสนามชัย – ท่าซุง – ฟุ้งยายชี – ชมพู่ – วังวุ้ง – ท่ากลอย – ท่าคาน – กรอกสะแก – คลองตะเกรา – หนองคอก ที่ชักนำคนจากภาคอีสานเข้าสู่พื้นที่บริเวณฝั่งคลองสี่ัคัดด้านใน ซึ่งผ่านหมู่บ้านดั้งเดิม - ถนนสายสนามชัยเขต – ซำป่างาม – บ้านนา – หินแร่ ชักนำคนจากภาคอีสานที่มาจากเส้นทางถนน 311 และ 304 เข้าสู่พื้นที่ฝั่งคลองระบม ซึ่งคนทางฝั่งนี้จะหยุดการรุกป่าที่บ้านหินแร่ เพราะเลยจากนี้ไปเป็นป่าดงดิบ

- ถนนคลองรัง - ซำปางาม ที่เกิดจากเมื่อครั้งทหารอเมริกันสร้างทาง 304 เพื่อหาแหล่ง
 ลูกรังสร้างถนนก็เป็นเส้นทางสัญจรที่สำคัญ

ถนนทุกเส้นทางที่กล่าวมาข้างต้นเปิดโอกาสให้มีการบุกเบิกป่า งามป่าเพื่อปลูกพืชไร่ใน
 เวลาต่อมากันอย่างเต็มที่ เกิดการอพยพหลังไหลของผู้คนเข้ามายังป่าตะวันออก ดังจะเห็นได้จาก
 หลักฐานที่มีการระบุว่า ในช่วงปี 2518 บางวันมีรถคนเข้ามาเป็นคันรถสิบล้อ เป็นการอพยพมา
 กันเป็นครอบครัว เป็นกลุ่ม เพื่อมาทำงานรับจ้างตัดไม้ และในเวลาต่อมาเมื่อมีช่องทางก็เริ่มมี
 การจับจองป่า ชื่อป่า งามป่า เผาป่าทิ้งเพื่อต้องการเพียงที่ดินเพื่อปลูกพืชไร่

กล่าวในภาพรวมแล้ว นอกจากรัฐจะให้ความสนใจป่าตะวันออกในแง่ของการให้
 สัมปทานตัดไม้แล้ว รัฐยังให้ความสนใจป่าโดยยึดโยงเข้ากับนโยบายความมั่นคงด้วยอีกด้วย
 กล่าวคือ รัฐมองป่าในความหมายของพลังที่จะนำมาสู่การต่อต้านอำนาจรัฐ เนื่องจากป่าถูกทอดทิ้ง
 และห่างเหินจากอำนาจรัฐส่วนกลาง ดังนั้นพลังต่อต้านอำนาจรัฐก็จะอาศัยป่าเป็นแหล่งซ่อน
 ผู้คนและเป็นฐานที่มั่นในการเคลื่อนไหวทางการเมืองและกำลังอาวุธ ซึ่งในทศวรรษ 2500s ถึง
 กลางทศวรรษ 2520s พลังต่อต้านอำนาจรัฐที่สำคัญ ก็คือ พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ใช้
 ยุทธศาสตร์ป่าล้อมเมือง ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กองทัพภาคที่ 1 เข้าไปมีบทบาทต่อป่าไม้ในรูปของ
 โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2540, หน้า 39) ตามปกติแล้วอำนาจใน
 การตัดสินใจเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่าสงวนเป็นของกรมป่าไม้ แต่ในสถานการณ์ของการต่อสู้กับ
 พรรคคอมมิวนิสต์ รัฐได้กำหนดโครงสร้างและกระบวนการตัดสินใจขึ้นมาใหม่โดยมอบหมายให้
 การตัดสินใจอยู่ในความรับผิดชอบของผู้บังคับบัญชาระดับสูงที่มาจากตัวแทนจากหน่วยงาน
 หลายๆ ฝ่ายเข้าร่วมเพื่อประสานความต้องการของรัฐด้านความมั่นคงกับนโยบายการพัฒนา ซึ่ง
 จัดวางเป็นกรอบในการทำงานของหน่วยงานราชการต่าง ๆ จนก่อรูปเป็น โครงการพัฒนาเพื่อความ
 มั่นคงในพื้นที่ขึ้น

ในกรณีของป่าแควระบบ-สี่ัค โครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงปรากฏให้เห็นอย่าง
 ชัดเจนในการสร้างทางยุทธศาสตร์จากพนมสารคามไปยังนครราชสีมาในปี 2511 ซึ่งเป็นปัจจัย
 สำคัญในการดึงดูดผู้คนจากภาคอีสานให้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในเขตป่าแควระบบ-สี่ัค นอกจากนี้
 ในปี 2516 มีการอพยพเข้าสู่ชุมชนบ้านป่าเพิ่มขึ้นค่อนข้างมาก เนื่องจากกองทัพภาค 1 ได้สนับสนุน
 ให้ชาติภูไท เข้าไปตั้งบ้านภูไทกลางป่าแควระบบ-สี่ัค โดยฝ่ายทหารถือว่าเป็นการสนับสนุนผู้นำ
 ชาวบ้านที่ช่วยในการขยายงานมวลชน นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ฝ่าย
 ปกครองในการเข้าไปพัฒนาเกี่ยวกับโครงการสร้างโรงเรียนและถนน และมีการออกทะเบียนบ้าน
 ให้อีกด้วย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2540, หน้า 40)

อย่างไรก็ตาม จนถึงปี พ.ศ.2518 แม้ว่าจะมีการพัฒนาเส้นทางถนนสำหรับใช้รถยนต์ในการบรรทุกต้นซุง แต่กระนั้นก็ตาม กิจการทำไม้ต้องประสบปัญหาและซบเซาลงอย่างรวดเร็ว เนื่องจากขบวนการทำไม้มีหลายกลุ่ม เริ่มมีความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ระหว่างกันมากขึ้น จนในที่สุดผู้จัดการรัฐจึงได้เข้ามาแทรกแซง โดยเข้ามาดำเนินการปราบปรามผู้ประกอบการไม้เถื่อน จนกระทั่งโรงไม้เถื่อนหลายโรงต้องถูกปิดตัวลง เจ้าของรถบรรทุกซุงเริ่มทยอยหยุดกิจการ เพื่อผันตัวเองไปประกอบอาชีพรับจ้างขนผลผลิตทางการเกษตรประเภทพืชไร่แทน ในขณะที่ค่าใช้จ่ายในการขนส่งเพิ่มขึ้น และนายทุนทำไม้ได้กำไรน้อยลง จนถึงปี พ.ศ. 2521 – 2522 ป่าเปลี่ยนสภาพจากป่าที่อุดมสมบูรณ์ไปเป็นป่าหัวโล้นเป็นบริเวณกว้างใหญ่ไพศาล ผู้ประกอบการทำไม้จึงจำต้องหยุดกิจการของตนอย่างไม่มีทางเลือก ชาวบ้านที่แต่เดิมประกอบอาชีพตัดไม้ขายและรับจ้างตัดไม้ จำต้องหันไปประกอบอาชีพใหม่ คือ การปลูกพืชไร่

ส่วนกลุ่มนายทุนตัดไม้บางส่วนก็หันมาเปลี่ยนอาชีพโดยการเข้ามาจับจองพื้นที่ป่าตามป่าทิ้งเพื่อนำที่ดินมาปลูกมันสำปะหลังแทนการทำไม้ กระนั้นก็ตาม กิจกรรการทำไม้ในป่าก็ยังคงดำรงอยู่ ทั้งทำไม้สัมปทานที่ถูกต้องตามกฎหมายและทำไม้เถื่อน จนกระทั่งมีการประกาศปิดป่าในปี พ.ศ. 2532 ขบวนการทำไม้สัมปทานจึงสิ้นสุดลง คงเหลือแต่การทำไม้เถื่อนเท่านั้น นอกจากนี้รูปแบบการทำไม้ก็เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ การทำไม้เถื่อนจะต้องมีเส้นสายที่เชื่อมโยงกับเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างแน่นหนา ขณะเดียวกัน กลุ่มทำไม้ก็ยังคงเปลี่ยนรูปแบบจากการขายไม้ซุงมาเป็นการตัดต้นไม้แล้วแปรรูปเป็นไม้แผ่นและไม้กระดานในเขตป่า เพื่อความสะดวกในการขนย้าย (ในขณะที่การใช้รถบรรทุกขนไม้ซุงเช่นในอดีตนั้นเป็นการกระทำที่ประเจิดประเจ้อซึ่งอาจทำให้ถูกจับกุมได้โดยง่าย) ยิ่งไปกว่านั้น ไม้บางส่วนก็ถูกเลื่อยเพื่อสร้างบ้านทิ้งไว้ในป่าเป็นเวลานานถึง 2-3 ปี เพื่อให้ดูเป็นไม้เก่า แล้วจึงขายเป็นบ้านทิ้งหลังแทน เพื่อหลบเลี่ยงกฎหมายให้สามารถขนย้ายออกจากพื้นที่ได้

ยุคส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2515 – 2531)

เมื่อทรัพยากรมีค่าในเขตป่า (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ไม้มีค่า) ถูกตัดโค่นจนมีสภาพเป็นเขาหัวโล้นเป็นหย่อม ๆ เป็นพื้นที่ในบริเวณกว้าง ทั้งนายทุนและชาวบ้านจึงต้องปรับตัวเพื่อแสวงหาทางเลือกใหม่ในการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด ถั่วเหลือง ฝ้าย ฯลฯ ในช่วงหลังของทศวรรษ 2010s จึงมีการจับจองซื้อขายผืนป่าที่มีเนื้อที่รวมกันกว่า 1.64 ล้านไร่ ผืนป่าจึงถูกแบ่งเป็นแปลงเล็กแปลงน้อยตามเส้นทางที่ตัดซอยกระจายอยู่เต็มพื้นที่ จากข้อเท็จจริงที่มีอาจปฏิเสธได้ก็คือ การทำอาชีพตัดไม้แตกต่างไปจากการปลูกพืชไร่อย่างเด่นชัดประการหนึ่ง กล่าวคือ การตัดไม้ ต้องการเฉพาะทรัพยากร (ไม้) ที่อยู่บน

ผืนดิน แต่การปลูกพืชเศรษฐกิจต้องการครอบครองเป็นกรรมสิทธิ์บนที่ดินผืนนั้นด้วย อันทำให้ที่ดินซึ่งไม่เคยมีมูลค่าในการซื้อขายกลับกลายเป็นสินค้าที่มีราคาแพงขึ้นอย่างรวดเร็ว

พืชไร่ที่ชาวบ้านป่าคลองระบม-สียัด นิยมปลูกกันในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึง พ.ศ.2500 คือ ถั่วลิสง แดง โม แพง และฟักทอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งฟักทอง ซึ่งมีการขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปอย่างกว้างขวาง ต่อมาในปี 2500 เป็นต้นมา การปลูกฟักทองเริ่มประสบปัญหาเกี่ยวกับการผลิตและราคา จึงมีการนำมันสำปะหลัง ข้าวโพด และอ้อย เข้ามาปลูกแทน โดยเฉพาะมันสำปะหลังซึ่งได้รับความนิยมมาก ถึงแม้จะใช้เวลาในการปลูกนานกว่าฟักทอง แต่สามารถปลูกซ้ำบนที่ดินแปลงเดิมได้ ไม่ต้องใช้เงินทุนมาก ปลูกง่าย ไม่มีโรคแมลงรบกวน และผลผลิตขายได้ราคาสูง ด้วยเหตุนี้จึงส่งผลให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกมันสำปะหลังออกไปอย่างรวดเร็ว กระจายอยู่เต็มผืนป่าตะวันออก

การปลูกมันสำปะหลังในช่วงปี พ.ศ. 2504 จะปลูกเฉพาะในเขตพื้นที่อำเภอสนามชัยเขต แถบบ้านห้วยหิน บ้านลาดกระทิง ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากชุมชนบ้านป่าต้นน้ำคลองระบม-สียัด เป็นระยะทางกว่า 30 กิโลเมตร ดังนั้นชาวบ้านป่าจึงยังไม่รู้จักมันสำปะหลัง จนกระทั่งประมาณปี 2514 - 2515 ชาวบ้านป่าคลองระบม-สียัดจึงเริ่มมีการปลูกมันสำปะหลังขึ้นเป็นครั้งแรกที่บ้านทุ่งยายชี บ้านชมพู บ้านวังวุ้ง และบ้านทางกลอย แต่การปลูกยังไม่กระจายมากนัก โดยปลูกกันคนละไม่กี่ไร่ ใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ใช้จอบขุดหลุมฝังต้นมันสำปะหลัง เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวผลผลิตก็จะใช้จอบขุดหัวมันฯ ขึ้นมา ใส่เกวียนไปขายที่ตลาดเกาะขนุน ด้วยสภาพของพื้นที่ป่าเปิดใหม่ อีกทั้งยังมีป่าผืนใหญ่ที่อยู่ด้านในอันเต็มไปด้วยความอุดมสมบูรณ์ ส่งผลให้ต้นมันฯ เจริญเติบโตเป็นอย่างดี และหัวมันฯ มีขนาดใหญ่ ผลผลิตที่ได้ไม่ต่ำกว่า 4 – 5 ตันต่อไร่ ขายได้ราคาดี พื้นที่ในการเพาะปลูกจึงเริ่มขยายตัวตามแรงและกำลังของคนในครอบครัว พร้อมกับมีครอบครัวใหม่ที่หันมาปลูกมันสำปะหลังมากขึ้น นอกจากนี้ กระแสการเข้ามาจับป่า ถางป่า เพื่อปลูกมันสำปะหลังจากคนภายนอกได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เนื่องจากในช่วงปี 2515 – 2516 มันสำปะหลังมีราคาแพงขึ้น ต่อมาในปี 2518 ภาครัฐได้มีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชไร่ โดยการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านบุกรุกถางป่าทำการเกษตรได้โดยไม่ผิดกฎหมาย อันส่งผลต่อการขยายพื้นที่ปลูกมันฯ ในชุมชนเดิมเป็นไปอย่างรวดเร็ว บางชุมชนซึ่งมีประชากรอาศัยอยู่เพียงไม่กี่สิบครอบครัวในช่วงสิ้นทศวรรษ 2500s ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นหลายร้อยครอบครัวในปี 2522 เป็นต้นมา พื้นที่ของป่าตะวันออกจึงกลายเป็นป้างัยดึงดูดให้คนจากทุกภาคของประเทศหลั่งไหลเข้ามาเป็นจำนวนมาก จนก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง และปะทุขึ้นเป็นความรุนแรงระหว่างกลุ่มที่เข้ามาจับจองป่าด้วยกัน ดังจะได้ อรรถาธิบายพอสังเขปตามลำดับ

การซื้อขายที่ดินในป่าตะวันออก โดยทั่วไปมักจะซื้อขายกันด้วยปากเปล่า ไม่มีเอกสารสิทธิ์หรือหลักฐานอื่นใดสำหรับยืนยันความเป็นเจ้าของที่ดินทั้งสิ้น จึงเป็นเหตุให้มีการซื้อขายทับซ้อนกัน เพราะพื้นที่บอขายนั้นไม่มีอาณาเขตที่ชัดเจนว่าสิ้นสุดอยู่ที่ใด ส่วนมากแล้วใช้วิธีการ “ชี้ป่าขาย” ซึ่งส่วนมากจะบอกขายที่ดินตามความกว้างของถนนซีกลากไม้ ส่วนความลึกนั้นแล้วแต่กำลังของผู้ซื้อว่าจะสามารถวางไปได้ไกลเพียงใด นอกจากนี้ยังมีการซื้อขายที่ดินโดยใช้ความดังของเสียงปี่เป็นเครื่องวัดอาณาเขต ทำให้เกิดความขัดแย้งกันขึ้นและตัดสินกันด้วยลูกปี่น หรือที่ชาวบ้านเรียกกันติดปากในขณะนั้นว่า “ใช้ปี่โป่ง”

การศึกษาของชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (2540, หน้า 43 – 44) พบว่า การชี้ป่า โดยทั่วไปเป็นการขายที่ดินโล่งเตียนหลังจากที่บริษัทสัมปทานตัดไม้ได้โค่นต้นไม้ลงหมดแล้ว จากนั้นนายทุนสัมปทานก็จะดำเนินการให้ลูกน้องที่ทำงานเป็นลูกจ้างของบริษัทเป็นผู้ชี้ป่า อาทิ ในกรณีของพรานทูนมิ่ง ลูกจ้างของบริษัทพานทองคำไม้ เป็นต้น ส่วนชาวบ้านที่ซื้อที่ดินผ่านระบบการชี้ป่าในเขตแควระบม-สียัด ถึงแม้ว่าจะรู้ดีว่าเป็นเขตป่าสงวน แต่เนื่องจากเห็นว่าเจ้าหน้าที่รัฐไม่เข้มงวดก็เลยทำการซื้อจากบริษัทสัมปทานตัดไม้ โดยคาดหวังว่าจะได้กรรมสิทธิ์ที่ดินในระยะยาว ดังตัวอย่างที่ชาวบ้านเคยเห็นมาแล้วที่ป่าสงวนหลาย ๆ แห่ง ในที่สุดเมื่อมีคนเข้าไปอยู่อาศัยจำนวนมาก ๆ ในระยะเวลาหนึ่งก็จะมีการประกาศยกเลิกพื้นที่เขตป่าสงวนพร้อมกับการให้กรรมสิทธิ์แก่ชาวบ้านที่อยู่อาศัยได้ ดังนั้นชาวบ้านเหล่านี้จึงได้ลงแรงถากถางป่าหลังจากซื้อที่ดินจากบริษัทสัมปทานที่ได้โค่นไม้ไปหมดแล้ว โดยอาศัยขอบและไฟเผาไม้ที่ไม่สำคัญ

การซื้อขายผืนป่าในช่วงปี พ.ศ. 2513 – 2522 นั้นราคาไม่แพง อยู่ระหว่างไร่ละ 20 – 60 บาท แต่ในช่วงที่กระแสดการปลูกพืชเศรษฐกิจขยายตัวอย่างกว้างขวาง ทำให้ผืนป่ามีราคาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ หลังจากปี 2523 ราคาที่ดินขยับสูงขึ้นถึงไร่ละ 200 – 500 บาท พอมาถึงช่วงปี 2526 – 2528 ราคาที่ดินเพิ่มขึ้นอีกจนถึงไร่ละ 2,000 – 3,000 บาท แต่พอหลังจากปี 2532 ยุครัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการประกาศนโยบายการพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ (หรือเรียกว่าประเทศนิคส์) และการจัดทำโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (อีสเทิร์นซีบอร์ด) ประกอบกับอัตราดอกเบี้ยโตทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง จนทำให้ราคาที่ดินขยับสูงขึ้นเป็นไร่ละ 8,000 บาท และ 30,000 บาท ตามลำดับ

ผลของการขยายตัวของอาชีพปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งผลกระทบให้ชุมชนบ้านป่าที่เคยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เปลี่ยนเป็นพื้นที่บ้านป่าเมืองเถื่อนที่มีแต่ความขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มนายทุนกับผู้มีอิทธิพล ที่แย่งชิงความเป็นเจ้าของ/กรรมสิทธิ์เหนือที่ดินบนผืนป่า ปัญหาความขัดแย้งทวีความรุนแรงจนกระทั่งนำไปสู่การตัดสินด้วยอำนาจปืนที่มีการฆ่ากันตายไม่เว้นแต่ละวัน โดยเฉพาะกลุ่มนายทุนและผู้มีอิทธิพลจากเกาะขนุน กลุ่มจากเมืองชลบุรี กลุ่มจาก

สระแก้ว และกลุ่มอื่น ๆ ที่มีเงินและกำลังพลอยู่ในครอบครอง โดยมีคนบางส่วนของชุมชนบ้านป่าเข้าไปมีส่วนร่วมในความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ดังกล่าวนี้ด้วยการรับใช้เป็นคนองหรือมือปืนให้แก่นายทุน

ปัญหาความขัดแย้งของคนกลุ่มต่าง ๆ เริ่มเกิดขึ้นภายหลังจากที่มีกลุ่มคนจากภายนอกเข้ามาปลูกพืชเศรษฐกิจ หลังปี 2515 – 2517 แต่ความรุนแรงในขณะนั้นยังไม่มาก ด้วยพื้นที่บริเวณนี้เป็นผืนป่าที่มีพื้นที่ราบขนาดใหญ่ ยังมีพื้นที่ว่างให้จับจองได้อีกเป็นจำนวนมาก ในขณะที่มีผู้คนอยู่อาศัยยังเบาบางอยู่ รวมทั้งราคาที่ดินยังต่ำอยู่ แต่นับจากปี 2525 เป็นต้นมา ปัญหาความขัดแย้งได้ทวีความรุนแรงมากขึ้น เมื่อพื้นที่ป่าคลองระบม-สียัด มีกลุ่มคนอพยพเข้ามาถางป่าปลูกพืชไร่จำนวนมาก ขณะที่ผืนป่าก็เหลือน้อยลงและราคาที่ดินก็ได้ถีบตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว

พื้นที่คลองระบม มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างกลุ่มทุนจากเกาะขนุนและกลุ่มจากสระแก้วไม่รุนแรงมากนัก ส่วนชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ต้องการเข้ามาหาที่ดินทำกินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างมั่นคงสำปะหลัง และอ้อย เป็นส่วนมาก โดยการซื้อที่ดินจากเจ้าของเดิม ความขัดแย้งมีไม่มากนักและส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งเกี่ยวกับการจับจองพื้นที่ซ้อนทับกัน อันแตกต่างจากพื้นที่คลองสียัด ซึ่งมีความขัดแย้งเกี่ยวกับปัญหาที่ดินทำกินในระดับรุนแรง เนื่องจากเป็นพื้นที่ติดต่อระหว่างจังหวัดฉะเชิงเทรากับชลบุรี โดยเฉพาะจังหวัดชลบุรีซึ่งเป็นเขตที่ทำการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้ามาช้านาน เมื่อภาครัฐมีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชไร่เพื่อการส่งออก ส่งผลให้กลุ่มทุนและผู้มีอิทธิพลจากชลบุรีต้องการขยายพื้นที่เพาะปลูก โดยการบุกรุกป่าและถางป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจเข้าไปในพื้นที่ป่าคลองสียัด การขยายพื้นที่ของกลุ่มชลบุรีเข้ามาบรรจบกับกลุ่มของเจ้าเก่าจากตลาดเกาะขนุนในอำเภอท่าตะเียบ นอกจากนี้ยังมีผู้คนอพยพเข้ามาจากหลากหลายภูมิภาคทั่วประเทศ ทำให้มีกลุ่มอิทธิพลหลายกลุ่มที่แย่งชิงผลประโยชน์เกี่ยวกับที่ดินเพื่อปลูกพืชไร่ระหว่างกัน

กลุ่มนายทุนจากชลบุรีได้นำระบบเงินทุนที่เรียกว่า “ตกเถียว” เข้ามาใช้ โดยการให้ชาวบ้านกู้เงินหรือนำปัจจัยการผลิตมาใช้ล่วงหน้า เช่น ปุ๋ยเคมี ยาเคมี เป็นต้น เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวเกษตรกรจะต้องนำผลผลิตมาขายให้เจ้าเก่า โดยเจ้าเก่าจะคิดต้นทุนพร้อมดอกเบี้ย และคืนเงินส่วนเหลือให้ นอกจากนี้ยังมีการนำเครื่องจักรสมัยใหม่มาใช้ในการทำเกษตรกรรม ทั้งรถไถ รถสิบล้อ รถแทรกเตอร์ รถแบ็คโฮ ฯลฯ ซึ่งเครื่องจักรสมัยใหม่เหล่านี้ มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการขยายพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยมีแรงงานที่อพยพจากภาคอีสานและภาคอื่น ๆ อพยพเข้ามาเพื่อเป็นแรงงานรับจ้างปลูกพืชเศรษฐกิจ และชาวบ้านที่มีเงินก็จะซื้อผืนป่า เพื่อถางถางและปลูกพืชเศรษฐกิจ ปัญหาความขัดแย้งจึงทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นเมื่อมีการซื้อขายที่ดินทับซ้อนกัน

ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับที่ดินยังเกิดจากสาเหตุเรื่อง เอกสารสิทธิในที่ดิน ไม่มีความชัดเจน กล่าวคือ พื้นที่รอบ ๆ ชุมชนบ้านป่าทั้งหมดเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติแควระบบ-สียัด หลายพื้นที่ยังมีสภาพเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก ส่วนพื้นที่ที่เป็นที่โล่งเตียนที่มีชาวบ้านเข้าไปจับจองทำการเกษตรอยู่นั้น ชาวบ้านครอบครองโดยการเสียภาษีบำรุงท้องที่ (ภบท.5) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ภาษีดอกหญ้า” แต่ส่วนใหญ่แล้วไม่มีเอกสารสิทธิใด ๆ ในที่ดินนั้น

ที่ดินที่มีราคาแพง แต่กลับมีสถานะของการครอบครองที่คลุมเครือ อันนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เพื่อแย่งชิงที่ดินดังกล่าว ชาวบ้านที่พื้นป่าคลองระบบ-สียัด ทุกคนต้องสะพายปืน มีทั้งอาวุธสงครามและอาวุธธรรมดา เสียงปืนและการฆ่ากันตายในพื้นที่เริ่มเป็นเรื่องปกติของชุมชนที่อยู่ในป่า จนเป็นที่เข้าใจกันว่าถ้าได้ยินเสียงปืนดังก็ต้องได้เผาศพ มีคนมากมายที่ต้องเอาชีวิตมาทิ้งในเขตป่าคลองระบบ-สียัดจากความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ และการหักหลังกันเองในกลุ่มผู้มีอิทธิพลเพื่อแย่งชิงกันเป็นใหญ่เกิดขึ้นตลอดเวลา เมื่อผู้มีอำนาจคนเก่าตาย ผู้มีอำนาจคนใหม่ก็ขึ้นมาแทน ความขัดแย้งเกี่ยวกับปัญหาที่ดินทำกินดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง จนถึงปี 2537 เป็นต้นมา ความขัดแย้งดังกล่าวจึงค่อย ๆ ลดลงตามลำดับจนเข้าสู่สภาวะปกติในปัจจุบัน เมื่อการจัดสรรที่ดินเริ่มมีความชัดเจนและลงตัวมากขึ้น รวมทั้งเกษตรกรที่ปลูกพืชไร่ประสบกับปัญหาหนี้สิน และนายหน้าที่ทำการซื้อขายที่ดินเพื่อการเก็งกำไรก็ขายที่ไม่ออก เนื่องจากที่ดินราคาแพงมาก จนชาวบ้านไม่สามารถซื้อเพื่อนำมาใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจได้อีกต่อไป

กลุ่มคนที่ปลูกมันสำปะหลังในพื้นที่ป่าต้นน้ำคลองระบบ-สียัด ช่วงก่อนปี 2524 แยกตามกำลังการผลิตออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ๆ คือ กลุ่มแรก เป็นกลุ่มที่มีที่ดินขนาดเล็ก ทำตามกำลังแรงงานภายในครอบครัว อาศัยระบบการเอาแรงกัน ไม่มีการจ้างแรงงาน จึงทำการเพาะปลูกได้ไม่มาก ครอบครัวละ 5 – 10 ไร่ อย่างมากไม่เกิน 20 – 30 ไร่ คนกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มชาวบ้านป่าเดิม และกลุ่มชาวบ้านที่อพยพมาจากภาคอีสานเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีวิถีชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจ 2 ระบบ คือ ระบบการทำอยู่ทำกินและระบบการผลิตเพื่อค้าเพื่อขาย ส่วนกลุ่มที่สอง คือ กลุ่มนายทุนหรือผู้มีความสามารถทางการเงินระดับสูง คนกลุ่มนี้ใช้รูปแบบการจ้างงานในการผลิตทั้งระบบ ตั้งแต่ถางป่า ปลูก ถางหญ้าในร่องมันฯ ขุดและขนมันฯ สู้ตลาด จึงสามารถทำการผลิตได้ในพื้นที่แปลงขนาดใหญ่นับร้อย ๆ ไร่ แรงงานรับจ้างส่วนใหญ่มาจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มาจากภาคอีสาน เนื่องจากคนในท้องถิ่นไม่นิยมทำงานรับจ้าง

ช่วงปี พ.ศ. 2522 – 2524 สถานการณ์เริ่มพลิกผัน เมื่อราคามันสำปะหลังตกต่ำลงตามภาวะเศรษฐกิจโลก จากเดิมราคา กิโลกรัมละ 80 สตางค์ ถึง 1 บาท ลดลงเหลือกิโลกรัมละ 25 สตางค์ ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านและกลุ่มนายทุนที่ปลูกมันสำปะหลังโดยตรง เนื่องจากการปลูกมันสำปะหลังต้องใช้เวลาในการลงทุนและการจ้างงานที่สูงขึ้น เมื่อราคาผลผลิตต่ำกว่าต้นทุนการ

ผลิต เกษตรกรจึงขาดทุนและอยู่ในสภาพเป็นหนี้เป็นสินกันมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านบางส่วนต้องสูญเสียที่ดินทำกินให้กับเจ้าหนี้ ต้องขายที่ดินใช้หนี้แล้วแก่ ชาวบ้านป่าหลายคนจึงเข้าสู่วงจรหนี้สิน เป็นผลให้การปลูกมันสำปะหลังซบเซาลงในห้วง 3 ปีติดต่อกัน อย่างไรก็ตาม นับจากปี 2525 เป็นต้นมา กระแสการปลูกมัน ได้กลับมาบูมอีกครั้ง เนื่องจากมันสำปะหลังมีราคาสูงขึ้นถึงกิโลกรัมละ 1 บาท ประกอบกับมีระบบเงินทุนใหม่เข้ามาในชุมชนบ้านป่า ที่ชาวบ้านเรียกว่า “เกี้ยว” ซึ่งก็คือ การซื้อผลผลิตในรูปของการตกเขี้ยวนั่นเอง

นอกจาก “เกี้ยว” แล้ว ในช่วงนี้นายทุนชลบุรียังนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ในชุมชนบ้านป่าอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รถไถ รถแทรกเตอร์ รถบรรทุก เป็นต้น ทำให้การผลิตมันสำปะหลังมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ จากเดิมที่ใช้เครื่องมือประเภทจอบ เสียม และแรงงานคน ได้เปลี่ยนมาใช้รถแทรกเตอร์ไถคะทั่งแปลง แล้วกร่องปลูกต้นมันฯ ทำให้สามารถปลูกมันฯ ได้รวดเร็วขึ้น และใช้แรงงานคนน้อยลง นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ของมันสำปะหลังที่ใช้ปลูกอีกด้วย จากการใช้พันธุ์พื้นเมืองที่ให้ผลผลิตน้อยและมีคุณภาพต่ำ ต่อมาได้มีการนำพันธุ์ชนิดใหม่ ๆ เข้ามาทดแทนหลายพันธุ์ เช่น พันธุ์ระยอง พันธุ์เคยู ฯลฯ มันสำปะหลังพันธุ์ดีเหล่านี้เข้ามาพร้อมกับปุ๋ยและสารเคมีในการฆ่าหญ้า

ในช่วงที่มันสำปะหลังราคาแพงในปี 2525 นี้เอง ได้กระตุ้นให้เกิดการอพยพแรงงานเข้ามาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสามารถแบ่งพื้นที่การอพยพได้เป็น 4 เขต คือ

เขตที่หนึ่ง เข้ามาทางชลบุรี โดยอาศัยถนน 311 ลงมาจากภาคอีสานตอนบนโดยนั่งรถผ่านทางโคราช – ระยอง มาลงที่เกาะจันทร์และเกาะโพธิ์ ก่อนย้อนมาที่แปลงยาว หนองไม้แก่น และหนองคอก ซึ่งเส้นทางนี้คนจากเมืองชลบุรีและระยองนิยมใช้ด้วยเช่นกัน

เขตที่สอง เข้ามาตามถนน 304 และ 311 ต่อเชื่อมมายังสนามชัยเขต ก่อนจะแยกเข้าสองเส้นทาง เส้นทางหนึ่งเข้าไปทางคลองระบม ผ่านบ้านชำป่างาม บ้านนา หุตุที่บ้านหินแร่ (ซึ่งจะไปบรรจบกับเขตที่สาม ที่เข้ามาทางเขาจรจรจ-บ้านยาว) อีกเส้นทางหนึ่งเข้ามาทางสองฝั่งคลองสี่ัค ชุดหนึ่งเข้ามาตามทางลากซุงเดิมที่อยู่ฝั่งขวาของคลองสี่ัค อีกชุดหนึ่งมาตามถนน 3259 สิ้นสุดที่บ้านหนองคอก และเลยลึกเข้าไปทางด้านใน บรรจบกับเขตที่สี่ที่ใช้นถนน 317 สระแก้ว – จันทบุรี กลุ่มนี้เข้าสู่พื้นที่โดยหุตุที่วังน้ำเย็น และมาตามทางลากซุงเดิม มุ่งสู่ใจกลางป่า (213)

จากการอพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่องมากกว่า 2 ทศวรรษ ส่งผลให้ประชากรในพื้นที่ป่าตะวันออกในช่วงนี้มีการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว จากที่มีอยู่เพียงไม่กี่พันคนในทศวรรษ 2500s เพิ่มขึ้นเป็นหลายหมื่นคนในทศวรรษ 2520s ในขณะที่พื้นที่ป่าถูกเปลี่ยนไปเป็นที่อยู่อาศัย และแปลงสำหรับปลูกพืชไร่ถึง 400,000 ไร่

ยิ่งไปกว่านั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2527 – 2528 ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ได้เข้ามามีบทบาทในการให้สินเชื่อแก่เกษตรกรอีกด้วย ชาวบ้านในขณะนั้นจำนวนไม่น้อย ซึ่งตกเป็นหนี้รายทุนเงินกู้ธนาคารที่มีดอกเบี้ยสูง จึงใช้วิธีการกู้เงินจาก ธกส. เพื่อนำไปใช้หนี้ ให้แก่นายทุน และหลังจากนั้นจึงกู้เงินจากนายทุนเพื่อนำมาใช้หนี้กลับไปให้แก่ ธกส. ชาวบ้าน จำนวนไม่น้อยต้องแบกรับภาระดอกเบี้ยที่ทับถมทวีคูณขึ้นเรื่อย ๆ วงเงินกู้จึงสูงเป็นเงาตามตัว นอกจากนี้ ธกส. ยังนำระบบการส่งเสริมพืชพันธุ์ใหม่หลายชนิดเข้ามาอีกด้วย นอกเหนือจาก มันสำปะหลังพันธุ์ใหม่ เทคโนโลยีสมัยใหม่ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดแมลงและวัชพืช รถไถ ฯลฯ ซึ่ง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตของชุมชนบ้านป่าเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำเกษตรขนาดใหญ่ ที่ใช้เงินทุนและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ส่งผลให้พื้นที่ป่าไม้ถูกแผ้วถางเพื่อ แปลงเป็นที่ปลูกพืชไร่กว่า 223,855 ไร่ พร้อมกับการเพิ่มขึ้นของประชากรกว่า 42,120 คน ในช่วงปี 2523 – 2524 ชาวบ้านป่าจึงมีชีวิตที่เร่ร่อน เนื่องจากต้องออกไปทำไร่ ทำให้ไม่มีเวลาหาอยู่หากิน เหมือนอดีต ประกอบกับพื้นที่ป่าที่เคยเป็นแหล่งอาหารก็หายไปจากชุมชนด้วย

พืชไร่ที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านในเขตป่าตะวันออกอีกชนิดหนึ่งในยุคนี้ คือ อ้อย โดยถูกนำเข้ามาพร้อมกับนายทุนจากชลบุรี และเป็นพืชชนิดเดียวที่ใช้ระบบโคเวด้าในการเพาะปลูก เรียกว่า “เกี้ยว” เนื่องจากเกษตรกรจะต้องใช้เงินทุนและเครื่องจักรในการปลูกอ้อยอย่างสูง อัน ก่อให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องขอยืมกู้เงินจากนายทุนในรูปของการตกเงี้ยว ในแง่นี้จึงสามารถ พิจารณาได้ว่า กลไกตลาดและราคาของอ้อยมีลักษณะของการผูกขาดสูง ราคาอ่อนข้างตายตัวและ ขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดโลก

ก่อนปี 2525 มีการปลูกอ้อยกระจายอยู่หลายพื้นที่แถบบ้านลาดกระทิง บ้านหลุมมะขาม และตำบลเขาหินซ้อน หลังจากนั้นอ้อยได้ขยายเข้ามาตามเส้นทางสายพนัสสนิคม – เกาะจันทร์ – เกาะโพธิ์ – หนองไม้แก่น – บ้านหนองคอก การเข้ามาของอ้อยมีผลให้ผืนป่าที่หลงเหลืออยู่ของ พื้นที่คลองระบม-สิียด ถูกทำลายเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ตำบลดงที่มีสภาพ เป็นป่าธรรมชาติ ก็ถูกบุกรุกเพื่อทำการปลูกอ้อยจนเต็มพื้นที่ ต่อมาในปี 2526 อ้อยราคาต่ำตามราคา น้ำตาลในตลาดโลก ส่งผลให้เกษตรกรชาวไร่อ้อยต้องประสบกับภาวะขาดทุน เป็นหนี้สินรายทุน และโรงงานน้ำตาลกันเป็นจำนวนมาก หลายคนต้องสูญเสียที่ดินให้กับนายทุนและโรงงานน้ำตาล บางรายหันกลับไปปลูกมันสำปะหลังเหมือนเดิม ยกเว้นคนที่มีเงินทุนมากและมีพื้นที่ขนาดใหญ่จึง จะสามารถปลูกอ้อยมาจนถึงปัจจุบันได้ เป็นเหตุให้การปลูกอ้อยชบเซาลง ประกอบกับโรงงานผลิต น้ำตาลที่เคยตั้งอยู่แถบภาคตะวันออกได้โยกย้ายขึ้นไปตั้งอยู่ในภาคอีสาน

นอกจากการสนับสนุนให้ภาคเอกชนปลูกพืชเศรษฐกิจประเภทพืชไร่แล้ว ภาครัฐยัง สนับสนุนการปลูกไม้โตเร็วอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ยูคาลิปตัส” โดยในปี 2522 รัฐได้อนุญาต

ให้นายทุนสามารถปลูกป่ายูคาลิปตัสได้ ปรากฏว่าหลังจากนั้นมีบริษัทเอกชนหลายแห่งได้ดำเนินการปลูกไม้โตเร็วดังกล่าว อาทิ บริษัทเกษตรรุ่งเรือง จำกัด บริษัทสวนป่ากิตติ จำกัด บริษัทเสริมสมบัติ จำกัด บริษัททวนา จำกัด บริษัทสวนป่านานาภักดิ์ จำกัด บริษัทสวนป่าสยามภักดิ์ จำกัด บริษัทสวนป่าหย่วนเฮงลี่ จำกัด บริษัทสยามวนา จำกัด บริษัทสวนป่าไทย-สวีเดน จำกัด บริษัทวิริยะเกษตรอุตสาหกรรม จำกัด บริษัทแซมยูชูทส์เกษตรอุตสาหกรรม จำกัด บริษัทอุทยานาสรร จำกัด (กิตติ ประทุมแก้ว, 2532, หน้า 51) จนถึงปี พ.ศ.2528 รัฐบาลในขณะนั้นได้ประกาศนโยบายป่าไม้แห่งชาติ โดยการสนับสนุนการปลูกป่ายูคาลิปตัสอย่างเป็นทางการ⁹

กล่าวโดยสรุป โดยภาครวมการเกษตรในเขตป่าตะวันออกช่วงทศวรรษ 2010s – 2020s ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากอดีตที่ระบบการผลิตการเพาะปลูกแบบพอกินพอใช้ ได้เปลี่ยนไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้นนับจากกลางทศวรรษ 2010s เป็นต้นมา โดยเริ่มจากการปลูกมันสำปะหลัง และหลังจากนั้นในทศวรรษ 2020s ได้หันมาปลูกอ้อย ข้าวโพด และยูคาลิปตัสส่วนมากจะทำเหมือน ๆ กัน คือ เน้นการปลูกเป็นแปลงขนาดใหญ่ แต่หลังจากปี 2530 เป็นต้นมา มีการเพาะปลูกทางการเกษตรที่หลากหลายมากขึ้น ทั้งการทำสวนผลไม้ เช่น ขนุน มะม่วง กระท้อน ฯลฯ การทำปศุสัตว์ อาทิ วัวเนื้อ วัวนม หมูฟาร์ม หมูป่า ไก่เนื้อ ไก่ไข่ ฯลฯ รวมทั้งทำนา ทำไร่ และบางส่วนยึดอาชีพปลูกผักขาย เช่น คื่นช่าย กวางตุ้ง กะหล่ำปลี เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การหันมาเน้นภาคเกษตรกรรมเพื่อการค้าดังกล่าว แต่ชาวบ้านยังคงครอบครองพื้นที่โดยปราศจากหลักฐานที่แสดงถึงการเป็นกรรมสิทธิ์ที่ชัดเจน ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในยุคของการปิดป่านับจากปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา

ยุคปิดป่าและกลายเป็นเมืองเถื่อน (พ.ศ. 2532 – 2541)

แนวคิดโดยทั่วไปของรัฐที่เกี่ยวกับ “ที่ดิน” นั้น รัฐมองว่า ที่ดินทุกแปลงจะต้องมีเจ้าของ คือ การครอบครองโดยเอกชน ส่วนพื้นที่ที่ไม่มีเจ้าของนั้น ถือเป็น “กรรมสิทธิ์ของรัฐ” ดังนั้นจึง

⁹ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (2515-2519) รัฐบาลไทยได้ลดเป้าหมายของพื้นที่ป่าลงจาก 50% เหลือเพียง 40% ของพื้นที่ทั้งหมด กระนั้นก็ตาม การตัดไม้ทำลายป่ายังคงดำเนินต่อไป ดังเช่นในปี 1983 มีพื้นที่ป่าเหลือเพียง 94 ล้านไร่ (29.3% ของพื้นที่ทั้งหมด) ส่งผลให้รัฐบาลจำเป็นต้องปรับนโยบายป่าไม้ใหม่ในปี 2528 คณะรัฐมนตรีมีมติให้คงไว้ซึ่งพื้นที่ป่า 40% โดยจำแนกเป็นป่าเศรษฐกิจ (สวนผลไม้ ยางพารา และไม้โตเร็ว) 25% และที่เหลืออีก 15% เป็นป่าอนุรักษ์ (พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1A วนอุทยานแห่งชาติและเขตป่าสงวนรักษาพันธุ์สัตว์ป่า) นโยบายนี้ทำให้กรมป่าไม้เข้าไปส่งเสริมภาคเอกชนและบริษัทข้ามชาติปลูกไม้โตเร็ว (ยูคาลิปตัส) ได้อย่างจริงจังมากขึ้นได้อย่างชอบธรรม (อ้างจาก อภิชัย พันธเสน, 1996: 36-39) โดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้ระดับสูงมองว่าพื้นที่ป่าสงวนจำนวนมากได้ถูกชาวบ้านบุกรุกเข้าไปทำประโยชน์แล้วเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นวิธีการรักษาพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่อยู่ในป่าลึกจึงควรสนับสนุนให้ภาคเอกชนปลูกป่าเศรษฐกิจล้อมรอบ เพื่อเป็น “เขตกันชน” สำหรับป้องกันชาวบ้านมิให้บุกรุกเข้าไปทำกินในเขตป่าอนุรักษ์ด้านใน โดยรัฐนำ “เขตกันชน” ที่เป็นป่าสงวนมาให้เอกชนเช่าในระยะยาว (30 ปี) ในอัตราค่าเช่าปีละ 10 บาทต่อไร่ อันเป็นการส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปไม้โตเร็ว และอุตสาหกรรมผลิตเชื้อกระดาษ (อภิชัย พันธเสน, 2545, หน้า 6-7)

เป็นความรับผิดชอบของรัฐที่จะต้องเข้าไปจัดการ/ดูแล โดยรัฐไทยไม่เคยยอมรับในระบบ “ทรัพยากรส่วนรวม” อื่นๆ ที่ครอบครองโดยชุมชน อาทิ แม่น้ำ ลำคลอง ป่า ที่ดินว่างเปล่า หรือ พื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน รัฐถือว่าทรัพยากรส่วนรวมดังกล่าวเป็นกรรมสิทธิ์และอยู่ในความครอบครองของรัฐทั้งหมด ซึ่งในกรณีของของป่าแควระบบ-สียัด ก็เช่นกัน รัฐได้แสดงความเป็นเจ้าของ โดยผ่านการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2512

กระนั้นก็ตาม ในทางปฏิบัติ รัฐในขณะนั้นมิได้บังคับใช้กฎหมายอย่างเข้มงวด อันทำให้ชาวบ้านจากต่างถิ่นพากันอพยพเข้าไปอยู่อาศัยในชุมชนบ้านป่าเป็นจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ ข้อมูลเกี่ยวกับประชากรที่มีอยู่แสดงให้เห็นว่า ในเขตบ้านป่าต้นน้ำคลองระบบ-สียัด มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในทศวรรษ 2510s – 2520s โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในพื้นที่ที่มีประชากรหนาแน่น คือ อำเภอสนามชัยเขต กับอำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา จากข้อมูลทางสถิติที่มีอยู่ พบว่าในอำเภอสนามชัยเขต มีประชากรอาศัยอยู่ทั้งสิ้น 31,988 คน ในปี พ.ศ. 2523 จำนวนดังกล่าวได้เพิ่มขึ้นเป็น 74,108 คน ในปี 2533 ซึ่งในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ไม่สามารถหาข้อมูลจำนวนประชากรจากอำเภอท่าตะเกียบได้ แต่คาดว่าน่าจะมีแบบแผนการเพิ่มทางประชากรลักษณะเดียวกัน จนกระทั่งถึงปี 2543 จำนวนประชากรในอำเภอสนามชัยเขตไม่มีแนวโน้มว่าจะเพิ่มขึ้นอย่างเด่นชัด ส่วนในอำเภอท่าตะเกียบ ประชากรได้เพิ่มขึ้นจาก 32,896 คน ในปี 2537 เป็น 37,421 คน ในปี 2543 เมื่อนำประชากรของอำเภอสนามชัยเขต กับอำเภอท่าตะเกียบมารวมกัน จะพบว่า ประชากรได้เพิ่มขึ้นจาก 93,475 คนในปี 2537 เป็น 104,514 คนในปี 2543

ตารางที่ 4 จำนวนประชากรในพื้นที่ชุมชนบ้านป่าต้นน้ำคลองระบบ-สียัด

พ.ศ.	อำเภอสนามชัยเขต (คน)	อำเภอท่าตะเกียบ (คน)	รวม
2523	31,988	na	na
2533	74,108	na	na
2537	60,579	32,896	93,475
2538	62,194	34,369	96,563
2541	76,794	38,070	114,864
2543	66,093	37,421	104,514

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2548, หน้า213)

ข้อมูลทางสถิติข้างต้นนี้ สอดคล้องกับผลการศึกษาของชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ (2540, หน้า 36 – 44) ที่พบว่า การอพยพของชาวบ้านภายนอกเพื่อเข้าไปตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินในเขตป่าคลองระบม-ลี้ยัด เริ่มต้นขึ้นอย่างชัดเจนนับจากปี 2512 ต้นเป็นมา จนทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและต่อเนื่องมาจนถึงทศวรรษ 2530s ซึ่งการอพยพเข้ามาจากภายนอกและการเพิ่มขึ้นของประชากรดังกล่าวนี้ เกิดจากปัจจัยทางด้านนโยบายของรัฐ 3 นโยบาย ได้แก่

1. นโยบายส่งเสริมการให้สัมปทานตัดไม้
2. นโยบายด้านความมั่นคงที่ต้องการเอาชนะคอมมิวนิสต์ด้วยการทำสงครามแย่งชิงมวลชน ผ่านการส่งเสริมให้ชาวบ้านอพยพเข้าไปอยู่อาศัยในเขตป่า พร้อมกับสร้างเส้นทางยุทธศาสตร์และจัดทำโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคง และ
3. นโยบายการส่งเสริม การปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก

การศึกษาของชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ ยังพบว่า หลังปี 2519 ซึ่งเป็นช่วงที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยมีความเข้มแข็งมากเป็นพิเศษ จะพบว่าในช่วงนี้ชาวบ้านจากภายนอกมีการอพยพเข้าทำงานและอาศัยอยู่ในชุมชนบ้านป่าอย่างต่อเนื่อง ด้วยเหตุที่ในช่วงนี้รัฐต้องทำสงครามแย่งชิงประชาชนกับพรรคคอมมิวนิสต์อย่างหนักหน่วง ดังนั้นกองทัพภาคที่ 1 จึงเปิดให้ราษฎรหลังไหลเข้ามาอาศัยอยู่ในป่าแควระบม-ลี้ยัด ประชากรในพื้นที่ชุมชนบ้านป่าจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในปี 2525 กองทัพภาคที่ 1 จำเป็นต้องประกาศพื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตป่าหวงห้าม (ป่าปิด) ขึ้นมาทวนกระแสการอพยพของชาวบ้านในขณะนั้น และในปี 2532 รัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ ประกาศนโยบายปิดป่าสัมปทาน พร้อม ๆ กับการใช้กลไกรัฐในการปราบปรามผู้ตัดไม้เถื่อนอย่างจริงจังมากขึ้น ส่วนบริษัทเออีวิทยาดินศาสตร์ จำกัด ซึ่งเป็นบริษัทที่ได้รับการสัมปทานตัดไม้เป็นบริษัทแรกในเขตป่าแควระบม-ลี้ยัด ต้องถูกพลเอกหาญ ลีลาพันธ์ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ยกเลิกสัมปทานในปี 2530 (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2540, หน้า 42) เนื่องจากตัดไม้ผิดขนาด ในแง่นี้ จึงเห็นได้ชัดว่า อันสะท้อนให้เห็นว่า การบังคับใช้กฎหมายของรัฐเกี่ยวกับการปิดป่ามีความเข้มงวดขึ้นอย่างเด่นชัด ในแง่นี้จึงส่งผลให้กระแสการอพยพของคนภายนอกเข้าสู่ชุมชนบ้านป่าได้ลดลงอย่างมากนับจากการประกาศปิดป่าสัมปทานเป็นต้นมา

การเพิ่มขึ้นของประชากรในเขตป่าแควระบม-ลี้ยัด จนก่อให้เกิดความหนาแน่น ในขณะที่พื้นที่ป่าถูกทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก กล่าวคือ พื้นที่ป่าได้ลดลงจาก 1,753,125 ไร่ในปี 2512 เหลือเพียงแค่ 790,938 ไร่ในปี 2531 (กิตติ ประทุมแก้ว, 2532, หน้า 2) โดยภาครัฐมองว่าป่าถูกทำลายจากชาวบ้านที่อพยพเข้าไปอยู่อาศัย ซึ่งหากปล่อยให้ต่อไปก็จะทำให้ป่าถูกทำลายต่อไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งไม่เหลือป่าอีกต่อไป อันเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้กองทัพภาคที่ 1 จำเป็นต้องประกาศปิดพื้นที่ป่า ในปี พ.ศ. 2525 ดังได้กล่าวมาแล้ว และหลังจากนั้นอีก 5 ปีถัดมา คือในปี พ.ศ. 2530 ทางกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้มีการจัดตั้งศูนย์พิทักษ์ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด เพื่อทำการอพยพ

ราษฎรออกจากพื้นที่เขตป่าปิดโดยการสนับสนุนของทหารพราน ต่อมาในช่วงปลายปี 2531 ได้เกิดเหตุการณ์อุทกภัยครั้งใหญ่ในภาคใต้ ซึ่งถือเป็นโศกนาฏกรรมที่ส่งผลกระทบไปทั่วประเทศ เมื่อพายุร้ายได้พัดพาท่อนซุงจำนวนมากให้ไหลไปตามกระแสน้ำจากป่าบนที่สูงลงมาลุ่มทับบ้านเรือน เป็นเหตุให้ชาวบ้านหลายร้อยคนเสียชีวิตในตำบลกะทูน อ.พิปูน และหมู่บ้านศิริวงษ์ อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช นอกจากนี้ยังเกิดน้ำท่วมใหญ่ใน จ.สุราษฎร์ธานี เหตุการณ์ดังกล่าวได้ส่งผลให้รัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ ประกาศ ปิดป่า และยกเลิกการสัมปทานป่าไม้ทั้งหมดทั่วประเทศในปีเดียวกัน พร้อมกับปรับเปลี่ยนนโยบายป่าไม้แห่งชาติใหม่ โดยกำหนดให้พื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มขึ้น 25% และป่าเศรษฐกิจ 15% ของพื้นที่ทั้งหมด (อภิชัย พันธเสน, 2545, หน้า 11)

เมื่อประกาศปิดป่าทั่วประเทศแล้ว แต่รัฐไทยได้ตระหนักเป็นอย่างดีว่า ยังมีชาวบ้านอาศัยอยู่ในเขตป่าคลองระบม-สียัดเป็นจำนวนมาก รัฐไทยมีความเชื่อว่า หากชาวบ้านยังคงอาศัยอยู่ในป่า ก็จะทำให้ชาวบ้านตัดไม้ทำลายป่า อันเป็นเหตุผลให้รัฐมีความจำเป็นที่จะต้องใช้มาตรการแยกคนออกจากป่า การอนุรักษ์ป่าจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อจะต้องกันคนออกมจากป่าเท่านั้น หากชาวบ้านยังคงอาศัยอยู่ในป่าต่อไป ก็จะต้องมีการทำลายทรัพยากรป่าไม้ต่อไปเรื่อย ๆ จนหมดสิ้น โดยรัฐไม่เคยเชื่อเลยว่า “ชาวบ้านสามารถอาศัยอยู่ร่วมกับป่าได้ และชาวบ้านเป็นพลังสำคัญในการรักษาผืนป่า” ด้วยความเชื่อของรัฐไทยดังกล่าว ส่งผลให้รัฐจำเป็นต้องกำหนดนโยบายที่จะผลักดันชาวบ้านให้ออกจากป่าแควระบม-สียัด โดยมอบหมายอยู่ในความรับผิดชอบและดำเนินการโดย 2 หน่วยงาน คือ เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ และทหารพรานจากกรมทหารพรานที่ 13 ยิ่งไปกว่านั้น พบว่าในการนำนโยบายกีดกันคนออกจากป่าไปปฏิบัติ นั้น หน่วยงานของรัฐทั้งสองกระทำต่อชาวบ้านลักษณะเดียวกับ มูลนายผู้คุมกำลังคนจัดการกับ ไพรในสมัยก่อน (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2540, หน้า 47) โดยมีการใช้ 2 กลยุทธ์หลักในการผลักดันชาวบ้านแถบป่าคลองระบม-สียัดออกจากป่า คือ กลยุทธ์การหลอกลวง และกลยุทธ์การใช้กำลังบังคับ

กลยุทธ์การหลอกลวง มุ่งใช้วาทศิลป์และการพูดเป็นสำคัญ (โดยไม่คำนึงถึงความจริง) เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการผลักดันชาวบ้านออกจากป่า ได้แก่

1. การสำรวจรายชื่อหัวหน้าครอบครัวที่อาศัยอยู่ในป่าแควระบม-สียัด ทางเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ใช้วิธีการเจรจาโดยปิดบังวัตถุประสงค์ที่แท้จริงไว้ เพื่อมิให้ชาวบ้านต่อต้าน อาทิ การพูดให้หลักประกันแก่ชาวบ้านว่าสามารถอยู่อาศัยต่อไปในป่าได้ หรือมีการอ้างว่าจะดำเนินการก่อตั้งหมู่บ้านให้ถูกต้องตามกฎหมาย จึงจำเป็นต้องจัดทำมะโนครัวให้ถูกต้อง เป็นต้น

2. การใช้วิธีการพูดจาชักจูงเกลี้ยกล่อม/หลอกลวง เพื่อให้ชาวบ้านยอมออกจากป่า อาทิ หลอกว่าทางการจะให้ “หนังสือรับรองสิทธิทำกิน” (สทก.) ถ้าชาวบ้านยอมย้ายออกจากป่า หลอกให้ชาวบ้านเซ็นชื่อเพื่อแสดงความยินยอมออกไปจากป่า การหลอกชาวบ้านว่าจะให้ “หนังสือแสดง

สิทธิครอบครองในที่ดิน” (สค.1) การสัญญาว่าจะให้ที่ดินตามสัดส่วนที่ชาวบ้านถือครองอยู่เดิม การหลอกว่าชุมชนใหม่ที่ชาวบ้านจะย้ายไปจะทำให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี (น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก อาชีพมั่นคง) ซึ่งปรากฏในภายหลังว่าเจ้าหน้าที่ไม่เคยปฏิบัติตามสัญญาที่ให้ไว้แก่ชาวบ้าน แต่ประการใด

ส่วนกลยุทธ์ด้านการใช้กำลังบังคับ ใช้สกัดกั้นกลยุทธ์การหลอกหลวงเพื่อให้มีน้ำหนักมากขึ้น หรือใช้ในกรณีที่กลยุทธ์การหลอกหลวงทำงานไม่ได้ผล ผู้ที่ใช้กลยุทธ์อย่างหลังนี้คือ ทหารพรานจากกรมทหารพรานที่ 13 โดยมีตัวอย่างรูปธรรมที่เกิดขึ้นจริงดังนี้ 1. การใช้คำที่ไม่สุภาพ เช่น การเรียกพ่อใหญ่ที่มีอายุมากกว่า อีแก่ ไอ้แก่ ไอ้หัวหงอก หัวขาว มึงมาอยู่ทำไม ไอ้เซตที่เจริญ ๆ ทำไมมึงไม่ชอบอยู่กัน ชอบมาบุกป่าฝ่าดงกันทำไม มึงรู้มัยว่ามันเซตอะไร เป็นต้น 2. การข่มขู่ว่าจะทำอันตรายต่อทรัพย์สินและชีวิตของราษฎร เช่น ขู่ว่าจะพังบ้าน และจะยิงให้ขาด 3. การยิงปืนขู่ เนื่องจากทหารพรานที่เข้าไปปฏิบัติงานผลักดันชาวบ้านออกจากป่าจะนำปืนอาก้าเข้าไปด้วย และจะมีการยิงปืนขู่ และในบางกรณี พบว่าทหารพรานยิงปืนขู่แต่พลาดไปโดนชาวบ้านได้รับบาดเจ็บ เป็นต้น และ 4. การเข้าจับกุมและลงโทษตามกฎหมาย

กลยุทธ์การจับกุมนี้ เป็นมาตรการที่ถูกนำมาใช้ในหมู่บ้านทุ่งกระทิงในปี 2531-2532 ซึ่งถือเป็นหมู่บ้านแรกที่มีการบังคับให้ชาวบ้านอพยพออกจากป่าแควระบบ-สียัด มาตรการนี้ถูกใช้ในฐานะเป็นการ “เชือดไก่ให้ลิงดู” โดยทางการกล่าวหาว่าชาวบ้านมีอาชีพรับจ้างตัดไม้เถื่อนและบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติ จึงนำกำลังเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ตำรวจ และทหารรวมกว่า 100 นาย ในรูปกองอำนวยการศูนย์พิทักษ์ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด เข้าจับกุมชาวบ้าน 102 คนจาก 63 หลังคาเรือน ในที่สุดศาลจังหวัดยะเช็งเทราได้ตัดสินจำคุกนานประมาณ 5 เดือน ซึ่งในระหว่างที่ถูกจำคุกอยู่นั้น ปรากฏว่าบ้านของชาวบ้านทุ่งกระทิงทั้งหมดถูกเผา รวมทั้งโรงเรียนที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างและข้างจางรวมทั้งทรัพย์สินมีค่าถูกทำลายและสูญหายไม่เหลือซากแม้แต่ชิ้นเดียว (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2540, หน้า 47 – 49)

กลยุทธ์การหลอกหลวงและการใช้กำลังบังคับ ได้ก่อให้เกิดประสิทธิผลในการผลักดันชาวบ้านให้ออกป่าแควระบบ-สียัดได้ไม่น้อยกว่า 1,330 ครอบครัว รวม 7,013 คน จากทั้งหมด 27 หมู่บ้าน จนกระทั่งในการจัดประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างเจ้าหน้าที่ระดับล่างของกรมป่าไม้กับฝ่ายทหาร ปรากฏว่าพลเอกอิสระพงษ์ หนุณภักดี ผู้บังคับบัญชาทหารบก จึงเกิดความสนใจและเกิดแรงบันดาลใจที่จะนำกลยุทธ์ดังกล่าวไปใช้ใน “โครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้กับ

ผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม” (คจก.) ในภาคอีสาน¹⁰ จากการศึกษาของชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์ พบว่า โครงการต้นแบบที่ดำเนินการในป่าแควระบบ-สียัด กับโครงการ คจก. นั้น มีลักษณะของรูปแบบดำเนินการและกลยุทธ์ที่ใช้เหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันตรงที่ โครงการผลักดันชาวบ้านออกจากป่าตะวันออกเป็นการร่วมมือระหว่างทหารกับกรมป่าไม้ ส่วนโครงการ คจก. นั้น ฝ่ายทหารเป็นหัวหน้าในการดำเนินการ ความแตกต่างระหว่างโครงการทั้งสองจึงเป็นความแตกต่างในระดับมากกว่าจะแตกต่างในประเภท

การผลักดันชาวบ้านออกจากป่าตะวันออกของรัฐในช่วงระหว่างปี 2534 รัฐได้ใช้รูปแบบของ “หมู่บ้านป่าไม้” ที่มีการดำเนินการมาก่อนหน้านั้นประมาณสิบกว่าปีมาแล้ว โครงการหมู่บ้านป่าไม้ในภาคตะวันออกถูกกำหนดขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530s กล่าวคือ เมื่อประมาณปี 2530 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดตั้ง “คณะทำงานเฉพาะกิจป้องกันและรักษาป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” และได้มีการอนุมัติโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด พร้อมกับประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเป็น 597,600 ไร่ ซึ่งจากผลของการประกาศขยายเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดังกล่าวทำให้ชุมชนประมาณ 20 กลุ่มบ้าน จำนวน 1,310 ครอบครัว ตกอยู่ในเขตอนุรักษ์ตามกฎหมายไปโดยปริยาย จนถึงในปี พ.ศ.2531 รัฐบาลจึงมีนโยบายอพยพราษฎรออกจากเขตป่าอนุรักษ์ พร้อมกับจัดหาพื้นที่รองรับการอพยพใหม่ ต่อมาในปี 2534 กระบวนการผลักดันให้ชาวบ้านออกจากป่าก็ได้เริ่มขึ้นประมาณ 7 หมู่บ้าน คือ บ้านภูไท บ้านหนองขาหย่าง บ้านมอทราย-ท่าแบก บ้านชอยหก บ้านทับมะปริง บ้านชอยแปด บ้านชอยสิบห้า รวมทั้งหมด 94 ครอบครัว เพื่อมาอยู่รวมกันใหม่หมู่บ้านใหม่ที่ทางการจัดเตรียมไว้ให้ คือ บ้านชอยสี่ นอกจากนี้ทางการยังได้จัดพื้นที่รองรับนอกเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอื่น ๆ อีก ได้แก่ โนนสาวเอ้ 1 โนนสาวเอ้ 2 โนนสาวเอ้ 3 โครงการปรับปรุงป่าแควระบบ-สียัด 1 และ 2 เป็นต้น (สัมภาษณ์กรรมการบ้านร่วมโพธิ์ทอง, 2557) โดยแต่ละครอบครัวจะได้รับการจัดสรรที่ดินทำกินประมาณคนละ 15 ไร่ (เป็นที่อยู่ 1 ไร่ และที่ทำกิน 14 ไร่) ชาวบ้านมีสิทธิครอบครองและสืบทอดเป็นมรดกให้แก่ทายาทได้ แต่ห้ามซื้อขาย นอกจากนี้ทางการยังได้เข้าไปช่วยพัฒนาทางด้านการศึกษา สาธารณสุข และระบบสหกรณ์ออมทรัพย์

¹⁰ โครงการจัดสรรที่ดินทำกินให้ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนที่เสื่อมโทรม (คจก.) เป็นโครงการที่รัฐบาล จัดทำขึ้นในปี 2533 โดยมีวัตถุประสงค์ของโครงการ เพื่อต้องการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้ไปอาศัยอยู่รวมกันใหม่ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม โดยรัฐกำหนดให้ผู้ที่อยู่อาศัยในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมครอบครองที่ดินทำกินน้อยลง (14 ไร่ต่อครอบครัว) เพื่อแบ่งปันที่ดินที่เหลือไปให้แก่ผู้อพยพที่เข้ามาอยู่ใหม่ โดยรัฐจูงใจชาวบ้านด้วยการออกเอกสารสิทธิ์ พร้อมกับสนับสนุนปัจจัยอำนวยความสะดวกต่างๆ โดยรัฐคาดว่านโยบายดังกล่าวจะทำให้พื้นที่ป่าในภาพรวมเพิ่มขึ้นจากการนำชาวบ้านออกจากเขตป่าอนุรักษ์ ส่วนชาวบ้านก็จะมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองจากการพัฒนาพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมเป็นไร่นา (อภิรัช พันธ์เสน, 2002: 9-10; Pye, 2005, หน้า 113) ปี 1992 รัฐบาลได้ยกเลิกโครงการ คจก. (Precha and the others, 1993; Pye, 2005)

อย่างไรก็ตาม การนำโครงการหมู่บ้านป่าไม้มาใช้กรณีของป่าแควระบบ-สียัด ไม่สามารถเป็นทางออกในการแก้ปัญหาการอพยพชาวบ้านออกจากเขตป่าสงวนได้ มีหน้าซ้ำยังก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นอย่างรุนแรงและยืดเยื้อยาวนาน ซึ่งปัญหาดังกล่าวนี้ เกิดจากสาเหตุ 3 ประการ กล่าวคือ ประการแรก หมู่บ้านป่าไม้ที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่ นั้น เป็นที่ครอบครองของชาวบ้านหรือภาคเอกชนอยู่ก่อนแล้ว อันก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างชาวบ้านที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่กับชาวบ้านที่ครอบครองอยู่เดิม รัฐจึงจำเป็นต้องใช้กลยุทธ์ในการหลอกลวงและใช้มาตรการบังคับเข้าดำเนินการกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิม อาทิ เกลี่ยกล่อม/บังคับให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิมยินยอมแบ่งที่ดินของตนให้แก่ผู้อพยพรายใหม่ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่ทางการจะจัดทำให้ ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวนี้นำไปสู่การต่อสู้ในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ ชาวบ้านจากคลองไทรต่อต้านไม่ยอมอพยพเข้ามาอยู่ที่โนนสาวเอ้ที่มีเอกชนครอบครองอยู่ก่อนแล้ว จนกระทั่งมีการจับตัวผู้นำจึงสามารถควบคุมให้การประท้วงยุติลงได้

ประการที่สอง เกิดจากชาวบ้านที่ถูกผลักดันให้ไปอยู่ในหมู่บ้านป่าไม้ เกิดความรู้สึกว่าพวกเขาถูกหลอกและไม่พอใจอย่างรุนแรง เนื่องจากมองว่ารัฐไม่ได้ทำตามสัญญาที่ให้ไว้ เช่น ที่ดินแปลงใหม่ที่ได้รับมีขนาดเล็กกว่าที่ทางการสัญญาไว้อย่างมาก พื้นที่หมู่บ้านป่าไม้หลายแห่งเป็นเขตป่าเสื่อมโทรมที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ที่ยากต่อการฟื้นฟู เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ให้คำมั่นสัญญาที่เป็นความหวังแก่ชาวบ้านในหมู่บ้านใหม่ที่จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีกว่าว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี อาชีพมั่นคง” กล่าวคือ รัฐจะสร้างโรงเรียน สถานีอนามัย และ โครงสร้างพื้นฐานให้เกี่ยวกับถนน ไฟฟ้า และน้ำ ให้ แต่พบว่าเมื่อชาวบ้านอพยพเข้าไปอยู่ในหมู่บ้านป่าไม้เป็นเวลานานถึง 5 ปีแล้ว ทางภาครัฐก็ยังมิได้ดำเนินการใด ๆ ให้ตามที่ได้สัญญาไว้ ดังตัวอย่าง หมู่บ้าน โนนสาวเอ้ 1 ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่ได้รับการส่งเสริมจากทางการมากที่สุดเนื่องจากเป็นหมู่บ้านป่าไม้แห่งแรกที่เปิดดำเนินการในป่าแควระบบ-สียัด แต่พบว่าในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ยังไม่สามารถสร้างสถานีอนามัยให้แก่ชาวบ้านได้ ส่วนสาธารณสุขปโภคและสาธารณสุขปการที่มีอยู่ก็เกิดจากการริเริ่มและการดำเนินการของชาวบ้านเองในรูปแบบของการลงแขกขอแรงกันเองระหว่างเพื่อนบ้านเรือนเคียง อาทิ โรงเรียนและสถานีอนามัยในหมู่บ้านสียัด 1 ซึ่งมาจากการขอรับบริจาคจากชาวบ้านและบุคคลภายนอก

ประการสุดท้าย ความล้มเหลวของหมู่บ้านป่าไม้เกิดจากจำนวนชาวบ้านที่ถูกผลักดันมีมากกว่าพื้นที่ของหมู่บ้านป่าไม้ที่เตรียมไว้รองรับ กล่าวคือ จำนวนชาวบ้านในป่ามีมากกว่า 1,330 ครอบครัว จากทั้งหมด 27 ชุมชน ซึ่งในจำนวนนี้ ปรากฏว่ามีชาวบ้านเพียง 904 ครอบครัวจาก 20 หมู่บ้านที่อยู่ในกระบวนการอพยพในขณะนั้น ในขณะที่หมู่บ้านป่าไม้สามารถรองรับชาวบ้านที่อพยพเข้ามาได้เพียง 573 ครอบครัวเท่านั้น โดยทางการได้เตรียมหมู่บ้านป่าไม้ไว้สำหรับรองรับชาวบ้านจำนวน 5 พื้นที่ ดังแสดงไว้ในตารางข้างล่างนี้

ตารางที่ 5 หมู่บ้านป่าไม้ และจำนวนครอบครัวที่รองรับในป่าตะวันออก

ชื่อหมู่บ้านป่าไม้	จำนวนหลังคาเรือนที่รองรับ (หลัง)
โนนสาวเอ้ 1	197
โนนสาวเอ้ 2	117
โนนสาวเอ้ 3	101
สี่ัค 4	97
สี่ัค 5	152
รวม	573

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี (วิบูลย์ เข็มเฉลิม, 2548)

ยิ่งไปกว่านั้น ยังพบว่า ขนาดของที่ดินหมู่บ้านป่าไม้ตามแผนที่วางไว้เดิม ยังมีขนาดเล็กกว่าที่ดินที่จัดสรรจริงอย่างมาก อาทิ หมู่บ้านโนนสาวเอ้ 1 ซึ่งในแผนที่กำหนดที่ดินตามเป้าหมายไว้จำนวน 24,000 ไร่ แต่ปรากฏว่า เมื่อมีการจัดสรรจริงมีเพียง 7,000 ไร่เท่านั้น ทำนองเดียวกันในหมู่บ้านโนนสาวเอ้ 2 ซึ่งในแผนที่กำหนดที่ดินตามเป้าหมายไว้จำนวน 24,000 ไร่ แต่ปรากฏว่าเมื่อมีการจัดสรรจริงมีเพียง 7,000 ไร่เท่านั้น และในหมู่บ้านสี่ัค 4 ซึ่งในแผนที่กำหนดที่ดินตามเป้าหมายไว้จำนวน 22,000 ไร่ แต่ปรากฏว่า เมื่อมีการจัดสรรจริงมีเพียง 7,000 ไร่เท่านั้น

จากปัญหาพื้นที่ของหมู่บ้านป่าไม้ไม่เพียงพอต่อการรองรับชาวบ้านที่อพยพออกจากป่าได้ทั้งหมด เจ้าหน้าที่จึงแก้ปัญหาด้วยการจับสลาก ซึ่งพบว่า มีผู้จับสลากไม่ได้ อันทำให้ไม่สามารถมีสิทธิในการรับการจัดสรรที่ทำกินถึง 11 ราย ในขณะที่มีถึง 37 รายได้เฉพาะที่อยู่อาศัยจำนวน 1 ไร่ ในขณะที่ไม่ได้รับที่ดินทำกินที่เหลืออีก 14 ไร่ นอกจากนี้ยังจัดสรรที่ดินทำกินให้มีขนาดเล็กลง เช่น มีผู้ได้รับการจัดสรรที่ดินไม่ถึง 8 ไร่จำนวน 35 ราย (ชัยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2540, หน้า 54-57)

ยิ่งไปกว่านั้น ในการสำรวจครัวเรือนเพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการจัดสรรที่ดินอยู่ในหมู่บ้านป่าไม้ ยังพบว่า มีปัญหาซื้อตกล่นเป็นจำนวนมาก ปัญหาการทำรายซื้อตกล่นเกิดขึ้นได้ตลอดกระบวนการตั้งแต่การผลักดันชาวบ้านออกจากป่าไปจนถึงการจัดตั้งหมู่บ้านรองรับ ซึ่งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาราษฎร อันประกอบด้วยตัวแทนข้าราชการ ชาวบ้าน และนักศึกษา ได้จัดทำข้อมูลเกี่ยวกับบัญชีรายชื่อผู้ตกล่น พบว่า เป็นผู้ที่ย้ายออกไปก่อนการอพยพตามโครงการ เนื่องจากบางรายไม่พอใจเจ้าหน้าที่ที่หลอกลวง บางรายไม่เห็นด้วยกับนโยบายตั้งแต่ต้น เนื่องจากมองว่าที่ดินจัดสรรใหม่เพียง 15 ไร่ นั้น มีขนาดน้อยเกินไป เมื่อเทียบกับที่ดินเดิมซึ่งมีกว่า 100 ไร่ ชาวบ้านที่อพยพออกไปก่อนดังกล่าวนี้มีจำนวนรวมกันถึง 153 ราย กลายเป็นกลุ่มที่ไม่มีสิทธิที่จะ

ได้รับการจัดสรรที่ดินในหมู่บ้านป่าไม้ นอกจากนี้ยังพบว่าซื้อตกล่นเพราะลูกได้แต่งงานและแยกที่ดินกันแต่ยังไม่ได้แยกบ้าน ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้จัดสรรที่แปลงใหม่ให้เพียงครอบครัวเดียวเท่านั้น ในกรณีนี้มีอยู่ถึง 68 ราย พวกที่ตกล่นเพราะถูกบังคับให้ออกไปจากพื้นที่ก่อนมีโครงการ (อาทิ บ้านทุ่งกระทิง และบ้านซบป่าทั้ง) มีจำนวน 42 ราย ซื้อตกล่นเพราะไม่อยู่บ้านในขณะที่เจ้าหน้าที่ไปสำรวจจำนวน 24 ราย สำรวจไปไม่ถึงจำนวน 1 ราย และสถิติการรับจัดสรรที่ดินจำนวน 16 ราย (ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์, 2540, หน้า 54-57)

จากปัญหาการผลักดันชาวบ้านออกจากป่าตะวันออก เพื่อให้ไปอยู่ในหมู่บ้านป่าไม้ที่สร้าง ความขัดแย้งอย่างรุนแรง ข้างต้น ได้นำไปสู่การชุมนุมประท้วงหลายครั้งนับจากปี 2532 เป็นต้นมา จนกระทั่งความขัดแย้งเข้มข้นมากขึ้น นำไปสู่การประท้วงที่ยืดเยื้อของชาวบ้านที่เดือนร้อนถึง 949 ราย ในปี 2537

ตารางที่ 6 การประท้วงของชาวบ้านในพื้นที่ป่าตะวันออก พ.ศ. 2532 – 2537

การประท้วง	รายละเอียดพอสังเขป
1. การประท้วงของชาตัญญูไท (มีนาคม 2532)	การประท้วงครั้งนี้เป็นผลมาจากการจับกุมและดำเนินคดีกับชาวบ้านที่บ้านทุ่งกระทิง เพื่อหวังเชือดไก่ให้ลิงดู แต่ชาตัญญูไท (อดีตเป็นสมาชิกของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย) จึงทำการประท้วงภายใต้การนำของนายแดนไทย อุทุมพร โดยระดมชาวบ้าน 400 คน ทำการประท้วงไม่ยินยอมออกจากป่า พร้อมกับยื่นข้อเรียกร้อง 4 ข้อ คือ ให้รัฐเลิกนโยบายย้ายชาวบ้านออกจากป่า ตั้งหมู่บ้านภูไทให้ถูกต้องตามกฎหมาย แบ่งที่ดินทำกินให้ชาวภูไท และปล่อยตัวผู้ที่ถูกจับกุมเมื่อทางการไม่ให้คำตอบ ทางกลุ่มผู้ประท้วงจึงเดินทางมายื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ และปักหลักชุมนุมหน้าทำเนียบนาน 3 เดือน แต่ล้มเหลวเมื่อรัฐบาลยืนยันให้ชาวบ้านอพยพออกจากป่า
2. การประท้วงจากปัญหาการตกหล่นของรายชื่อผู้อพยพ (สิงหาคม 2536)	ชาวบ้านที่มีรายชื่อตกหล่น ไม่ได้ได้รับการจัดสรรที่ดินทำกินในหมู่บ้านป่าไม้ที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ ในขณะที่เจ้าหน้าที่ทราบเรื่องแต่พยายามบ่ายเบี่ยง/ปิดความรับผิดชอบด้วยวิธีการหลอกลวงเพื่อถ่วงเวลาไปเรื่อย ๆ จนทำให้ความไม่พอใจของชาวบ้านเดือดร้อนจนระเบิดออกกลายเป็นการเดินขบวนเพื่อยื่นหนังสือต่อทางการหลายหน่วยงาน ข้อเรียกร้องของกลุ่มประท้วงก็คือ ให้รัฐบาลจัดหาที่ดินทำกินให้แก่ชาวบ้านที่อพยพออกมาจากป่าแควระบม-สิียด ครอบคร้วละ 50 ไร่ โดยการปฏิรูปที่ดิน รัฐบาลชวนได้มอบหมายให้นายสุเทพ เทือกสุบรรณรมต.ช่วยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งตกลงที่จะแก้ปัญหาให้แล้วเสร็จภายใน 6 เดือน การประท้วงจึงยุติลงชั่วคราว
3. การประท้วงเพื่อกลับมาทวงสัญญาจากนักการเมือง (มีนาคม 2537)	ปริศนาเกี่ยวกับรายชื่อตกหล่น เกิดจากชาวบ้านเสนอรายชื่อผู้ตกหล่นจำนวน 829 ราย นำไปสู่การแต่งตั้งคณะทำงานตรวจสอบรายชื่อ ซึ่งประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ปกครอง เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และทหารพราน ซึ่งคณะทำงานฯ สรุปว่ามีชาวบ้านที่เดือดร้อนเพียง 19 รายเท่านั้น อันทำให้ชาวบ้านไม่พอใจจึงรวมตัวกันประมาณ 300 คน เพื่อเดินขบวนด้วยเท้าจากกิ่งอำเภอท่าตะเียบเข้ากรุงเทพฯ ในวันที่ 19-21 มีนาคม โดยมุ่งสู่บ้านนายกรัฐมนตรีชวน หลีกภัย เพื่อทวงสัญญาที่นายสุเทพให้ไว้ว่าจะจัดสรรที่ดินให้ครอบคร้วละ 50 ไร่ ภายใน 6 เดือน พร้อมกับเรียกร้องให้อนุญาตชาวบ้านเข้าไปอยู่ในพื้นที่ทำกินเดิม และปรับแนวเขตอนุรักษ์ใหม่เพื่อไม่ให้ทับซ้อนกับที่ทำกินของชาวบ้าน ในที่สุดทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ คือ

ตารางที่ 6 (ต่อ)

การประท้วง	รายละเอียดพอสังเขป
<p data-bbox="272 929 464 1144">การประท้วงต่อ คณะกรรมการ ร่วม (กันยายน 2537)</p>	<p data-bbox="497 470 1445 1482">กรมป่าไม้จะจัดสรรที่ดิน สปก.ให้ชาวบ้านครอบครัวละ 15 ไร่ จำนวน 949 ครอบครัว</p> <p data-bbox="497 582 1445 1482">การดำเนินงานตามข้อตกลงฉบับใหม่ ภาครัฐได้ตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาราษฎรถึงอำเภอท่าตะเกียบขึ้น ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่ สปก. 5 นาย เจ้าหน้าที่ป่าไม้ 4 นาย ตัวแทนฝ่ายปกครอง 2 นาย ตัวแทนชาวบ้าน 5 นาย และตัวแทนนักศึกษา 5 นาย รวม 21 นาย ซึ่งคณะกรรมการฯ ชุดดังกล่าวได้ดำเนินการตรวจสอบและมีมติคือ 1) จะจัดสรรที่ดินให้ชาวบ้าน 44 ราย ซึ่งได้รับที่ดินไปแล้วไม่เกิน 8 ไร่ 2) จะไม่จัดสรรให้แก่ชาวบ้าน 428 คน ที่เคยได้รับไป 15 ไร่ กลุ่มที่ออกจากพื้นที่ก่อนมีโครงการ (บ้านซำป่า และบ้านทุ่งกระทิง) เพราะถือว่าสละสิทธิ์ ผู้รับค่าชดเชยไปแล้ว และกลุ่มที่ไม่มีข้อมูล 3) จะให้กู้เงินจาก สปก. เพื่อจัดหาที่ดินด้วยตนเอง จำนวน 477 ราย ไม่เกินคนละ 600,000 บาท อัตราดอกเบี้ย 6% และผ่อนส่งยาว 25 ปี ปรากฏว่าชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่ยอมรับเงินกู้ เพราะมองว่าที่ดินนอกเขตป่าสงวนมีราคาแพง ส่วนในพื้นที่ป่าสงวนก็ถูกครอบครองโดยผู้มีอิทธิพล ชาวบ้านที่ไม่รับเงินกู้ 200 คนจึงรวมตัวกันที่กรุงเทพฯ เพื่อประท้วงต่อรัฐบาล ฝ่ายรัฐบาลจึงแต่งตั้งคณะกรรมการชุดใหญ่ที่ประกอบด้วย 9 ฝ่าย เพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหาในเรื่องนี้ แต่ฝ่ายประท้วงไม่เห็นด้วยกับการตั้งคณะกรรมการดังกล่าว เพราะเห็นว่าเป็นเกมของฝ่ายรัฐบาลที่จะถ่วงเวลา ฝ่ายประท้วงจึงเดินทางกลับ พร้อมกับประกาศที่จะดำเนินการ “ยื่นแปลง”</p>

ตารางที่ 6 (ต่อ)

การประท้วง	รายละเอียดพอสังเขป
การประท้วงที่ เขาอ่างฤๅไน (ตุลาคม 2537)	การยื่นแปลง หมายถึงการชี้ที่ดินครอบครองแปลงเดิมที่อยู่ในป่าแควระบบ-สียัด โดยมีชาวบ้านเจ้าของที่ดินติดกันทั้ง 4 ทิศเป็นพยาน โดยชาวบ้านนัดยื่นแปลงในวันที่ 20 ตุลาคม แต่ทางราชการไม่เห็นด้วย จึงเกลี้ยกล่อมให้ชาวบ้านยอมรับเงินกู้ สปก. ชาวบ้านไม่ยอมรับเงินกู้ สปก. ขณะนั้นมี 300 คน จาก 8 หมู่บ้าน ได้รวมตัวกันประท้วงที่เขาอ่างฤๅไน เขตบ้านทับไทรเดิม โดยมีข้อเรียกร้องคือ ให้หาที่ดินชดเชยแก่ชาวบ้าน 949 ราย ตามสัญญาที่เคยตกลงไว้ ถ้าไม่สามารถหาที่ดินมาชดเชยได้ ให้ชดเชยเป็นเงินแทนตามความเหมาะสม และหากไม่ชดเชยด้วยเงิน ชาวบ้านจะกลับไปอาศัยอยู่บนที่ดินเดิมในชุมชนบ้านป่า โดยขอให้ทางการกันแนวเขตที่ดินเดิมออกจากเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และให้ตรวจสอบการทุจริตของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบโครงการ ในขณะที่ชาวบ้านรอฟังคำตอบอยู่นั้น เจ้าหน้าที่ป่าไม้และตำรวจประมาณ 200 นายพร้อมอาวุธครบมือ ได้ยื่นเป็นแนวเพื่อผลักดันชาวบ้านมิให้บุกเข้าไปในแนวเขตป่าเขาอ่างฤๅไน ที่ได้ประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเมื่อปี 2535

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

ส่วนในภาคอีสานช่วงเวลานั้น ปรากฏว่ารัฐได้ดำเนินนโยบายแบบเดียวกัน แต่มีชื่อเรียกต่างกัน คือ “โครงการจัดสรรที่ทำกินให้ราษฎรผู้ยากไร้ในป่าสงวนที่เสื่อมโทรม” (คจก.) เป็นโครงการที่รัฐบาลได้จัดทำขึ้นในปี 2533 โดยในภาคอีสานมีป่าที่ต้องการอพยพโยกย้ายชาวบ้านออกถึง 352 ป่า 2,500 หมู่บ้าน รวมผู้อยู่อาศัยประมาณ 250,000 คน โครงการ คจก. มีเป้าหมายในการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้ไปอาศัยอยู่รวมกันในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรมที่จัดไว้ให้ (15 ไร่ต่อครอบครัว) โดยรัฐจูงใจชาวบ้านด้วยการออกเอกสารสิทธิ์ พร้อมกับสนับสนุนปัจจัยอำนวยความสะดวกต่างๆ ทำนองเดียวกับที่ให้สัญญาว่าจะให้แก่ชาวบ้านในป่าคลองระบบ-สียัด โดยรัฐคาดว่านโยบายดังกล่าวจะทำให้พื้นที่ป่าในภาพรวมเพิ่มขึ้นจากการนำชาวบ้านออกจากเขตป่าอนุรักษ์ ส่วนชาวบ้านก็จะมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองจากการพัฒนาพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรมเป็นไร่ นา (อภิชัย พันธเสน, 2545, หน้า 9-10; Pye, 2005, p. 113)

อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติพบว่า โครงการ คจก. ประสบปัญหาเช่นเดียวกับ “โครงการหมู่บ้านป่าไม้” ในป่ารอยต่อภาคตะวันออก จนกระทั่งทำให้ภาคอีสานร้อนเป็นไฟ จนกระทั่ง

นำไปสู่การเดินขบวนประท้วงอย่างยืดเยื้อ เพื่อคัดค้านโครงการ คจก. อย่างกว้างขวาง เพราะพื้นที่ใหม่ที่ได้รับการจัดสรรมีขนาดเล็กและขาดความอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่การสนับสนุน โครงสร้างพื้นฐานจากรัฐก็ขาดความชัดเจน จนเป็นเหตุให้ชาวบ้านที่อพยพเข้าไปอยู่ได้รับความเดือนร้อนอย่างมาก

กระแสการคัดค้านของชาวบ้านที่เดือนร้อนจากโครงการ คจก. ในภาคอีสาน ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับในขณะนั้น ได้เกิดเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ขึ้นในปี 2535 อันส่งผลให้ทหารขาดความชอบธรรมที่จะเข้ามาแทรกแซงสังคม สถานการณ์ในช่วงนั้นจึงเอื้ออำนวยให้ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านโครงการ คจก. ของชาวบ้านภาคอีสานสามารถขยายตัวได้อย่างมาก จนนำไปสู่การจัดตั้งองค์กรที่เรียกว่า “คณะกรรมการชาวบ้านคัดค้านปัญหาที่ดินทำกินภาคอีสาน 36 ป่า” โดยมีสมาชิกประกอบด้วยชาวบ้านที่ถูกกีดกันออกจากพื้นที่ป่าใน 16 จังหวัดภาคอีสาน จนในที่สุดนำไปสู่การเดินขบวนประท้วงครั้งใหญ่ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2535 รัฐบาลของนายอานันท์ ปันยารชุน จึงได้แก้ไขปัญหาคด้วยการออกคำสั่งยกเลิกโครงการ คจก. ลงทั้งหมด (Precha et al, 1993; Pye, 2005) อันส่งผลให้โครงการหมู่บ้านป่าไม้ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถูกยกเลิกตามไปด้วย

กระนั้นก็ตาม แม้ว่าโครงการหมู่บ้านป่าไม้ในป่ารอยต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะถูกยกเลิกไปแล้ว แต่ในทางปฏิบัติ พบว่าเจ้าหน้าที่ยังคงมีการกีดกันชาวบ้านออกจากป่าอยู่เช่นเดิม เนื่องจากความเชื่อของเจ้าหน้าที่รัฐที่ว่า การอนุรักษ์ป่าให้ได้ผลจะต้องแยกชาวบ้านออกจากป่า ตัวอย่างรูปธรรมของการกีดกันดังกล่าว ได้แก่ เมื่อชาวบ้านที่อพยพไปอยู่ในหมู่บ้านป่าไม้ต้องการอพยพกลับไปอยู่ในหมู่บ้านเดิม ก็ถูกเจ้าหน้าที่กีดกัน แข็งความ/จับกุม โดยกล่าวหาว่าชาวบ้านบุกรุกเขตป่าอนุรักษ์ พร้อม ๆ กับมีความพยายามบีบบังคับชาวบ้านให้อพยพไปอยู่ที่หมู่บ้านป่าไม้ต่อไป แม้ว่าพื้นที่ทำกินจะมีขนาดเล็กมีเพียงพอต่อการดำรงชีพก็ตาม การพิพาทระหว่างเจ้าของที่ดินเดิมกับผู้อพยพเข้าไปอยู่ใหม่ก็ยังคงเกิดขึ้นบ่อย ๆ เนื่องจากเจ้าของที่ดินรายเดิมพยายามข่มขู่ผู้เข้าไปอยู่ใหม่ให้จ่ายค่าบุกเบิกที่ดินทำกินที่ตั้งถิ่นฐานมาก่อน บางคนเรียกยุคนี้ว่า “ยุคพุดกันด้วยปืน” ในแง่นี้จึงส่งผลให้ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านในป่าตะวันออก กับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ยังคงดำเนินต่อมาอีกประมาณ 2-3 ปี เหตุการณ์ความขัดแย้งจึงค่อย ๆ คลี่คลายลงในที่สุด

ความขัดแย้งภายในชุมชนป่ารอยต่อตะวันออกเฉียงเหนือมีความสงบลงตามลำดับ เนื่องจากการอยู่อาศัยร่วมกันภายในชุมชนเดียวกัน ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยกันในการใช้ชีวิตแต่ละวัน อันทำให้ชาวบ้านพยายามปรับตัวเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างกัน ท่ามกลางความขัดแย้งและการแย่งชิงผลประโยชน์ของกลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ แต่การฟื้นฟูความเป็นชุมชนเริ่มเป็นรูปธรรมขึ้น เนื่องจากชาวบ้านเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมทางสังคมเพื่อประโยชน์ของสังคมส่วนรวมร่วมกัน กล่าวคือ

โดยประมาณปี พ.ศ. 2537 ชาวบ้านได้มีการระดมกำลังเพื่อสร้างโรงเรียน วัด และถนน การทำงานที่แสดงออกถึงความเสียสละเพื่อส่วนรวมร่วมกัน ได้ก่อให้เกิดความคิดแก่ชาวบ้านที่จะพัฒนาชุมชนของพวกเขาให้ดีขึ้น ในช่วงนี้ชาวบ้านมีความมั่นใจมากขึ้นที่จะตั้งรกรากอยู่อย่างถาวร หลายชุมชนจึงเริ่มจัดให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้น มีการจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน อันส่งผลให้ชุมชนได้รับบริการสาธารณะ สาธารณูปโภคพื้นฐาน น้ำประปา ไฟฟ้า ซึ่งปัญหาที่ชุมชนจะต้องขบคิดต่อไปก็คือ ปัญหาสำคัญที่ชุมชนยังคงประสบอยู่ได้แก่ การลักลอบตัดไม้ การล่าสัตว์ป่า ไฟป่า และการลักลอบเข้าไปบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า เป็นต้น ในที่สุดชุมชนได้ตัดสินใจจัดตั้งโครงการป่าชุมชนขึ้น เพื่อก่อให้เกิดสิทธิชุมชนในการป้องกัน/ดูแล และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน (ดังจะได้วิเคราะห์ให้เห็นอย่างชัดเจนในบทต่อไป)

บทที่ 5

ยุคส่งเสริมป่าชุมชน (พ.ศ. 2542 – ปัจจุบัน)

ในส่วนนี้จะได้วิเคราะห์ถึงการจัดตั้ง และการเคลื่อนไหวของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ซึ่งได้ริเริ่มขึ้นนับจากต้นทศวรรษ 2540s เป็นต้นมา โดยในส่วนแรกจะได้วิเคราะห์ถึงบริบทก่อนหน้านั้น ที่เป็นเงื่อนไขและเงื่อนไขอันก่อให้เกิดการจัดตั้งและเคลื่อนไหวของขบวนการป่าชุมชนในเวลาต่อมา อันได้แก่ การเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนในการดูแลป่า และการปรับตัวของผู้จัดการรัฐโดยหันมายอมรับสิทธิชุมชนและเปิดกว้างให้ชาวบ้านสามารถดูแลป่าได้ และหลังจากนั้นจึงจะวิเคราะห์ถึงการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบัน ตามลำดับ

การเคลื่อนไหวเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการดูแลป่า

ประเทศไทยในอดีตถือว่า การจัดการป่าไม้ ทั้งการดูแลรักษา ป่าไม้ และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่า นั้น เป็นหน้าที่ความรับผิดชอบของรัฐเท่านั้น โดยรัฐไม่อนุญาตให้ชุมชนท้องถิ่น หรือภาคประชาชน มีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ เมื่อเป็นเช่นนี้ กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ในอดีต (คือ กฎหมายสำคัญ 5 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 และพระราชบัญญัติสวนป่า พ.ศ. 2535) จึงไม่มีบทบัญญัติที่กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชน หรือการมีส่วนร่วมของประชาชนในเรื่องการจัดการทรัพยากรแต่ประการใด หากแต่ข้อกำหนดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรมีค่าอื่น ๆ โดยภาครัฐเท่านั้น

นโยบายป่าไม้ของรัฐในอดีต เน้นเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่า เพื่อนำมาเป็นรายได้เข้ารัฐเป็นสำคัญ ดังนั้นรัฐจึงเปิดให้มีการสัมปทาน ไม้แก่บริษัทเอกชน ทั้งที่เป็นคนไทยและต่างชาติ รวมทั้งองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ เพื่อให้เข้ามาตัดไม้และชักลากไม้ในพื้นที่ป่าทั่วประเทศ นอกจากนี้ กฎหมายยังอนุญาตให้เอกชนเช่าพื้นที่ป่าเพื่อทำธุรกิจทั้งการปลูกไม้โตเร็ว และสร้างรีสอร์ทเพื่อรองรับการท่องเที่ยว จนกระทั่งก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างเอกชนที่เข้ามาแสวงหาประโยชน์จากป่ากับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในป่ามาแต่ดั้งเดิม อาทิ ความขัดแย้งในอำเภอเถิง จังหวัดลำปาง กิ่งอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน และอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งประมาณปี 2515 ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเพื่อคัดค้านการสัมปทานป่าไม้แก่บริษัทเอกชน

ความขัดแย้งครั้งสำคัญ เกิดขึ้นในปี 2532 เมื่อชาวบ้านที่บ้านห้วยแก้ว กิ่งอำเภอแม่อน ได้รวมตัวกันคัดค้านนายทุนที่เข้ามาเช่าพื้นที่ป่าสาธารณะเพื่อปลูกสวนป่าเศรษฐกิจ การคัดค้านในกรณีดังกล่าวได้ก่อให้เกิดกระแสการเรียกร้องกฎหมายป่าชุมชนขึ้นเป็นครั้งแรก จนกระทั่งในที่สุดกรมป่าไม้ได้ร่างกฎหมายป่าชุมชนขึ้นเป็นครั้งแรกในปี 2532 นั้นเอง แต่ร่างกฎหมายฉบับดังกล่าวไม่ได้ให้สิทธิประชาชนอย่างแท้จริง หากกลับไปเอื้อประโยชน์ให้แก่นายทุนเอกชนในการพัฒนาป่าเศรษฐกิจในรูปแบบของการปลูกไม้โตเร็ว ในที่สุด ปี 2533 ชาวบ้านพร้อมด้วยนักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ได้ร่วมกันร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชนออกมาเป็นครั้งแรก แต่การเคลื่อนไหวก็ต้องหยุดชะงักลงอย่างสิ้นเชิงภายหลังการรัฐประหารในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534

เหตุการณ์ทางการเมืองในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ได้นำบรรยากาศแห่งเสรีภาพและประชาธิปไตยให้หวนกลับคืนมาอีกครั้ง ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการประชาชนที่ดำเนินการเคลื่อนไหวโดยมีเป้าหมายเพื่อการปฏิรูปทางการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ภายใต้บรรยากาศทางการเมืองดังกล่าวนี้ กลุ่มชาวบ้าน นักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ได้ร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการจัดการป่าอีกครั้งหนึ่ง

อาจกล่าวได้ว่า การเคลื่อนไหวเรียกร้องต่อรัฐ เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีสิทธิในการจัดการป่าชุมชนในช่วงต้นทศวรรษ 2530s ได้เปิดฉากขึ้นโดยขบวนการภาคประชาชนในภาคเหนือ และหลังจากนั้น ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสนับสนุนร่างกฎหมายป่าชุมชนฉบับประชาชนได้ขยายไปสู่ขบวนการภาคประชาชนในภูมิภาคอื่น ๆ อาทิ สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ สมัชชาคนจน สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ และสมัชชาชนเผ่าแห่งประเทศไทย (ลำดับเหตุการณ์สำคัญ ร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน, 2548)

การเคลื่อนไหวเรียกร้องป่าชุมชน มีความเข้มข้นอย่างเด่นชัดในภาคเหนือ โดยขบวนการต่อสู้ของพวกเขาได้นำไปสู่การจัดตั้งองค์กรในรูปแบบของ “เครือข่าย” เพื่อเคลื่อนไหวเรียกร้องดังกล่าว ซึ่งการเคลื่อนไหวในภาคเหนือขณะนั้น ดำเนินการโดยเครือข่ายที่สำคัญ 2 เครือข่าย ดังนี้

เครือข่ายแรก คือ “เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ” (คกน.) เกิดขึ้นเนื่องจากความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับนโยบายการจัดการป่า สมาชิกส่วนใหญ่ของ คกน. เป็นกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงนับร้อยหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการประกาศเขตป่าอนุรักษ์ นอกจากนี้ยังมีปัญหาเกี่ยวกับราคาพืชผลตกต่ำ โดยในปี 2535 มีการนำเข้าถั่วเหลืองเสรีจากต่างประเทศ ส่งผลให้ราคาถั่วเหลืองภายในประเทศตกต่ำ เกษตรกรได้รวมตัวกันชุมนุมที่ประตูท่าแพ จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลพยุงราคาผลผลิต นำไปสู่การจัดตั้ง “องค์กรพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกร

ภาคเหนือ” ขึ้นในปี 2537 โดยวางแนวทางการร่วมมือ 4 ด้าน คือ 1. สร้างความเข้มแข็งและประสานเครือข่ายให้เป็นหนึ่งเดียว 2. แก้ไขปัญหาการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และปัญหาการขาดแคลนผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำ 3. พัฒนายุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวให้ชัดเจนโดยการพัฒนางานเครือข่าย และ 4. ขยายพันธมิตรที่เป็นนักพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ

หลังการประชุมใหญ่ในปี 2538 องค์กรพัฒนาเครือข่ายฯ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือ” โดยมีการเคลื่อนไหวผลักดันให้รัฐแก้ไขปัญหาล่าอนุรักษ์ทับที่ดินของชาวบ้านที่อาศัยมาก่อน พร้อมกับเรียกร้องให้มีสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยสามารถสรุปข้อเรียกร้องได้เป็น 2 ประการ คือ 1. ให้ตั้งคณะกรรมการพหุภาคี เพื่อพิสูจน์ว่าแต่ละชุมชนตั้งถิ่นฐานมาก่อนการประกาศเป็นเขตป่าอนุรักษ์หรือไม่ หากชุมชนตั้งถิ่นฐานมาก่อนรัฐจะต้องรับรองสิทธิของชุมชนในการอยู่อาศัยและทำกินอย่างมั่นคง แต่หากชุมชนบุกรุกเขตป่าอนุรักษ์ให้รัฐดำเนินการตามกฎหมาย และ 2. ให้รัฐเร่งออกพระราชบัญญัติป่าชุมชน เพื่อรองรับให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการจัดการป่าภายใต้กฎหมายร่วมกันของชุมชน

เครือข่ายที่สอง คือ สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ โดยภาคประชาชนในพื้นที่ภาคเหนือได้รณรงค์เคลื่อนไหวเพื่อให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการป่าในรูปของ “ป่าชุมชน” มาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530s โดยมีการจัดตั้ง “คณะทำงานป่าชุมชน” ซึ่งดำเนินกิจกรรมในการจัดเวทีสัมมนา “สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ” ขึ้นครั้งแรกในปี 2536 สมาชิกในขณะนั้นส่วนใหญ่เป็นคนเมืองพื้นราบที่เคยเข้าร่วมต่อสู้เกี่ยวกับการคัดค้านการสัมปทานทำไม้ในปี 2532 การต่อสู้เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือได้รับการสนับสนุนจากภาคประชาสังคมในขณะนั้นอย่างกว้างขวาง ประกอบกับความล้มเหลวของรัฐในการจัดการป่าที่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในกรณีของ โครงการ คจก. ในภาคอีสาน รวมทั้งบรรยากาศของการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปทางการเมืองภายหลังจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในปี 2535 เป็นต้นมา ส่งผลให้กระแส “สิทธิชุมชนในการจัดการป่า” ได้รับการขานรับจากสื่อมวลชนและสาธารณชนในวงกว้าง อาทิ การประสานความร่วมมือในการเคลื่อนไหวอย่างใกล้ชิดระหว่าง สมัชชาชาวนาชาวไร่ภาคอีสาน เครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้ สมัชชาคนจน สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านภาคใต้ เครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ และสมัชชาชนเผ่าแห่งประเทศไทย องค์กรเหล่านี้ร่วมกันรณรงค์ให้รัฐบาลนำร่างกฎหมายป่าชุมชนฉบับประชาชนเข้าสู่การพิจารณาของสภาผู้แทนราษฎร ในขณะที่กรมป่าไม้ก็มีการนำร่างกฎหมายป่าชุมชนของตนไปปรับใหม่นอก จากนี้ยังมีร่างกฎหมายป่าชุมชนจากพรรคการเมืองต่าง ๆ ไปยื่นเข้าสู่การพิจารณาของสภาฯ ในเวลาไล่เลี่ยกันอีกด้วย ในที่สุดรัฐบาลจึงไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าจะเลือกนำร่างกฎหมายป่าชุมชนฉบับใด จึงได้มีการมอบหมายให้ “คณะกรรมการกระจายความเจริญสู่ท้องถิ่น” ไปจัดสัมมนาร่วมกันระหว่างตัวแทนเจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และตัวแทนชาวบ้าน ใน

วันที่ 7-9 เมษายน 2538 โดยมี ศาสตราจารย์ ดร.ประเวศ วะสี เป็นประธาน จนกระทั่งได้ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับ กน.ก.) ที่ทุกฝ่ายพึงพอใจ

อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้นได้มีการโต้แย้งทางความคิดในเวทีสาธารณะ ระหว่างฝ่ายที่เห็นด้วยกับฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยที่จะให้มีป่าชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์ ข้อกังขายังคงวนเวียนอยู่ในประเด็นเกี่ยวกับ “ความไม่เชื่อมั่นว่าชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์จะสามารถรักษาป่าได้จริง” โดยเฉพาะอย่างยิ่งความคิดของคนบางกลุ่มที่แอบแฝงด้วยอคติเชิงลบต่อกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูง ตลอดจนการยึดหลักความรู้ทางนิเวศวิทยากระแสหลักที่อ้างว่าเป็นความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ในขณะที่ชาวบ้านและภาคประชาชนอ้างความชอบธรรมจาก “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ในการอยู่อาศัยในป่าและการจัดการป่า แต่ละฝ่ายต่างเคลื่อนไหวโดยการยื่นหนังสือร้องเรียนต่อรัฐบาล ซึ่งนำไปสู่การจัดทำเวทีรับฟังความคิดเห็นสาธารณะตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการประชาสัมพันธ์ พ.ศ. 2540 หลังจากนั้นขบวนการประชาชนได้ดำเนินการปรับปรุงแก้ไขร่างกฎหมายร่วมกันระหว่าง องค์กรอนุรักษ์ องค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายชาวบ้าน และภาครัฐ

กระแสการเคลื่อนไหวที่ร้อนแรงและขยายวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะนั้น ส่งผลให้มีการรับรองสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเป็นครั้งแรก โดยบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 แต่อย่างไรก็ตาม กฎหมายลูกที่จะตราขึ้นมารองรับ “สิทธิชุมชน” ให้ปรากฏเป็นจริงในขณะนั้นยังไม่ได้มีการประกาศใช้แต่ประการใด อันทำให้การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมเพื่อผลักดันกฎหมายป่าชุมชนจึงยังคงดำเนินการต่อไป กล่าวคือ ในขณะนั้น “สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ” ได้มีการประสานความร่วมมือกับกลุ่มชาติพันธุ์ นำไปสู่การจัดเวทีสมัชชาป่าชุมชนภาคเหนืออีกครั้งในปี 2542 โดยมีผู้เข้าร่วมที่เป็นทั้งชาวเมืองพื้นราบและกลุ่มชาติพันธุ์กว่า 1,500 คน จากป่าชุมชนกว่า 700 ป่า ในเขต 8 จังหวัดภาคเหนือ และนำไปสู่การจัดตั้ง “สมัชชาป่าชุมชนภาคเหนือ” ขึ้นอย่างเป็นทางการ มีพ่อหลวงจรัส ขาสัก เป็นประธานคนแรก

วัตถุประสงค์ของสมัชชาฯ ได้แก่นับสนุนให้สมาชิกเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ในการจัดการป่าชุมชน และผลักดันเพื่อให้มี พ.ร.บ.ป่าชุมชน โดยการเคลื่อนไหวของพวกเขาได้ใช้สิทธิตามมาตรา 170 แห่งรัฐธรรมนูญ มีการระดมรายชื่อ 50,000 รายชื่อ เพื่อยื่นเสนอร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชนฉบับประชาชนต่อรัฐสภา เมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2543 และหลังจากนั้นมีการเคลื่อนไหวต่อมาอีกหลายครั้ง แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากแต่ละฝ่ายต่างมีความเห็นในรายละเอียดของกฎหมายที่แตกต่างกันมาก และหลายฝ่ายยังมีอาจประนีประนอมเพื่อประสานความคิดเห็นให้เข้ากันได้ จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้กฎหมายป่าชุมชนยังไม่สามารถคลอดออกมาได้ (สถานการณ์ความเคลื่อนไหว พ.ร.บ. 2556) แม้ว่าประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายป่าชุมชนโดยตรง แต่จากการเคลื่อนไหวของหลาย ๆ ฝ่ายเพื่อผลักดันให้มีการรับรองสิทธิชุมชนในการดูแลรักษา

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนทำให้มีกฎหมายหลายฉบับที่ออกมาในช่วงกว่าสิบปีที่ผ่านมา ต่างให้การรับรองต่อสิทธิและการมีส่วนร่วมของชุมชนดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กฎหมายฉบับสำคัญดังต่อไปนี้

1. รัฐธรรมนูญฉบับปี 2540
2. รัฐธรรมนูญฉบับปี 2550
3. พ.ร.บ.กำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542
4. ประกาศเรื่องแผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2543
5. ประกาศแผนปฏิบัติการการกำหนดขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2545
6. พ.ร.บ.สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 (แก้ไขเพิ่มเติมจำนวน 6 ครั้ง)

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ถือเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรก ที่ให้การรับรองสิทธิชุมชน ดังปรากฏใน 3 มาตรา ดังต่อไปนี้

“มาตรา 46 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะ หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น และของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

“มาตรา 56 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการบำรุงรักษาและการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครองส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพ อนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

“มาตรา 59 บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูลคำชี้แจงและเหตุผลจากหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการท้องถิ่น ก่อนการอนุญาต หรือการดำเนินโครงการ หรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้ตามกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่กฎหมายบัญญัติ”

แม้ว่าสิทธิชุมชนจะได้รับการรับรองในรัฐธรรมนูญอันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศก็ตาม แต่ก็ยังคงมีปัญหาในการใช้บังคับให้เป็นไปตามความมุ่งหมายของบทบัญญัติดังกล่าว

เนื่องจากการตีความของศาลรัฐธรรมนูญที่ปรากฏในคำวินิจฉัยที่ 62/2545 ในประเด็นเรื่องสิทธิของชุมชนตามรัฐธรรมนูญมาตรา 46 กล่าวคือ บุคคลยังไม่สามารถอ้างสิทธิการรวมกลุ่มเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมได้ เนื่องจากปัจจุบันยังไม่มีกฎหมายระดับพระราชบัญญัติที่จะมารับรองสิทธิดังกล่าว แต่กระนั้นก็ตาม มีนักวิชาการและนักเคลื่อนไหวทางสังคมที่เห็นคุณค่าของรัฐธรรมนูญอยู่ว่า อย่างน้อยได้ช่วยให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ในสิทธิและการมีส่วนร่วมของพวกตนมากขึ้น เพื่อให้เป็นฐานในการอ้างอิงสำหรับการเคลื่อนไหวเรียกร้องและช่วยลดทอนอำนาจรัฐในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นั้นหมายความว่า ประชาชนมีสิทธิและความชอบธรรมมากขึ้นในการเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น

ต่อมารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้บัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนเอาไว้ใน ส่วนที่ 2 ของหมวด 3 ว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ซึ่งมีจำนวน 2 มาตรา ดังต่อไปนี้

“มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพ อย่างสมดุลและยั่งยืน”

“มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ และความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่อง ในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตน ย่อมได้รับความคุ้มครองตามที่เหมาะสม การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรง ทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระ ซึ่งประกอบด้วย ผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษา ที่จะทำการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม หรือทรัพยากรธรรมชาติ หรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัตินี้ ย่อมได้รับความคุ้มครอง” จะเห็นได้ว่า มาตรา 66 และ 67 ของรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ได้ตัดคำว่า “ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ” ออกไป อันทำให้การใช้สิทธิดังกล่าว ไม่จำเป็นต้องรอให้มีกฎหมายในระดับ

พระราชบัญญัติตราขึ้นมารับรองสิทธิดังกล่าวขึ้นมาก่อน นอกจากนี้ วรรคสุดท้ายของมาตรา 67 ยังรับรองสิทธิของชุมชนในการฟ้องคดีที่เกี่ยวกับการไม่ปฏิบัติตามมาตรานี้อีกด้วย

นอกจากนี้ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ยังได้บัญญัติเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรป่าไม้เอาไว้ในหมวดที่ 14 ว่าด้วยการปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา 290 ดังนี้

“มาตรา 290 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ย่อมมีอำนาจหน้าที่ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ตามที่กฎหมายบัญญัติ กฎหมายตามวรรคหนึ่ง อย่างน้อยต้องมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การจัดการบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่
2. การเข้าไปมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่อยู่นอกเขตพื้นที่ เฉพาะในกรณีที่มีผลกระทบต่อการค้ารังสีของประชาชนในพื้นที่ของตน
3. การมีส่วนร่วมในการพิจารณาเพื่อริเริ่มโครงการหรือกิจกรรมใดนอกเขตพื้นที่ ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม หรือสุขภาพอนามัยของประชาชนในพื้นที่
4. การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น”

หากพิจารณารัฐธรรมนูญหมวด 14 ว่าด้วยการปกครองส่วนท้องถิ่นทั้ง 10 มาตรา จะพบว่ารัฐธรรมนูญกำหนดให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีอำนาจหน้าที่ 2 เรื่องที่สำคัญ คือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น และเรื่องการบริหารรักษาสิ่งแวดล้อม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้วยเห็นว่าเป็นเรื่องที่ใกล้ชิดขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากกว่ารัฐส่วนกลาง จึงน่าจะสามารรถแก้ไขปัญหาหรือสามารถพัฒนาได้ดีกว่า รัฐธรรมนูญจึงกำหนดไว้เป็นมาตราเฉพาะอย่างชัดเจน

ใน “พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542” ได้กำหนดอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ในหมวด 2 มาตรา 16 และ 17 โดยในมาตรา 16 ได้บัญญัติว่า “ให้เทศบาลเมืองพัทยา และองค์การบริหารส่วนตำบล มีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบการบริการสาธารณะ เพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเอง ดังนี้... (24) การจัดการการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ...” และมาตรา 17 ได้บัญญัติว่า “ภายใต้บังคับมาตรา 16 ให้องค์การบริหารส่วนจังหวัดมีอำนาจและหน้าที่ในการจัดระบบบริการสาธารณะเพื่อประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่นของตนเองดังนี้... (5) การคุ้มครองดูแลและบำรุงรักษา ป่าไม้ ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม...”

ภายหลังจากที่มีการบังคับใช้กฎหมายแล้ว คณะกรรมการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ออกประกาศเรื่อง “แผนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2543 โดยประกาศในราชกิจจานุเบกษา เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2544 ซึ่งกำหนดให้การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็น 1 ใน 6 ด้าน ของการถ่ายโอนภารกิจทั้งหมด และยังครอบคลุมภารกิจ 3 เรื่อง คือ 1. การคุ้มครองดูแล บำรุงรักษา ใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2. การจัดการสิ่งแวดล้อมและมลพิษ และ 3. การดูแลรักษาที่สาธารณะ

ต่อมาในปี 2545 คณะกรรมการกระจายอำนาจ ได้ออกประกาศแผนปฏิบัติการการกำหนดขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเป็นรายละเอียดของการถ่ายโอนอำนาจเป็นรายการกิจ โดยในส่วนของจัดการทรัพยากรป่าไม้ มีภารกิจที่ถ่ายโอน 2 งาน คือ งานพัฒนาป่าชุมชน และงานควบคุมไฟป่า (ราชกิจจานุเบกษา, 2545, หน้า 184 – 185)

ทั้งสองภารกิจดังกล่าว มีขอบเขตของการถ่ายโอนภารกิจแก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่กำหนดไว้ในแผนปฏิบัติการฯ คือ 1. เขตพื้นที่ที่เป็นป่าสงวนแห่งชาติ ยกเว้นพื้นที่อนุรักษ์ ได้แก่ เขตอุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดำเนินการอยู่แล้ว ให้ถ่ายโอนได้ทันที โดยมีเงื่อนไขว่า พื้นที่ป่าดังกล่าวต้องอยู่ติดกับชุมชน หรือชุมชนได้ดูแลป่าอยู่แล้ว 2. ป่าชุมชน การป้องกันไฟป่า และควบคุมไฟป่า ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนดำเนินการ และสนับสนุนด้านงบประมาณ และ 3. ป่าชุมชน ให้ประชาชนมีส่วนร่วมดูแลป่าไม้และวางแผนใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในท้องถิ่นของตน

โดยการถ่ายโอนภารกิจดังกล่าว มิได้รวมถึงการถ่ายโอนบุคลากรและงบประมาณมาด้วย ซึ่งในทางปฏิบัติพบว่า หน่วยงานที่รับผิดชอบทั้งการพัฒนาป่าชุมชน และควบคุมไฟป่า คือ “กรมป่าไม้” ซึ่งทำหน้าที่รับผิดชอบดำเนินงานทั้งป่าชุมชนและควบคุมไฟป่า ส่วนใหญ่เป็นไปในรูปแบบร่วมกับราชการส่วนกลาง ที่เข้ามาดำเนินการ โดยมีเจ้าหน้าที่ให้การสนับสนุนงานด้านวิชาการเท่านั้น อาจจะมีการจัดฝึกอบรมให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งเท่ากับว่าเป็นการขยายภาระหน้าที่ไปให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากขึ้นเท่านั้นเอง

กฎหมายฉบับสุดท้ายที่จะพิจารณา คือ พระราชบัญญัติสภาพัฒนาการและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 (ซึ่งต่อมามีการแก้ไข 6 ครั้ง เพื่อให้สอดคล้องกับบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ปี 2540) ได้กำหนดถึงอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของ องค์การบริหารส่วนตำบลไว้ในมาตรา 67 (7) ความว่า “มาตรา 67 ภายใต้บังคับแห่งกฎหมาย องค์การบริหารส่วนตำบลมีหน้าที่ต้องทำในเขตองค์การบริหารส่วนตำบลดังต่อไปนี้... (7) คุ้มครองดูแลและบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม...”

กล่าวโดยสรุป ในช่วงแรกของทศวรรษ 2530s เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างชุมชนท้องถิ่น กับเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงและการจัดการป่า อันมีสาเหตุมาจากนโยบายการปิดป่า การส่งเสริมนายทุนในการปลูกป่าเศรษฐกิจที่เป็นไม้โตเร็ว การไล่ต้อนชาวบ้านออกจากที่อยู่อาศัยในเขตป่า นโยบายหมู่บ้านป่าไม้ และ คจก. ความขัดแย้งดังกล่าวนำไปสู่การเดินขบวนประท้วง พร้อมกับเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิในการจัดการป่าของชุมชนท้องถิ่น ภายใต้บริบทของกระแสการเมืองที่มีการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปการเมืองภายหลังจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬปี 2535 จนกระทั่งในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2530s ภาครัฐได้มีการปรับตัว โดยใจเปิดกว้างและยอมรับการปรึกษาหารือกับขบวนการภาคประชาชนในการแสวงหาทางออกเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งผลอันเป็นรูปธรรมของกระบวนการปรับตัวดังกล่าวสะท้อนให้เห็นในรูปของกฎหมายที่ให้การยอมรับสิทธิของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการป่าอย่างเด่นชัดมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติสภาพัฒนาการและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. 2537 (และแก้ไขต่อมาอีกจำนวน 6 ครั้ง) รวมทั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ดังได้กล่าวมาแล้วตามลำดับ

แม้ว่าประเทศไทยในปัจจุบันจะยังไม่มียกกฎหมายป่าชุมชนโดยตรง แต่กระแสการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคม เพื่อผลักดันไปสู่ประชาธิปไตยและการปฏิรูปทางการเมืองในห้วง 20 ปีที่ผ่านมา ได้ส่งผลให้กฎหมายหลายฉบับที่ออกมาในช่วงหลัง มีการรับรองสิทธิชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชัดเจน กฎหมายเหล่านี้มีความสำคัญยิ่งต่อขบวนการภาคประชาชน สำหรับใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาถึงความก้าวหน้าในการเคลื่อนไหว และใช้ในการอ้างอิงถึงความชอบธรรมในการเคลื่อนไหวเพื่อจัดการทรัพยากรป่าไม้บนเวทีที่เป็นจริงของพวกตนในช่วงทศวรรษ 2540s เป็นต้น

การปรับตัวของหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบป่าชุมชน

หน่วยงานของรัฐที่มีอำนาจหน้าที่ในการดูแลทรัพยากรป่าโดยตรง คือ “กรมป่าไม้” ซึ่งในอดีตกรมป่าไม้ ถือเป็นองค์กรของรัฐเพียงองค์กรเดียวที่มีอำนาจหน้าที่ในการดูแลพิทักษ์รักษาป่า และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่าเพื่อนำรายได้เข้าสู่รัฐ เป็นการบริหารจัดการป่าที่รวมศูนย์อำนาจและตัดสินใจจากบนลงสู่ล่างเพียงทางเดียว แต่เมื่อมาถึงช่วงสิ้นทศวรรษ 2530s และเริ่มก้าวเข้าสู่ทศวรรษ 2540s เป็นต้นมา กรมป่าไม้จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายใหม่ โดยหันมายอมรับสิทธิชุมชนในการดูแลรักษาป่าอย่างจริงจังมากขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าว เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข 4 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก ความตระหนักในความผิดพลาดของนโยบายป่าไม้ในอดีต ที่เน้นจัดการป่าไม้บนพื้นฐานของความรู้แบบวิทยาศาสตร์ (วนศาสตร์) ที่ให้ความสำคัญต่อเทคโนโลยี การรวมศูนย์อำนาจในการจัดการ การเปิดสัมปทานป่า ส่งเสริมการปลูกป่าเศรษฐกิจ และการเปิดป่าตามนโยบายความมั่นคงแห่งชาติ นโยบายดังกล่าวเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาการตัดไม้ทำลายป่าที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น โดยที่กรมป่าไม้เพียงลำพังไม่สามารถรักษาป่าเอาไว้ได้อีกต่อไป

ประการที่สอง แรงกดดันจากขบวนการประชาสังคมที่มีการเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น ซึ่งกำเนิดขึ้นในภาคเหนือประมาณต้นทศวรรษ 2530s และหลังจากนั้นได้ขยายตัวออกไปทั่วประเทศ และนับวันขบวนการเรียกร้องสิทธิชุมชนในการจัดการป่าได้ทวีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

ประการที่สาม กระแสจากต่างประเทศ ซึ่งพบว่าในประเทศต่าง ๆ ส่วนใหญ่รัฐบาลจะส่งเสริมให้ชุมชนมีการจัดการป่า อันก่อให้เกิดการเพิ่มพื้นที่ป่าอย่างเด่นชัด ทั้งในแถบประเทศยุโรป อเมริกา ลาตินอเมริกา อาฟริกา เอเชียตะวันตก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นต้น ก่อให้เกิดการขยายตัวของเครือข่ายสิทธิชุมชนในการจัดการป่า ซึ่งมีการเคลื่อนไหวเด่นชัดมากขึ้น

ประการที่สี่ ขบวนการปฏิรูปทางการเมืองภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ นำไปสู่รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นอย่างสูง รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวได้บัญญัติเอาไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับการรับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลป่า เมื่อเป็นเช่นนี้ กรมป่าไม้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงแนวคิดใหม่ โดยหันมายอมรับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนมากยิ่งขึ้น

แม้ว่าในขณะนั้นยังไม่สามารถผ่านกฎหมายป่าชุมชนออกมาได้ แต่กรมป่าไม้ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนนโยบายใหม่ โดยการหันมาให้การสนับสนุนป่าชุมชนอย่างจริงจัง ซึ่งการดำเนินโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ ได้อาศัยอำนาจของกฎหมายที่มีอยู่แล้วจำนวน 2 ฉบับ คือ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ดังจะได้นำมาพิจารณาพอสังเขปตามลำดับ

พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ซึ่งกำหนดไว้ในมาตรา 17 ความว่า บทบัญญัติในส่วนการทำไม้หวงห้าม มิให้ใช้บังคับในกรณีดังต่อไปนี้ คือ 1. กรณีที่พนักงานเจ้าหน้าที่จัดกระทำไปเพื่อประโยชน์ในการบำรุงป่า การค้นคว้า หรือการทดลองในทางวิชาการ 2. กรณีที่ผู้เก็บหาเศษไม้ปลายไม้ตายแห้งที่ล้มขอนนอนไพร อันมีลักษณะเป็นไม้พิน ซึ่งมีไม้สักหรือไม้หวงห้ามประเภท ข ไปสำหรับใช้สอยในบ้านเรือนแห่งตนหรือประกอบกิจของตน รวมไปถึงมาตรา 32 ซึ่งกำหนดว่า บทบัญญัติในส่วนของป่าหวงห้าม มิให้ใช้บังคับในกรณีที่พนักงานเจ้าหน้าที่จัดกระทำไปเพื่อประโยชน์ในการบำรุงป่า การค้นคว้า หรือการทดลองในทางวิชาการ

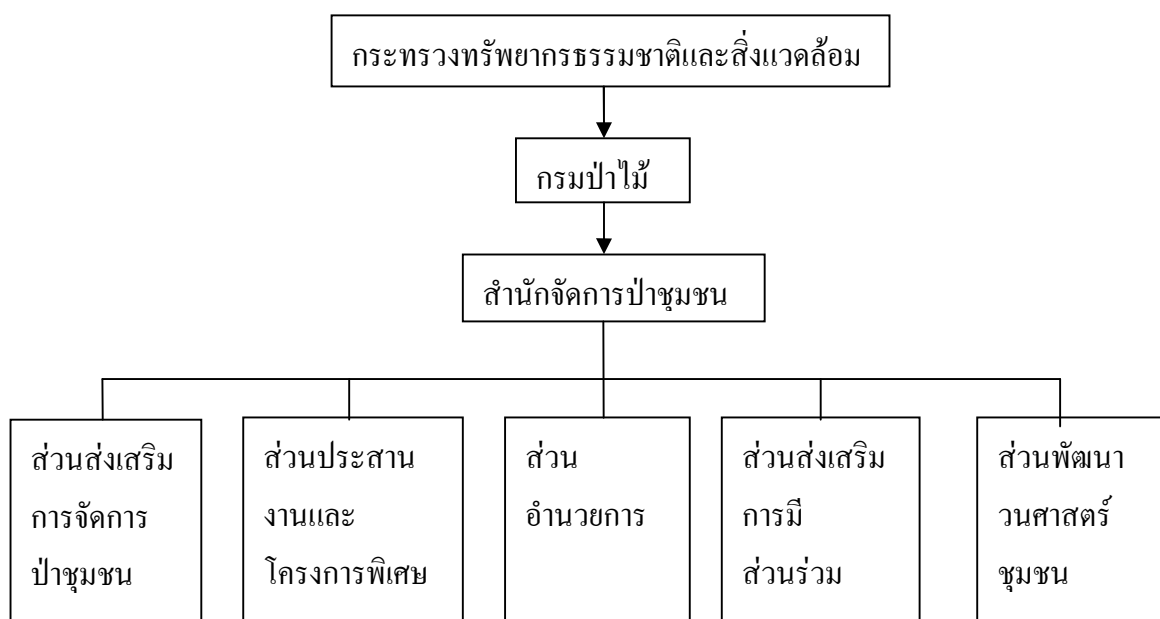
ส่วนพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ในมาตรา 19 ได้กำหนดเอาไว้ว่า เพื่อประโยชน์ในการควบคุมดูแลรักษาหรือบำรุงป่าสงวนแห่งชาติ อธิบดีมีอำนาจสั่งเป็นหนังสือให้พนักงานเจ้าหน้าที่ หรือเจ้าหน้าที่ของกรมป่าไม้ กระทำอย่างหนึ่งอย่างใดในเขตป่าสงวนแห่งชาติได้ ซึ่งทั้งสองส่วนดังกล่าวที่ให้ยกเว้นการบังคับในกรณีที่เป็นการดำเนินการของพนักงานเจ้าหน้าที่ กรมป่าไม้จึงใช้อำนาจส่วนนี้ในการดำเนินโครงการป่าชุมชนในปัจจุบัน กล่าวอย่างรวบรัดก็คือ อธิบดีกรมป่าไม้ได้ออกใบอนุญาตให้ชุมชนดำเนินการจัดทำโครงการป่าชุมชนได้ ด้วยเหตุที่ “กระทำไปเพื่อประโยชน์ในการบำรุงป่า” (พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484) รวมทั้ง “เพื่อประโยชน์ในการควบคุมดูแลรักษาหรือบำรุงป่าสงวนแห่งชาติ” (พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507)

โครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้นั้น มีกระบวนการดำเนินงานอยู่ 4 ขั้นตอน คือ 1. การส่งเสริมการดำเนินการป่าชุมชน โดยการประชาสัมพันธ์ ให้ความรู้ สืบสวนพื้นที่ 2. การจัดตั้งป่าชุมชน โดยการจัดทำเอกสารเพื่อเสนออธิบดีกรมป่าไม้ให้การอนุมัติ 3. การจัดการและการพัฒนา โดยดำเนินการตามกิจกรรมหลัก คือ ให้การคุ้มครองและป้องกัน เสริมพรรณไม้ และมีกรบำรุงรักษา และ 4. การสนับสนุนการจัดการป่าชุมชน โดยให้การอุดหนุนงบประมาณต่อพื้นที่เป็นครั้งคราว (ไม่ได้ให้ทุกปี)

อธิบดีกรมป่าไม้ ได้ให้การอนุมัติแก่โครงการป่าชุมชนเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ซึ่งได้ให้การอนุมัติพร้อมกัน 3 พื้นที่ คือ 1. โครงการป่าชุมชนบ้านเขาราวเทียมทอง หมู่ที่ 10 ตำบลเนินขาม กิ่งอำเภอเนินขาม จังหวัดชัยนาท บนเนื้อที่ทั้งหมด 993 ไร่ 2. โครงการป่าชุมชนบ้านปางขนุน หมู่ที่ 6 ตำบลนาบ่อคำ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร เนื้อที่รวม 500 ไร่ และ 3. โครงการป่าชุมชนบ้านเขาวังเยี่ยม บ้านเขาวังเยี่ยม หมู่ที่ 9 ตำบลนาบ่อคำ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร และหลังจากนั้น ได้มีการอนุมัติโครงการป่าชุมชนเป็นระยะ ๆ อย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้

เมื่อกรมป่าไม้มีการเปลี่ยนแปลงอำนาจหน้าที่ จึงจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหารงานใหม่ ดังจะเห็นได้จากการแบ่งส่วนราชการส่วนกลางของกรมป่าไม้ในปี 2545 ซึ่งกำหนดให้มีการจัดตั้งหน่วยงานระดับสำนักขึ้นใหม่ 1 สำนัก คือ “สำนักจัดการป่าชุมชน” โดยมีอำนาจหน้าที่ดังต่อไปนี้ 1. ศึกษา วิจัย วางแผน และประสานงานด้านป่าชุมชน ป่าในเมือง และระบบวนเกษตร 2. ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยป่าชุมชน และกฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชน องค์กรท้องถิ่น องค์กรเอกชน และสถาบันต่าง ๆ มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และบริหารจัดการป่าชุมชน 3. ดำเนินการและประสานงานเกี่ยวกับการพัฒนางานด้านวนศาสตร์ชุมชน กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และ 4. ปฏิบัติงานร่วมกันหรือ

สนับสนุนการปฏิบัติงานของหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องหรือที่ได้รับมอบหมาย (อ้างจาก กฎกระทรวง เรื่องแบ่งส่วนราชการกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ พ.ศ. 2545) โดยในปัจจุบันนี้ สำนักจัดการป่าชุมชนได้แบ่งส่วนงานออกเป็น 5 ส่วน คือ 1. ส่วนอำนวยการ 2. ส่วนส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน 3. ส่วนส่งเสริมการมีส่วนร่วม 4. ส่วนพัฒนานวนศาสตร์ชุมชน และ 5. ส่วนประสานงานและโครงการพิเศษ

ภาพที่ 5 โครงสร้างองค์การของสำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ (การบริหารราชการส่วนกลาง)

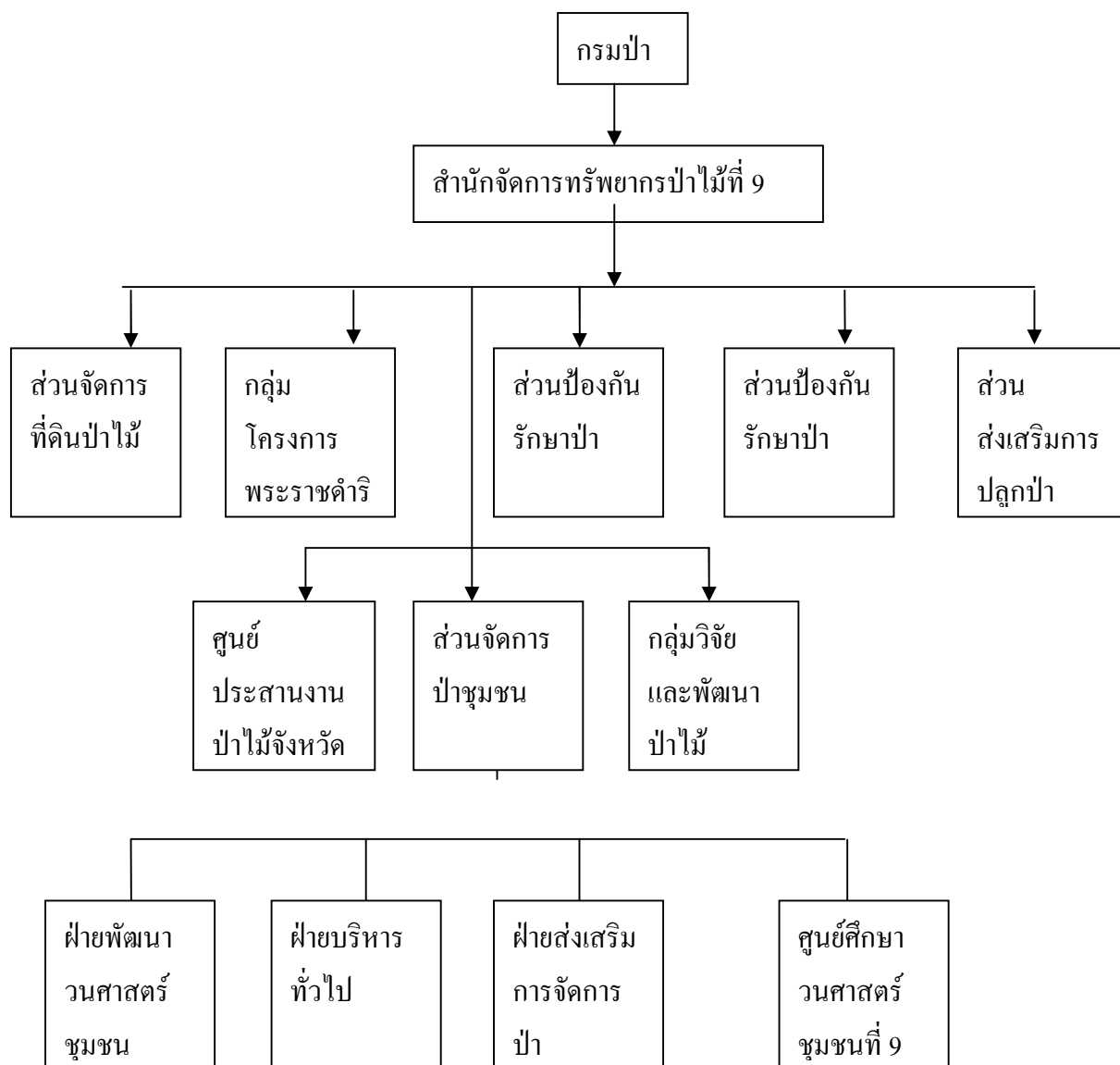
นอกจากนี้ กรมป่าไม้ยังมีความจำเป็นที่จะต้องจัดการหน่วยงานใหม่ สำหรับการส่งเสริมและดูแลการจัดการป่าชุมชนในส่วนภูมิภาคอีกด้วย โดยการจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มจังหวัด ซึ่งในภาคตะวันออกได้จัดตั้งเป็น “สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9” จำแนกออกเป็น 2 สาขา คือ

1. สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (สาขาชลบุรี) ทำหน้าที่รับผิดชอบ/ดูแลเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ 4 จังหวัด ได้แก่ ชลบุรี ระยอง จันทบุรี และตราด
 2. สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (สาขาปราจีนบุรี) ทำหน้าที่รับผิดชอบ/ดูแลเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ 4 จังหวัด ได้แก่ ปราจีนบุรี ฉะเชิงเทรา นครนายก และสระแก้ว
- สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 ในแต่ละสาขา มีอำนาจหน้าที่ 4 ประการ คือ 1. ศึกษาวิจัย วิเคราะห์ กำหนดรูปแบบ วางแผน และประสานงานด้านป่าชุมชน ป่าในเมือง และระบบวน

เกษตร 2. ส่งเสริมสนับสนุนให้องค์กร สถาบัน ประชาชน และชุมชน มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน การพัฒนาป่าในเมือง และจัดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย 3. ส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน กิจกรรมของชุมชนด้านการบริหารจัดการป่า และพัฒนาอาชีพด้านป่าไม้ และ 4. ส่งเสริมข้อมูลและบริการทางวิชาการด้านวนศาสตร์ชุมชน และที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 ทั้งสองสาขา ต่างแบ่งส่วนราชการภายในออกเป็น ส่วน/ ศูนย์ต่าง ๆ ได้แก่ 1. ส่วนจัดการที่ดินป่าไม้ 2. ศูนย์ประสานงานป่าไม้ในแต่ละจังหวัด 3. กลุ่มวิจัยและพัฒนาป่าไม้ 4. กลุ่มโครงการพระราชดำริ 5. ส่วนอำนวยการ 6. ส่วนจัดการป่าชุมชน 7. ส่วนส่งเสริมการปลูกป่า และ 8. ส่วนป้องกันรักษาป่า

เฉพาะในส่วนการจัดการป่าชุมชน มีการแบ่งงานออกเป็น 4 ฝ่าย คือ 1. ฝ่ายบริหารทั่วไป 2. ฝ่ายส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน 3. ฝ่ายพัฒนาวนศาสตร์ชุมชน และ 4. ศูนย์ศึกษาวนศาสตร์ชุมชนที่ 9 (สัมภรณ์ นายพงษ์ศักดิ์ ปิ่นแก้ว วันที่ 24 กรกฎาคม 2556) นอกจากนี้ยังมีอีกหน่วยงานหนึ่งที่อยู่ภายใต้สังกัดของสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 ในแต่ละสาขา คือ “ศูนย์ประสานงานป่าไม้ประจำจังหวัด” ซึ่งทำหน้าที่ส่งเสริมการปลูกป่า และสนับสนุนการจัดการป่าชุมชน เช่นเดียวกัน ส่วนจัดการป่าชุมชน

ภาพที่ 6 โครงสร้างองค์การของส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ชลบุรี)

การที่กรมป่าไม้ได้วางนโยบายเอาไว้อย่างชัดเจน ที่จะให้มีการสนับสนุนสิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างจริงจังมาตั้งแต่เริ่มก้าวเข้าสู่ทศวรรษ 2540s เป็นต้นมา พร้อม ๆ กับการจัดตั้งหน่วยงานภายในกรมป่าไม้ เพื่อทำหน้าที่ในการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดตั้งโครงการป่าชุมชนของชาวบ้านในท้องถิ่นอย่างเอาใจจริงเอาใจและเป็นรูปธรรม นั้น ถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่จะผลักดันให้โครงการป่าชุมชนสามารถเดินหน้าต่อไปได้อย่างเป็นรูปธรรม ดังจะได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลในรายละเอียดต่อไป ตามลำดับ

การเคลื่อนไหวของขบวนการป่าชุมชนในทศวรรษ 2540s เป็นต้นมา

การเปลี่ยนแปลงนโยบายของกรมป่าไม้ จากการรวมศูนย์และผูกขาดการจัดการป่าอยู่ในกำมือของรัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว มาสู่การสนับสนุนสิทธิชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ของท้องถิ่น ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน เมื่ออธิบดีกรมป่าไม้ ได้ให้การอนุมัติแก่โครงการป่าชุมชนเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2542 รวมทั้งสิ้น 13 โครงการ ครอบคลุมพื้นที่ 25 หมู่บ้าน รวมพื้นที่ป่าชุมชนทั้งหมด 7,140 ไร่ และต่อมาในปี 2543 ได้อนุมัติป่าชุมชนทั้งหมด 700 โครงการ รวมพื้นที่ถึง 196,369 ไร่ หลังจากนั้น กรมป่าไม้ได้มีการอนุมัติโครงการป่าชุมชนเพิ่มขึ้นทุกปี ๆ ละหลายร้อยโครงการ จนกระทั่งถึงปี 2558 กรมป่าไม้ได้ให้การอนุมัติโครงการป่าชุมชนไปแล้วทั่วประเทศ 7,553 โครงการ คิดเป็นเนื้อที่ทั้งหมด 3,100,332 ไร่

ตารางที่ 7 การจัดตั้งป่าชุมชนในประเทศไทย จำแนกตามปีที่จัดตั้ง

ปี	จำนวนหมู่บ้าน	จำนวนโครงการป่าชุมชน	พื้นที่ป่าชุมชน (ไร่)
2542	25	13	7,140
2543	753	700	196,369
2544	831	732	234,211
2545	831	785	302,080
2546	799	725	83,503
2547	1,314	1,105	231,710
2548	539	489	147,717
2549	665	603	404,174
2550	443	394	254,084
2551	475	443	232,098
2552	360	333	159,034
2553	230	210	138,057
2554	333	253	159,213
2555	142	113	49,396
2556	193	186	113,877
2557	219	160	88,456
2558	338	309	299,213
รวม	8,490	7,553	3,100,332

ที่มา: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

เมื่อพิจารณาถึงพื้นที่ป่าที่กรมป่าไม้ให้การอนุมัติแก่ชุมชนในการจัดทำโครงการป่าชุมชน นั้น พบว่า เป็นพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติจำนวน 2,986 โครงการ บนพื้นที่ 1,922,959 ไร่ และป่าตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ. 2484 จำนวน 3,169 ไร่ คิดเป็นพื้นที่ 507,178 ไร่ ตามลำดับ

ตารางที่ 8 การจัดตั้งป่าชุมชนในประเทศไทย จำแนกตามประเภทป่า พ.ศ. 2556

ประเภทป่า	หมู่บ้าน		โครงการป่าชุมชน		พื้นที่ป่า	
	แห่ง	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	ไร่	ร้อยละ
ป่าสงวนแห่งชาติ	3,217	42.36	2,986	41.81	1,922,959	71.88
ป่าตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ.2484	3,359	44.23	3,169	44.38	507,178	18.96
ที่ดินตามหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง	972	12.80	942	13.19	234,065	8.75
อื่น ๆ	46	0.61	44	0.62	11,045	0.41
รวม	7,594	100.00	7,141	100.00	2,675,247	100.00

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

สำหรับในพื้นที่ 5 จังหวัดภาคตะวันออก พบว่า จังหวัดต่าง ๆ เริ่มได้รับการอนุมัติให้ชุมชนจัดการป่าได้เป็นครั้งแรกในปี 2543 เป็นต้นมา กล่าวคือ ในปีดังกล่าว จังหวัดฉะเชิงเทราได้รับการอนุมัติจำนวน 6 โครงการ ชลบุรีได้รับการอนุมัติ 4 โครงการ ระยองได้รับการอนุมัติ 9 โครงการ จันทบุรีจำนวน 9 โครงการ และสระแก้วจำนวน 9 โครงการ รวมได้รับการอนุมัติทั้ง 5 จังหวัดเท่ากับ 37 โครงการ และหลังจากนั้นแต่ละจังหวัดต่างได้รับการอนุมัติให้ดำเนินการป่าชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นประจำทุกปี จนกระทั่งในปัจจุบันนี้ (พ.ศ. 2558) พื้นที่เขต 5 จังหวัดภาคตะวันออก มีโครงการป่าชุมชนจำนวนทั้งสิ้น 341 โครงการ จำแนกเป็น จังหวัดฉะเชิงเทราจำนวน 45 โครงการ ชลบุรีจำนวน 36 โครงการ ระยองจำนวน 89 โครงการ จันทบุรีจำนวน 103 โครงการ และจังหวัดสระแก้วจำนวน 68 โครงการ รวมเนื้อที่ป่าชุมชนทั้ง 5 จังหวัดประมาณ 45,000 ไร่

ตารางที่ 9 การจัดตั้งโครงการป่าชุมชนในเขต 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2543 – 2558

(หน่วย: โครงการ)

พ.ศ.	ฉะเชิงเทรา	ชลบุรี	ระยอง	จันทบุรี	สระแก้ว	รวม
2543	6	4	9	9	9	37
2544	6	6	9	20	9	50
2545	10	0	9	8	6	33
2546	0	7	10	12	14	43
2547	3	3	9	14	3	32
2548	0	0	9	0	2	11
2549	3	2	5	11	1	22
2550	3	2	5	14	5	29
2551	2	4	4	3	4	17
2552	2	1	3	4	6	16
2553	3	0	2	1	1	7
2554	3	2	2	2	0	9
2555	0	1	2	5	2	10
2556	2	1	9	0	6	18
2557-2558	2	3	2	0	0	7
รวม	45	36	89	103	68	341

ที่มา: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)

เมื่อพิจารณาป่าชุมชนในเขต 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยจำแนกตามประเภทของป่า พบว่าส่วนใหญ่ (จำนวน 177 โครงการ) เป็นพื้นที่ป่าตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พ.ศ. 2484 รองลงมา (จำนวน 141 โครงการ) เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติ เป็นที่ดินตามหนังสือสำคัญของที่หลวงจำนวนทั้งสิ้น 14 โครงการ และเป็นที่ดินประเภทอื่น ๆ จำนวน 2 โครงการ

ตารางที่ 10 โครงการป่าชุมชนในเขต 5 จังหวัด ภาคตะวันออก จำแนกตามประเภทป่า พ.ศ.2556
(หน่วย: โครงการ)

จังหวัด	ป่าสงวน แห่งชาติ	ป่าตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2484	ที่ดินตามหนังสือ สำคัญสำหรับที่ หลวง	อื่น ๆ	รวม
ฉะเชิงเทรา	36	7	0	0	43
ชลบุรี	12	18	3	0	33
ระยอง	28	59	0	0	87
จันทบุรี	34	60	9	0	103
สระแก้ว	31	33	2	2	68
รวม	141	177	14	2	334

ที่มา: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

เมื่อพิจารณาเป็นรายจังหวัด พบว่า ในกรณีของป่าชุมชนในพื้นที่จังหวัดฉะเชิงเทราในปี พ.ศ. 2556 มีป่าชุมชนทั้งหมด 43 โครงการ มีที่ดินรวมกันทั้งสิ้น 14,681 ไร่ โดยส่วนใหญ่ป่าชุมชนในจังหวัดฉะเชิงเทรากระจุกตัวอยู่ในอำเภอท่าตะเียบ กับอำเภอสนามชัยเขต โดยอำเภอท่าตะเียบมีป่าชุมชนทั้งสิ้น 24 โครงการ บนที่ดินทั้งหมด 5,378 ไร่ ส่วนอำเภอสนามชัยเขต มีป่าชุมชนจำนวน 12 โครงการ บนเนื้อที่ทั้งสิ้น 7,511 ไร่ นอกจากนี้ยังมีป่าชุมชนในอำเภอแปลงยาว (จำนวน 2 โครงการ 420 ไร่) และอำเภอพนมสารคาม (จำนวน 5 โครงการ 1,372 ไร่)

ตารางที่ 11 จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดฉะเชิงเทรา จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556

อำเภอ	จำนวนป่าชุมชน (โครงการ)	เนื้อที่รวม (ไร่)	เนื้อที่เฉลี่ยต่อโครงการ (ไร่)
อ.ท่าตะเกียบ	24	5,378	224.08
อ.สนามชัยเขต	12	7,511	625.92
อ.แปลงยาว	2	420	210.00
พนมสารคาม	5	1,372	274.40
รวม	43	14,681	341.42

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ในกรณีของจังหวัดชลบุรี พบว่า ในปี พ.ศ. 2556 มีป่าชุมชนทั้งหมด 33 โครงการ มีที่ดินรวมกันทั้งสิ้น 2,119 ไร่ โดยส่วนใหญ่ป่าชุมชนในจังหวัดชลบุรีกระจายอยู่ 7 อำเภอ คือ อำเภอ บางละมุงมีป่าชุมชน 11 โครงการ บนเนื้อที่ 335 ไร่ อำเภอบ้านบึงมีป่าชุมชน 2 โครงการ บนเนื้อที่ 435 ไร่ อำเภอบ่อทองมีป่าชุมชน 7 โครงการ บนเนื้อที่ 671 ไร่ กิ่งอำเภอเกาะจันทร์มีป่าชุมชน 4 โครงการ บนเนื้อที่ 206 ไร่ อำเภอพนัสนิคมมีป่าชุมชน 4 โครงการ บนเนื้อที่ 32 ไร่ อำเภอหนองใหญ่มีป่าชุมชน 2 โครงการ บนเนื้อที่ 400 ไร่ และอำเภอเมืองมีป่าชุมชน 3 โครงการ บนเนื้อที่ 40 ไร่

ตารางที่ 12 จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดชลบุรี จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556

อำเภอ	จำนวนป่าชุมชน (โครงการ)	เนื้อที่รวม (ไร่)	เนื้อที่เฉลี่ยต่อโครงการ (ไร่)
อ.บางละมุง	11	335	30.45
อ.บ้านบึง	2	435	217.50
อ.บ่อทอง	7	671	95.86
กิ่ง อ.เกาะจันทร์	4	206	51.50
อ.พนัสนิคม	4	32	8.00
อ.หนองใหญ่	2	400	200.00
อ.เมือง	3	40	13.33
รวม	33	2,119	64.21

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ในกรณีของจังหวัดระยอง พบว่า ในปี พ.ศ. 2556 มีป่าชุมชนทั้งหมด 87 โครงการ มีที่ดินรวมกันทั้งสิ้น 10,135 ไร่ โดยส่วนใหญ่ป่าชุมชนในจังหวัดระยองกระจุกตัวอยู่ในเขต 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอเมืองระยอง อำเภอแกลง และกิ่งอำเภอเขาชะเมา โดยอำเภอเมืองระยองมีป่าชุมชนจำนวน 15 โครงการ รวมที่ดินทั้งสิ้น 4,463 ไร่ อำเภอแกลงมีป่าชุมชนจำนวน 35 โครงการ บนที่ดิน 3,188 ไร่ กิ่งอำเภอเขาชะเามีป่าชุมชน 13 โครงการ บนที่ดิน 1,617 ไร่ นอกจากนี้ยังมีป่าชุมชนอยู่ในอำเภอบ้านค่าย 9 โครงการ บนที่ดิน 323 ไร่ อำเภอวังจันทร์มีป่าชุมชน 9 โครงการ บนที่ดิน 306 ไร่ และอำเภอปลวกแดงมีป่าชุมชน 6 โครงการ บนที่ดิน 238 ไร่ ตามลำดับ

ตารางที่ 13 จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดระยอง จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556

อำเภอ	จำนวนป่าชุมชน (โครงการ)	เนื้อที่รวม (ไร่)	เนื้อที่เฉลี่ยต่อโครงการ (ไร่)
กิ่ง อ. เขาชะเมา	13	1,617	124
อ. แกลง	35	3,188	91
อ. บ้านค่าย	9	323	36
อ. วิังจันทร์	9	306	34
อ. ปลวกแดง	6	238	40
อ. เมืองระยอง	15	4,463	298
รวม	87	10,135	117

ที่มา: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ในกรณีของจังหวัดจันทบุรี พบว่า ในปี พ.ศ. 2556 มีป่าชุมชนทั้งหมด 103 โครงการ มีที่ดินรวมกันทั้งสิ้น 9,535 ไร่ โดยส่วนใหญ่ป่าชุมชนในจังหวัดจันทบุรีกระจุกตัวอยู่ในอำเภอแก่งหางแมว และอำเภอท่าใหม่ กล่าวคือ อำเภอแก่งหางแมว มีป่าชุมชนทั้งสิ้น 34 โครงการ บนเนื้อที่ 3,339 ไร่ และอำเภอท่าใหม่มีป่าชุมชนทั้งสิ้น 24 แห่ง บนเนื้อที่ 3,073 ไร่ ส่วนอำเภออื่น ๆ ได้แก่ อำเภอโป่งน้ำร้อนมีป่าชุมชน 2 โครงการ บนเนื้อที่ 98 ไร่ อำเภอสอยดาวมีป่าชุมชน 2 โครงการ บนเนื้อที่ 744 ไร่ อำเภอมะขาม มีป่าชุมชน 19 โครงการ บนเนื้อที่ 747 ไร่ อำเภอนายายอาม มีป่าชุมชน 6 โครงการ บนเนื้อที่ 608 ไร่ กิ่งอำเภอเขาคิชฌกูฏ มีป่าชุมชน 5 โครงการ บนเนื้อที่ 144 ไร่ และอำเภอขลุง มีป่าชุมชน 1 โครงการบนเนื้อที่ 132 ไร่ ตามลำดับ

ตารางที่ 14 จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดจันทบุรี จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556

อำเภอ	จำนวนป่าชุมชน (โครงการ)	เนื้อที่รวม (ไร่)	เนื้อที่เฉลี่ยต่อโครงการ (ไร่)
อ.แก่งหางแมว	34	3,339	98.21
อ.ท่าใหม่	24	3,073	128.04
อ.โป่งน้ำร้อน	2	98	49.00
อ.สอยดาว	2	744	372.00
อ.มะขาม	19	747	39.32
อ.นายายอาม	6	608	101.33
กิ่ง อ.เขาคิชฌกูฏ	5	144	28.80
อ.ขลุง	1	132	132.00
อ.เมือง	10	650	65.00
รวม	103	9,535	92.57

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

กรณีของพื้นที่จังหวัดสระแก้ว พบว่า ในปี พ.ศ. 2556 มีป่าชุมชนทั้งหมด 68 โครงการ มีที่ดินรวมกันทั้งสิ้น 5,801 ไร่ โดยส่วนใหญ่ป่าชุมชนในจังหวัดสระแก้วกระจุกตัวอยู่ใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอวัฒนานครมีป่าชุมชนจำนวน 21 โครงการบนเนื้อที่ 2,160 ไร่ อำเภอวังน้ำเย็น จำนวน 16 โครงการ บนเนื้อที่ 721 ไร่ และกิ่งอำเภอโคกสูงมีจำนวน 7 โครงการ บนเนื้อที่ 2,057 ไร่ นอกจากนี้ยังมีป่าชุมชนในอำเภอเมือง (จำนวน 9 โครงการ 251 ไร่) อำเภอเขาฉกรรจ์ (จำนวน 2 โครงการ 231 ไร่) กิ่งอำเภอวังสมบูรณ์ (จำนวน 3 โครงการ 87 ไร่) อำเภอคลองหาด (จำนวน 2 โครงการ 217 ไร่) อำเภออรัญประเทศ (จำนวน 5 โครงการ 47 ไร่) และอำเภอตาพระยา (จำนวน 3 โครงการ 30 ไร่)

ตารางที่ 15 จำนวนโครงการป่าชุมชนในจังหวัดสระแก้ว จำแนกตามรายอำเภอ ปี พ.ศ. 2556

อำเภอ	จำนวนป่าชุมชน (โครงการ)	เนื้อที่รวม (ไร่)	เนื้อที่เฉลี่ยต่อโครงการ (ไร่)
อ.วัฒนานคร	21	2,160	100.29
อ.เมือง	9	251	27.89
อ.เขมรถรจ	2	231	115.50
อ.วังน้ำเย็น	16	721	45.06
กิ่ง อ.วังสมบูรณ์	3	87	29.00
อ.คลองหาด	2	217	108.50
อ.อรัญประเทศ	5	47	9.40
กิ่ง อ.โคกสูง	7	2,057	293.86
อ.ตาพระยา	3	30	10.00
รวม	68	5,801	85.31

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

เมื่อพิจารณาถึงขนาดของป่าชุมชนในเขต 5 จังหวัดภาคตะวันออก พบว่าส่วนใหญ่มีขนาดไม่ใหญ่มากนัก กล่าวคือ มีขนาดต่ำกว่า 20 ไร่อยู่ถึง 121 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 36.23 รองลงมา มีขนาด 21-40 ไร่ จำนวน 64 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 19.16 ส่วนป่าชุมชนที่มีขนาดปานกลาง คือประมาณ 101-500 ไร่ มีจำนวน 66 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 19.76 ป่าชุมชนขนาดใหญ่ที่มีที่ดินมากกว่า 1,000 ไร่ขึ้นไปมีเพียง 6 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 1.80 เท่านั้น

ตารางที่ 16 โครงการป่าชุมชนใน 5 จังหวัดภาคตะวันออก จำแนกตามขนาดของเนื้อที่ ปี พ.ศ.2556

เนื้อที่ (ไร่)	ฉะเชิงเทรา (โครงการ)	ชลบุรี (โครงการ)	ระยอง (โครงการ)	จันทบุรี (โครงการ)	สระแก้ว (โครงการ)	รวม	
						โครงการ	ร้อยละ
20 ลงมา	3	17	35	31	35	121	36.23
21 – 40	5	5	22	26	6	64	19.16
41 – 60	8	3	5	10	5	31	9.28
61 – 80	4	0	2	7	4	17	5.09
81 – 100	0	1	6	5	3	15	4.49
101 – 500	16	7	12	19	12	66	19.76
501 – 1,000	4	0	2	5	3	14	4.19
1,001 – 2,000	2	0	1	0	0	3	0.90
2,001 ขึ้นไป	1	0	2	0	0	3	0.90
รวม	43	33	87	103	68	334	100.00

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

เพื่อพิจารณาในรายละเอียดเกี่ยวกับความสำเร็จในการดำเนินงานป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ซึ่งงานวิจัยของสมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2558) ได้ศึกษาเกี่ยวกับประสิทธิภาพของป่าชุมชนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ชลบุรี จันทบุรี ระยอง และตราด โดยการสุ่มตัวอย่างจำนวน 170 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 57.05 ของป่าชุมชนทั้งหมดที่มีอยู่ในเขตพื้นที่ดังกล่าวจำนวน 298 โครงการ (ข้อมูลปี 2556) ผลการศึกษาของสมศักดิ์ แม้ว่าพื้นที่จะไม่ตรงกับการศึกษาในครั้งนี้ทั้งหมด กล่าวคือ มีพื้นที่ตรงกัน 4 จังหวัด และพื้นที่แตกต่างกันเพียง 1 จังหวัดเท่านั้น (คือ การศึกษาของสมศักดิ์ ศึกษาจังหวัดตราด โดยไม่ได้ศึกษาจังหวัดสระแก้ว) แต่การศึกษาของสมศักดิ์ก็สามารถให้ภาพรวมเกี่ยวกับผลการดำเนินงานของป่าชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกได้อย่างชัดเจนพอสมควร กล่าวคือ ผลการศึกษาของสมศักดิ์พบว่า ประสิทธิภาพของป่าชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในระดับปานกลาง (จำนวน 71 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 41.80) รองลงมาคือ ประสิทธิภาพอยู่ในระดับสูง (จำนวน 59 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 34.70) ส่วนประสิทธิภาพในระดับต่ำและต่ำมากมีเพียง 17 โครงการ หรือคิดเป็นร้อยละ 10.00 เท่านั้น แสดงให้เห็นว่า โครงการป่าชุมชนในเขตภาคตะวันออกส่วนใหญ่มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับค่อนข้างสูง

ตารางที่ 17 ประสิทธิภาพของโครงการป่าชุมชน

ระดับของประสิทธิภาพ	จำนวน (หมู่บ้าน)	ร้อยละ
ต่ำมาก (1.00 – 1.80)	6	3.50
ต่ำ (1.81 – 2.60)	11	6.50
ปานกลาง (2.61 – 3.40)	71	41.80
สูง (3.41 – 4.20)	59	34.70
สูงมาก (4.21 – 5.00)	23	13.50
รวม	170	100.00

หมายเหตุ: $\bar{X} = 3.42, SD = 0.80$

เมื่อพิจารณาข้อมูลในรายละเอียด พบว่าโครงการป่าชุมชนส่วนใหญ่ (ร้อยละ 41.80) มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับปานกลาง รองลงมา (ร้อยละ 34.70) มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับสูง ส่วนโครงการป่าชุมชนที่มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับสูงมากมีร้อยละ 13.50 เท่านั้น ที่เหลือ (ร้อยละ 10.0) มีประสิทธิภาพอยู่ในระดับต่ำและต่ำมาก

ตารางที่ 18 ประสิทธิภาพของโครงการป่าชุมชน (จำแนกเป็นรายข้อความ)

ข้อความ	\bar{X}	SD	ระดับ
1. ที่ผ่านมามีการทำกิจกรรมปลูกป่าอย่างต่อเนื่อง	3.48	0.892	สูง
2. มีการจัดทำแนวป้องกันไฟป่า	3.30	1.014	ปานกลาง
3. มีการออกลาดตระเวนเพื่อสำรวจพื้นที่ภายในเขตป่า	3.26	0.920	ปานกลาง
4. มีการมอบหมายให้ชาวบ้านช่วยกันเฝ้าระวังการบุกรุกป่าเพื่อตัดไม้ และล่าสัตว์	3.46	0.968	สูง
5. ปัจจุบันนี้ โครงการป่าชุมชนสามารถหยุดยั้งการบุกรุกเพื่อทำลายป่าอย่างได้ผล	3.59	1.001	สูง
6. ปัจจุบันนี้สามารถปลูกป่าได้ครอบคลุม/เต็มพื้นที่มากน้อยเพียงใด	3.51	1.045	สูง
7. ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากป่า (อาทิ ขุดหน่อไม้ เก็บเห็ด สมุนไพร ฯลฯ) โดยไม่ก่อให้เกิดการทำลายป่า ได้มากน้อยเพียงใด	3.39	1.033	ปานกลาง
8. ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า อยู่ในระดับใด	3.39	0.944	ปานกลาง
ประสิทธิภาพรวม	3.42	0.800	สูง

หมายเหตุ: คะแนนการวัดในแต่ละข้ออยู่ระหว่าง 1 – 5 คะแนน

ตารางข้างต้น เป็นการวิเคราะห์ประสิทธิภาพในรายละเอียด โดยพิจารณาเป็นรายข้อความ ซึ่งพบว่า จากจำนวนทั้งหมด 8 ข้อความ เป็นข้อความที่มีประสิทธิภาพสูงจำนวน 4 ข้อความ และมีประสิทธิภาพปานกลางจำนวน 4 ข้อความ

ข้อความที่วัดประสิทธิภาพ และได้รับคะแนนอยู่ในระดับสูง 4 ข้อความ ได้แก่ 1. ที่ผ่านมามีการทำกิจกรรมปลูกป่าอย่างต่อเนื่อง 2. มีการมอบหมายให้ชาวบ้านช่วยกันเฝ้าระวังการบุกรุกป่าเพื่อตัดไม้ และล่าสัตว์ 3. ปัจจุบันนี้ โครงการป่าชุมชนสามารถหยุดยั้งการบุกรุกเพื่อทำลายป่าอย่างได้ผล 4. ปัจจุบันนี้สามารถปลูกป่าได้ครอบคลุม/เต็มพื้นที่มากน้อยเพียงใด

ส่วนข้อความที่วัดประสิทธิภาพ และได้รับคะแนนอยู่ในระดับปานกลาง 4 ข้อความ ได้แก่ 1. มีการจัดทำแนวป้องกันไฟป่า 2. มีการออกลาดตระเวนเพื่อสำรวจพื้นที่ภายในเขตป่า 3. ปัจจุบัน

นี้ ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากป่า (อาทิ ขุดหน่อไม้ เก็บเห็ด สมุนไพร ฯลฯ) โดยไม่ก่อให้เกิดการทำลายป่า ได้มากน้อยเพียงใด 4. ปัจจุบันนี้ ชาวบ้านมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า อยู่ในระดับใด

การจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด (พ.ศ. 2539-2550)

พื้นที่ในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในทศวรรษ 2530s เต็มไปด้วยความขัดแย้ง อันเนื่องมาจากโครงการหมู่บ้านป่าไม้ของรัฐที่อพยพชาวบ้านออกจากเขตป่าอนุรักษ์ เพื่อให้ไปอยู่ร่วมกันในหมู่บ้านที่ภาครัฐจัดเตรียมไว้ให้ นำไปสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี 2532 - 2537 ซึ่งความขัดแย้งดังกล่าวเกิดจากสาเหตุสำคัญ ดังนี้ 1. ที่ดินที่รัฐประกาศว่าจะจัดสรรให้ครอบครัวละ 15 ไร่ แต่ชาวบ้านบางคนไม่ได้รับ บางคนได้รับเพียงไม่กี่ไร่เท่านั้น 2. ที่ดินที่จัดสรรให้ชาวบ้านซ้อนทับกับที่ดินของชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิม ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่กับเจ้าของที่ดินเดิม 3. ที่ดินที่จัดสรรให้ชาวบ้านบ้างเป็นป่าหิน บ้างเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมที่ไม่สามารถเพาะปลูกได้ หรือผลผลิตที่ได้ไม่เพียงพอต่อการใช้สอย 4) รัฐไม่รักษาคำมั่นสัญญาที่บอกว่าจะเข้าไปพัฒนาชุมชนใหม่เกี่ยวกับถนน น้ำ ไฟฟ้า โรงเรียน สาธารณสุข และการอาชีพ ฯลฯ

ภายหลังจากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา รัฐบาล และหน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบเกี่ยวกับโครงการหมู่บ้านป่าไม้และโครงการ คจก. ในภาคอีสาน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งทหาร) ขาดความชอบธรรมในการจัดการป่า ในขณะที่กระแสการเคลื่อนไหวของขบวนการภาคประชาชนอันเกิดจากความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ พร้อม ๆ กับขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการป่า อันทำให้ภาครัฐกลับกลายเป็นฝ่ายตั้งรับ โดยใช้นโยบายผ่อนปรน จนกระทั่งยินยอมให้ชุมชนสามารถจัดการป่าได้นับจากปี 2542 เป็นต้นมา

ส่วนสถานการณ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับจากปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา ความขัดแย้งภายในชุมชนเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดเริ่มลดลงจนเข้าสู่สภาวะสงบ อันเนื่องมาจากชาวบ้านเองพยายามปรับตัว เพื่ออยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างถาวร สงบ และมั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากการดำเนินนโยบายกีดกัน/ขับไล่คนออกจากป่าของรัฐได้ผ่อนคลายลง ในช่วงนี้ชาวบ้านโดยทั่วไปต่างตระหนักเป็นอย่างดีว่าในช่วงกว่าสิบปีที่ผ่านมา ชุมชนของพวกตนต่างประสบปัญหาวิกฤติอย่างรุนแรงจนถึงขีดสุด ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความมั่งคั่งในที่อยู่อาศัย ปัญหาความขัดแย้ง และสภาวะขาดแคลน โครงสร้างพื้นฐานจนไม่เอื้ออำนวยให้เกิดพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีได้แม้แต่น้อย

ด้วยเหตุนี้เมื่อเหตุการณ์อยู่ในสภาวะสงบลง ชาวบ้านจึงเริ่มหันมาให้ความสนใจและหันหน้ามาปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนของตน พวกเขาไปมาหาสู่กันบ่อยมากขึ้นเพื่อ

ปริกษาในการแก้ไขปัญหาก็เกี่ยวกับการดำรงชีพและการพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ร่วมกัน การประชุมกลุ่มย่อยจึงเกิดขึ้นบ่อย ๆ เป็นการประชุมกลุ่มย่อยที่เกิดขึ้นเองโดยไม่ได้เตรียมการและไม่มีผู้นำหรือผู้ดำเนินการที่เป็นทางการ แต่การพูดคุยกันบ่อย ๆ ได้ทำให้ชาวบ้านเกิดความร่วมมือกันและให้ความไว้วางใจต่อกันเพิ่มขึ้น รวมทั้งเกิดผู้นำที่ไม่เป็นทางการขึ้นในช่วงนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในตำบลคลองตะเกรา อำเภอนครชัยศรี อาทิจ ผู้นำจากบ้านร่มโพธิ์ทอง บ้านกระบกคู่ บ้านสันติสุข บ้านเกาะลอย บ้านธรรมรัตน์ใน และบ้านเขากล้วยไม้ เป็นต้น ในที่สุดการประชุมกลุ่มย่อยได้ขยายไปสู่กลุ่มใหญ่ และก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อดำเนินการพัฒนาชุมชนของพวกเขาเองร่วมกัน อาทิจ การลงแขกทำถนนเพื่อความสะดวกในการสัญจรไปมาภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน รวมทั้งร่วมกันปลูกสร้างโรงเรียน วัดประจำหมู่บ้าน เส้นทางคมนาคม พร้อม ๆ กับการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน นำไปสู่การสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ อันได้แก่ ไฟฟ้า และประปา เป็นต้น

ในช่วงนี้ซึ่งสถานการณ์ภายในหมู่บ้านอยู่ในความสงบ ความขัดแย้งอาจเกิดขึ้นบ้างแต่ไม่ค่อยมีให้เห็นบ่อยนัก อันทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจในความมั่นคงด้านที่อยู่อาศัย พวกเขาจึงสามารถดำรงชีพได้ตามปกติ ดังเช่นในกรณีของชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภอนครชัยศรี จังหวัดฉะเชิงเทรา อันเป็นหนึ่งในชุมชนที่สามารถสะท้อนถึงสถานการณ์ในเขตป่ารอยต่อช่วงนั้นได้เป็นอย่างดี ดังจะได้บรรยายรายละเอียดตามลำดับ

ตลอดช่วงทศวรรษ 2520s รัฐได้มีนโยบายแก้ปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย โดยประกาศให้พื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด เป็นเขตป่าอนุรักษ์¹¹ อันส่งผลให้ชุมชน (ซึ่งปัจจุบันคือ หมู่บ้านร่มโพธิ์ทอง) โดยในขณะนั้นประกอบด้วย 20 กลุ่มบ้าน จำนวน 1,310 ครอบครัว) กลายเป็นชุมชนที่ปลูกบ้านเรือนอยู่ในเขตอนุรักษ์ตามกฎหมายไปโดยปริยาย จนถึงปี 2531 รัฐจึงมีนโยบายอพยพราษฎรออกจากเขตอนุรักษ์ดังกล่าว ให้ไปอยู่อาศัยในพื้นที่แห่งใหม่ตามนโยบายหมู่บ้านป่าไม้ อันนำไปสู่ปัญหาความขัดแย้งอย่างรุนแรงและยืดเยื้อ จนชาวบ้านพากันเรียกสถานการณ์ในช่วงนี้ว่า “ยุคพุดกันด้วยปืน” มีการแย่งชิงผลประโยชน์ ขาดความสามัคคี หวาดระแวงซึ่งกันต่อกัน เกิดกลุ่มผู้มีอิทธิพลแสวงหาผลประโยชน์ มือใครยาวสาวได้สาวเอา เกิดขบวนการค้าที่ดิน การตัดไม้ ล่าสัตว์ป่าเพื่อการค้า มีการบุกรุกพื้นที่ป่าโดยเจ้าหน้าที่ที่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้

¹¹ นโยบายสำคัญของรัฐในการประกาศให้เขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัด กลายเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ มีดังนี้: ในปี 2520 ได้ออกพระราชกฤษฎีกาประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน 67,562 ไร่ ต่อมาในปี 2525 กองทัพอากาศที่หนึ่งประกาศป่าเป็นเขตหวงห้าม ห้ามมิให้บุคคลเข้าไปอยู่อาศัย ในปี 2529 กรมป่าไม้สำรวจพื้นที่ป่าเพื่อเตรียมประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ในปี 2530 กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้จัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจป้องกันและรักษาป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก และได้มีการอนุมัติโครงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าในพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด และประกาศเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเป็น 597,600 ไร่ (อ้างอิงจาก ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย, มปป.)

จนถึงปี พ.ศ. 2536 สถานการณ์เริ่มสงบลงเมื่อรัฐบาลยินยอมยกเลิกนโยบายบังคับชาวบ้านออกจากพื้นที่ป่า อันทำให้ชุมชนกลับเข้าสู่สภาวะสงบ ชาวบ้านไม่ต้องวิตกว่าใครจะมาไล่ที่อีก อันเป็นสัญญาณว่ายุคแห่งความป่าเถื่อนกำลังผ่านไป พร้อม ๆ กับการดำเนินชีวิตอย่างเป็นปกติสุขกำลังจะมาถึง พวกเขาจึงเริ่มมีการปรับตัวเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคม พื้นฟูความเป็นอยู่แบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ซึ่งพบว่าชาวบ้านร่วมโพธิ์ทองจะต้องใช้เวลาประมาณ 3 ปี จึงจะสามารถเยียวยา/สมานแผลใจที่เกิดจากรอยร้าวให้กลับมาเป็นปกติได้ แม้ว่าในขณะนั้นจะยังคงมีความขัดแย้งและความรุนแรงเกิดขึ้นอยู่บ้างก็ตาม แต่การฟื้นฟูความเป็นชุมชนเริ่มเป็นรูปธรรมขึ้นเมื่อมีการสร้างวัด โรงเรียน และถนน เกิดขึ้นในปี 2537 อันทำให้ชาวบ้านที่ต้องการตั้งรกรากอยู่อย่างถาวรได้หันหน้ามาดำเนินกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน ชุมชนมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนแรก คือนายเสรี ศรีอยจิด พร้อมกับจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน มีโครงการพัฒนาจากภาครัฐเข้ามาในรูปของสาธารณูปโภคพื้นฐาน น้ำประปา ไฟฟ้า ต่อมาเริ่มมีองค์การพัฒนาเอกชน และหน่วยงานภายนอกเข้าไป จึงก่อให้เกิดการทำงานแบบพหุภาคีอย่างชัดเจนมากขึ้น

ชาวบ้านในเขตป่ารอยต่อหลายแห่งเริ่มให้ความสนใจและลงมือทำโครงการป่าชุมชนกันมาตั้งแต่ก่อนหน้ารัฐบาลจะยอมรับ/อนุญาตอย่างเป็นทางการในปี 2542 ซึ่งจากการศึกษาในครั้งนี้ โดยผ่านการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสในชุมชน พบว่าในช่วงปลายทศวรรษ 2530s ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนด้วยความสงบเริ่มหันหน้าเข้าหากันเพื่อพูดคุย/ปรึกษาหารือระหว่างกันเกี่ยวกับการแสวงหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตน จนถึงเดือนกุมภาพันธ์ 2539 ได้มี “ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก” (The Regional Community Forestry Training Center for Asia and the Pacific หรือบางแห่งเรียกให้สั้นกว่านี้เพื่อความสะดวกว่า The Center for People and Forests แต่โดยทั่วไปผู้คนมักจะเรียกชื่อย่อว่า RECOFTC¹²) ซึ่งเป็นองค์การพัฒนาเอกชน มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์* ได้จัดพากลุ่มชาวบ้านที่สนใจไปร่วมดูงาน

¹² RECOFTC เป็นองค์การพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศ ก่อตั้งขึ้นในปี 1987 มีวัตถุประสงค์ในการเสริมสร้างขีดความสามารถให้แก่ชุมชนและท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชนในภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก ส่งเสริมให้ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าหรืออยู่อาศัยในบริเวณใกล้เคียงกับป่า ได้เข้าร่วมในการจัดการป่าชุมชน (โดยคาดว่าจะมีผู้คนแถบภูมิภาคเอเชีย-แปซิฟิกอาศัยอยู่ประมาณ 450 ล้านคน) เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาทางด้านนิเวศวิทยาในพื้นที่ป่าได้อย่างยั่งยืน RECOFTC ได้รับการสนับสนุนจาก 3 องค์การหลัก คือ 1. องค์การเกษตรและอาหารแห่งสหประชาชาติ (The United Nations Food and Agriculture Organization) 2. รัฐบาลประเทศสวีเดน (ผ่านธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชีย – Asian Development Bank) และ 3. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มีสำนักงานใหญ่ ตั้งอยู่ในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ประเทศไทย การทำงานของ RECOFTC เน้นทำงานแบบพหุภาคี ที่ประกอบด้วยภาครัฐ องค์การพัฒนาเอกชน ภาคประชาสังคม และภาคผู้นำในระดับท้องถิ่น ในปัจจุบันเน้นการทำงานด้านฝึกอบรม งานด้านนโยบาย และการสื่อสารเชิงยุทธศาสตร์ ซึ่งนอกจากประเทศไทยแล้ว ยังมีสำนักงานย่อยอยู่ในประเทศกัมพูชา อินโดนีเซีย และเวียดนาม อีกด้วย RECOFTC มีหลักการดำเนิน

เกี่ยวกับวนเกษตรและป่าชุมชน โดยตัวแทนชาวบ้านจากบ้านร่มโพธิ์ทองจำนวน 3 คนได้มีโอกาสเข้าร่วมโครงการศึกษาดูงานในครั้งนั้นด้วย นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านจากบ้านเทพประทาน โครงการ 2 รวมทั้งบ้านโนนสาวเอ้โครงการ 1 และ 2 (จังหวัดสระแก้ว) หมู่บ้านละ 3 คน เดินทางโดยรถตู้ของ RECOFTC ทีมทัศนศึกษาได้แวะดูงานเกี่ยวกับการทำวนเกษตร ป่าชุมชน และวิสาหกิจชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การได้เยี่ยมชมพื้นที่ป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร จังหวัดนครราชสีมา ที่มีการทำป่าชุมชนอยู่ก่อนแล้ว มีการค้างคืนที่ตำบลหนองบุญนา 2 คืน และตำบลท่าวังไทร 2 คืน (ภูมิ พิณเทพ, 2542, หน้า 61) การทัศนศึกษาในครั้งนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากการกระตุ้นชาวบ้านที่เข้าร่วมเดินทางให้เกิดความสนใจที่จะผลักดันแนวคิดป่าชุมชน

การศึกษาดูงานในครั้งนั้น ได้สร้างความประทับใจให้แก่แกนนำของบ้านร่มโพธิ์ทองอย่างสูง เพราะทำให้กลุ่มได้รับแรงบันดาลใจ จนกระทั่งก่อให้เกิดความสนใจที่จะจัดการป่าร่วมกันทั้งชุมชน เพื่อเป็นการแก้ไขปัญหาทรัพยากรป่าไม้ที่ถูกทำลายลงไปเป็นจำนวนมาก รวมทั้งแก้ไขปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนที่ยังคงเกิดขึ้นเป็นครั้งคราว หลังจากกลับมาจากดูงานในครั้งนั้นทางแกนนำได้มีการขยายความคิดป่าชุมชนสู่กลุ่มผู้นำชาวบ้านคนอื่น ๆ พระครู และชาวบ้าน จนนำไปสู่การจัดตั้งทีมงานเฉพาะกิจ และมีเจ้าหน้าที่จาก “ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก” ช่วยสนับสนุนด้านวิชาการ ผ่านการจัดพุดคุยกลุ่มเล็ก ๆ ตามร้านค้า ตามบ้าน จัดเวทีชาวบ้านตามคุ้มย่อย 5 คุ้ม เพื่อรับฟังและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับชาวบ้าน บางครั้งมีการจัดเวทีโดยเชิญวิทยากรจากภายนอก (ป่าชุมชนบ้านแลง จังหวัดระยอง) เพื่อมาร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การจัดการป่าชุมชน โดยในขณะนั้นชาวบ้านร่มโพธิ์ทองได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ¹³ สถาบันวิชาการ และองค์การพัฒนาเอกชนอย่างต่อเนื่อง

จนในที่สุด ในวันที่ 5 กรกฎาคม 2539 ชาวบ้านร่มโพธิ์ทองได้จัดประชุมกันเพื่อลงมติให้จัดทำป่าชุมชน พร้อมกับทำการเลือกตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนชุดแรก 24 คน โดยมีหน่วยงานรัฐและตัวแทนชุมชนใกล้เคียง (อาทิ บ้านเขากลิ้งไม้ บ้านคลองตะเคียนชัยเขาขาด ตัวแทนป่าชุมชนบ้านแลง จังหวัดระยอง) และตัวแทนศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มาร่วมเป็นสักขีพยานในการประชุม

พันธกิจที่สำคัญจำนวน 3 ข้อ คือ 1. เสริมสร้างสิทธิชุมชนที่เข้มแข็ง (clear and strong rights) 2. ส่งเสริมธรรมาภิบาลในการจัดการป่า อันประกอบด้วย ความโปร่งใส ความสำนึกรับผิดชอบ นิติธรรม และการมีส่วนร่วม และ 3. การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เที่ยงธรรม (A fair share of benefits) จนถึงปี 2008 RECOFTC ได้ดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างขีดความสามารถให้แก่กลุ่มเป้าหมายมาแล้วประมาณ 8,500 คน ใน 26 ประเทศ

¹³ หน่วยงานภาครัฐที่ให้การสนับสนุน ประกอบด้วย เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน เจ้าหน้าที่โครงการพัฒนาป่าแควระบบสืษัด 1 ป่าไม้อำเภอ เจ้าหน้าที่โครงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่าปารอยต่อ 5 จังหวัดและสภาตำบล เป็นต้น (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย, ม.ป.ป.)

ต่อมาในวันที่ 12 กรกฎาคม 2539 คณะกรรมการป่าชุมชน ได้ร่วมกันทำ “แผนที่สามมิติ” ที่สำนักสงฆ์ร่มโพธิ์ทอง ต่อมาวันที่ 28-31 เดือนเดียวกัน ได้ทำการสำรวจทรัพยากรป่าชุมชน และหลังจากนั้นได้มีการจัดทำระเบียบข้อบังคับ ข้อห้าม และบทลงโทษในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าร่วมในการประชุม มีการจัดประชุมชาวบ้านเพื่อขอมติเป็นคุ่ม ๆ จำนวน 5 คุ่ม และทำการลงมติชุมชนเรื่องกฎระเบียบข้อบังคับดังกล่าว โดยชาวบ้านได้จัดงานพิธีประกาศการจัดตั้งป่าชุมชนขึ้นในวันที่ 27 ธันวาคม 2539 โดยมีหน่วยงานราชการหลายหน่วย พร้อมด้วยชุมชนใกล้เคียงเข้าร่วมเป็นสักขีพยาน

ในช่วงที่ได้รับการจัดตั้งเป็นป่าชุมชนใหม่ ๆ ชาวบ้านมีความกระตือรือร้นอย่างสูงในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน โดยการสนับสนุนอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่องจาก RECOFTC ดังจะพบว่าในเดือนมกราคม 2540 ชาวบ้านได้ทำการคัดเลือกตัวแทนทำหน้าที่ตรวจไฟฟ้าและได้ทำการลาดตระเวนไฟฟ้าในช่วงหน้าร้อน ลุงสมบัติ กาลบรรจง (แกนนำจากโครงการป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง) เล่าให้ฟังอย่างน่าสนใจ ดังนี้

“ในช่วงนั้นมีการจัดตั้งชุดลาดตระเวนเพื่อตรวจไฟฟ้า ชุดละ 3-4 คน ปฏิบัติหน้าที่สลับสับเปลี่ยนกันเพื่อให้เกิดการกระจายงานและมีการออกลาดตระเวนทุก ๆ วัน โดยแต่ละวันจะมีการเดินรอบป่าประมาณกว่า 10 กิโลเมตร จนมีการสร้างถนนรอบป่าจึงมีการลาดตระเวนโดยขี่มอเตอร์ไซด์ และลดลงมาเหลือการลาดตระเวนวันเว้นวัน มีการตรวจตราเพื่อไม่ให้คนเข้าไปบุกรุกป่า ซึ่งหากเจอคนบุกรุกก็จะเข้าไปพูดคุยทำความเข้าใจกับเขา พร้อมกับสอนให้เขาเปลี่ยนความคิดเสียใหม่ ให้หันมารักป่า ช่วยกันดูแลป่า เพื่อเป็นมรดกแก่ลูกแก่หลาน” (สมบัติ กาลบรรจง, สัมภาษณ์, 27 กรกฎาคม 2557)

ในช่วงนั้นชาวบ้านได้ดำเนินงานร่วมกับตัวแทนของ RECOFTC ในการเก็บข้อมูลไฟฟ้า ต่อมาในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2540 ตัวแทน RECOFTC ร่วมกับชาวบ้านทำการวางแผนตัวอย่างศึกษาสภาพป่าชุมชนเพื่อใช้ในการติดตามการเปลี่ยนแปลงสภาพป่าชุมชน วันที่ 4-6 กรกฎาคม ปีเดียวกัน ชุมชนและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ร่วมกันตรวจสอบแนวเขตป่าชุมชน เดือนตุลาคมจัดทำผ้าป่าป่าชุมชนเพื่อระดมทุนในการจัดการป่าชุมชน วันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2540 ฝึกอบรมอาสาสมัครไฟฟ้ารุ่นที่ 1 จำนวน 25 คน โดยได้รับความร่วมมือจากสถานีควบคุมไฟฟ้าภูไท จนถึงปี 2542 ได้จัดสัมมนาสรุปบทเรียนประสบการณ์การจัดการป่าชุมชน มีการปรับแผนการจัดการป่าชุมชน พร้อมกับจัดฝึกอบรมอาสาสมัครไฟฟ้าครั้งที่ 2 ร่วมกับชุมชนเครือข่ายและสถานีควบคุมไฟฟ้าภูไท และมีการจัดเวรยามตรวจตราระวังไฟฟ้าในช่วงฤดูแล้ง นอกจากนี้ คณะกรรมการป่าชุมชนยังได้มีการวางแผนการจัดการป่าชุมชน ซึ่งประกอบด้วยแผนการระดมเงินทุน การป้องกันไฟฟ้า การฟื้นฟู และดูแลการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน และมีการสร้างกฎระเบียบข้อตกลงร่วมกัน คบคู่ไป

กับการจัดทำป่าชุมชน แกนนำชาวบ้านได้ริเริ่มการพัฒนาสังคมด้านอื่น ๆ ควบคู่กันไปด้วย อาทิ การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ วนเกษตร และกลุ่มธุรกิจชุมชน¹⁴

ตารางที่ 19 แผนการจัดการไฟฟ้าบ้านร่วมโพธิ์ทอง (ภูมิ พิณทอง, 2542, หน้า 66)

ช่วงเวลา	กิจกรรม	หมายเหตุ
มกราคม-มีนาคม	ทำแนวกันไฟ	ใช้รถแทรกเตอร์ และแรงงานชุมชน
ตุลาคม	ฝึกอบรมอาสาสมัครป้องกันไฟป่า	ขอการสนับสนุนจากหน่วยไฟฟ้า
ตุลาคม-พฤษภาคม	ตรวจตราเฝ้าระวังไฟป่า	ตรวจตราทุกวัน
ช่วงเกิดไฟป่า	การดับไฟป่า	ประสานงานกับสถานีไฟฟ้าภูไท
ตุลาคม-พฤษภาคม	ประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่รอบป่า	ทุกวัน ทำพร้อมกับการตรวจระวังไฟป่า
มกราคม-ธันวาคม	ประชุมและติดตามประเมินผล	ทุกวันที่ 5 ของเดือน

จนถึงปี 2546 การดำเนินงานของโครงการป่าชุมชนแต่ละแห่งมีลักษณะที่ชัดเจน เป็นระบบ และมีรูปแบบมากขึ้น อาทิ มีการประชุมประจำเดือน การบันทึกการประชุม การบังคับใช้กฎระเบียบที่เข้มงวดมากขึ้น เป็นต้น ในช่วงปลายทศวรรษ 2540s ได้มีป่าชุมชนอื่น ๆ ในพื้นที่ตำบลคลองตะเกราเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับป่าชุมชนร่วมโพธิ์ทองมากขึ้น อาทิ บ้านวังหิน บ้านศรีเจริญทอง บ้านสันติสุข บ้านกระบกคู่ และบ้านหนองขาหยั่ง เป็นต้น

อาจกล่าวโดยสรุปอย่างไม่เกินเลยได้ว่า เครือข่ายป่าชุมชนของตำบลคลองตะเกราได้เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2540s และมีการขยายเครือข่ายออกไปมากขึ้น จนมีสมาชิกจาก 4 โครงการในปี 2544 เป็น 9 โครงการในปี 2550 ภายใต้การประสานงานอย่างเข้มแข็งของนายทองศักดิ์ จันทร์ทอง (เจ้าหน้าที่ RECOFTC) และนายรัช เกียรติเสรี (เจ้าหน้าที่ป่าไม้ จากสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 สาขาปราจีนบุรี) ที่ลงมาเคลื่อนไหวเพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของขบวนการป่าชุมชนในตำบลคลองตะเกราอยู่ในขณะนั้น

¹⁴ ในปัจจุบันนี้บ้านร่วมโพธิ์ทองมีผู้อยู่อาศัยทั้งสิ้น 532 ครัวเรือน รวมประชากร 1,795 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนใช้ภาษาอีสาน และนับถือศาสนาพุทธ อาชีพหลักของหมู่บ้านร่วมโพธิ์ทองส่วนใหญ่ได้แก่ การเกษตรกรรม นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีเพียง 50 ครัวเรือนเท่านั้นที่ทำนาข้าว ส่วนที่เหลือมีอาชีพค้าขาย มีบางครัวเรือนทำสวนผลไม้ นอกจากนี้ยังมีการทำสวนยางพารา ยูคาลิปตัส ที่เหลือประกอบอาชีพรับจ้าง

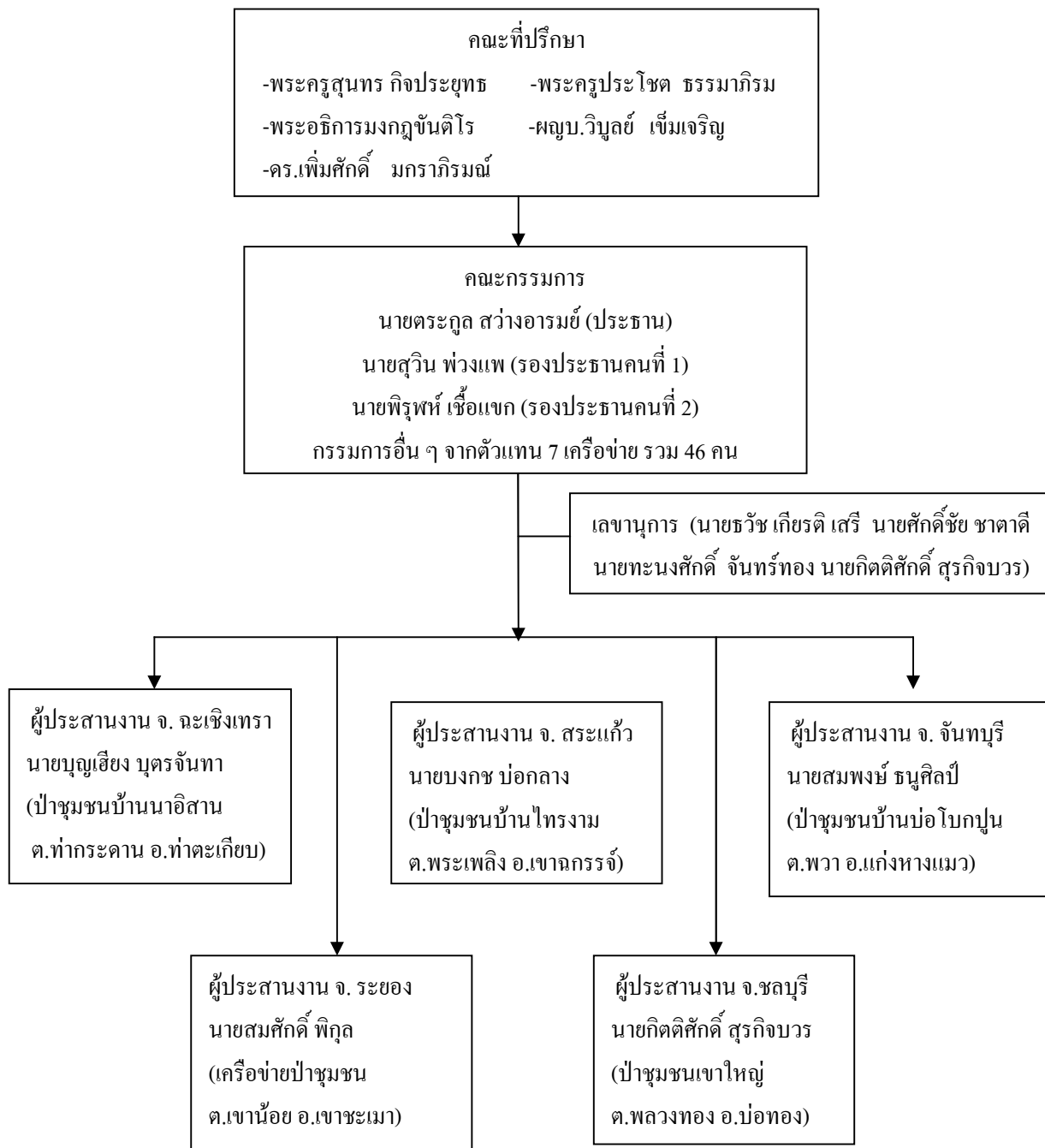
อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวในช่วงต้นของเครือข่ายป่าชุมชนคลองตะเกรา ดำเนินไปอย่างไม่เป็นทางการ รวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีพิธีรีตอง มีการประสานงานกันในลักษณะของกลุ่มที่มีจิตสำนึกเดียวกัน ในแง่ที่ต้องการอนุรักษ์ผืนป่า เพื่อก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และเป็นแหล่งต้นน้ำในภาคตะวันออก พร้อม ๆ กับให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์จากผืนป่าอย่างยั่งยืน ดังนั้นในช่วงต้น จึงมีการดำเนินกิจกรรมสำคัญภายในสมาชิกของเครือข่ายคลองตะเกรา อาทิ การป้องกัน การล้อมตัดไม้ ป้องกันมิให้มีการล่าสัตว์ป่า การปลูกป่าเพิ่มในพื้นที่ที่ถูกทำลาย การทำแนวป้องกันและเส้นรั้วไฟฟ้า และการออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการป้องกัน/รักษาป่า และการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน

จนถึงปี 2550 ได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อประสานงานกับเครือข่ายระดับตำบลและอำเภออื่น ๆ ในพื้นที่เขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ซึ่งประกอบขึ้นเป็น 7 เครือข่ายย่อยดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่าตะเียบ อ.ท่าตะเียบ จ.ฉะเชิงเทรา
2. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา
3. เครือข่ายป่าชุมชนอำเภอเขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ จ.สระแก้ว
4. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลพวา-ขุนซ่อง อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี
5. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลพลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี
6. เครือข่ายตำบลเขาน้อย อ.เขาชะเมา จ.ระยอง
7. เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา

ทั้ง 7 เครือข่ายได้มีการพูดคุยเพื่อปรึกษาหารือระหว่างกันหลายครั้ง จนกระทั่งในการประชุมร่วมกันเมื่อวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2552 ที่ประชุมได้มีมติจัดตั้งเป็น “คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” (คปตอ.) โดยคณะกรรมการเครือข่ายฯ ชุดแรกประกอบด้วย นายตระกูล สว่างอารมณ์ (แกนนำจากป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ตำบลพลวงทอง อ.บ่อทอง) เป็นประธานคณะกรรมการเครือข่าย นายสุวิน พ่วงแพ (แกนนำจากป่าชุมชนบ้านสันติสุข ต.คลองตะเกรา อ.ทางตะเียบ จ.ฉะเชิงเทรา) เป็นรองประธานเครือข่ายฯ คนที่ 1 และนายพิรุฬห์ เชื้อแขก (แกนนำป่าชุมชนบ้านหนองเสม็ด ต.ขุนซ่อง อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี) เป็นรองประธานเครือข่ายฯ คนที่ 2

นอกจากนี้ยังมีกองเลขานุการจำนวน 2 คน คือ นายรัช เกียรติเสรี (เจ้าหน้าที่ป่าไม้จากสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 สาขาปราจีนบุรี) นายศักดิ์ชัย ชาติดี และนายทนต์ศักดิ์ จันทร์ทอง (เจ้าหน้าที่ของ RECOFTC และต่อมาได้ลาออก มาเป็นผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลาให้กับเครือข่ายฯ)

ภาพที่ 7 โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่าย ป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2551 – 2558)

กล่าวที่ได้นำเสนอมาทั้งหมดในบทนี้ สามารถสรุปได้ว่า การจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน รอยต่อ 5 จังหวัด ก่อรูปขึ้นก่อนในเขตตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข 3 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก บริบทภายในชุมชนที่ได้เปลี่ยนจากสภาวะวิกฤติสู่ความสงบ ได้เป็นเงื่อนไขให้ชาวบ้านหันหน้าเข้าหากันเพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน จนสามารถสร้างชุมชนที่เข้มแข็งได้ในที่สุด จากข้อมูลที่น่าเสนอข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ประมาณทศวรรษ 2520s จนถึงกลางทศวรรษ 2530s เขตป่ารอยต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือตกอยู่ในสภาวะวิกฤติจนถึงขีดสุด อันเนื่องมาจากการขยายตัวของระบบทุนนิยมและการแทรกแซงของกลไกรัฐภายใต้นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งก่อให้เกิดการหลั่งไหลของประชากรจากจังหวัดต่าง ๆ เข้าสู่พื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนทำให้ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนเกิดความหนาแน่น และที่ดินกลายเป็นสินค้าที่มีราคาแพง นำไปสู่ความขัดแย้งในการแย่งชิงที่ดินสำหรับปลูกพืชเศรษฐกิจ และการแพร่ระบาดของ “ไข้ป่า” ขึ้นโดยทั่วไป จนกระทั่งนำไปสู่การประกาศนโยบายปิดป่าในปี พ.ศ. 2532 พร้อม ๆ กับผลักดันชาวบ้านให้ออกจากป่า โดยผ่านนโยบาย “หมู่บ้านป่าไม้” อันนำไปสู่แพร่ระบาดของการประท้วงอย่างรุนแรงและกว้างขวาง จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ ในปี พ.ศ. 2535 ซึ่งทำให้ทหารหมดความชอบธรรมในการแทรกแซงสังคม จึงส่งผลให้เขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเริ่มเข้าสู่สภาวะปกติ ในช่วงนี้ (ประมาณปี 2537 – 2539) เป็นช่วงที่ชาวบ้านซึ่งเริ่มหันหน้าเข้าหากันเพื่อพูดคุย/ปรึกษากันหรือเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาวิกฤติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น พร้อม ๆ กับการพัฒนาชุมชนของพวกตนในด้านต่าง ๆ ในกระทันหันก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็งอันประกอบด้วย การสะสมทุนทางสังคม การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์และเสียสละเพื่อส่วนรวม และการฟื้นฟูระบบการทำงานที่อาศัยการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน ซึ่งการจัดระเบียบและเสริมสร้างให้ชุมชนท้องถิ่นเกิดความเข้มแข็งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดการริเริ่มและพัฒนาโครงการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จในเวลาต่อมา

เงื่อนไขประการที่สองที่เอื้ออำนวยต่อการจัดตั้งป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัด ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ จากนโยบายผูกขาดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ไปสู่นโยบายกระจายอำนาจในรูปของการสนับสนุนสิทธิชุมชนในการดูแลป่า ดังจะเห็นว่านับจากมีการจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การบริหารจัดการทรัพยากรป่าไม้ถูกผูกขาดโดยหน่วยงานของรัฐ เนื่องจากเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องดูแลทรัพยากรของส่วนรวม และรัฐมีความพร้อมทั้งทางด้านบุคลากร งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ และความรู้ในการจัดการป่าที่เป็นวิทยาศาสตร์ โดยรัฐมองว่าชาวบ้านไม่สามารถจัดการป่าได้เพราะไม่มีความรู้ที่เรียกว่า “วนศาสตร์” (Forestry Science) และชาวบ้านมักขาดความรับผิดชอบต่อทรัพย์สินของส่วนรวมจึงทำให้เกิดการล่าสัตว์และ

ตัดไม้ทำลายป่าอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เมื่อรัฐทำหน้าที่ผูกขาดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ปรากฏว่ารัฐได้ใช้นโยบายส่งเสริมการสัมปทานป่าเพื่อตัดไม้ส่งออก การปลูกป่าเศรษฐกิจ และการขับไล่ชาวบ้านออกจากผืนป่า ผลของการจัดการป่าของรัฐที่ดำเนินมาจนถึงทศวรรษ 2530s พบว่าป่าไม้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับชาวบ้านในท้องถิ่นเกี่ยวกับการแย่งชิงทรัพยากรป่าอย่างกว้างขวางและรุนแรง ภายใต้กระแสการเคลื่อนไหวเรียกร้องของขบวนการภาคประชาชนเพื่อให้ชาวบ้านมีสิทธิชุมชนในการดูแลป่า ได้ส่งผลให้ผู้จัดการรัฐมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายในการจัดการป่าครั้งใหญ่ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ในช่วงปี 2538 – 2542 การที่รัฐหันมาให้การสนับสนุนชาวบ้านในการจัดทำป่าชุมชน ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดเริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อจัดทำโครงการป่าชุมชนกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในตำบลคลองตะเกรา และตำบลท่าตะเกียบ (อำเภอท่าตะเกียบ) ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และเขตพื้นที่เขานกกรรจ์-โนนสาวเอ้ จังหวัดสระแก้ว เป็นต้น

ประการที่สาม การสนับสนุนจากภาคีเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง RECOFTC ซึ่งเป็นองค์การพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศที่เข้ามาเคลื่อนไหวในพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด โดยมีวัตถุประสงค์ในการส่งเสริมสิทธิชุมชนในการจัดการป่า นอกจากนี้ยังมีสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนและเจ้าหน้าที่ป่าไม้ภายในจังหวัด ซึ่งเข้ามาเคลื่อนไหวในระหว่างปี พ.ศ. 2539 โดยการเชิญชวนชาวบ้านให้เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การทัศนศึกษาเพื่อดูงานเกี่ยวกับป่าชุมชนในภาคอีสานที่ดำเนินการมาก่อน การจัดสัมมนาและอบรมให้แก่นำชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องป่าชุมชน การจัดโครงสร้างและแบ่งงานให้ชาวบ้านดำเนินการในกิจกรรมป่าชุมชน ฯลฯ ภาคีจากภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านที่กำลังแสวงหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนด้วยความกระตือรือร้นภายหลังจากสถานการณ์ภายในชุมชนกลับเข้าสู่สภาวะปกติ ชาวบ้านเหล่านี้ได้รับแรงบันดาลใจในการทำโครงการป่าชุมชนจากผลการเดินทางไปทัศนศึกษาที่ดำเนินการโดย RECOFTC เป็นสำคัญ และหลังจากนั้นภาคีภายนอกต่างเข้ามาให้การสนับสนุนในการจัดตั้งและดำเนินการป่าชุมชน ทั้งการสนับสนุนทางด้านงบประมาณ บุคลากร และวัสดุอุปกรณ์ ดังนั้นจึงถือว่าการสนับสนุนจากภาคีภายนอกมีความสำคัญต่อการจัดตั้งขบวนการป่าชุมชนในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดเช่นเดียวกัน รวมทั้งการประสานงานของเจ้าหน้าที่จาก RECOFTC และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ยังส่งผลให้เกิดการจัดตั้งเป็น “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” ในช่วงปี พ.ศ. 2551-2552 อีกด้วย

การขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดในช่วงที่ผ่านมา

ในช่วงที่มีการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกใหม่ ๆ คือ ประมาณ ปี 2551 – 2552 เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก มีสมาชิกป่าชุมชน จำนวน 48 โครงการจากเครือข่ายย่อยทั้งหมด 7 เครือข่าย โดยในช่วงแรกได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เป็นเงินทั้งสิ้น 1,400,000 บาท และได้รับการสนับสนุนจาก RECOFTC เป็นเงิน 80,000 บาท ซึ่งทำให้เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อฯ มีทรัพยากรที่สามารถนำไปใช้ในการเคลื่อนไหวได้ค่อนข้างมากในช่วงระหว่างปี 2552 – 2554 ดังจะได้แสดงให้เห็นในบทนี้

ตารางที่ 20 สมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2551 – 2552)

ชื่อเครือข่ายป่าชุมชน	โครงการ	จำนวนแปลง
1. เครือข่ายป่าชุมชน ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา	9	11
2. เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่าตะเกียบ อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา	7	7
3. เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา	3	4
4. เครือข่ายป่าชุมชนพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ จ.สระแก้ว	8	8
5. เครือข่ายป่าชุมชน ต.พวา-ขุนซ่อง อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี	14	17
6. เครือข่ายป่าชุมชน ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา จ.ระยอง	4	15
7. เครือข่ายป่าชุมชน ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี	3	15
รวม	48	77

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อฯ ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินกิจกรรมเอาไว้ 3 ยุทธศาสตร์ คือ 1. ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ (Learning strategy) 2. ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู (Restoration strategy) และ 3. ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ (Conservation strategy)

ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ มีเป้าหมายเพื่อให้ชาวบ้านได้รับความรู้ เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า และเสริมสร้างความเชื่อมั่นว่าชาวบ้านสามารถดูแลรักษาป่าได้ ประกอบด้วยกิจกรรมสำคัญ ได้แก่ การนำชาวบ้านไปศึกษาดูงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในพื้นที่อื่น การอบรมและดูงานเกี่ยวกับการจัดการกองทุนรักษาป่า การศึกษาดูงานกองทุนสัจจะออมทรัพย์ เป็นต้น

ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู มีเป้าหมายเพื่อระดมกำลังของชาวบ้านในการฟื้นฟูพื้นที่ป่าหัวไร่ อันเนื่องมาจากสภาพการตัดไม้ทำลายป่าจนกระทั่งกลายเป็นป่าเสื่อมโทรม กล่าวคือ เมื่อต้นไม้ใหญ่ ถูกโค่นลงจนหมด ก็จะก่อให้เกิดป่าหญ้าคาขึ้นมาแทนที่ ปกคลุมเป็นบริเวณกว้าง กิจกรรมในการฟื้นฟูป่า ประกอบด้วย การเพาะต้นกล้าไม้ การปลูกป่า การรักษาต้นไม้ที่เพิ่งปลูกใหม่ ๆ รวมทั้ง การทำป่ายเพื่อบ่งบอกถึงแนวเขตของป่าชุมชน กิจกรรมดังกล่าวนี้ได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานราชการค่อนข้างสูง อาทิ กรมป่าไม้ และแรงงานของทหารในการช่วยปลูกป่า เป็นต้น รวมทั้ง องค์การธุรกิจเอกชนในการสนับสนุนด้านงบประมาณ และน้ำดื่ม เป็นต้น

ยุทธศาสตร์สุดท้าย คือ ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ มีเป้าหมายเพื่อป้องกันรักษาพื้นที่ป่าให้ดำรงอยู่อย่างยั่งยืน ประกอบด้วยกิจกรรมการป้องกันไฟป่า การป้องกันไฟระว่างการล้อมตัดไม้ การเดินลาดตระเวนรอบบริเวณพื้นที่ป่า การบูรณะซ่อมแซมในกรณีที่ฝนตกหนักจนกระทั่งน้ำไหลป่ากัดเซาะทำให้เกิดดินถล่ม มีการขุดคู (หรือเรียกว่า คูเลต) โดยใช้รถแม็คโครขนาดเล็ก

เนื่องจากโครงการป่าชุมชน เป็นสิ่งใหม่ในสังคมไทย ดังนั้น กิจกรรมแรกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ก็คือ การเคลื่อนไหวเพื่อจัดทำแนวเขตทางภูมิศาสตร์ พื้นที่ป่าชุมชนที่มีการจัดการมาก่อนแล้ว (หรือกำลังอยู่ในระหว่างการจัดการ) ซึ่งกิจกรรมดังกล่าว จำเป็นต้องใช้ผู้ชำนาญการจากกรมป่าไม้ สำหรับดำเนินการในกิจกรรมที่ต้องใช้ความรู้และความชำนาญที่มีความซับซ้อน กล่าวคือ ใช้วิธีการคำนวณหาพื้นที่ของป่าชุมชน โดยการจับพิกัด และหลังจากนั้นนำไปเข้าโปรแกรมเพื่อคำนวณหาขนาดของพื้นที่ และลงพิกัดแผนที่ทางทหารในอัตราส่วน 1: 50,000 ข้อดีของกิจกรรมดังกล่าวนี้ ทำให้โครงการป่าชุมชนสามารถทราบถึงตำแหน่งของป่าชุมชน และขนาดของพื้นที่ป่าชุมชนที่อยู่ในความรับผิดชอบของพวกตน โดยในปี 2553 – 2554 (จากข้อมูลที่มีอยู่) พบว่าเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด สามารถดำเนินการจัดทำแนวเขตทางภูมิศาสตร์พื้นที่ป่าชุมชนให้กับสมาชิกได้ทั้งสิ้น 25 แห่ง

ตารางที่ 21 กิจกรรม “การจัดทำแนวเขตทางภูมิศาสตร์พื้นที่ป่าชุมชน” โดยได้รับการสนับสนุน
จากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี	สถานที่	หมายเหตุ
12 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านเขาม้อง ต.พวา	จนท.พิทักษ์ป่า เข่าอ่างฤๅไน ร่วมด้วย
18 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านเนินจำปา ต.พวา	จนท.พิทักษ์ป่า เข่าอ่างฤๅไน ร่วมด้วย
18 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านบ่อไฟไหม้ ต.พวา	สภาพเป็นภูเขาหิน และภูเขาดิน
18 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านบ่อชะอม ต.พวา	จนท. พิทักษ์ป่าหน่วยคลองครก เข่าอ่างฤๅไน
19 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านเขารุ่งโรจน์ ต.ขุนซ่อง	เข้าร่วมด้วย มีวัดอยู่บนเขา
19 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านหนองเสม็ด ต.ขุนซ่อง	-
19 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านหินคาย ต.ขุนซ่อง	จนท.ป่าไม้เขาคิชฌกูฏ ร่วมด้วย
19 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านหางแมว ต.ขุนซ่อง	-
22 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านศรีเจริญทอง ต.คลองตะเกรา	-
25 มี.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านบ่อโบกปูน	จนท.พิทักษ์ป่า เข่าอ่างฤๅไน ร่วมด้วย
3 เม.ย. 2553	ป่าชุมชนบ้านพวา ต.พวา	จนท.พิทักษ์ป่า เข่าอ่างฤๅไน ร่วมด้วย
28 เม.ย. 2553	ป่าชุมชนบ้านคลองมะหาด ต.ท่าตะเกรา	-
2 พ.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านเขาชะอางค์ ต.พลวงทอง	ประกอบด้วยป่า 4 แปลง
3 พ.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านเขาห้ายอด ต.พลวงทอง	ประกอบด้วย 3 แปลง
4 พ.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง	จนท.พิทักษ์ป่าเขาใหญ่และทหารพรานเข้า ร่วมด้วย
5 พ.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านคลองยาง ต.เขาน้อย	จนท.หน่วยพิทักษ์ป่าเขาใหญ่ร่วมด้วย มีพระวัดถ้ำมงคล และจนท. หน่วยพิทักษ์ป่า
6 พ.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านตะขบ ต.เขาน้อย	เขาใหญ่ร่วมด้วย
7 พ.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านเขาน้อย ต.เขาน้อย	จนท.หน่วยพิทักษ์ป่าเขาใหญ่ร่วมด้วย
17 พ.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านมะเคื่อ ต.เขาน้อย	จนท.หน่วยพิทักษ์ป่าเขาใหญ่ร่วมด้วย
17 มี.ย. 2553	ป่าชุมชนบ้านนางาม ต.ท่ากระดาน	ป่าพื้นราบที่กำลังฟื้นตัว
17-18 มี.ย. 2553	ป่าชุมชนบ้านนายาว ต.ท่ากระดาน	สภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม
15 ส.ค. 2553	ป่าชุมชนบ้านสองสีเจริญ ต.หนองหว้า	-
25-26 มี.ย. 2554	ป่าชุมชนบ้านขุนชำนาญ ต.เกษตรสุวรรณ	จนท.หน่วยพิทักษ์ป่าเขาใหญ่ร่วมด้วย
17-17 ต.ค. 2554	ป่าชุมชนบ้านเขาไม้หอม ต.เกษตรสุวรรณ	จนท.หน่วยพิทักษ์ป่าเขาใหญ่ร่วมด้วย
19-20 ต.ค. 2554	ป่าชุมชนบ้านคลองคด ต.หนองตากง	-

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

กิจกรรมสำคัญต่อมา คือ การปลูกป่า โดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดฯ ได้ให้การสนับสนุนการปลูกป่าแก่สมาชิกในระหว่างปี 2553 – 2554 (จากข้อมูลที่มีอยู่) จำนวนทั้งสิ้น 11 โครงการ โดยในการปลูกป่าแต่ละครั้ง มีการระดมกำลังคนจำนวนมาก (ประมาณ 30 – 100 คนแล้วแต่กรณี) ทั้งแรงงานของชาวบ้านในชุมชน เพื่อนบ้าน สมาชิกที่อยู่ในเครือข่ายย่อยเดียวกัน เครือข่ายใหญ่ นักเรียนจากโรงเรียนในพื้นที่ พระสงฆ์ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทหาร และตำรวจ เป็นต้น โดยการปลูกป่าแต่ละครั้ง ดำเนินการในพื้นที่ประมาณ 5 – 30 ไร่ ใช้เวลาประมาณ 1 – 2 วัน แล้วแต่กรณี ซึ่งการปลูกป่าแต่ละครั้ง จะได้รับการสนับสนุนน้ำดื่มจากบริษัทบริหารจัดการน้ำภาคตะวันออก (East water) และได้รับการสนับสนุนค่าน้ำมันงบประมาณจากกรมป่าไม้ และบริษัทเอกชน (แล้วแต่กรณี) โดยชาวบ้านในชุมชนมีการทำอาหารกลางวันสำหรับเลี้ยงผู้ที่มีมาร่วมปลูกป่าทุกคน

นอกจากนี้ ในปี 2553 – 2554 เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดฯ ยังให้การสนับสนุนโครงการป่าชุมชนที่เป็นสมาชิกในการจัดทำป่าชุมชน (เพื่อระบุเขตแดนของพื้นที่ป่าชุมชนที่ชัดเจน) และป่ากฤษฎะเบียบป่าชุมชน (เพื่อให้ชาวบ้านและบุคคลภายนอกได้รับทราบถึงกฎระเบียบเกี่ยวกับการป้องกัน/รักษา และเงื่อนไขของการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน) รวมทั้งสิ้นประมาณ 11 โครงการ

กิจกรรมอื่น ๆ ที่เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดฯ ให้การสนับสนุนแก่สมาชิก ได้แก่ เพาะพันธุ์กล้าไม้สำหรับนำไปใช้ในกิจกรรมการปลูกป่า การตัดสายวัชพืชที่ขึ้นรกโดยทั่วไปในเขตป่าชุมชน (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เถาวัลย์ ซึ่งขึ้นไปพันต้นไม้ใหญ่จนปิดบังแสงแดดที่จะส่องลงมา อันทำให้ต้นไม้ใหญ่ล้มตายในที่สุด) การจัดทำป้ายชื่อพันธุ์ไม้ จัดทำถนนสำหรับเป็นแนวเขตป่าชุมชน การจัดซื้อวิทยุสื่อสารเพื่อการเฝ้าระวังป่าชุมชน การสนับสนุนให้มีการจัดตั้ง โครงการป่าชุมชนแห่งใหม่ ๆ การบวชป่า การขุดคูเลตสำหรับเป็นแนวเขตป่าชุมชน และการจัดประชุมชาวบ้านและสมาชิกเรื่องการอนุรักษ์ป่า รวมทั้งการประชุมชี้แจงเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น

ตารางที่ 22 กิจกรรม “การปลูกป่า” ที่ดำเนินการโดยป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจาก
เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี (ป่าชุมชน)	ผู้เข้าร่วม	หมายเหตุ
10 ก.ค. 2553 (บ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง)	1.คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ 2. กำนัน ต.พลวงทอง 3.ครูและนักเรียน โรงเรียนบ้านเขาใหญ่ 4. ฐานปฏิบัติการป้องกันรักษาป่าที่ ชบ.1 (คลองกุ่ม) สำนักอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ 1 กรมอุทยานแห่งชาติ 4. ศูนย์ส่งเสริมวนศาสตร์ชุมชนที่ 6 5.สำนักจัดการป่า ชุมชน กรมป่าไม้ 6. ทหารพรานชุดปฏิบัติการเขาใหญ่ กรมทหารพรานที่ 13 (รวม 113 คน)	ปลูกต้นไม้บนป่า ชุมชนแปลงคลอง หมาก จำนวน 800 ต้น ชนิดของไม้ ได้แก่ เหลียง ตะเคียน ประดู่ สะเดา ลำไย ฯลฯ
17 ก.ค. 2553 (บ้านสันติสุข คลองตะเกรา)	ผู้ใหญ่บ้านสันติสุข กรรมการป่าชุมชนบ้านสันติสุข และ ส.อ.บ.ต.บ้านสันติสุข (รวม 30 คน)	ปลูกต้นไม้ในป่าชุมชน บนเนื้อที่ 1.5 ไร่
19 ก.ค. 2553 (บ้านเขาห้วย ยอด ต.พลวง ทอง)	กำนันตำบลพลวงทอง ผู้ใหญ่บ้านเขาห้วยยอด อบต. พลวงทอง ชาวชนบ้านเขาห้วยยอด และคณะกรรมการป่า ชุมชนบ้านเขาห้วยยอด (รวม 30 คน)	ปลูกต้นไม้ 300 ต้น รอบป่ายาว 1 กม. จำนวน 300 ต้น (เพื่อ เป็นอาหารของลิงแสม)
5 ส.ค. 2553 (บ้านมะเดื่อ ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา)	คณะสงฆ์จากสวนป่าสมุนไพรมะเดื่อพระเกียรติ นายอำเภอเขาชะเมา ปลัดอาวุโส อ.เขาชะเมา กำนัน ต. เขาน้อย อบต.เขาน้อย สมาชิกป่าชุมชนบ้านมะเดื่อ คณะ ครูและนักเรียน โรงเรียนบ้านมะเดื่อ (รวม 80 คน)	ปลูกต้นไม้ในพื้นที่ สวนป่าสมุนไพรมะเดื่อ พระเกียรติ 5 ไร่
7 ส.ค. 2553 (บ้านคลอง พัฒนา ต.ทุ่ง มหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	สมาชิกและคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านคลองพัฒนา (รวม 52 คน)	ปลูกต้นไม้ในป่าชุมชน ที่มีสภาพเตียนโล่ง ประมาณ 8 ไร่

ตารางที่ 22 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี (สถานที่)	ผู้เข้าร่วม	หมายเหตุ
8 ส.ค. 2553 (บ้านเขาชะอางค์ ต.พลวงทอง)	1. นายก อบต.พลวงทอง 2. ประธานสภา อบต.พลวงทอง 3. สมาชิกป่าชุมชนบ้านเขา ชะอางค์ และ 4. เจ้าหน้าที่ฐานปฏิบัติการ ป้องกันรักษาป่าที่ ชบ.1 (คลองกุ่ม) สำนัก อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ที่ 1 กรมอุทยาน แห่งชาติ (รวม 70 คน)	ปลูก 10 ไร่ ได้แก่ยางนา ตะเคียน ประดู่ สะเดา เหลียง พะยุง กระถินเทพา ฯลฯ
9-10 ส.ค. 2553 (บ้านคลองยาง ต.เขาน้อย เขาชะ เมา)	กรรมการและสมาชิกป่าชุมชนบ้านคลองยาง (รวม 18 คน)	ปลูกเสริมพันธุ์ไม้ และตัดสาย วัชพืชที่เป็นหญ้าและเถาวัลย์ จำนวน 20 ไร่
10 ส.ค. 2553 (บ้านกระบกคู่ ต. คลองตะเกรา)	1. ผู้ใหญ่บ้านกระบกคู่ 2. อบต.คลองตะเกรา 3. สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด (ต.คลองตะเกรา ต.ท่าตะเียบ ต.พลวงทอง) 4. ชุมชนบ้านกระบกคู่ และ 5. สำนักจัดการ ทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 สาขาปราจีนบุรี (รวม 120 คน)	ปลูกต้นไม้เสริมป่าชุมชน เนื้อ ที่ 50 ไร่ (อาทิ หว้า ตะเคียน พะยุง สะเดา จีเหล็ก ลั่นป่า ยม ป่า กระโดน มะค่า พะยอม อิน ทนิล ชะมวง นนทรี สัก รวม 800 ต้น)
15 ส.ค. 2553 (บ้านทุ่งเหียง ต. ท่ากระดาน ฉะเชิงเทรา)	1. สำนักสงฆ์หนองสาหร่าย 2. ผู้ใหญ่บ้านทุ่ง เหียง 3. อบต.ท่ากระดาน 4. คณะกรรมการ และสมาชิกป่าชุมชนบ้านทุ่งเหียง และ 5. หน่วยป้องกันรักษาป่านายาว (รวม 50 คน)	ปลูกต้นไม้ 1,000 ต้น บนเนื้อที่ 4 ไร่
11 ส.ค. 2554 (บ้านขุนชำนาญ ต.เกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง)	2. กรรมการและสมาชิกป่าชุมชนบ้านขุน ชำนาญ 2. นาย กฯ และเจ้าหน้าที่ อบต.เกษตร สุวรรณ (รวม 46 คน)	ปลูกเสริมป่าชุมชนในบริเวณที่ ถูกบุกรุกแปลงเขาช้างแก้ว 2 จำนวน 5 ไร่
14 ก.ย. 2554	กรรมการและสมาชิกป่าชุมชนบ้านท่ามะนาว	ปลูกเสริมป่าชุมชนในพื้นที่เสี

ตารางที่ 22 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี (สถานที่)	ผู้เข้าร่วม	หมายเหตุ
(บ้านท่ามะนาว)คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ)	เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลอง ตะเกรา(บ้านสันติสุข บ้านเกาะ ลอย (รวม 23 คน	เสื่อมโทรม จำนวน 3 ไร่

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

ตารางที่ 23 กิจกรรม “ทำป่ายป่าชุมชน ทำป่ายกฏระเบียบป่าชุมชน ทำป่ายซื้อพันธุ์ไม้ การจัดซื้อวิทยุสื่อสาร” ที่ดำเนินการโดยป่าชุมชน โดยได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายป่าชุมชน รอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ	หมายเหตุ
ก.พ.-มี.ค. 2553	ทำป่ายกฏระเบียบป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านแปลงเสมา ต.ท่าตะเียบ อ.ท่าตะเียบ	เพื่อให้รับทราบถึงกฏระเบียบป่าชุมชน
ก.พ.-มี.ค. 2553	ทำป่ายกฏระเบียบป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านหนองเรือ ต.ท่าตะเียบ อ.ท่าตะเียบ	เพื่อให้รับทราบถึงกฏระเบียบป่าชุมชน
มี.ค.-เม.ย. 2553	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านเขาห้ายอด ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง	เพื่อบอกเขตแดน และป้องกันการบุกรุกป่า เพื่อบอกเขตแดน และ
มี.ค.-เม.ย. 2553	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง	ป้องกันการบุกรุกป่า พัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้พันธุ์ไม้ที่เป็นอาหาร
มี.ค.-เม.ย. 2553	จัดทำป่ายซื้อพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านทุ่งเหียง ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต	และสมุนไพร สร้างแนวเขตป่าชุมชนที่ชัดเจน
มี.ค.-เม.ย. 2553	จัดทำถนนแนวเขตป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ	ให้ทราบเขตแดนและกฏระเบียบป่าชุมชน
เม.ย. 2553	คทำป่ายป่าชุมชน และป่าย กฏระเบียบป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านเขาเมือง ต.พวา อ.แก่งหางแมว	ปักและล่าสัตว์ เพื่อขายพื้นที่และเครือข่ายของป่าชุมชน
เม.ย. 2553	จัดซื้อวิทยุสื่อสารเพื่อการเฝ้าระวังป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านนาอิสาน ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต	
เม.ย. 2553	จัดตั้งป่าชุมชนแห่งใหม่	ป่าชุมชนบ้านสองสีเจริญ ต.หนองหัว อ.เขาฉกรรจ์	

ตารางที่ 23 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ	หมายเหตุ
7 เม.ย. 2553	การบวชป่า	ป่าชุมชนบ้านเขากล้วยไม้ ต.คลองตะเกรา อ.ท่า ตะเกียบ	สืบทอดประเพณีที่ดี งามในการรักษาป่า
เม.ย.2553	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนหนองเรือ ต.ท่า ตะเกียบ อ.ท่าตะเกียบ	เพื่อบอกเขตแดน และป้องกันการบุกรุก รุกป่า
เม.ย.2535	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านแปลงเสมา ต.ท่าตะเกียบ อ.ท่าตะเกียบ	เพื่อบอกเขตแดน และป้องกันการบุกรุก รุกป่า
11 ก.ค. 2553	การบวชป่า	ป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง	สืบทอดประเพณีที่ดี งามในการรักษาป่า
ส.ค. 2553	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านมะเดื่อ ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา ระยอง	เพื่อบอกเขตแดน และป้องกันการบุกรุก รุกป่า
ส.ค. 2553	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านเขาน้อย อ.เขาชะเมา ระยอง	เพื่อบอกเขตแดน และป้องกันการบุกรุก รุกป่า
ส.ค. 2553	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านคลองยาง ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา ระยอง	เพื่อบอกเขตแดนและ ป้องกันการบุกรุกรุกป่า
ส.ค. 2553	ทำป่ายป่าชุมชน	ป่าชุมชนบ้านตะขบ ต.เขา น้อย อ.เขาชะเมา ระยอง	เพื่อบอกเขตแดนและ ป้องกันการบุกรุกรุกป่า
มี.ค. 2554	ตัดสาววัชพืชในป่าชุมชน (ประมาณ 20 ไร่)	ป่าชุมชนบ้านคลองยาง ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา ระยอง	เพื่อขจัดวัชพืชที่ทำ ให้ป่าชุมชนรกรุงรัง

ตารางที่ 23 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ	หมายเหตุ
10 ก.ค. 2554	การบวชป่า	ป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง	เพื่อสืบทอดประเพณี อันดีในการรักษาป่า
1-30 ส.ค. 2554	เพาะพันธุ์กล้าไม้ 2,500 ต้น	ป่าชุมชนบ้านเขาห้า ยอด ต.พลวงทอง อ. บ่อทอง	เพาะพันธุ์ไม้สำหรับ ใช้ในการปลูกป่า เพื่อเป็นแนวป้องกัน
2-10 ส.ค. 2554	ชุดกุเลตแนวเขตป่า ชุมชน	ป่าชุมชนบ้านมะเดื่อ ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา	การบูรณพื้นที่ป่า ที่ประชุมมีมติให้
7 ส.ค. 2554	ประชุมชี้แจงเรื่องการ จัดการป่าแบบมีส่วนร่วม รวม (ผู้เข้าร่วม 45 คน)	ป่าชุมชนบ้านเขาไม้ หอม ต.เกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง	จัดเป็นป่าถาวรเฉลิม พระเกียรติ

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2552

ตารางที่ 24 กิจกรรม “การเคลื่อนไหวเพื่อเตรียมความพร้อมและจัดตั้งโครงการป่าชุมชนแห่งใหม่”
ที่ดำเนินการ โดยการสนับสนุนจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ผู้เข้าร่วม	หมายเหตุ
4 มี.ค. 2553	จัดประชุม ณ ศูนย์เรียนรู้ กสิกรรมธรรมชาติบ้าน สองสีเจริญ ต.หนองหว้า อ.เขาฉกรรจ์ สระแก้ว ที่ ประชุมมีมติให้จัดตั้งป่า ชุมชนในพื้นที่สองฝั่ง คลองพระเพลิงน้อย ระยะทาง 2 กม.	นายกฯ และปลัด อบต. หนองหว้า สมาชิก เครือข่ายป่าชุมชนเขา ฉกรรจ์- โนนสาวเอ้ สมาชิกใหม่จากตำบลมหา เจริญ อ.วังน้ำเย็น (บ้านซับ เจริญ บ้านคลองตะขบ และบ้านหนองเรือ) และ ตำบลพระเพลิง อ.เขา ฉกรรจ์ (บ้านท่าเต็นท์ และ บ้านไทรงาม)	
19 เม.ย. 2553	ประชุมที่ศาลา อเนกประสงค์บ้านคลอง ยาง ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา ระยอง ที่ประชุมมีมติให้ จัดตั้งโครงการป่าชุมชนที่ หมู่ 3, 4 และ 5 ตำบลเขา น้อย	กำนัน ประธานสภาฯ และ รองนายก อบต.ฯ เขาน้อย ผู้ใหญ่บ้านเขาน้อย บ้าน คลองยาง และบ้านตะขบ ตำรวจสถานีบ้านเขา้อย (รวม 65 คน	หมู่บ้านทั้ง 3 ที่จะ จัดตั้งป่าชุมชน ประกอบด้วยเขา หินปูน 9 ลูก และเขา ดิน 3 ลูก รวมเป็น 11 ลูก
22 เม.ย. 2553	ประชุมที่ศาลาสำนักสงฆ์ ถ้ำเขาโบสถ์ หมู่ 2 ต.เขา น้อย อ.เขาชะเมา ระยอง ที่ ประชุมมีมติให้จัดตั้งป่า ชุมชนในพื้นที่หมู่ 2 ต.เขา น้อย อ.เขาชะเมาระยอง	พระปริษา พันทโก ผู้ดูแล สำนักสงฆ์ถ้ำเขาโบสถ์ ผู้ใหญ่บ้านมะเคือ บ้าน ทรัพย์สะแห่น (รวม 39 คน)	บ้านมะเคือหมู่ 2 ประกอบด้วยภูเขา หินปูนจำนวน 3 ลูก คือ เขาถ้ำโบสถ์ เขา ลอย และเขาเต่า

ตาราง 24 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ผู้เข้าร่วม	หมายเหตุ
8 มิ.ย. 2554	จัดประชุมเพื่อชี้แจงทำความเข้าใจและเตรียมความพร้อมในการจัดตั้งป่าชุมชนใหม่ต่อไป	ผู้เข้าร่วม ประกอบด้วยผู้นำจาก 5 หมู่บ้าน ในตำบลเกษตรสุวรรณ (อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี) ได้แก่ 1. บ้านธรรมรัตน์นอก 2. บ้านขุนชำนาญ 3. บ้านอ่างกะพง 4. บ้านคลองโค และ 5. บ้านเขาไม้หอม	ประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาการจัดการดูแลป่า พร้อมกับทำความเข้าใจและเตรียมความพร้อมในการจัดตั้งโครงการป่าชุมชน
4-8 ส.ค. 2554	ประชุมเพื่อชี้แจงและขอมติจัดตั้งป่าชุมชนใหม่	ผู้เข้าร่วม ประกอบด้วยผู้นำจาก 6 หมู่บ้าน ในตำบลหนองตากง (อ.โป่งน้ำร้อน จันทบุรี) คือ 1. บ้านโพธิ์ 2. บ้านจางวาง 3. บ้านนาสนาดัก 4. บ้านซัปดาห์ 5. บ้านแสมค และ 6. บ้านซัปดาห์มงคล	จัดการประชุมเพื่อทำความเข้าใจและมีมติจัดตั้งโครงการป่าชุมชน
ตลอดปี 2554	ดำเนินการเคลื่อนไหวเพื่อเตรียมความพร้อมและจัดตั้งป่าชุมชนแห่งใหม่	พื้นที่ในตำบลหนองทับไทร และตำบลหนองตากง อ.โป่งน้ำร้อน จันทบุรี 12 หมู่บ้าน ได้แก่ 1. บ้านเขาหอม 2. บ้านใหม่ 3. บ้านนาสนาดัก 4. บ้านโพธิ์ 5. บ้านพังอน 6. บ้านดงจิก 7. บ้านคลองคต 8. บ้านคลองเร็ว 9. บ้านแสมค 10. บ้านเปลง 11. บ้านซัปดาห์ และ 12. บ้านคลองบอน	มีการออกสำรวจพื้นที่ป่า และจัดประชุมแกนนำของหมู่บ้านเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

การศึกษาในครั้งนี้พบว่า แม้ชุมชนท้องถิ่นจะมีการจัดตั้งโครงการป่าชุมชนแล้วก็ตาม แต่การลักลอบตัดไม้และลักลอบล่าสัตว์ก็ยังคงเกิดขึ้นเกือบทุกแห่ง ซึ่งเกิดจากนายทุนจากภายนอกเข้ามาดำเนินการตัดไม้มีค่าขนาดใหญ่ด้วยตนเอง หรือว่าจ้างคนในพื้นที่/พื้นที่ใกล้เคียงให้เข้ามาตัดไม้ นอกจากนี้ยังพบว่าคนในพื้นที่บางหมู่บ้านมีการละเมิดกฎระเบียบของชุมชน โดยการลักลอบตัดไม้และ/หรือล่าสัตว์สำหรับนำไปขาย เป็นต้น ซึ่งปัญหาดังกล่าว กลายเป็นปริศนาสำคัญสำหรับเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดฯ ที่จะต้องขบคิดกันอย่างจริงจังเพื่อหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหา การศึกษาในครั้งนี้พบว่า แกนนำป่าชุมชนได้ใช้มาตรการที่ค่อนข้างเด็ดขาดกับผู้ที่กระทำความผิด ซึ่งได้แก่การแจ้งความดำเนินคดีกับผู้มียุทธินที่เข้ามาลักลอบตัดไม้ บางกรณีมีการส่งตัวแทนเข้าไปเจรจาเพื่อขอให้ยุติการตัดไม้ ซึ่งบางรายยังคงคือคิดทำผิดต่อไปอีก จนกระทั่งมีการนำชาวบ้านเข้าไปประท้วงโดยการยื่นเป็นแถวหน้ากระดานเพื่อกีดขวางการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อปลูกยางพาราของนายทุนจากภายนอก (เป็นกรณีที่เกิดขึ้นกับป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะโกชัย) การแก้ไขปัญหาดังกล่าว เพิ่มไปความเสี่ยงอันตราย แต่ก็เป็นการที่จำเป็นในการต่อสู้เพื่อปกป้องผืนป่าของเครือข่ายภาคตะวันออกเฉียงใต้

นอกจากนี้ เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดฯ ยังมีการจัดประชุมร่วมกันระหว่างสมาชิกของเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเรื่องการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม และวิธีการในการป้องกันการตัดไม้ทำลายป่า การฟื้นฟูป่า และการอนุรักษ์ผืนป่า ซึ่งในการประชุมแต่ละครั้งได้มีการแลกเปลี่ยนระหว่างกันเกี่ยวกับวิธีการแก้ไขปัญหาอันแตกต่างหลากหลายของสมาชิกป่าชุมชนแต่ละแห่งที่ประสบ โดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดฯ ได้มีข้อตกลงเกี่ยวกับแนวทางในการแก้ไขปัญหาการบุกรุกป่า คือ การใช้มาตรการตรวจตระเวน โดยแบ่งชาวบ้านออกเป็นทีม สลับกันทีมละหนึ่งวันจนครบรอบสัปดาห์ เพื่อหมุนเวียนกันเดินลาดตระเวนไปตามแนวป่าชุมชนเพื่อป้องกันมิให้มีการลักลอบตัดไม้และการล่าสัตว์ สมาชิกของเครือข่ายฯ ตกลงให้ชาวบ้านที่เดินลาดตระเวนใช้ผ้าพันคอที่มีตราสัญลักษณ์ของเครือข่ายฯ ในการออกลาดตระเวนตรวจป่า เพื่อป้องกันการเข้าใจผิดกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ หรือทหาร (ทั้งนี้เครือข่ายฯ เป็นผู้จัดทำผ้าพันคอ เพื่อแจกจ่ายให้แก่สมาชิกในทุก ๆ เครือข่ายย่อย จำนวน 100 ผืน)

ตารางที่ 25 กิจกรรม “การจัดประชุมร่วมกันระหว่างเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และแก้ปัญหาให้แก่สมาชิกเครือข่าย” ที่ดำเนินการ โดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม/ปัญหาที่พบ	ผู้เข้าร่วม
มิ.ย. 2554	<p>ประชุมที่ห้องประชุม อบต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ พบว่า ป่าชุมชนบ้านนาอิสาน ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต มีการลักลอบตัดไม้พะยุงส่งขายจังหวัดชลบุรี 500 ท่อน และของกลางได้หายไป โดยเจ้าหน้าที่ไม่ดำเนินคดี รวมทั้งมีการลักลอบล่าสัตว์ป่า</p> <p>ป่าชุมชนนายาว ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต แจ้งว่ามีการลักลอบล่าสัตว์ และบุกรุกพื้นที่ป่า นอกจากนี้ป่าชุมชนบ้านหนองเรือ ต.ท่าตะเียบ ยังแจ้งว่ามีการลักลอบตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชนธรรมรัตน์ใน ตำบลคลองตะเกรา มีการลักลอบตัดไม้กระบกในพื้นที่ บ้านหนองขาหย่าง ต.คลองตะเกรา มีการล่าสัตว์ในเขตป่าอนุรักษ์</p> <p>เครือข่ายป่าชุมชนใน ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง แจ้งว่า อบต.พลวงทองมีนโยบายตัดถนนในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ และมีการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อปลูกยางพารา นอกจากนี้ พื้นที่ ตำบลพวา-ขุนซ่อง อ.แก่งหางแมว พบว่ามีเจ้าหน้าที่ของรัฐ และนายทุนเข้าบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และพื้นที่ป่าชุมชนบางส่วน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในหมู่ที่ 3, 4, 5, 6, 11 และ 12 ทางเครือข่ายจึงดำเนินการแก้ไข โดยมีการออกลาดตระเวน</p>	<p>เครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัด 6 พื้นที่ (พลวงทอง เขาน้อย เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ ท่ากระดาน ท่าตะเียบ คลองตะเกรา</p>

ตารางที่ 25 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม/ปัญหาที่พบ	ผู้เข้าร่วม
	ตรวจป่า พร้อมกับทหาร จึงทำให้นายทุนที่บุกรุกป่าล่าถอยออก	
พ.ย.-ธ.ค. 2554	ป่าชุมชนบ้านมะเคื่อ แจ้งว่า มีนายทุนเข้าไปบุกรุกป่าชุมชน โดยทำการแผ้วถางพร้อมกับปลูกลายพารา ทางเครือข่ายจึงแก้ปัญหาและหาทางป้องกันการบุกรุกป่า โดยทำการขุดคูเขตเป็นแนวเขต	เครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก
	เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลท่ากระดาน แจ้งว่า มีการลักลอบตัดไม้พะยุง และล่าสัตว์ป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน ผู้กระทำความผิดมีสายสัมพันธ์กับ	
	นักการเมืองใหญ่ในจังหวัด อันทำให้กรรมการป่าชุมชนขาดความมั่นใจ จึงไม่กล้าทำอะไร	

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

กิจกรรมถัดไปที่จะกล่าวถึง ได้แก่ “การมีส่วนร่วมในการรักษาภาวะโลกร้อน ด้วยการประเมินการเก็บกักคาร์บอนในพื้นที่ป่าชุมชน” อันเป็นกิจกรรมที่ RECOFTC สนับสนุนให้เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก เข้าร่วมในการดำเนินการ โดยเริ่มต้นจากการอบรมให้แก่สมาชิกที่สนใจเรื่อง “ป่าไม้กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ” ซึ่งใช้เวลา 1 วัน และหลังจากนั้นได้มีการอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศของท้องถิ่น กับการประเมินคาร์บอนอย่างมีส่วนร่วม” ใช้เวลาประมาณ 3 วัน หลังจากได้นำสมาชิกของเครือข่ายฯ ไปร่วมสำรวจป่าและทำการประเมินการเก็บกักคาร์บอนในเขตป่าชุมชน โดยดำเนินการในพื้นที่ต้นแบบ 2 พื้นที่ คือ ป่าชุมชนบ้านสันติสุข (ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ) กับป่าชุมชนบ้านนายาว (ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต) ตามลำดับ

ตารางที่ 26 กิจกรรมการมีส่วนร่วมในการรักษาภาวะโลกร้อน ด้วยการประเมินการเก็บกักคาร์บอนในพื้นที่ป่าชุมชนสนับสนุนโดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี (สถานที่)	กิจกรรม	ผู้เข้าร่วม	หมายเหตุ
12 ก.ค. 2554 (ห้องประชุม อบต.คลองตะเกรา)	อบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “ป่าไม่กับการ เปลี่ยนแปลงสภาพ ภูมิอากาศ” โดยวิทยากร จาก RECOFTC	เครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัด เครือข่ายป่าชุมชน ต.พลวงทอง ต.เขาน้อย เขาลงกรรจ์-โนนสาวเอ้ ต.ท่ากระดาน ต.ท่าตะเียบ ต.คลองตะเกรา ต.หนองตากง-โป่ง น้ำร้อน ต.เกษตรสุวรรณ (รวม 50 คน)	เน้นภาคทฤษฎี โดยการ บรรยายเพื่อเสริมสร้าง ความรู้ความเข้าใจ
2-4 ก.ย. 2554 (บ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง)	อบรมเชิงปฏิบัติการ เรื่อง “ความ เปลี่ยนแปลงสภาพ อากาศของท้องถิ่น กับ การประเมินคาร์บอน อย่างมีส่วนร่วม” สำรวจป่าและประเมิน	เครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัด เครือข่ายป่าชุมชน ต.พลวงทอง ต.ท่ากระดาน ต.ท่าตะเียบ ต. คลองตะเกรา ต.หนองตากง โรงเรียนบ้านหนองตาเพชร (รวม 31 คน)	เน้นฝึกปฏิบัติการ ภาคสนาม
11 ต.ค. 2554 (ป่าชุมชนบ้านสันติ สุข ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ)	การเก็บกักคาร์บอนใน เขตป่าชุมชนบ้านสันติ สุข	กรรมการป่าชุมชนบ้านสันติสุข และเครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัด	เป็นการปฏิบัติจริง เกี่ยวกับการประเมินการ เก็บกักคาร์บอนในเขต ป่าชุมชน
18 ต.ค. 2554 (ป่าชุมชนบ้านนา ยาว ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต)	สำรวจป่าและประเมิน การเก็บกักคาร์บอนใน เขตป่าชุมชนบ้านนายาว	เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่ากระดาน คือ บ้านขาว บ้านนาฮีสาน บ้านทุ่ง ส่อหงษา บ้านคลองเคย บ้านทุ่ง เหียง และเครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัด (รวม 34 คน)	เป็นการปฏิบัติจริง เกี่ยวกับการประเมินการ เก็บกักคาร์บอนในเขต ป่าชุมชน

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

สำหรับกิจกรรมสุดท้ายที่จะกล่าวถึง ได้แก่การสำรวจทรัพยากรป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าชุมชน อันเป็นกิจกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อให้ความรู้แก่ผู้สนใจเกี่ยวกับพันธุ์ไม้และสมุนไพรที่มีค่าทางเศรษฐกิจ รวมทั้งการสำรวจเพื่อทราบถึงจำนวนและชนิดของพันธุ์ไม้ที่มีค่าที่ขึ้นอยู่ในเขตป่าชุมชน ใน 3 พื้นที่ (จากข้อมูลที่มีอยู่) ได้แก่ ป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ (ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง ชลบุรี) ป่าชุมชนบ้านท่ามะนาว และป่าชุมชนบ้านเขากล้วยไม้ (ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ ฉะเชิงเทรา) ในการสำรวจแต่ละครั้ง จะมีผู้เข้าร่วมประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านพันธุ์ (ปราชญ์พื้นบ้าน) ผู้สนใจที่เป็นนักเรียน/เยาวชน กรรมการป่าชุมชน และบางครั้งมีเจ้าหน้าที่ของรัฐ (ทหารพราน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ฯลฯ) เข้าร่วมดำเนินการด้วย

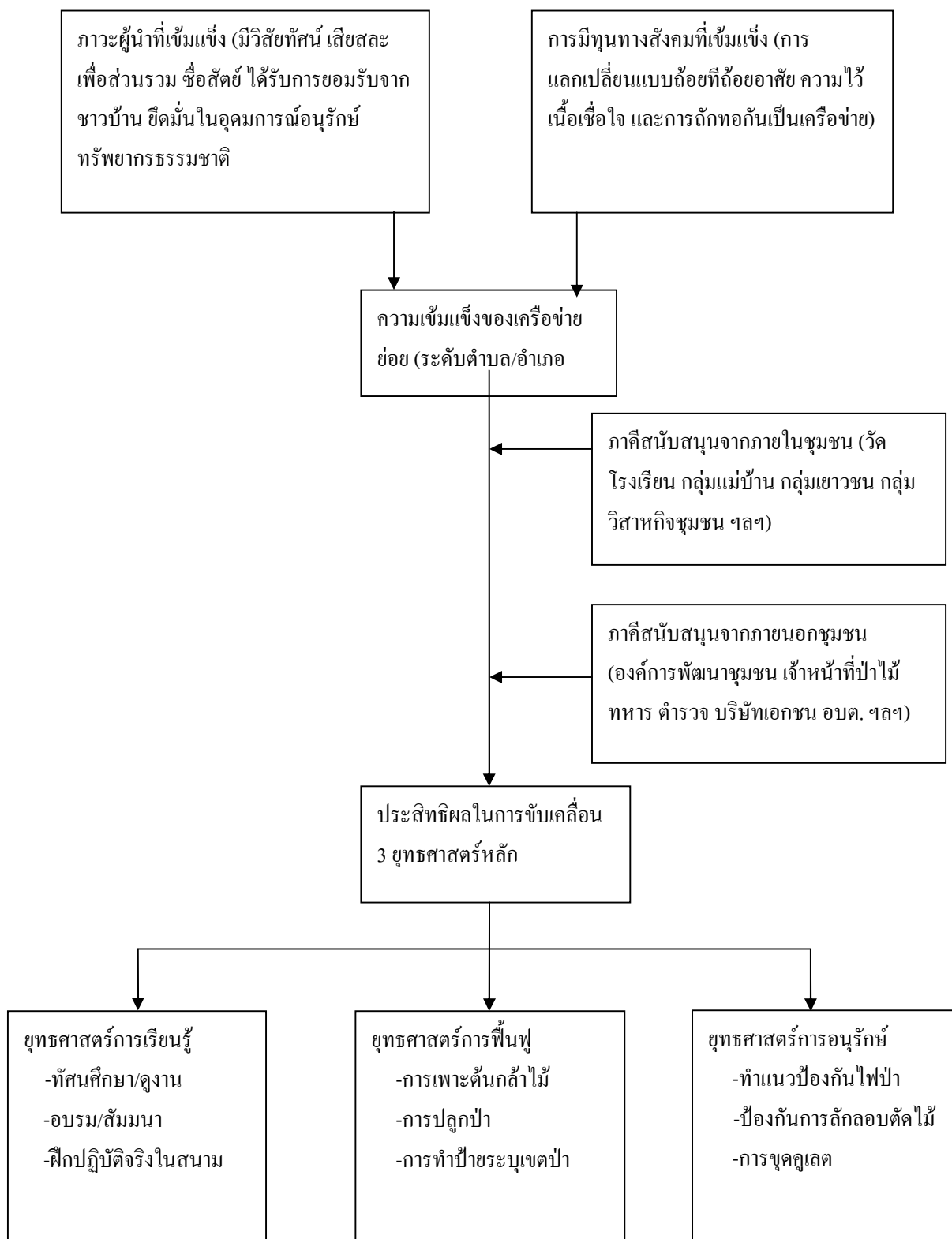
ตารางที่ 27 กิจกรรม “การสำรวจทรัพยากรป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าชุมชน” สนับสนุนโดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี (สถานที่)	ผู้เข้าร่วมกิจกรรม	หมายเหตุ
10 ก.ค. 2553 (ป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง)	กรรมการป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ทหารพรานชุดปฏิบัติการเขาใหญ่ (กรมทหารพรานที่ 13) เจ้าหน้าที่หน่วยพิทักษ์ป่าเขาใหญ่ (เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน) นักเรียนโรงเรียนบ้านเขาใหญ่ เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด	พบพันธุ์ไม้ที่มีค่าทางสมุนไพร 58 ชนิด ผู้เข้าร่วมที่เป็นกรรมการป่าชุมชน และนักเรียนได้รับการเรียนรู้และเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์และหวงแหนป่า
17 ม.ค. 2554 (ป่าชุมชนบ้านท่ามะนาว ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ)	กรรมการป่าชุมชนบ้านท่ามะนาว เยาวชนบ้านท่ามะนาว ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับพันธุ์ไม้จากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (รวม 20 คน)	พบพันธุ์ไม้มีค่าและสมุนไพรในป่าเป็นจำนวนมาก และสมาชิกเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า
28 ม.ค. 2554 (ป่าชุมชนบ้านเขากล้วยไม้ ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ)	กรรมการป่าชุมชนบ้านเขากล้วยไม้ เยาวชนบ้านเขากล้วยไม้ ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับพันธุ์ไม้จากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (รวม 30 คน)	พบพันธุ์ไม้มีค่าและสมุนไพรในป่าเป็นจำนวนมาก และสมาชิกเกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

คงปฏิเสธไม่ได้ว่า การขับเคลื่อนของขบวนการป่าชุมชนในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถูกกำหนดจากลักษณะการจัดตั้งองค์กรเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงลักษณะสำคัญของการจัดตั้งองค์กร พบว่า เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการจัดตั้งในลักษณะของเครือข่าย (Networking) โดยเครือข่ายย่อยแต่ละตำบล/อำเภอ ต่างยึดโยงโครงการป่าชุมชนที่เป็นสมาชิกของตนผ่านการดำเนินกิจกรรมร่วมที่ก่อให้เกิดความสนใจร่วมและ/หรือผลประโยชน์ร่วม จนกระทั่งสามารถระดมความไว้วางใจต่อใจต่อกัน และความไว้วางใจที่มีต่อผู้นำเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า พื้นฐานสำคัญที่สุดของการจัดตั้งองค์กร ก็คือ เครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ โดยเครือข่ายย่อยที่มีความเข้มแข็งก็จะสามารถดำเนินโครงการป่าชุมชนให้ประสบความสำเร็จได้ โดยผ่านยุทธศาสตร์สำคัญ 3 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู และยุทธศาสตร์การอนุรักษ์

เครือข่ายย่อยระดับตำบล/อำเภอดังกล่าวเหล่านี้ ต่างประสานงานและรวมตัวกันเป็นสมาชิกของเครือข่ายใหญ่ ซึ่งก็คือ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ในแง่นี้จึงอาจกล่าวได้ว่า เครือข่ายใหญ่ระดับภาค จัดตั้งอยู่บนฐานของเครือข่ายย่อยระดับตำบล/อำเภอ ความเข้มแข็งของเครือข่ายใหญ่จึงขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งและแรงสนับสนุนจากเครือข่ายย่อยเป็นสำคัญ หากเครือข่ายย่อยอ่อนแอและ/หรือให้การสนับสนุนต่ำ ก็จะส่งผลให้เครือข่ายใหญ่ไม่สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งได้ ในทางตรงข้ามหากเครือข่ายย่อยเข้มแข็งและให้การสนับสนุนต่อเครือข่ายใหญ่อย่างจริงจังก็จะส่งผลให้เครือข่ายใหญ่สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งได้สูงขึ้น สำหรับเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยให้เครือข่ายระดับตำบล/อำเภอมีการขับเคลื่อนที่เข้มแข็งนั้น เกิดจากเงื่อนไขทั้งภายใน และภายนอก เงื่อนไขภายในชุมชน ได้แก่ ภาวะผู้นำ (มีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละเพื่อส่วนรวม มีความสามารถในการทำงานเป็นทีมร่วมกับผู้อื่น มีอุดมการณ์อนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ชี้อัตย์สุจริต และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน) มีทุนทางสังคมอยู่ในระดับสูง ได้รับการสนับสนุนจากภาคภายในชุมชน ได้แก่ โรงเรียน ศาสนสถาน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ฯลฯ และได้รับการสนับสนุนจากภาคภายนอก เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทหาร ตำรวจ และบริษัทเอกชน เป็นต้น

ภาพที่ 8 การขับเคลื่อนขบวนการป่าชุมชน ของเครือข่ายย่อยในระดับตำบล/อำเภอ

สำหรับการจัดตั้งในระดับของเครือข่ายใหญ่ ซึ่งก็คือ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” โดยภาพรวมเครือข่ายใหญ่วางอยู่บนฐานของสมาชิกที่เป็นเครือข่ายย่อย ซึ่งยึดโยงต่อกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน ไม่มีพิธีรีตอง และไม่เป็นทางการ แกนนำของเครือข่ายใหญ่มีการทำกิจกรรมร่วมกันบ่อย ๆ หลาย ๆ ครั้ง จนกระทั่งถักทอเป็นความสัมพันธ์สนม เหมือนกลุ่มเพื่อนที่ให้ความไว้วางใจต่อกัน จึงอาจกล่าวได้ว่ากระบวนการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ได้ก่อให้เกิดการสะสมทุนทางสังคม อันเป็นทุนสำคัญที่ก่อให้เกิดพลังในการผลักดันสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุผลได้ ขณะเดียวกันกระบวนการกลุ่มในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เสริมสร้างและผลิตซ้ำค่านิยมร่วม (Shared values) ที่ให้ความสำคัญกับ “การเสียสละเพื่อส่วนรวม” “การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” และ “การรักษาความสมดุลของระบบนิเวศเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” “การเคารพกฎระเบียบของส่วนรวมเพื่อก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันอย่างยั่งยืน” เป็นต้น

นอกจากนี้ ลักษณะสำคัญประการต่อมาของเครือข่าย ก็คือ การจัดตั้งที่ไม่เน้นสายการบังคับบัญชา ในทางตรงข้ามโครงสร้างองค์การมีลักษณะแบนราบ การทำงานที่เน้นความสมัครใจ เน้นความเสียสละเพื่อส่วนรวม โดยไม่คาดหวังผลตอบแทนที่เป็นผลประโยชน์ระยะสั้น ซึ่งแม้ว่าจะมีผลประโยชน์ส่วนตัวอยู่ด้วย แต่ผลประโยชน์ส่วนตัวดังกล่าวก็จะไม่ถูกดึงออกมาให้ความสำคัญ หากกลับพยายามลดผลประโยชน์ส่วนตัวลง พร้อม ๆ กับปกปิดไว้เบื้องหลังเพื่อมิให้ปรากฏออกมา ขณะเดียวกันยังได้นำผลประโยชน์ส่วนตัวไปขึ้นต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม โดยหันมาให้ความสำคัญกับผลประโยชน์สาธารณะในระยะยาวเป็นที่ตั้งมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตัว

ในแง่ของภาวะผู้นำของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ภายในแต่ละเครือข่ายย่อยระดับตำบล/อำเภอ รวมทั้งเครือข่ายใหญ่ มีภาวะผู้นำสาธารณะ (Public leaderships) กล่าวคือ โครงการองค์การของเครือข่ายฯ แม้ว่าจะกำหนดตำแหน่งประธาน รองประธาน และคณะกรรมการต่าง ๆ แต่ภาวะผู้นำในภาพรวมมิได้มีลักษณะของชั้นการบังคับบัญชา แต่จะมีลักษณะของกลุ่มเพื่อนที่ร่วมกันนำเชิงกลุ่ม ภายในแกนนำด้วยกันเองจะมีความสนิทสนมและไว้วางใจระหว่างกันสูง เนื่องจากเป็นงานอาสาสมัครที่ไม่มีผลตอบแทน แต่ลักษณะของงานซึ่งเรียกร้องให้แกนนำต้องแสดงความเสียสละและมีความรับผิดชอบอย่างสูง อันทำให้แกนนำจากป่าชุมชนแต่ละหมู่บ้านต่างหันหน้ามาร่วมปรึกษาหารือร่วมกันอย่างใกล้ชิดบ่อย ๆ เพื่อนำไปสู่การดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ลักษณะประการต่อมา เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเครือข่ายแบบเปิด กว้าง เพื่อให้ภาคีต่าง ๆ ได้มีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมของเครือข่ายอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นการพยายามขยายสมาชิกที่เป็นป่าชุมชนด้วยตนเอง การขยายสมาชิกที่เป็น

ชาวบ้านในระดับท้องถิ่น การระดมโรงเรียน วัด กลุ่มเยาวชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และกลุ่มสตรีในชุมชนท้องถิ่นให้เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งความพยายามเสริมสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา และ องค์กรธุรกิจเอกชน เป็นต้น

ตัวอย่างที่ชัดเจนในกระบวนการดำเนินงานแบบภาคีเครือข่าย ก็คือ การระดมกำลังพลจากหลาย ๆ ฝ่ายในการปลูกป่าแต่ละครั้ง ดังจะพบว่า โครงการป่าชุมชนหลาย ๆ แห่งมีการเชิญชวนนักเรียนในโรงเรียน พระสงฆ์ ข้าราชการป่าไม้ ทหารพราน ตำรวจ และพนักงานบริษัทเอกชน เป็นต้น ในนอกจากนี้ ในปี 2553 เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ยังได้ร่วมทำบันทึกความร่วมมือกับ 4 องค์กร อันได้แก่ 1. RECOFTC ให้ความร่วมมือทางวิชาการเป็นหลัก 2. บริษัทบริหารจัดการน้ำภาคตะวันออก ให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณ น้ำดื่มสำหรับผู้เข้าร่วมในกิจกรรมปลูกป่า และสนับสนุนด้านการประสานงาน 3. สถาบันลูกโลกสีเขียว ให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณและการประสานงาน และ 4. บริษัทการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย จำกัด (มหาชน) ให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณและการประสานงาน

ต่อมาในปี 2554 ซึ่งเป็นปีที่เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก มีกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่คึกคักที่สุด เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดฯ มองว่าในขณะนั้น หน่วยงานต่าง ๆ ในภาคตะวันออกยังไม่ค่อยรู้จักเครือข่ายฯ ในขณะที่กิจกรรมของเครือข่ายฯ ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นสมบัติของสังคมส่วนรวม ดังนั้น เครือข่ายจึงต้องการทรัพยากรสนับสนุนจากภาคีต่าง ๆ ในวงกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสนับสนุนทางด้านวัสดุอุปกรณ์ กำลังคน และงบประมาณจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้เครือข่ายฯ ดำเนินการเข้าพบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจำนวนหลายแห่ง เพื่อเป็นการเปิดตัวประชาสัมพันธ์กิจกรรมของเครือข่ายฯ และปรึกษาหารือเกี่ยวกับการสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครือข่ายฯ ได้เข้าพบองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่เครือข่ายย่อยในระดับตำบล/อำเภอที่ตั้งอยู่

ดังจะเห็นว่า ในปี 2554 ดังกล่าว เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ได้เข้าพบเพื่อแนะนำตัว ของคำปรึกษาหารือ และขอรับการสนับสนุนด้านต่าง ๆ จากองค์กรบริหารส่วนจังหวัดอย่างน้อยจำนวน 3 แห่ง ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี องค์กรบริหารส่วนจังหวัดฉะเชิงเทรา และองค์กรบริหารส่วนจังหวัดระยอง นอกจากนี้ยังเข้าพบเพื่อขอแรงสนับสนุนจากองค์กรบริหารส่วนตำบลอย่างน้อยจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ องค์กรบริหารส่วนตำบลเขาน้อย (อ.เขาชะเมา จ.ระยอง) องค์กรบริหารส่วนตำบลเกษตรสุวรรณ (อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี) รวมทั้งเครือข่าย

๑ ยังเข้าพบเพื่อขอแรงสนับสนุนจากหน่วยงานราชการอื่น ๆ อีกด้วย อาทิ กองกำลังบูรพา กองกำลังป้องกันชายแดนจันทบุรี-ตราด และสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ อีกด้วย

ตารางที่ 28 ความร่วมมือ ระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก กับองค์กรภาคี 4 องค์กร (โดยมีการจัดทำ บันทึกความร่วมมือระหว่างกัน ในปี พ.ศ. 2553)

องค์กรภาคี	โครงการ/กิจกรรมที่สามารถให้การสนับสนุน	การสนับสนุน
1. ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFT)	-ประสานงานเครือข่ายป่าชุมชนแห่งประเทศไทย -ศึกษาการเก็บกักคาร์บอนในป่าชุมชน โดยใช้พื้นที่ป่าชุมชนเขาใหญ่ ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี เป็นพื้นที่ต้นแบบในการศึกษา	-ให้การสนับสนุนทางวิชาการ (ภาวะโลกร้อน วิชาการป่าไม้)
2. บริษัทบริหารจัดการน้ำภาคตะวันออก มหาชน (East Water)	-จัดเวทีป่าไม้โลก -สนับสนุนการจัดตั้งสภาเด็ก และเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก -สนับสนุนน้ำดื่มในกิจกรรมต่างๆ (อาทิ การปลูกป่า การเพาะกล้าไม้ การลาดตระเวนป่า ฯลฯ) ของเครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก -สนับสนุนงบประมาณ สำหรับจัดงานมหกรรมเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก -สนับสนุนงบประมาณในการศึกษาดูงานของคณะกรรมการเครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัด	-สนับสนุนทางด้านงบประมาณ -สนับสนุนน้ำดื่ม -สนับสนุนด้านการประสานงาน
3. สถาบันลูกโลกสีเขียว	-การพัฒนาคน -การวิจัยและรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น -การพัฒนาและขยายเครือข่ายทางด้านการอนุรักษ์	-ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ -สนับสนุนด้านการประสานงาน
4. บริษัท การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย จำกัด (มหาชน)	ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม -สนับสนุนโครงการหนุนเสริมการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก	-ให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ -สนับสนุนด้านการประสานงาน

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

ตารางที่ 29 กิจกรรมขยายพันธมิตร ที่ดำเนินการโดยเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด
ภาคตะวันออก

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม
16 ส.ค. 2554	ผู้แทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าพบและปรึกษาหารือกับผู้บริหาร อบต.เขาน้อย ณ ห้องรับรอง อบต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา โดย อบต.เขาน้อย ยินดีให้ความร่วมมือในกิจกรรมของป่าชุมชน และสนับสนุนงบประมาณในการจัดงานมหกรรมป่าชุมชนครั้งที่ 2
18 ส.ค. 2554	ผู้แทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าพบและปรึกษาหารือกับผู้บริหาร อบต.เกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง โดย อบต.เกษตรสุวรรณ ยินดีที่จะให้ความร่วมมือในกิจกรรมของป่าชุมชน และสนับสนุนงบประมาณในการจัดงานมหกรรมป่าชุมชนครั้งที่ 2
18 ส.ค. 2554	ผู้แทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าพบและปรึกษาหารือกับผู้บริหาร อบจ.ชลบุรี ยินดีที่จะให้ความร่วมมือในกิจกรรมของป่าชุมชน
25 ส.ค. 2554	ผู้แทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าพบ อบจ.ฉะเชิงเทรา โดย อบจ.ฉะเชิงเทรา ยินดีให้การสนับสนุนแก่โครงการป่าชุมชน และเสนอแนะให้เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด จัดทะเบียนเป็นนิติบุคคล เพื่อสะดวกต่อการahunเสริม
30 ส.ค. 2554	ตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าพบกองกำลังบูรพา กองกำลังป้องกันชายแดนจันทบุรี-ตราด และสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ ผลการปรึกษาหารือ พบว่ากองกำลังบูรพาและ กองกำลังป้องกันชายแดนจันทบุรี-ตราด ตกลงทำบันทึกความร่วมมือกับเครือข่ายป่าชุมชนฯ และยังปรึกษากันถึงแนวทางการประสานความร่วมมือในการเฝ้าระวัง ป้องปรามการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชน การลักลอบล่าสัตว์ ตัดไม้ในพื้นที่ป่า และการจัดการป่าชุมชน ส่วนสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพขอเป็นผู้สังเกตการณ์ในการประชุมของคณะจัดงานมหกรรมป่าชุมชนครั้งที่ 2 ก่อน
21 ต.ค. 2554	ผู้แทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าพบ หัวหน้าและเจ้าหน้าที่ฝ่ายสิ่งแวดล้อม อบจ.ชลบุรี เพื่อหารือเกี่ยวกับการประสานความร่วมมือระหว่างกัน ซึ่งทาง อบจ.ชลบุรี ได้ให้การสนับสนุนเครื่องจักรกลในการเตรียมพื้นที่สำหรับจัดงานมหกรรมป่าชุมชนครั้งที่ 2

ตารางที่ 29 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม
21 ต.ค. 2554	ผู้แทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าพบนายก อบจ.ระยอง และนายก อบต.เขาน้อย เพื่อปรึกษาหารือเกี่ยวกับแนวทางความร่วมมือในการส่งเสริมป่าชุมชน ซึ่งทาง อบจ.ระยองยินดีที่จะให้การสนับสนุนด้านการเดินทางและค่าอาหารของสมาชิกเครือข่ายที่เดินทางไปร่วมงานมหกรรมป่าชุมชน และจะได้นำกิจกรรมป่าชุมชนของจังหวัดระยองไปบรรจุในแผนของ อบจ.ระยอง โดยผ่าน อบต.ในแต่ละพื้นที่

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

กล่าวในภาพรวม สามารถสรุปอย่างไม่เกินเลยได้ว่า การดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก บรรลุถึงจุดสูงสุดในช่วงปี พ.ศ. 2553 – 2554 โดยสามารถเคลื่อนไหวเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างกระตือรือร้นและเต็มไปด้วยพลัง ทั้งในแง่ของจำนวนกิจกรรมและระดับความสำเร็จในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินการ อาทิ การปลูกป่า การเพาะกล้าไม้ การจัดการไฟป่า การตั้งหน่วยลาดตระเวน การป้องกันการลักลอบตัดไม้และล่าสัตว์ป่า การจัดระเบียบภายในโครงการป่าชุมชนแต่ละแห่ง ทั้งการจัดทำป้ายป่าชุมชน ป้ายกฎระเบียบของป่าชุมชน ป้ายชื่อพันธุ์ไม้ การจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์สำหรับการป้องกันและรักษาป่า การบวชป่า การขุดคูเลตแนวเขตป่าชุมชน การทำถนนเข้าสู่ป่าชุมชนเพื่อความสะดวกในการตรวจลาดตระเวนและเป็นแนวเขตป่าชุมชน การส่งเสริมจัดตั้งป่าชุมชนใหม่ การแก้ปัญหาความขัดแย้งของโครงการป่าชุมชนที่เป็นสมาชิก การขยายพันธมิตรที่เป็นภาคีภายนอก (องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานราชการ องค์การพัฒนาเอกชน และองค์การธุรกิจเอกชน เป็นต้น) การเข้าร่วมกิจกรรมประเพณี การเก็บกักคาร์บอนในพื้นที่ป่าชุมชน และการสำรวจทรัพยากรป่าไม้เพื่อค้นหาจำนวนและประเภทของพันธุ์ไม้มีค่า ทั้งไม้ใช้สอย ไม้เศรษฐกิจ และสมุนไพร เป็นต้น

จากความสำเร็จของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ในที่สุดได้ทำให้แกนนำตัดสินใจจัดงาน “มหกรรมป่าชุมชน ครั้งที่ 1” ณ โรงเรียนบ้านร่มโพธิ์ทอง อ.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา โดยมีวัตถุประสงค์ในการเผยแพร่/ประชาสัมพันธ์ผลการดำเนินงานของเครือข่ายฯ ออกสู่สังคมในวงกว้าง (ทั้งภายในเขตป่ารอยต่อและสังคมภายนอก) และเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจให้แก่สาธารณชนเกี่ยวกับสิทธิของชุมชนในการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วม โดยงานมหกรรมป่าชุมชนครั้งที่ 1 จัดขึ้นในวันที่ 18 – 19 ธันวาคม พ.ศ. 2553 รวม 2 วัน 1 คืน โดยมี

ภาคีร่วมจัดถึง 27 องค์กร ประกอบด้วยเครือข่ายย่อย เครือข่ายใหญ่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงเรียน องค์กรพัฒนาเอกชน บริษัทธุรกิจเอกชน และหน่วยงานราชการต่าง ๆ ภายในงานมีการแสดงนิทรรศการของแต่ละเครือข่ายย่อย การสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับการพัฒนาป่าชุมชน ในเขตป่ารอยต่อเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีและเพียงพอของชุมชนในท้องถิ่น ตอนกลางคืนมีการแสดงดนตรีเพื่อชีวิต การแสดงของนักเรียน และการแสดงศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น รวมค่าใช้จ่ายในการจัดงานทั้งสิ้น 600,000 บาท อันเป็นงบประมาณที่ภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ช่วยกันออกเงินสมทบ

ในปีถัดมา ได้จัดงาน “มหกรรมป่าชุมชน ครั้งที่ 2” เมื่อวันที่ 26 – 27 พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 รวมเป็นระยะเวลา 2 วัน กับ 1 คืน โดยจัดขึ้นที่โรงเรียนบ้านคลองตาเพชร ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี ในช่วงนั้นมีเครือข่ายย่อย เพิ่มขึ้นอีก 2 พื้นที่ ทำให้เครือข่ายใหญ่มีสมาชิกเพิ่มขึ้นจากเดิม 7 พื้นที่ เป็น 9 พื้นที่ ในการจัดงานมหกรรมป่าชุมชนครั้งที่ 2 นี้ พบว่ามีภาคีเครือข่ายเข้าร่วมจัดทั้งสิ้น 35 องค์กร ซึ่งองค์กรภาคีเครือข่ายที่เพิ่มมาก ได้แก่ บริษัทธุรกิจเอกชน และหน่วยงานราชการต่าง ๆ รวมทั้งธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์สาขาจังหวัดชลบุรี เป็นต้น ภายในงานมีรูปแบบคล้ายคลึงกับในปี 2553 ที่ผ่านมา เพียงแต่มีขนาดใหญ่กว่า และเน้นเนื้อหาทางวิชาการที่เข้มข้นกว่าเดิมมาก รวมค่าใช้จ่ายในการจัดงานทั้งสิ้น 989,000 บาท

ตารางที่ 30 การจัดงานมหกรรมป่าชุมชน

ครั้งที่ (วัน/เดือน/ปี) สถานที่จัด	ภาคีที่ร่วมจัดงาน	รายการภายในงาน (พอสังเขป)
ครั้งที่ 1 (18-19 ธ.ค. 2553) โรงเรียนบ้าน ร่วมโพธิ์ทอง ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกรา	เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด 7 พื้นที่ (พลวง ทอง ท่าตะเกรา ท่ากระดาน คลองตะเกรา เขาน้อย เขาลกรรจ์-โนนสาวเอ้ และพวา-ขุนซ่อง) อบจ. ฉะเชิงเทรา อบต.คลองตะเกรา รร.บ้านร่วมโพธิ์ทอง RECOFTC สำนักงานจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (สาขาชลบุรีและสาขาปราจีนบุรี) ศูนย์ปฏิบัติการ ไฟป่าภาคตะวันออก (ฉะเชิงเทรา) กรมอุทยาน แห่งชาติ อพช. สถาบันลูกโลกสีเขียว บริษัทอิสวอ เตอร์ บริษัทเครือซิเมนต์ไทย และมูลนิธิฉวนเกษตร เพื่อสังคม (รวมค่าใช้จ่ายประมาณ 600,000 บาท	มีการแสดงนิทรรศการ ของแต่ละพื้นที่ การ สัมมนาเกี่ยวกับการพัฒนา ป่าชุมชนในเขตรอยต่อ เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีและ พอเพียง การจัดตั้งกองทุน ป่าชุมชนรอยต่อฯ ตอน กลางคืนมีการแสดงดนตรี การแสดงของนักเรียน และการแสดง ศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน
ครั้งที่ 2 (26-27 พ.ย. 2554) โรงเรียนบ้าน คลองตาเพชร ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง ชลบุรี	เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด 9 พื้นที่ (พลวง ทอง ท่าตะเกรา ท่ากระดาน คลองตะเกรา เขาน้อย หนองตากง เกษตรสุวรรณ เขาลกรรจ์-โนนสาวเอ้ และพวา-ขุนซ่อง) อบจ.ฉะเชิงเทรา อบต.คลองตะ เกรา รร.บ้านร่วมโพธิ์ทอง RECOFTC สำนักงาน จัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (สาขาชลบุรีและสาขา ปราจีนบุรี) ศูนย์ปฏิบัติการไฟป่าภาคตะวันออก (ฉะเชิงเทรา) กรมอุทยานแห่งชาติ อพช. สถาบัน ลูกโลกสีเขียว บริษัทอิสวอเตอร์ บริษัทเครือซิเมนต์ ไทย และมูลนิธิฉวนเกษตรเพื่อสังคม บ.โตโยต้า บ. ทาทา บ.ไทยแอร์โร ธนาคารเพื่อการเกษตรและ	Theme ของงานคือ “สายใยรักป่า สายใจรัก เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” มีการแสดงนิทรรศการ ของแต่ละเครือข่าย การ สัมมนาทางวิชาการเน้น ประเด็นด้านการปรับตัว ต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพ ภูมิอากาศ การอนุรักษ์ป่า และความร่วมมือระหว่าง

ตารางที่ 30 (ต่อ)

ครั้งที่ (วัน/เดือน/ปี) สถานที่จัด	ภาคีที่ร่วมจัด	รายการภายในงาน (พอสังเขป)
	สหกรณ์สาขาชลบุรี สถานีตำรวจภูธร อำเภอ บ่อทอง สถานีควบคุมไฟฟ้าชลบุรี อำเภอ บ่อทอง อบจ.ชลบุรี กองร้อยทหารพรานที่ 1306 (หนองคอก) สวนพฤกษศาสตร์ 100 ปีกรมป่าไม้ (รวมค่าใช้จ่ายประมาณ 989,000 บาท)	ภาคีต่าง ๆ ในการหนุนเสริม การจัดการป่าชุมชน นอกจากนี้ยังมีการแสดงนาฏศิลป์ ประยุกต์ การแสดงพื้นบ้าน การ แสดงของนักเรียน โดยภายในงาน มีการจัดทำบันทึกความร่วมมือ ระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนกับ สถาบันลูกโลกสีเขียวและกรม ส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดย งานจบลงด้วยการประกาศ เจตนารมณ์เครือข่ายป่าชุมชน รอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก
ครั้งที่ 3 (10-11 ธ.ค. 2555 วัดเขาชะอาง ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง	เครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ร่วมกับ อบจ.ชลบุรี สถาบันลูกโลกสีเขียว บ.ปตท. จำกัด (มหาชน) บ.อีสวอเตอร์ RECOFTC สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (มหาชน) มูลนิธิชีววิถี มูลนิธิวนเกษตรเพื่อสังคม เครือข่ายวาระเปลี่ยนตะวันออก และศูนย์ ส่งเสริมและพัฒนาองค์กรป่าชุมชนภาค ตะวันออก	Theme ของงาน คือ “ปกป้องป่า ชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาค ตะวันออก คู่การฟื้นฟูความมั่นคง ทางอาหารท้องถิ่น” มีการแสดง นิทรรศการ เวทีทางวิชาการ การ เสวนาเรื่อง “ธรรมชาติเราเพื่อฟื้นป่า ตะวันออก” เวทีแสดงวัฒนธรรม ท้องถิ่นตะวันออก การปล่อยพันธุ์ ปลา และปลูกต้นไม้ตามโครงการ 800 ล้านกล้า 80 พรรษา มหาราชินี

ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

ผลจากการจัดงาน “มหกรรมป่าชุมชน ครั้งที่ 2” ส่งผลกระทบต่อกำลังขวัญในการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก เป็นอย่างมาก เนื่องจากการจัดงานในครั้งนั้น ทางเครือข่ายได้คาดหวังถึงผลที่จะได้รับเอาไว้สูงมากว่าจะจัดเป็นงานที่ยิ่งใหญ่เพื่อธรรงค์และประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับการจัดการป่าโดยผ่านความร่วมมือร่วมใจของชุมชนตามแนวคิดที่สนับสนุนสิทธิชุมชน ขณะเดียวกันผู้จัดงานได้เน้นให้กิจกรรมภายในงานมีความเข้มข้นทางวิชาการ พร้อมกับมีการแสดงศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่น เพื่อเตรียมรับกับสถานการณ์ที่มีผู้เข้าชมจำนวนมาก ทั้งภายในพื้นที่และนอกพื้นที่

อย่างไรก็ตาม ผลของการจัดงาน ปรากฏว่าแกนนำของเครือข่ายฯ กลับเกิดความรู้สึกผิดหวังอย่างสูง เนื่องจากมีผู้เข้าร่วมงานเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทั้งร่วมทำบุญตักบาตรในตอนเช้างานเวทีวิชาการ และผู้ร่วมชมนิทรรศการ ในขณะที่งานเน้นกิจกรรมทางวิชาการอย่างสูง แต่ผู้ร่วมงานซึ่งมีจำนวนน้อยอยู่แล้วกลับไม่สนใจแต่ประการใด นอกจากนี้การจัดนิทรรศการของบางเครือข่ายย่อยขาดความน่าสนใจเนื่องจากแนวคิดในการนำเสนอไม่ชัดเจน (เช่น เครือข่ายพวา-ขุนช่อง และเขาน้อย) สมาชิกของเครือข่ายย่อยบางแห่งมิได้เข้าร่วมงานตามที่รับปากเอาไว้

ในการประชุมเพื่อทำการสรุปผลการจัดการมหกรรมป่าชุมชนครั้งที่ 2 นั้น แกนนำเครือข่ายฯ วิเคราะห์ว่า ผู้เข้าร่วมงานมีจำนวนน้อยเนื่องจาก 1. สถานที่จัดงาน (ได้แก่ โรงเรียนบ้านคลองตาเพชร อ.พลวงทอง) เป็นสถานที่ปิด เนื่องจากการเดินทางไม่สะดวก และอยู่ห่างไกล 2. ความร่วมมือของเครือข่ายย่อยบางแห่งอยู่ในระดับต่ำ 3. เครือข่ายย่อยไม่สามารถระดมสมาชิกของแต่ละแห่งให้เข้าร่วมได้ และ 4. ภายในงานเน้นกิจกรรมทางวิชาการเข้มข้นเกินไป ซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นไม่สนใจ ในขณะที่เวทีสำหรับเด็กและเยาวชนมีน้อย อันทำให้เด็กและเยาวชนซึ่งเป็นลูกหลานของสมาชิกให้ความสนใจเข้าร่วมน้อยกว่าที่ควรจะเป็น

การเคลื่อนไหวของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก นับจากปี 2555 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ ดูเหมือนว่าจะมีความกระตือรือร้นลดลงไปบ้างและแสดงออกถึงความอ่อนล้าอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นว่ากิจกรรมต่างๆ ของเครือข่าย ซึ่งยังคงดำเนินการในกิจกรรมที่เคยทำมาแล้วในปีที่ผ่านมา อาทิ การปลูกป่า การบวชป่า การธรรงค์จัดตั้งป่าชุมชนแห่งใหม่ การเสวนาเพื่อถอดบทเรียนผลการดำเนินงานที่ผ่านมา และการเสวนาเรื่องร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน การเข้าพบและปรึกษาหารือกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นเกี่ยวกับการสนับสนุนสิทธิชุมชนในการจัดการป่าในเขตรอยต่อภาคตะวันออก รวมทั้งการจัดงาน “มหกรรมป่าชุมชน ครั้งที่ 3”

งาน “มหกรรมป่าชุมชน ครั้งที่ 3” 10 - 11 ธ.ค. 2555 วัดเขาชะอาง ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง ชลบุรี มีภาคีเครือข่ายที่ร่วมจัดประกอบด้วย เครือข่ายย่อยที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายป่ารอยต่อ

5 จังหวัดฯ ร่วมกับ อบจ.ชลบุรี สถาบันลูกโลกสีเขียว บ.ปตท. จำกัด (มหาชน) บ.อีสวีเตอร์ RECOFTC สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (มหาชน) มูลนิธิชีวิตดี มูลนิธิวันเกษตรเพื่อสังคม เครือข่าย วาระเปลี่ยนตะวันออก และศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาองค์กรป่าชุมชนภาคตะวันออก โดย Theme ของงาน คือ “ปกป้องป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก สู่การฟื้นฟูความมั่นคงทางอาหาร ท้องถิ่น” มีการแสดงนิทรรศการ เวทีทางวิชาการ การเสวนาเรื่อง “ธรรมนูญตราเพื่อฟื้นป่า ตะวันออก” เวทีแสดงวัฒนธรรมท้องถิ่นตะวันออก การปล่อยพันธุ์ปลา และปลูกต้นไม้ตาม โครงการ 800 ล้านกล้า 80 พรรษา มหาราชาฯ

ตารางที่ 31 กิจกรรมสำคัญของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2555-ปัจจุบัน)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม
23 ม.ค. 2555	ปลูกต้นไม้ในป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ 2,000 ต้น 129 ไร่ ได้แก่ ตะเคียนทอง มะหาด มะม่วงป่า กาละเวกป่า โมก ใผ่ยูนาน ฯลฯ มีผู้เข้าร่วม 300 คน ได้รับการสนับสนุนจาก บ.โตโยต้าบ้านโพธิ์ อบต.คลองตะเกรา สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ปราจีนบุรี) บริษัทอิสวอเตอร์ ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาองค์กรป่าชุมชนภาคตะวันออก บ.ไทยแอร์โรว์ บ.ตักคิง การไฟฟ้าฝ่ายผลิต (บางปะกง) เยาวชนนักเรียนสิ่งแวดล้อมนักสืบสายน้ำพุทธรังสีวัดพิพิธประสาทสุนทร และเครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา
10-11 ธ.ค. 2555	จัดงานมหกรรมป่าชุมชนภาคตะวันออกครั้งที่ 3 ณ วัดเขาชะอาง ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี
19 มิ.ย. 2556	จัดงานปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ 85 พรรษามหาราชา ณ ป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ จำนวน 2,000 ต้น ได้แก่ ตะเคียนทอง ยางนา ใผ่ พะยูง มีผู้เข้าร่วม 300 คน ภาคีสันับสนุนประกอบด้วย บริษัทอิสวอเตอร์ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดฉะเชิงเทรา และชมรมรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดฉะเชิงเทรา
18 ก.ย. 2556	ป่าชุมชนบ้านท่ามะนาวและเครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา ได้จัดกิจกรรมบวชป่าและปลูกป่าเสริม 800 ต้น ในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านท่ามะนาว ภาคิที่เข้าร่วมประกอบด้วยสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ปราจีนบุรี) บ.อิสวอเตอร์ อบต.คลองตะเกรา นักเรียนโรงเรียนบ้านห้วยกระปกอก ส่วนราชการต่างๆ และชาวบ้านรวมทั้งสิ้น 120 คน
7 ต.ค. 2557	ตัวแทนจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก เข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ตำบลหนองตาcong อ.โป่งน้ำร้อน จันทบุรี ณ ห้องประชุมเทศบาลตำบลหนองตาcong ผู้เข้าประชุมประกอบด้วย ปลัดเทศบาล และรองนายกเทศบาลตำบลหนองตาcong ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านในตำบลหนองตาcong ซึ่งในที่ประชุมนั้นตัวแทนเครือข่ายฯ ได้ชี้แจงให้ที่ประชุมทราบถึงการดำเนินงานของเครือข่ายฯ ที่ผ่านมา และก้าวต่อไปของเครือข่ายที่จะดำเนินงานในตำบลหนองตาcong พร้อมกับเสนอให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนทุกหมู่บ้าน ในตำบล

ตารางที่ 31 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม
	หนองคาย
11 พ.ค. 2558	ตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ 15 คน ได้ประชุมร่วมกันที่ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (The Regional Community Forestry Training Center for Asia and the Pacific – หรือเรียกย่อๆ ว่า RECOFTC) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เพื่อพิจารณาเกี่ยวกับ ร่าง
29 พ.ค. 2558	พรบ.ป่าชุมชน ตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อฯ เข้าร่วมงาน “ร่วมฟื้นฟูต้นน้ำ ปกป้องป่าบ้านอ่าวกระพงค์” ป่าชุมชนบ้านอ่าวกระพงค์ ได้ร่วมกับ บ.จัดการและพัฒนาทรัพยากรน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จำกัด (มหาชน) รร.บ้านอ่าวกระพงค์ เขาวงกต
14-15 ธ.ค. 2558	อาสาบ้านอ่าวกระพงค์ รวม 120 คน ได้สร้างฝายชะลอน้ำ 3 ฝายในลำห้วยเขาป่าช่องแคบ เพื่อฟื้นฟูต้นน้ำประแสร์
25 ธ.ค. 2558	คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้จัดประชุม ณ ห้องประชุมศูนย์ปฏิบัติการป่าไม้และสัตว์ป่า เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน โดยมีการเปลี่ยนแปลงตัวประธานใหม่ เนื่องจากกำนันตระกูล สว่างอารมณ์ (ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานมาตั้งแต่การก่อตั้งเครือข่ายขึ้นครั้งแรกในปี 2552) ได้ครบวาระ จึงมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่นบ้านสุวิน พ่วงแพ เป็นประธานเครือข่ายแทน
18 ม.ค. 2559	ตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เข้าร่วมสำรวจป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ บ้านกรอกสะเก ต.คลองตะเกรา ซึ่งมีทั้งหมด 3 แปลง คือ เขาขุนทอง (ติดอ่างเก็บน้ำสิียด) เขาหนองไม้แตก และเขาไข่น้ำ เพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับจัดตั้งเป็นป่าชุมชนต่อไป
	ตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้ร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้านทุ่งสาย (หนองคอก) ชุมประสานงานพื้นที่อำเภอท่าตะโกชัย (ร้อย รส.112 พัน 1) และเครือข่ายคลองตะเกรา ได้ออกสำรวจเพื่อจัดทำแนวเขตป่าชุมชนบ้านทุ่งสาย ต.คลองตะเกรา ซึ่งพบว่าภายในเขตป่าชุมชนดังกล่าว เป็นป่าประดู่ที่สมบูรณ์ที่สุดของตำบลคลองตะเกรา ซึ่งครอบคลุมบริเวณประมาณ 110 ไร่

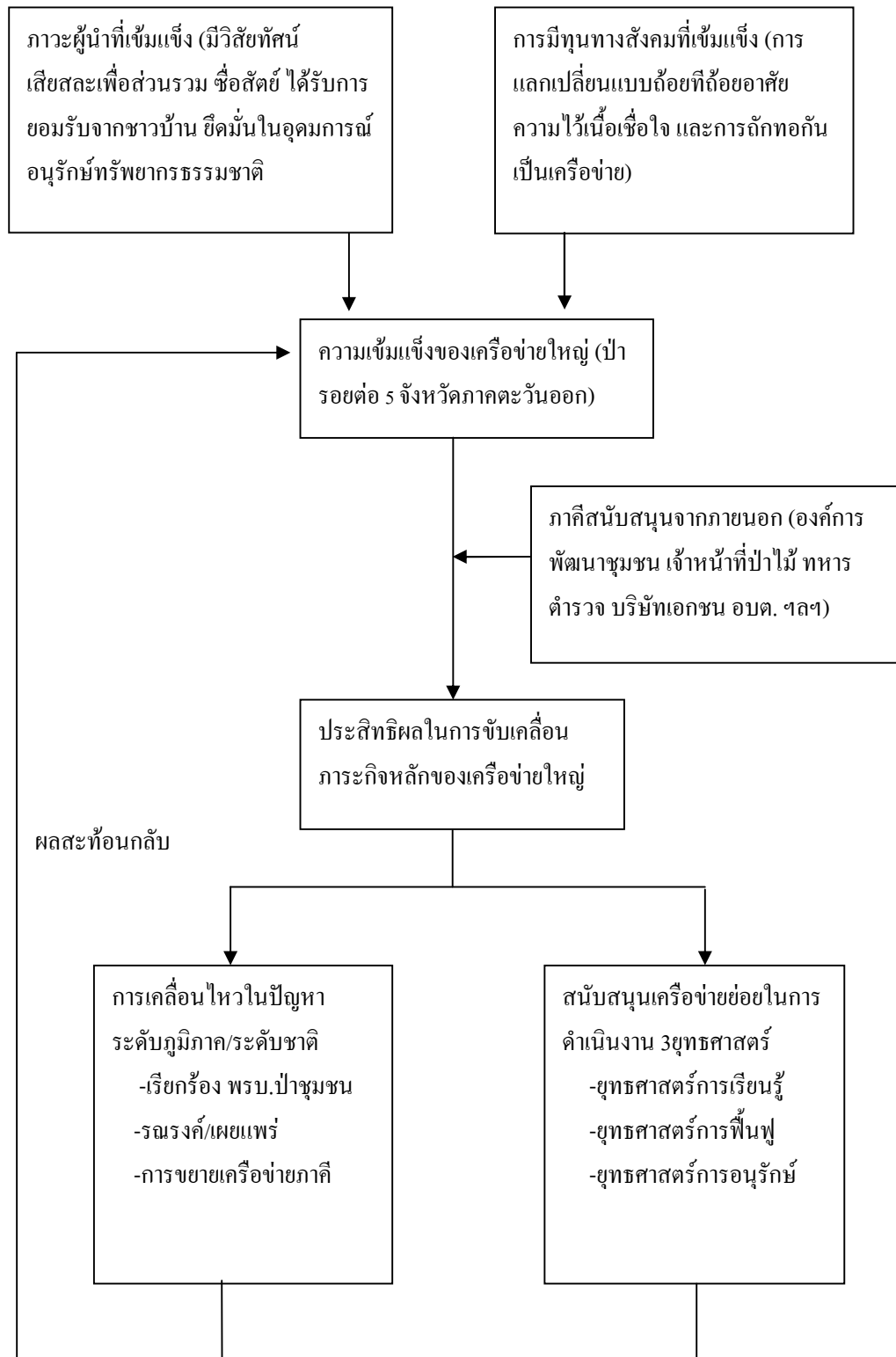
ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายใหญ่ หรือที่เรียกว่า “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก เป็นการรวมตัวอย่างหลวม ๆ ของเครือข่ายย่อยระดับตำบล/อำเภอ โดยปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เครือข่ายใหญ่สามารถขับเคลื่อนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยแรก การมีภาวะผู้นำที่เข้มแข็ง กล่าวคือ เป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม ยึดมั่นในอุดมการณ์อนุรักษ์นิยมอย่างแรงกล้า และมีความสามารถในการทำงานเป็นทีมร่วมกับผู้อื่น และประการที่สอง คือ การสะสมทุนทางสังคม (การแลกเปลี่ยนทางสังคมแบบช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน ความไว้วางใจต่อใจต่อกัน และการถกทอกันเป็นเครือข่าย) ภายใต้เงื่อนไขของการสนับสนุนที่ได้รับจากภาคีเครือข่ายภายนอก (องค์การพัฒนาชุมชน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทหาร ตำรวจ บริษัทเอกชน องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด วัด โรงเรียน ฯลฯ) ซึ่งจะส่งผลให้เครือข่ายใหญ่สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมได้อย่างมีพลัง

เครือข่ายใหญ่ทำหน้าที่สำคัญ 2 ด้าน ได้แก่ หน้าที่แรก คือ ทำหน้าที่เคลื่อนไหวในปัญหาและความต้องการระดับภูมิภาคและระดับชาติ อาทิ การเคลื่อนไหวเพื่อให้มีการประกาศใช้ พ.ร.บ. ป่าชุมชน การรณรงค์และเผยแพร่แนวความคิดและการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน ผ่านการจัดงาน “มหกรรมป่าชุมชน” โดยจัดเป็นงานประจำปี ๆ ครั้ง รวมจำนวน 3 ครั้ง ในปี พ.ศ. 2553 – 2555 นอกจากนี้ เครือข่ายใหญ่ยังให้ความสำคัญกับการดำเนินกิจกรรมขยายเครือข่ายภาคีสนับสนุนจากภายนอกให้เข้าร่วมกิจกรรมของขบวนการป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แกนนำของเครือข่ายใหญ่ได้เข้าพบเพื่อเจรจาและทำ MOU กับองค์การบริหารส่วนจังหวัด องค์การบริหารส่วนตำบล เทศบาล บริษัทเอกชนขนาดใหญ่ที่มีโครงการเกี่ยวกับ CSR (Corporate Social Responsibility – กิจกรรมความรับผิดชอบต่อทางสังคมของบริษัท) อาทิ RECOFT บริษัทบริหารจัดการน้ำภาคตะวันออก (มหาชน) และบริษัทการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย จำกัด (มหาชน) เป็นต้น นอกจากนี้ เครือข่ายใหญ่ยังได้พยายามสร้างความสัมพันธ์ที่ดีเพื่อดึงหน่วยงานราชการต่าง ๆ ให้เข้าร่วมในกิจกรรมของพวกตนอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการป่าไม้ ทหาร และตำรวจ เป็นต้น

หน้าที่ประการที่สองของเครือข่ายใหญ่ ได้แก่ การขับเคลื่อนเพื่อให้การสนับสนุนแก่เครือข่ายย่อยในการดำเนินงาน 3 ยุทธศาสตร์ ซึ่งก็คือ 1. ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ โดยเครือข่ายใหญ่ได้จัดสัมมนาและอบรมให้แก่สมาชิกที่เป็นเครือข่ายย่อย การเรียนรู้ผ่านการฝึกปฏิบัติในสนาม อาทิ การนำนักเรียนในชุมชนออกไปเข้าค่าย/พักแรมภายในป่าชุมชนเพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับประเภทของพืชและสัตว์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในป่าชุมชน การสำรวจเพื่อประเมินการเก็บกักคาร์บอนในพื้นที่ป่าชุมชน รวมทั้งการจัดกิจกรรมสำรวจทรัพยากรป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าชุมชน 2. ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู ได้แก่ การสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายย่อยในการเพาะกล้าไม้และ

การปลูกป่า การสำรวจทำแนวเขตทางภูมิศาสตร์พื้นที่ป่าชุมชน และ 3. ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์
การจัดทำป่าชุมชน การจัดทำป่าเพื่อประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับระเบียบข้อบังคับในการใช้
ประโยชน์จากป่าชุมชน การลงไปช่วยแก้ไขปัญหาห่าร้อนให้แก่สมาชิก (อาทิ การลักลอบตัดไม้
การลักลอบเข้าไปล่าสัตว์ในเขตป่าชุมชน ฯลฯ) การจัดทำแนวป้องกันไฟป่า การป้องกัน
การลักลอบตัดไม้ และการขุดคูโดยรอบพื้นที่ป่าชุมชน เป็นต้น

ภาพที่ 9 การขับเคลื่อนขบวนการป้าชุมชน ของเครื่องช่ายป้าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียง

เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดในปัจจุบัน

ในปัจจุบันนี้ เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ได้ขยายเครือข่ายย่อย จากเดิมมีจำนวน 7 เครือข่ายย่อย เป็น 9 เครือข่ายย่อย โดยมีจำนวน โครงการเพิ่มขึ้นจาก 48 โครงการในปี 2552 เป็น 71 โครงการในปี 2554 และมีจำนวนแปลงที่ทำป่าชุมชนเพิ่มขึ้นจาก 77 แปลง ในปี 2552 เป็น 107 แปลงในปี 2554

เครือข่ายย่อยทั้ง 9 เครือข่าย มีดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายป่าชุมชน ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา
2. เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่าตะเกียบ อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา
3. เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา
4. เครือข่ายป่าชุมชนพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ จ.สระแก้ว
5. เครือข่ายป่าชุมชน ต.พวา-ขุนช่อง อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี
6. เครือข่ายป่าชุมชน ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา จ.ระยอง
7. เครือข่ายป่าชุมชน ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี
8. เครือข่ายป่าชุมชน ต.เกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี
9. เครือข่ายป่าชุมชน ต.หนองตากง อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี

ตารางที่ 32 สมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

ชื่อเครือข่ายป่าชุมชน	จำนวน โครงการ	จำนวนแปลง	ปีที่เป็นสมาชิก
1.เครือข่ายป่าชุมชน ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา.	10	12	2551
2.เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่าตะเกียบ อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา	10	11	2551
3.เครือข่ายป่าชุมชน ต.ท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา	5	6	2551
4.เครือข่ายป่าชุมชนพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาว เอี๋ จ.สระแก้ว	10	10	2551
5.เครือข่ายป่าชุมชน ต.พวา-ขุนซ่อง อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี	14	17	2551
6.เครือข่ายป่าชุมชน ต.เขาน้อย อ.เขาชะเมา จ.ระยอง	4	15	2551
7.เครือข่ายป่าชุมชน ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี	3	15	2551
8.เครือข่ายป่าชุมชน ต.เกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี	5	11	2554
9.เครือข่ายป่าชุมชน ต.หนองตากง อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี	10	10	2554
รวม	71	107	

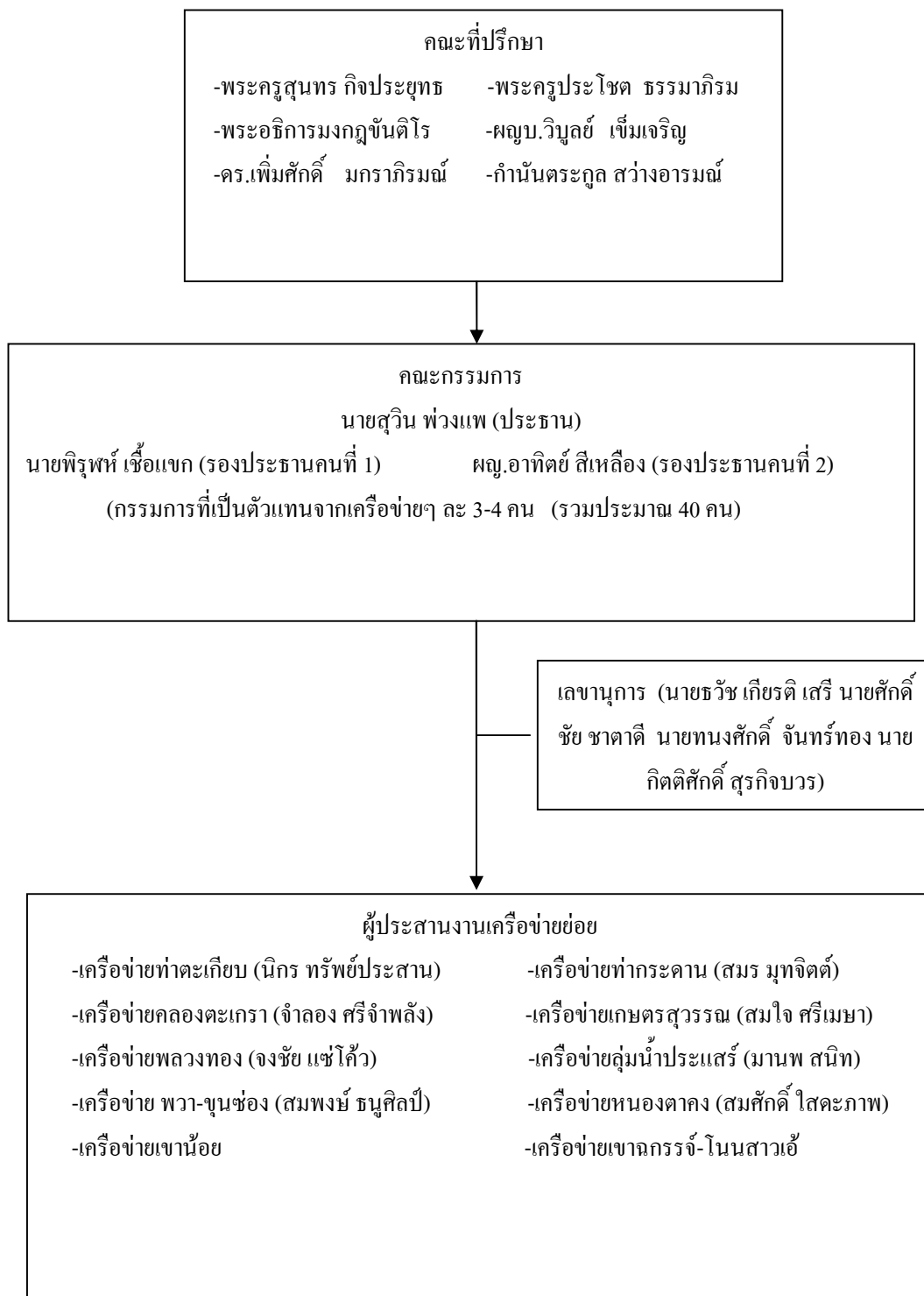
ที่มา: ข้อมูลจากเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก, 2552

สำหรับการจัดโครงสร้างองค์การของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” ในปัจจุบันนี้ยังคงมีโครงสร้างที่สืบทอดมาจากสมัยที่เริ่มก่อตั้งใหม่ ๆ ในปี 2551 คณะกรรมการชุดก่อตั้งก็ยังคงดำรงตำแหน่งสืบมาโดยยังไม่มี การเปลี่ยนแปลง จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2558 ได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการบางท่านที่หมดวาระลง อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัว กรรมการในบางตำแหน่ง ดังต่อไปนี้

ประธานคนเดิม คือกำนันตระกูล สว่างอารมณ์ (แกนนำป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง) ไปเป็นที่ปรึกษา โดยให้นายสุวิน พ่วงแพ (แกนนำจากป่าชุมชนบ้านสันติสุข ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา) เป็นรองประธานเครือข่ายฯ ไปเป็นประธาน และนายพิรุฬห์ เชื้อแขก (แกนนำป่าชุมชนบ้านหนองเสม็ด ต.ขุนซ่อง อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี) เป็นรองประธานเครือข่ายฯ คนที่ 1 และนายอาทิตย์ สีเหลือง เป็นรองประธานเครือข่ายฯ คนที่ 2

นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งผู้ประสานงานในระดับพื้นที่ กล่าวคือ แต่เดิมผู้ประสานงานมีจำนวน 5 คน สำหรับการประสานงานในแต่ละจังหวัด (รวมทั้งสิ้น 5 จังหวัด แต่ละจังหวัดต่างมีผู้ประสานงาน 1 คน) ได้มีการเปลี่ยนแปลงโดยเพิ่มจำนวนที่ปรึกษาเป็น 9 คน เพื่อทำหน้าที่ประสานงานในแต่ละเครือข่ายย่อย (รวมทั้งสิ้น 9 เครือข่ายย่อย โดยแต่ละเครือข่ายย่อยต่างมีผู้ประสานงาน 1 คน)

นอกจากนี้ยังมีกองเลขานุการจำนวน 4 คน คือ นายรัช เกียรติเสรี (เจ้าหน้าที่ป่าไม้ จากสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 สาขาปราจีนบุรี) นายทงศักดิ์ จันทรทอง (เจ้าหน้าที่ของ RECOFTC และต่อมาได้ลาออก มาเป็นผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลาให้กับเครือข่ายฯ) นายศักดิ์ชัย ชาติดี และนายกิตติศักดิ์ สุรกิจบวร ตามลำดับ

ภาพที่ 10 โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก
(พ.ศ. 2558 – ปัจจุบัน)

เครือข่ายย่อย โดยทั้ง 9 เครือข่ายย่อยดังกล่าวนี้ เป็นการจัดตั้งในรูปแบบของเครือข่ายอย่างหลวม ๆ ในขณะที่ระหว่างปี 2552 – 2554 การประสานงานระหว่างเครือข่ายย่อยดำเนินการอย่างกระตือรือร้น เนื่องจากมีผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลา 2 ท่าน คือ นายธวัช เกียรติเสรี (เจ้าหน้าที่ป่าไม้จากสำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 สาขาปราจีนบุรี) นายทงศักดิ์ จันทร์ทอง (เจ้าหน้าที่ของ RECOFTC) ในขณะที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก RECOFTC สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) กรมป่าไม้ มูลนิธิโลกสีเขียว บริษัทการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย จำกัด (มหาชน) และบริษัทจัดการและพัฒนาทรัพยากรน้ำภาคตะวันออก จำกัด ซึ่งคาดว่าได้รับงบประมาณสนับสนุนรวมกันทั้งสิ้นประมาณ 3 ล้านบาท

เมื่อประเมินผลการขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกที่ห่าง 18 ปี ผ่านมา นับจากที่ได้ริเริ่มดำเนินโครงการป่าชุมชนในปี 2542 เป็นต้นมา สามารถกล่าวอย่างไม่เกินเลยได้ว่า เครือข่ายฯ ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ได้อย่างสูง โดยผ่านกิจกรรมการปลูกป่า การเพาะกล้าไม้ การบวชป่า การทำแนวคูเลตและแนวถนนสำหรับเป็นเขตแดนของป่าชุมชน การจัดการระเบียบข้อบังคับและการบังคับใช้กับสมาชิกอย่างเสมอภาคและจริงจัง การจัดทำป่าชุมชนและป่าระเบียบข้อบังคับของป่าชุมชน กิจกรรมการป้องกันไฟป่า การแบ่งงานกันทำเพื่อเดินลาดตระเวน/ตรวจตราพื้นที่ป่า และการประชุมทำความเข้าใจกับสมาชิกเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่า การสนับสนุนสมาชิกให้เก็บเกี่ยวประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เพื่อให้สมาชิกได้รับประโยชน์ไปพร้อม ๆ กับการดำเนินกิจกรรมด้านการป้องกัน รักษา และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติภายในเขตป่าชุมชน เป็นต้น

โครงการป่าชุมชนที่อยู่ในขอบเขตการดูแลของเครือข่ายใหญ่ มีทั้งสิ้น 71 โครงการ ประกอบด้วย 107 แปลง คิดเป็นเนื้อที่รวมกันทั้งหมดเท่ากับ 27,518 ไร่ สภาพของพื้นที่เหล่านี้ ก่อนที่จะมีการจัดทำโครงการป่าชุมชน มีลักษณะเป็นป่าเสื่อมโทรม หรือเรียกว่า “ป่าหัวล้าน” ซึ่งกลายเป็นทุ่งหญ้าคาชุกใบเขียวขจีรับแสงอาทิตย์ที่ส่องลงมาเป็นบริเวณกว้าง ป่าหัวล้านดังกล่าวเกิดจากสาเหตุของนโยบายรัฐในการส่งเสริมเงินทุนในการตัดไม้กันอย่างเข้มข้นและกว้างขวางในช่วงก่อนหน้าที่รัฐบาลจะประกาศการปิดป่าอย่างเด็ดขาดในปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา แต่นับจากชาวบ้านได้ร่วมกันดำเนินโครงการป่าชุมชนกันอย่างจริงจัง สภาพป่าเสื่อมโทรมเหล่านั้นก็ได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาตามลำดับ จนในปัจจุบันนี้มีต้นไม้ยืนต้นชุกกิ่งก้านสาขา ร่มรื่นและเขียวขจีไปในบริเวณกว้าง ซึ่งเมื่อแสงแดดส่องลงมาไม่ถึงพื้นก็จะส่งผลให้หญ้าคาต่าง ๆ ที่อยู่ด้านล่างไม่สามารถขึ้นได้อีกต่อไป ป่าชุมชนบนเนื้อที่กว่า 27,518 ไร่ ที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างมาจนถึงปัจจุบันนี้ จึงมีสภาพเป็นป่าสมบูรณ์เกือบร้อยเปอร์เซ็นต์ดังที่เห็นได้อย่างชัดเจน

ความสำเร็จในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ของขบวนการป่าชุมชนในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก เกิดจากการขับเคลื่อนของโครงการป่าชุมชนแต่ละแห่ง ภายใต้การสนับสนุนของเครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ รวมทั้งการหนุนช่วยจากเครือข่ายใหญ่ ในแง่นี้ จึงกล่าวได้ว่าความสำเร็จสามารถเกิดขึ้น ได้ภายใต้การรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ของเครือข่ายย่อย และการรวมตัวอย่างไม่เป็นรูปนัยของเครือข่ายใหญ่ โดยความสำเร็จในภาพรวมเกิดจากปัจจัยทางด้านภาวะผู้นำในแต่ละป่าที่มีจิตสำนึกเสียสละเพื่อส่วนรวมและจิตสำนึกในการอนุรักษ์ โดยผู้นำทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี อันทำให้สมาชิกต้องการเลียนแบบและเกิดแรงบันดาลใจที่จะร่วมมือกันในการรักษาป่า ในขณะที่บริบทโดยภาพรวมของชุมชนรอบป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ซึ่งเคยผ่านการต่อสู้กับทางการและกับนายทุนมาอย่างยืดเยื้อตลอดทศวรรษ 2520s - 2530s ซึ่งเวทีการต่อสู้ที่เป็นจริงดังกล่าวได้ผลิตผู้นำที่มีความกล้าหาญ เสียสละเพื่อส่วนรวม และมีจิตสำนึกในการรักษาป่าอยู่ในระดับสูง ยิ่งไปกว่านั้น ประสบการณ์ที่ได้ร่วมแรงร่วมใจกันของสมาชิกภายในชุมชนเพื่อช่วยกันผลักดันให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพวกเขาเองในช่วงปี พ.ศ. 2536- 2541 ได้เสริมสร้างทุนทางสังคมให้มีความเข้มแข็ง อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่ความร่วมมือเพื่อก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนป่าชุมชนให้ประสบความสำเร็จดังได้กล่าวมาแล้ว

แม้ว่าโครงการป่าชุมชนจะประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่า แต่เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกก็มีจุดอ่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวกับการประสานงานระหว่างเครือข่ายย่อยทั้ง 9 ที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายใหญ่ มักจะนำไปอย่างหลวม ๆ และมีปัญหาในการประสานงานย่อย ๆ นอกจากนี้ เครือข่ายย่อยที่เป็นสมาชิกบางแห่งขาดความกระตือรือร้นที่จะให้ความร่วมมือกับเครือข่ายย่อยอื่นๆ รวมทั้งขาดความยึดมั่นผูกพันที่มีกับเครือข่ายใหญ่อีกด้วย ซึ่งปัญหาดังกล่าวเหล่านี้เกิดจากสาเหตุสำคัญดังนี้

ประการแรก ปัญหาการเดินทางระหว่างเครือข่ายย่อยทั้ง 9 ซึ่งแต่ละแห่งค่อนข้างอยู่ห่างไกล บางแห่งอยู่ไกลถึง 150 – 200 กิโลเมตร ในขณะที่การเดินทางผ่านถนนขรุขระเป็นหลุมเป็นบ่อ และเส้นทางผ่านป่าลึกที่อาจเกิดอุบัติเหตุขับรถชนสัตว์ป่าได้โดยง่าย อุปสรรคด้านการเดินทางดังกล่าว ทำให้การประสานงานเพื่อการปรึกษาหารือระหว่างกัน หรือจัดประชุมร่วมกัน ไม่สามารถกระทำได้อบ่อย ๆ เนื่องจากต้องเสียเวลาและเสียค่าใช้จ่ายในการเดินทางค่อนข้างสูง

ประการที่สอง ปัญหาที่แต่ละเครือข่ายย่อยประสบ ให้ความสำคัญ ให้ความสนใจ และมีความต้องการในการพัฒนาป่าชุมชนของเครือข่ายย่อยแต่ละแห่งไม่เหมือนกัน เช่น เครือข่ายตำบลคลองตะเกรา ซึ่งมีคนยากคนจนอาศัยอยู่ค่อนข้างมาก ความสนใจของป่าชุมชนในตำบลคลองตะเกราจึงมุ่งเน้นไปที่การบริหารจัดการป่า เพื่อให้ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในการเก็บพืชต่าง ๆ มาเป็นอาหาร เป็นยารักษา และเก็บไม้ฟืน โดยคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน

ในขณะที่เครือข่ายตำบลพวา อ.แก่งหางแมว ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำเกษตรกรรมที่มีฐานะความเป็นอยู่ค่อนข้างดี มีชาวบ้านเพียงไม่กี่หลังคาเรือนที่เข้าไปหาของป่าเพื่อการยังชีพ แต่ปัญหาที่ชาวบ้านตำบลพวาพบก็คือ มีช้างป่าเข้ามาหาอาหารภายในชุมชน อันทำให้แกนนำของเครือข่ายให้ความสนใจเรื่องของช้างป่าเป็นอย่างมาก ในขณะที่ภายในชุมชนเขตตำบลพวาก็มีแนวคิดแตกออกเป็น 2 แนวคิด คือ แนวหนึ่งเสนอให้กันช้างป่าออกไปจากหมู่บ้านเพื่อมิให้ชาวบ้านถูกทำร้าย ส่วนอีกแนวคิดหนึ่งเสนอให้ช้างอยู่ร่วมกับชาวบ้านได้ เนื่องจากมีความเชื่อว่าช้างจะไม่ทำร้ายคน (ถ้าคนไม่ไปทำร้ายช้างก่อน) โดยเสนอให้ชาวบ้านปลูกอาหารสำหรับช้างเป็นหย่อม ๆ ซึ่งเมื่อช้างกินอิ่มก็จะไม่เข้ามาบุกรุกที่ทำกินของชาวบ้าน ดังนั้นกลุ่มหลังนี้จึงมีการเรียกร้องเพื่อขอให้รัฐบาลสนับสนุนด้านงบประมาณแก่ชาวบ้านในการปลูกอาหารให้แก่ช้าง อันจะทำให้ช้างป่าสามารถอยู่ร่วมกับชาวบ้านได้อย่างสงบ

ส่วนในเครือข่ายตำบลเขาน้อย อ.เขาชะเมา จ.ระยอง ซึ่งป่าชุมชนส่วนใหญ่เป็นภูเขาหินปูน จึงมีพื้นที่ปลูกป่าไม่มาก แกนนำป่าชุมชนเขาน้อยเกรงว่านายทุนจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐให้เข้ามาตั้งโรงงานระเบิดหินปูน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างมาก อันก่อให้เกิดความจำเป็นที่ชาวบ้านจะต้องรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น และนำไปสู่การจัดตั้งโครงการป่าชุมชนในที่สุด เพื่อจะได้ใช้สิทธิชุมชนในการจัดการป่า พร้อม ๆ กับสามารถกีดกันมิให้มีการตั้งโรงงานระเบิดหินขึ้นในเขตป่าชุมชนได้

ส่วนป่าชุมชนตำบลพลวงทอง อ.บ่อทอง แกนนำให้ความสนใจในกิจกรรมปลูกป่าเป็นหลัก เพื่อต้องการฟื้นฟูพื้นที่ป่าให้กลับมา มีสภาพเขียวขจี และรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ ป่าชุมชนตำบลพลวงทองมีชาวบ้านอาศัยอยู่เบาบาง และมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องพึ่งพิงทรัพยากรจากป่าในการยังชีพมากนัก

จากที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าแต่ละเครือข่ายต่างมีประสบปัญหาและความต้องการต่างกัน อันนำไปสู่ความสนใจเกี่ยวกับป่าชุมชนด้วยวัตถุประสงค์ที่ต่างกัน แต่ความสนใจที่แตกต่างกันดังกล่าวได้กลายมาเป็นอุปสรรคที่ขัดขวางความร่วมมือระหว่างกันของเครือข่ายย่อยอยู่พอสมควร

ประการที่สาม โดยพื้นฐานแล้ว เครือข่ายย่อยส่วนใหญ่ยังขาดความเข้มแข็ง กล่าวคือ เครือข่ายตำบลเขาน้อย อ.เขาชะเมา จ.ระยอง เครือข่ายตำบลเกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี และเครือข่ายตำบลหนองตาตอง อ.โป่งน้ำร้อน จ.จันทบุรี ต่างเป็นเครือข่ายที่จัดตั้งใหม่ ดังนั้นจึงยังไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งขึ้นมาได้ภายในเวลาอันจำกัด ส่วนเครือข่ายตำบลท่าตะเกียบ เครือข่ายตำบลท่ากระดาน อ.สนามชัยเขต และเครือข่ายพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ จ.สระแก้ว แม้มีการจัดตั้งมาเป็นเวลานานพอสมควร แต่ก็ยังไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งภายในเครือข่ายย่อยได้ ดังจะเห็นว่าภายในเครือข่ายย่อยเหล่านี้ไม่ค่อยมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันภายในมากนัก รวมทั้ง

ไม่มีการประชุมประจำเดือน โดยแต่ละเครือข่ายอาจมีการติดต่อประสานงานกันบ้างอย่างไม่เป็นทางการเป็นครั้งคราว

อาจกล่าวได้ว่า เครือข่ายย่อยที่มีความเข้มแข็ง มีเพียง 2 เครือข่ายเท่านั้น ได้แก่ เครือข่ายตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา กับเครือข่ายตำบลพลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี ซึ่งเมื่อพิจารณาแต่ละเครือข่าย จะพบว่าในกรณีของเครือข่ายตำบลคลองตะเกรา ประกอบด้วยสมาชิก 10 ป่าชุมชน แกนนำของแต่ละป่าชุมชนต่างผ่านประสบการณ์ต่อสู้มาตั้งแต่ในทศวรรษ 2530s ดังนั้นจึงมีจิตสำนึกในการเสียสละเพื่อส่วนรวมระดับสูง มีความกล้าหาญในการต่อสู้เพื่อปกป้องทรัพย์สินของส่วนรวม และมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าอย่างสูง เมื่อแกนนำเหล่านี้มาปฏิบัติสังสรรค์ระหว่างกันบ่อย ๆ ในการเคลื่อนไหวร่วมกัน ผ่านการปรึกษาหารือและดำเนินกิจกรรมร่วมกัน แกนนำเหล่านี้ต่างให้การเสริมแรงเชิงบวกระหว่างกัน ยังเป็นการตอกย้ำจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าและเสียสละผลประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวมให้มีความหนักแน่นมากยิ่งขึ้น การสะสมทุนทางสังคมเป็นระยะเวลานานได้ทำให้แกนนำเหล่านี้ได้รับความไว้วางใจและได้รับความเคารพนับถือจากสมาชิกภายในชุมชนและนอกชุมชนอย่างสูง

ในการทำงานร่วมกันระหว่างแกนนำต่าง ๆ ภายในเครือข่ายตำบลคลองตะเกรา แกนนำของแต่ละชุมชนต่างร่วมมือกันปรึกษาหารือและลงมือปฏิบัติร่วมกันในลักษณะเคียงบ่าเคียง และมีความสัมพันธ์แบบเพื่อนฝูงที่มีพบปะกันบ่อย ๆ จนก่อให้เกิดความสนิทสนมระหว่างกันอย่างสูง เครือข่ายตำบลคลองตะเกราจึงเป็นเครือข่ายย่อยเพียงเครือข่ายเดียวที่มีการประชุมประจำเดือนอย่างสม่ำเสมอและมีการดำเนินกิจกรรมภายในเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง

ส่วนเครือข่ายตำบลพลวงทอง ประกอบด้วยสมาชิกเพียง 3 ป่าชุมชนเท่านั้น เครือข่ายตำบลพลวงทองมีความเข้มแข็งเนื่องจากมีผู้นำ คือ นายตระกูล สว่างอารมณ์ (จากป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่) ที่มีความเฉลียวฉลาด มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม ยึดมั่นในอุดมการณ์อนุรักษ์ธรรมชาติ เป็นคนที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี อันทำให้เขามีเครือข่ายกว้างขวาง และเป็นที่รักใคร่ของคน โดยทั่วไป เครือข่ายตำบลพลวงทองไม่จำเป็นต้องมีการประชุมประจำเดือน เนื่องจากสมาชิกทั้ง 3 ป่าชุมชนต่างมีความสนิทสนมกันและทำงานใกล้ชิดกันมาตลอด ดังนั้นจึงอาศัยการปรึกษาหารืออย่างไม่เป็นทางการบ่อย ๆ โดยไม่จำเป็นต้องเรียกประชุมอย่างเป็นทางการเป็นรูปนัย เครือข่ายพลวงทองจึงสามารถดำเนินกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การปลูกป่า เนื่องจากแต่ละโครงการป่าชุมชนต่างรับผิดชอบป่าหลายแปลง อันทำให้มีพื้นที่ที่รับผิดชอบกว้างขวาง ดังนั้นเครือข่ายตำบลพลวงทองต้องมีการดำเนินกิจกรรมอย่างไม่ขาดสาย

ประการที่สี่ เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ขาดเงินทุนในการดำเนินการ แม้ว่าในช่วงปี 2552 – 2554 จะมีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ อย่างกระตือรือร้น เนื่องจาก

มีผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลา และได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากที่ต่าง ๆ ถึง 3 ล้านบาท แต่เงินทุนดังกล่าวก็ต้องร่อยหรอลง เนื่องจากมีการนำไปใช้ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ จำนวนมาก ดังจะพบว่า ในการประชุมวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2554 ในที่ประชุมได้แจ้งว่า กองทุนเครือข่ายกลางมีเงินเหลืออยู่เพียง 102,572.35 บาท เท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ปฏิบัติงานเต็มเวลาที่เป็นกำลังสำคัญ คือ นายทนงศักดิ์ จันทร์ทอง มีความจำเป็นต้องลาออกเนื่องจากไม่สามารถปฏิบัติงานเต็มเวลาให้กับเครือข่ายฯ ได้อีกต่อไป ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เครือข่ายฯ ขาดทั้งกำลังคนและงบประมาณ ที่จะประสานงานเครือข่ายย่อยทั้ง 9 เพื่อเสริมสร้างให้เกิดพลังในการเคลื่อนไหวได้อย่างต่อเนื่อง

จากปัญหาการขาดงบประมาณ ทำให้เครือข่ายฯ มีความคิดที่จะไปเข้าพบและปรึกษาหารือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น คือ อบต. กับ อบจ. ที่สมาชิกเครือข่ายย่อยทั้ง 9 สังกัดอยู่ อย่างไรก็ตาม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นต่าง ๆ ไม่สามารถให้การสนับสนุนแก่เครือข่ายย่อย รวมทั้งเครือข่ายใหญ่ ซึ่งก็คือ ป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากเครือข่ายใหญ่ เป็นองค์กรที่มีขอบเขตครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางกว่าเขตแดนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่เมื่อจะให้เครือข่ายย่อยเป็นผู้รับการสนับสนุนเงินทุนจาก อบต. และ อบจ. ในแต่ละแห่ง องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นดังกล่าวก็ไม่สามารถให้การสนับสนุนได้ เนื่องจากเครือข่ายย่อย เป็นการรวมตัวอย่างหลวม ๆ โดยไม่ได้จดทะเบียนต่อทางการ ดังนั้นเครือข่ายย่อย จึงขาดสถานะของความเป็น “นิติบุคคล”

จากปัญหาดังกล่าวนี้ ทำให้เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผลักดันเพื่อจัดตั้งเป็นสมาคม โดยจะต้องมีการจดทะเบียนต่อทางการอย่างถูกต้อง นอกจากนี้ยังจะต้องมีสมาชิกชัดเจน มีระเบียบข้อบังคับ มีโครงสร้างการบริหาร วาระการประชุม การจัดทำบัญชี ฯลฯ โดยสมาคมดังกล่าวมีสถานะเป็น “นิติบุคคล” เพื่อก่อให้เกิดสิทธิที่จะได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและองค์กรอื่น ๆ ได้ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันนี้การจัดตั้งสมาคมของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังไม่ประสบความสำเร็จ ดังนั้นจึงไม่อาจสรุปได้โดยง่ายว่า หากเครือข่ายฯ สามารถจัดตั้งเป็นสมาคม ที่มีความเป็นทางการแล้ว บทบาทของสมาคมในอนาคตจะเป็นเช่นไร

ตัวแบบการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ผลการศึกษาในครั้งนี้พบว่า ภาครัฐไม่สามารถจัดการป่าโดยยึดถือตัวแบบ “การจัดการสาธารณะแบบดั้งเดิม” (Traditional public administration) ที่ภาครัฐเป็นผู้ขาดการจัดการป่าโดยการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และสั่งการจากบนลงล่าง เฉกเช่นในอดีตได้อีกต่อไป ในแง่นี้จึง

จำเป็นที่จะต้องหันมาให้การสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของ “การจัดการภาคีสาธารณะแบบใหม่” (New public governance) กันอย่างจริงจัง

จากการศึกษาในครั้งนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ปัจจัยด้านความร่วมมือระหว่างภาคีเครือข่าย มีความสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของโครงการป่าชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาเชิงลึกได้แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันระหว่างโครงการป่าชุมชนที่ประกอบขึ้นเป็นเครือข่ายย่อยระดับตำบล และความร่วมมือระหว่างเครือข่ายย่อยที่ประกอบขึ้นเป็นเครือข่ายใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ รวมทั้งการสนับสนุนจากภาคีภายในชุมชนและภาคีภายนอกอย่างกระตือรือร้นอีกด้วย

กล่าวในภาพรวม สามารถสรุปได้ว่า เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วยการรวมตัวอย่างหลวม ๆ ระหว่างสมาชิกของเครือข่ายย่อยระดับตำบล/อำเภอจำนวน 9 เครือข่ายย่อย โดยมีเครือข่ายย่อยที่เป็นหลัก ได้แก่ เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา อ.ท่าตะโกชัย จ.ฉะเชิงเทรา และเครือข่ายป่าชุมชนตำบลพลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี ส่วนที่เหลืออีก 7 เครือข่ายย่อย ยังคงเข้าร่วมไม่มากนักและวางบทบาทเป็นฝ่ายเสริมมากกว่า โดยจะเข้าร่วมกิจกรรมกับเครือข่ายใหญ่ในแต่ละครั้งตามที่เครือข่ายใหญ่เป็นผู้ร้องขอหรือเชิญเชิญมากกว่า แม้ว่าเครือข่ายใหญ่จะมีการจัดโครงสร้างองค์การที่เป็นทางการ แต่ในทางปฏิบัติพบว่า การเคลื่อนไหวมีลักษณะไม่เป็นทางการมากกว่า เนื่องจากแกนนำของเครือข่ายใหญ่ทุกคนต่างเป็นอาสาสมัคร เข้ามาทำงานด้วยความสมัครใจ ดังนั้นจึงเน้นการทำงานโดยการสร้างแรงจูงใจจากภายใน หรือที่เรียกว่า “Job Enrichment” คือ การสร้างแรงจูงใจจากตัวของกิจกรรมโดยตัวมันเอง ได้แก่ การมองว่ากิจกรรมเป็นประโยชน์สาธารณะ ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของคนที่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวม การมองว่ากิจกรรมที่ทำเป็นงานที่ทำหาย เป็นงานที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ และเป็นกิจกรรมที่ได้ทำร่วมกับทีมงานที่มีความสนิทสนมและเป็นกำลังใจให้แก่กันและกัน ในแง่นี้จึงส่งผลให้เครือข่ายใหญ่เป็นพื้นที่ที่เกิดจากการรวมตัวของแกนนำจากเครือข่ายย่อย (อาทิ นายสุวิน พ่วงแพ นายตระกูล สว่างอารมณ์ นายสมบัติ กาลบรรจง นายทองสุน แก้วแก่นคุณ นายฉลวย ทองภาพ และนายสาคร สิบริรักษ์ เป็นต้น) รวมทั้งแกนนำจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ (อาทิ นายวัช เกียรติเสรี) ศาสนสถาน (อาทิ สำนักสงฆ์ร่มโพธิ์ทอง เป็นต้น) และนักพัฒนาเอกชน (อาทิ นายทะนงศักดิ์ จันทร์ทอง) ภาวะผู้นำของเครือข่ายใหญ่ จึงมีลักษณะของ “ภาวะผู้นำสาธารณะ” (Public leadership) กล่าวคือ การนำประกอบด้วยหลายคน โดยแต่ละคนต่างสลับกันนำตามแต่โอกาสที่สอดคล้องกับความถนัดของตน ผู้นำแต่ละคนต่างให้การสนับสนุนการนำของกันและกัน ทำงานเป็นทีมที่ประสานเข้าด้วยกันอย่างสอดคล้อง อันก่อให้เกิด “ผลทวีคูณ” (Synergy) ภายใต้บริบทของการทำงานที่ถูกกำกับด้วยค่านิยมร่วม (Shared values) ที่สำคัญ ได้แก่ ความซื่อสัตย์สุจริต

ความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม การเสียสละเพื่อส่วนรวม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นเครือข่ายใหญ่ในระดับภาค ทำหน้าที่ที่แยกออกจากเครือข่ายย่อยในระดับตำบล/อำเภออย่างชัดเจน กล่าวคือ เครือข่ายย่อยทำหน้าที่ที่มีขอบเขตจำกัดในระดับชุมชน หมู่บ้าน และตำบล โดยเน้นขับเคลื่อนยุทธศาสตร์สำคัญ 3 ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู และยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ ส่วนเครือข่ายใหญ่ทำหน้าที่ที่มีขอบเขตกว้างในระดับภูมิภาคและ/หรือระดับประเทศ ได้แก่ การรณรงค์/เรียกร้องเกี่ยวกับกฎหมายป่าชุมชน การรณรงค์เผยแพร่แนวคิด/อุดมการณ์ในการจัดทำป่าชุมชน การเผยแพร่ผลงานเกี่ยวกับป่าชุมชนของเครือข่ายย่อยที่เป็นสมาชิก และการขยายเครือข่ายภาคีสันับสนุนที่มาจากภายนอก นอกจากนี้ บทบาทสำคัญของเครือข่ายใหญ่อีกประการหนึ่ง ก็คือการสนับสนุนเครือข่ายย่อยในการดำเนินขับเคลื่อน 3 ยุทธศาสตร์หลักดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้ ยังพบว่า ในการขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น ยังเกี่ยวข้องกับการได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายภายนอก โดยถือว่าการสนับสนุนจากภาคีภายนอกนั้นเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากเป้าหมายสุดท้ายของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ ก็คือ การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ที่มีขนาดเกือบ 2 ล้านไร่ อันเป็นงานที่ใหญ่มาก ดังนั้นในการปฏิบัติงานที่เป็นผลประโยชน์อันสำคัญของส่วนรวม จึงต้องการความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย ซึ่งผลการศึกษาพบว่า ภาคี (Partners) ที่สำคัญในการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ประกอบด้วย 6 ภาคี คือ 1. ชุมชนท้องถิ่น 2. หน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ด้านป่าไม้ 3. เครือข่ายป่าชุมชน 4. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 5. โรงเรียนและวัด และ 6. ภาคธุรกิจเอกชน

ภาคีแรก ชุมชนท้องถิ่น หมายถึง ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) กับโครงการป่าชุมชนมากที่สุด เนื่องจากป่าชุมชนเป็นทรัพยากรที่อยู่ในหมู่บ้านของพวกตน ดังนั้นชาวบ้านจะต้องเข้ามารับผิดชอบ ในฐานะของผู้ครอบครองสิทธิชุมชน ซึ่งเป็นแกนหลักในการจัดการป่าชุมชน โดยชาวบ้านสามารถใช้สิทธิอำนาจในการเลือกคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อทำหน้าที่ในการบริหารจัดการป่าชุมชน (ภายใต้กรอบของกฎหมาย) รวมทั้งประสานงานกับภาคีภายในชุมชนต่าง ๆ (อาทิ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น) เพื่อให้เกิดความร่วมมือ ระดมทรัพยากรมาใช้ในการดำเนินงาน และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน

ภาคีสอง หน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ด้านป่าไม้ ซึ่งหมายถึง สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ชลบุรี และปราจีนบุรี) ซึ่งประกอบด้วยหน่วยงานสำคัญ อาทิ ส่วนจัดการป่าชุมชน ส่วน

ส่งเสริมการปลูกป่า ส่วนป้องกันรักษาและควบคุมไฟป่า และศูนย์ประสานงานป่าไม้จังหวัด สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 ถือเป็นภาคที่มีความสำคัญมากต่อการดำเนินโครงการป่าชุมชน หน่วยงานด้านป่าไม้ทำหน้าที่ส่งเสริมการจัดตั้งโครงการป่าชุมชน เป็นที่ปรึกษาเพื่อให้คำแนะนำ ต่างๆ สนับสนุนทางด้านงบประมาณในการดำเนินกิจกรรม ร่วมออกแรงในการดำเนินงานกับแกนนำป่าชุมชนเป็นบางครั้ง (เช่น การออกลาดตระเวนตรวจป่า การปลูกป่า) กำกับติดตามการดำเนินงานของป่าชุมชนเพื่อให้เป็นไปตามกรอบกฎหมายและนโยบายของกรมป่าไม้ การจัดฝึกอบรมเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งจัดทำรายงานผลการปฏิบัติงานและความก้าวหน้าของการดำเนินงานป่าชุมชน

ภาคีสี่สาม เครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งหมายถึง เครือข่ายป่าชุมชนในระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด และเครือข่ายระดับประเทศ อันเป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวของโครงการป่าชุมชนหลาย ๆ แห่ง ในรูปของ “ศูนย์ประสานงาน” เครือข่ายดังกล่าวนี้มีการดำเนินกิจกรรมในรูปของการจัดประชุมแกนนำที่มาจาก โครงการป่าชุมชนต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ทำงาน ปัญหาที่ประสบจากการดำเนินงาน และแนวทางการพัฒนาป่าชุมชนในอนาคต เครือข่ายดังกล่าวจึงถือเป็นเวทีของภาคประชาชนที่มีความสำคัญ ซึ่งจะทำให้แกนนำต่าง ๆ ได้มีโอกาสรู้จักกันและเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างกันให้เหนียวแน่นต่อไป รวมทั้งจะก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างแกนนำด้วยกันเอง ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสำหรับการพัฒนาทั้งทางด้านจิตสำนึกและแนวความคิดของผู้นำให้มีความแข็งแกร่งมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ เครือข่ายป่าชุมชนยังทำหน้าที่เป็นศูนย์ประสานงาน เพื่อก่อให้เกิดการระดมทรัพยากรสำหรับการเคลื่อนไหวของป่าชุมชนได้อีกด้วย

ภาคีสี่สี่ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งหมายถึง องค์กรบริหารส่วนตำบล และ องค์กรบริหารส่วนจังหวัด เนื่องจากป่าชุมชนโดยทั่วไปจะอยู่ในเขตการบริหารของ อบต. ด้วยเหตุนี้จึงมีกฎหมายที่กำหนดให้ อบต.มีอำนาจหน้าที่ในการดูแลป่าชุมชน ดังปรากฏใน “พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พ.ศ. 2542” มาตรา 16 (24) ความว่า “ให้...องค์กรบริหารส่วนตำบลมีอำนาจและหน้าที่ใน...การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม” และต่อมาในปี 2545 คณะกรรมการการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้ออกประกาศแผนปฏิบัติการการกำหนดขั้นตอนการกระจายอำนาจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับการถ่ายโอนภารกิจด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญ คือ งานพัฒนาป่าชุมชน และงานควบคุมไฟป่า ในแง่นี้จึงถือว่า อบต.เป็นภาคที่จะต้องเข้ามารับผิดชอบต่อการจัดตั้งและการดำเนินงานของโครงการป่าชุมชนโดยตรง ซึ่ง อบต.สามารถให้การสนับสนุนทางด้าน

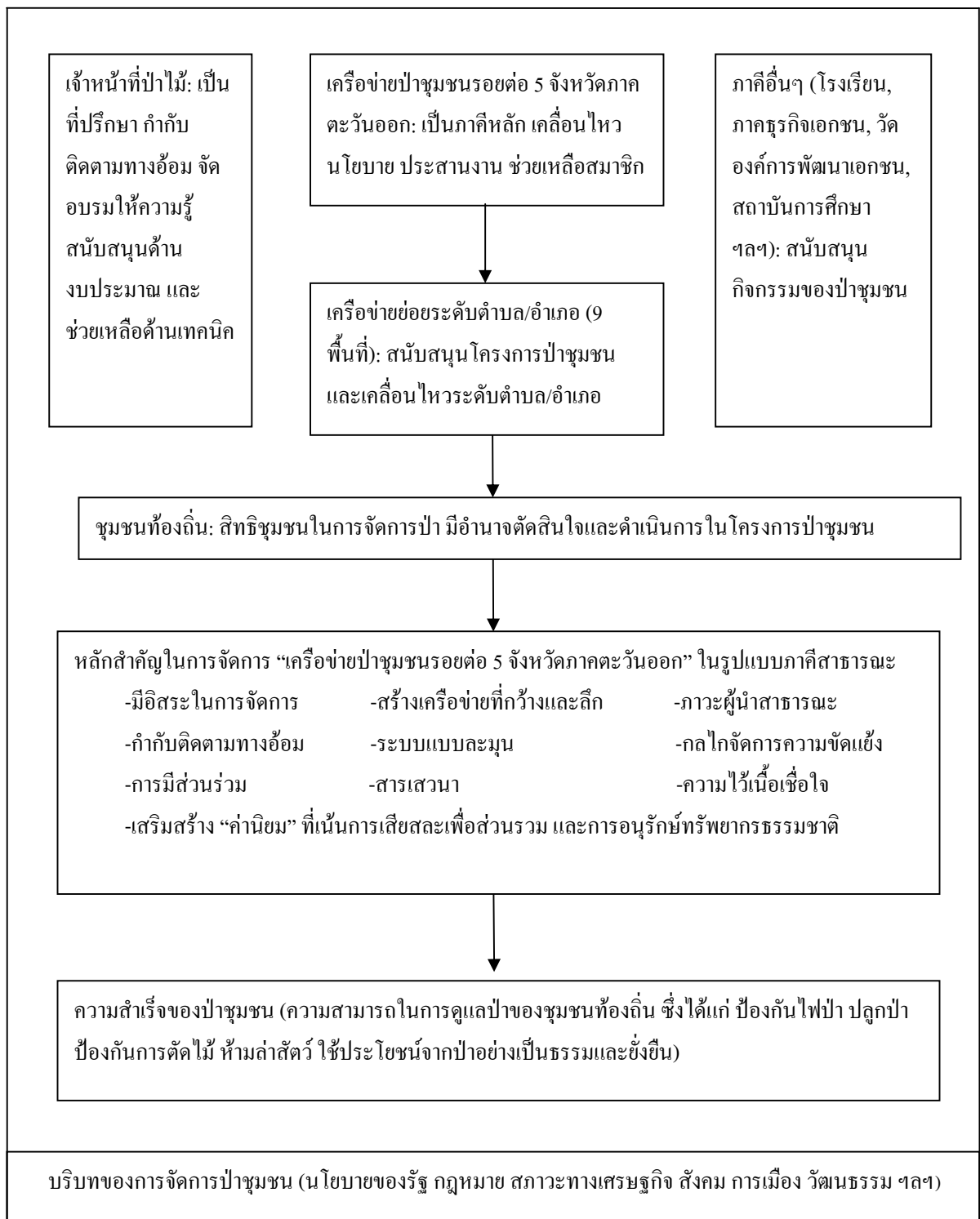
งบประมาณในการดำเนินโครงการฯ ได้ รวมทั้งยังสามารถเข้าร่วมในกิจกรรมปลูกป่า หรือร่วมลาดตระเวนพื้นที่ป่าเพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าได้

ภาคีที่ห้า โรงเรียนและวัด ซึ่งถือเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงกับป่าชุมชน เช่นเดียวกัน เนื่องจาก โรงเรียนและวัดต่างตั้งอยู่ภายในเขตชุมชน ดังนั้นแกนนำของโครงการป่าชุมชนจะต้องเชื่อมสายสัมพันธ์และดึงโรงเรียนกับวัดเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชน อาทิ การปลูกป่า การทำแนวป้องกันไฟป่า ฯลฯ กระนั้นก็ตาม แกนนำไม่ควรดึงโรงเรียนและวัดเข้ามาร่วมเฉพาะการใช้ร่างกาย เท่านั้น แต่อาจแต่งตั้ง “ครู” หรือ “ประธานนักเรียน” ร่วมเป็นคณะกรรมการโครงการป่าชุมชน หรือแต่งตั้ง “ครู” หรือ “เจ้าอาวาส” เป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการฯ พร้อมกับเชิญเข้าร่วมประชุมกับคณะกรรมการฯ ด้วยทุกครั้ง เพื่อก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในระดับสูงยิ่งขึ้น อันจะนำไปสู่การเสริมสร้างทุนทางสังคมที่กระชับแน่น และก่อให้เกิดความร่วมมือกันอย่างกลมเกลียวอีกด้วย

ภาคีสุดท้าย ภาคธุรกิจเอกชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง บริษัทเอกชน (รวมทั้งรัฐวิสาหกิจ) ขนาดใหญ่ ซึ่งโดยทั่วไปจะมีการจัดทำ “Corporate Social Responsibility” (CSR) กันอย่างกว้างขวาง อันทำให้บริษัทเอกชนเหล่านั้นพยายามแสวงหาช่องทางในการทำประโยชน์ให้แก่สังคมส่วนรวม ซึ่งกิจกรรมเกี่ยวกับการป้องกันรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ CSR ให้ความสำคัญอย่างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากกิจกรรมนั้นดำเนินการอยู่ในเขตพื้นที่ที่บริษัทนั้นตั้งอยู่ ก็จะทำให้บริษัทแห่งนั้นให้ความสำคัญที่จะเข้าร่วมสนับสนุนอย่างสูง โดยบริษัทเอกชนในเขตจังหวัดระยอง ชลบุรี และฉะเชิงเทรา มีศักยภาพที่จะให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณสำหรับดำเนินโครงการป่าชุมชน รวมทั้งการระดมพนักงานมาเข้าร่วมในกิจกรรมที่ออกแรงกายต่าง ๆ อาทิ การปลูกป่า การทำแนวป้องกันไฟป่า ฯลฯ

สถาบันการศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งถือว่าเป็นภาคีที่แกนนำป่าชุมชนควรให้ความสนใจและดึงเข้ามาเป็นภาคีเครือข่ายด้วยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” ซึ่งพบว่ามีองค์กรพัฒนาเอกชนเอกชนเช่น RECOFTC เข้าไปให้การสนับสนุนอย่างสูง

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงนั้น โครงการป่าชุมชนแต่ละแห่งไม่สามารถที่จะดึงทุก ๆ กลุ่มมาเป็นภาคีของตนได้ทั้งหมด ในแง่นี้จึงขึ้นอยู่กับแต่ละโครงการฯ ว่าอยู่ในสถานะที่จะดึงกลุ่มใดบ้างให้เข้าร่วมเป็นภาคีเครือข่ายกับโครงการป่าชุมชนของตน เพื่อก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนและเสริมสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

ภาพที่ 11 ตัวแบบที่เหมาะสม สำหรับการจัดการ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” ในรูปแบบภาคีสาธารณะ

นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมสำหรับการจัดการโครงการป่าชุมชนแบบภาคี
สาธารณะ ดังนี้

1. กรมป่าไม้ กัมกับการกำกับติดตามการปฏิบัติงานของโครงการป่าชุมชน แม้ว่า
การจัดการป่าชุมชน ตามแนวทาง “การจัดการภาคีสาธารณะแบบใหม่” (new public governance)
นั้น หน่วยงานภาครัฐ (กรมป่าไม้) ไม่ต้องเข้าไปดำเนินการด้วยตัวเอง แต่ใช้วิธีกระจายอำนาจ อัน
เป็นที่มาของสิทธิชุมชนในการจัดการป่าอย่างเป็นอิสระ แต่กระนั้นก็ตาม เนื่องจากโครงการป่า
ชุมชนในปัจจุบันมีการจัดตั้งเป็นจำนวนมาก (เกือบหนึ่งหมื่น โครงการทั่วประเทศ) ในแง่ที่ กรม
ป่าไม้จะมั่นใจได้อย่างไรว่าโครงการป่าชุมชนทุกแห่งได้ดำเนินการตามกรอบของกฎหมาย (ไม่
ละเมิดกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน) ในแง่ที่ นักวิชาการที่สำคัญ คือ Peter (2010) ได้เสนอ
การจัดการแบบ “Meta-governance” ซึ่งมีแนวคิดสำคัญที่สามารถนำมาประยุกต์กับกรณีของ
โครงการป่าชุมชนได้ดังนี้ 1. กรมป่าไม้ไม่สามารถปล่อยให้โครงการป่าชุมชนดำเนินการอย่างเป็น
อิสระโดยสิ้นเชิงได้ เพราะอาจก่อให้เกิดปัญหาที่โครงการป่าชุมชนบางแห่งอาจดำเนินการขัดแย้ง
กับนโยบายใหญ่ของกรมป่าไม้ได้ แต่ในขณะเดียวกัน กรมป่าไม้ก็ไม่สามารถเข้าไปควบคุม
โครงการป่าชุมชนของชาวบ้านได้โดยตรง (เพราะจะก่อให้เกิดการต่อต้านและเสียกำลังขวัญอย่าง
หลีกเลี่ยงไม่ได้) 2. กรมป่าไม้ควรใช้วิธีการควบคุมทางอ้อม โดยการจัดการที่เน้นผลการปฏิบัติงาน
(Performance Management) พร้อมกับสร้าง KPI สำหรับการวัดผลผลิต (Output) และผลลัพธ์
(Outcome) ที่เหมาะสม (ซึ่งจะต้องเป็น KPI แบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน และเป็นข้อกำหนดขั้นต่ำที่
ชาวบ้านสามารถบรรลุผลได้) ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้โครงการป่าชุมชนมีอิสระที่จะเลือก
วิธีการดำเนินงานของตนเอง 3. ใช้เครื่องมือแบบนุ่ม (Soft instruments) ซึ่งก็คือ การปรึกษาหารือ
ร่วม ซึ่งจะต้องจัดบ่อยๆ เพื่อให้เกิดการประสานเชื่อมโยงระหว่างนโยบายของแต่ละภาคีเพื่อหลอม
รวมให้เป็นเนื้อเดียวกัน 4. ยึดโยงความสัมพันธ์ระหว่างภาคีด้วยความไว้วางใจต่อกัน (Mutual
trust) และยึดมั่นในคุณค่าร่วมกัน (Common value) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณค่าในการเสียดสละเพื่อ
ส่วนรวม คุณค่าในการเคารพสิทธิของชุมชน และคุณค่าในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม

2. การทำงานที่เน้น “ระบบละมุน” (Soft system) กล่าวคือ วิธีการดังกล่าวจะตรงข้ามกับ
“ระบบกระด้าง” (Hard system) ที่มองว่า ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้มีความรู้สูง และสามารถจัดการกับปัญหา
ต่าง ๆ ได้อย่างดีเยี่ยม โดยใช้ตัวแบบจำลองสำเร็จรูปที่ออกแบบมาอย่างดีแล้ว จุดอ่อนของ “ระบบ
กระด้าง” ก็คือ ก่อให้เกิดการพึ่งพิงผู้เชี่ยวชาญ ในขณะที่ถูกดูแลคนธรรมดาสามัญ รวมทั้งยึด
ติดกับแบบจำลองเบ็ดเสร็จอย่างไม่ยืดหยุ่น (ก่อให้เกิดการปิดกั้นภูมิปัญญาชาวบ้าน) ส่วน “ระบบ
ละมุน” มองว่า ปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้มีความซับซ้อนอย่างยิ่ง และสามารถวิเคราะห์ได้หลาย

แบบ (เช่น แบบของชาวบ้าน แบบของผู้เชี่ยวชาญ ฯลฯ) ซึ่งการวิเคราะห์แต่ละแบบย่อมแตกต่างกัน และแต่ละแบบย่อมมีคุณค่าของตัวเอง ในแง่นี้จึงเห็นได้ว่า “ระบบละมุน” มีท่าทีปฏิเสธวิธีการนำแบบจำลองสำเร็จรูปแบบใดแบบหนึ่งลงมาสวม พร้อม ๆ กับเปิดกว้างให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหา (ซึ่งก็คือ ชาวบ้าน) ได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาด้วย มิใช่ปล่อยให้ตกอยู่ในกำมือของผู้เชี่ยวชาญเพียงฝ่ายเดียว กล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือ ทุกคน (ทั้งเจ้าของปัญหาและผู้แก้ปัญหา) ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และสามารถก่อให้เกิดปัญหาใหม่เพิ่มขึ้นได้เสมอ ดังนั้นวิธีนี้จึงมีความเป็นมนุษย์และเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านมีพื้นที่อยู่ในระบบด้วยเช่นกันระบบละมุน ถือว่าไม่มีคำตอบเบ็ดเสร็จสำเร็จรูป จะมีก็แต่กระบวนการร่วมคิดร่วมทำและปรับตัวเรียนรู้ร่วมกันระหว่างภาคีต่าง ๆ (สุริชัย หวันแก้ว และคณะ, 2550, หน้า 9-10)

3. การพัฒนาผู้นำสาธารณะ (Public leadership) เนื่องจากโครงการป่าชุมชน เป็นการจัดการป่าอันเกิดจากความร่วมมือระหว่างภาคีต่าง ๆ ในแง่นี้จึงถือว่า ผู้นำองค์กรแบบเดิม (ที่นำเพียงองค์กรของตนเพียงองค์กรเดียว) จะไม่เพียงพอเสียแล้ว ภายใต้บริบทดังกล่าว ภาวะผู้นำจำเป็นต้องมีลักษณะสำคัญ คือ มีความสามารถในการสร้างความสนใจและจงใจสมาชิกภายในภาคีของตนและภาคีอื่น ๆ ให้หันมาตระหนักถึงความสำคัญและเข้าร่วมในกิจกรรมของโครงการป่าชุมชนด้วย ผู้นำสาธารณะจะต้องมีความสามารถในการจุดประกายให้เกิดความคิดริเริ่ม เพื่อนำไปสู่การกระทำร่วมกันในการแก้ปัญหาอันซับซ้อนของป่าชุมชน ผู้นำสาธารณะจะต้องทำให้ภาคีอื่น ๆ ที่มีความคิดและผลประโยชน์แตกต่างกัน รวมทั้งกลุ่มที่มีความขัดแย้งกัน ให้สามารถหันหน้ามาร่วมมือกันได้ (Broussine, 2005) มีความอดกลั้นและเปิดใจกว้างเพื่อสามารถปรึกษาหารือกับความคิดที่แตกต่างหลากหลาย จนสามารถเชื่อมประสานนโยบายที่แตกต่างให้เป็นหนึ่งเดียวได้ ผู้นำสาธารณะจะต้องยอมรับบทบาทของผู้นำจากภาคีอื่น ๆ สนับสนุนให้เกิดผู้นำหลาย ๆ คน โดยมองว่าผู้นำแต่ละคนย่อมมีความรู้ความสามารถแตกต่างกัน พร้อม ๆ กับทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดกับผู้นำคนอื่น ๆ เพื่อก่อให้เกิด “ภาวะการนำแบบรวมหมู่” (Collective leaderships) อันจะสามารถนำพาเครือข่ายทั้งองค์ภาพ (The whole entity of networks) ไปสู่เป้าหมายได้ในที่สุด

บทที่ 6

สรุป การอภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยเครือข่ายป่าชุมชนในเขตรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ ประการแรก เพื่อศึกษาถึงการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ประการที่สอง เพื่อศึกษาถึงการขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก และประการสุดท้าย เพื่อค้นหารูปแบบที่เหมาะสมสำหรับการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก

การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์เชิงโครงสร้าง” ซึ่งเน้นสืบสาวเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอันเนื่องมาจากความขัดแย้งที่ฝังตัวอยู่ในแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งในกรณีนี้ก็คือ ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เกี่ยวกับนโยบายป่าไม้ อันได้แก่ ผู้จัดการรัฐ กลุ่มทุน ชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชน และผู้มีอิทธิพลต่าง ๆ โดยการศึกษาใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยเน้นการเก็บข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เกี่ยวข้อง และการสังเกตการณ์บริบทการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ ในส่วนนี้เป็นการสรุปผลการศึกษา พร้อมกับเชื่อมโยงไปสู่การสร้าง “โมเดลที่เหมาะสม” (Appropriate model) สำหรับการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก รวมทั้งการอภิปรายผล ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารุ่นต่อไป ตามลำดับ

สรุปผลการศึกษา

การศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก นับจากอดีตเป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันนี้ สามารถแบ่งช่วงเวลาในการศึกษาออกเป็น 5 ยุคดังต่อไปนี้ 1. ยุคบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2474) 2. ยุคสัมปทานป่าไม้ (พ.ศ. 2475 – 2515) 3. ยุคส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2515 – 2531) 4. ยุคปิดป่าและกลายเป็นเมืองเถื่อน (พ.ศ. 2532 – 2541) และ 5. ยุคส่งเสริมป่าชุมชน (พ.ศ. 2542 ถึงปัจจุบัน)

ยุคแรก ยุคบ้านป่า (ก่อน พ.ศ. 2474) ในอดีตผู้อยู่อาศัยในบ้านป่าประกอบด้วยหลายชาติพันธุ์ โดยมีคนชาติพันธุ์ “ชอง” เป็นผู้ตั้งถิ่นฐานอยู่มากั้งเดิม ต่อมาเมื่อคนลาวพวนอพยพมาจากเวียงจันทน์ นอกจากนี้ยังมีชาติพันธุ์อื่น ๆ อีก อาทิ เขมร ก่วย (ส่วย/กูย) เป็นต้น มีคนจากภาคอีสานอพยพเข้ามาก่อตั้งชุมชนใหม่อยู่รอบ ๆ พื้นที่ชุมชนบ้านป่า และบางคนได้มีความสัมพันธ์กับคนบ้านป่าโดยผ่านการแต่งงานและการตั้งบ้านเรือน

ในยุคนั้น ผู้คนมีวิถีชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย ดำรงชีพด้วยการพึ่งพาธรรมชาติ นับตั้งแต่การกินอยู่ด้วยการเก็บผักจากป่า เก็บของป่า การล่าสัตว์ และการสร้างที่อยู่อาศัย โดยภาพรวมสภาพชีวิตในยุคบ้านป่าคลองระบบ คลองสียัดในช่วงกว่าร้อยปีมาแล้ว ชาวบ้านอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเล็ก ๆ มีการอพยพโยกย้ายอยู่ตลอดเวลา ทั้งการอพยพเข้าไปอาศัยอยู่ใหม่ การอพยพออกเนื่องจากโรคระบาด (อหิวาตกโรค โรคฝีดาษ และ โรคไข้อยอก) และการอพยพไปแสวงหาที่ทำกินแหล่งใหม่ เป็นต้น ชุมชนดั้งเดิมมีความสัมพันธ์กับป่าอย่างแนบแน่น อาชีพที่สำคัญของชาวบ้านก็คือ การหาผลผลิตจากป่า เช่น น้ำมันยาง หน่อไม้ เห็ด หวาย ไม้ไผ่ น้ำผึ้ง สัตว์ป่า และสมุนไพร เป็นต้น การค้าขายมีเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เฉพาะในสินค้าที่ชาวบ้านผลิตเองไม่ได้เท่านั้น โดยชาวบ้านนำผลผลิตจากป่าไปขายหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของจำเป็นเหล่านั้น

ชาวบ้านป่าเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงเป็นครั้งแรกเมื่ออำนาจรัฐได้ขยายการปกครองเข้าสู่ชุมชนในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่จัดให้มีการปกครองในระบอบเทศาภิบาล ซึ่งก่อให้เกิดการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่เมืองหลวงมากขึ้น โดยเริ่มต้นจากการก่อตั้งเมืองสนามไชยเขตรในปี พ.ศ. 2420 และต่อมามีการจัดตั้งมณฑลปราจีนบุรี โดยนำเมืองสนามไชยเขตรมาอยู่รวมในเขตการปกครองด้วย ตำแหน่งเจ้าเมืองได้เปลี่ยนไปเป็น “ผู้รักษาเมือง” นอกจากนี้ อำนาจรัฐยังได้แผ่ขยายเข้าสู่ชุมชนบ้านป่าโดยผ่านการแต่งตั้งตำแหน่งกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกของรัฐในการช่วยเหลือเป็นหูเป็นตาและช่วยดูแลปกครองชาวบ้านให้ดำรงชีพอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย

ยุคที่สอง ยุคสัมปทานป่าไม้ (พ.ศ. 2475 – 2515) ยุคนี้อำนาจรัฐได้เข้ามาครอบงำชุมชนบ้านป่าในพื้นที่แคว้นระบบ-สียัดอย่างเห็นได้ชัด คือนับจากปี 2475 เป็นต้นมา เนื่องจากรัฐได้เปิดให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนแห่งแรก คือ บริษัทเอื้อวิทยาพาณิชย์ มีการสร้างทางรถไฟเพื่อเป็นเส้นทางชักลากและลำเลียงไม้ โดยว่าจ้างแรงงานชาวจีน ในขณะที่ชาวพื้นเมืองบางส่วนหันมาประกอบอาชีพตัดไม้ขายให้แก่บริษัทเอื้อวิทยาฯ อีกด้วย โดยไม้ทั้งหมดจะถูกลำเลียงสู่โรงเลื่อยที่อยู่หลายแห่งในตลาดเกาะขนุนและตลาดปากคลองม่วง ในช่วงนี้การตัดไม้ซุงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งลำคลองท่าลาดบริเวณตลาดเกาะขนุนเต็มไปด้วยท่อนซุงต่อกันยาวถึงสองสามกิโลเมตร และสามารถเดินข้ามคลองบนท่อนไม้ต่อกันได้โดยไม่เปียกน้ำ โรงเลื่อยขนาดใหญ่แต่ละโรงที่ตั้งอยู่ติดริมคลองก็จะนำไม้ซุงขึ้นเลื่อย แปรรูปเป็นเสา เป็นแผ่น เป็นไม้แปรรูป ฯลฯ จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ได้มีการนำ “รถจيبญี่ปุ่น” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “รถสาลี” เข้ามาทำการชักลากและขนไม้แทนเกวียนในช่วงหน้าแล้งมากขึ้น แต่ในช่วงหน้าฝนการขนย้ายไม้ซุงก็ยังคงต้องใช้วิธีการล่องซุงแพอยู่ เนื่องจากเส้นทางในป่าเป็นหลุมเป็นบ่อรถวิ่งไม่ได้

เมื่อความเจริญได้ก่อกองเข้าสู่ชุมชนบ้านป่า มีการว่าจ้างแรงงานแบบสมัยใหม่ในการตัดไม้ ลากซุง และโรงเลื่อยแปรรูปไม้ ในช่วงนี้การใช้เงินตราสำหรับซื้อสินค้ากลายเป็น

สิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพมากขึ้น นอกจากชาวบ้านส่วนหนึ่งหารายได้ในรูปของเงินตราด้วยการเก็บของป่าขาย และบางส่วนหันไปประกอบการตัดไม้ขายให้แก่บริษัททำไม้ แต่ยังมีชาวบ้านแห่งชุมชนบ้านป่าจำนวนไม่น้อยที่สร้างรายได้ด้วยการทำน้ำมันยาง กระนั้นก็ตาม แม้ว่าการผลิตเพื่อขายกลายเป็นส่วนสำคัญในชีวิตประจำวันมากขึ้น แต่ความสัมพันธ์ภายในชุมชนบ้านป่าในช่วงนี้ยังคงเปลี่ยนแปลงไม่มากนัก กล่าวคือ ชาวบ้านโดยทั่วไปยังคงรักษาประเพณีลงแขก ใ่วางใจกัน พึ่งพาอาศัยต่อกัน และร่วมมือกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งเป็นงานส่วนตัว งานของเพื่อนบ้าน และงานส่วนรวมภายในชุมชนต่าง ๆ แต่ความขัดแย้งเริ่มเกิดขึ้นแล้วเนื่องจากบริษัททำไม้ของนายทุนได้โค่นไม้ขนาดใหญ่ในพื้นที่ที่เป็นหลุมยางของชาวบ้าน โดยนายทุนอ้างว่าได้รับการสัมปทานจากรัฐในการตัดไม้ จนทำให้ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยต้องเลิกอาชีพทำน้ำมันยางไปโดยปริยายเนื่องจากไม้ยางถูกโค่นจนหมดในเวลาอันสั้น เจ้าของหลุมยางบางคนหันเหไปทำงานให้กับบริษัททำไม้ กระนั้นก็ตาม เจ้าของหลุมยางบางคนไม่ยอมให้ตัดไม้ยางในพื้นที่ของตน จึงเกิดความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง จนกระทั่งชาวบ้านบางคนต้องผันชีวิตตัวเองไปเป็น “โจร” ที่ดำรงชีพด้วยการลักขโมยและปล้นสะดม

การทำไม้ในทศวรรษ 2500s มีการสร้างเส้นทางเพื่อชักลากไม้ซุงออกจากป่าและขนส่งไม้ไปยังโรงเลื่อย ทั้งทางรถยนต์และทางรถไฟ อันทำให้การเข้าถึงพื้นที่ป่าส่วนในมีความสะดวกและง่ายมากขึ้น ประกอบกับการนำเทคโนโลยีเครื่องจักรกลต่าง ๆ เข้ามาใช้กันอย่างกว้างขวาง อาทิ รถบรรทุก รถแทรกเตอร์ รถจี๊ปญี่ปุ่น และเลื่อยยนต์ อันทำให้สามารถโค่นไม้และลำเลียงไม้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่บริษัทสัมปทานทำไม้ได้เพิ่มขึ้นเป็น 5 บริษัทในช่วงต้นทศวรรษ 2510s นอกจากนี้ ชาวบ้านจำนวนมากหันมายึดอาชีพตัดไม้ขายให้แก่นายทุน วิถีชีวิตของชาวบ้านป่าจึงเปลี่ยนเป็นคนตัดไม้ขายกันเป็นส่วนใหญ่ โดยใช้ “รถซาเล่” ขนออกมาส่งให้กับโรงเลื่อยที่เกาะขนุน มีการนำรถแทรกเตอร์เข้ามาเกรดทำทางให้รถขนส่งซุงวิ่งหลายเส้นทาง และตัดทางเพื่อทำเป็นถนนซอยกระจายอยู่เต็มผืนป่าเป็นตาข่ายแมงมุม แต่รถสามารถวิ่งได้เฉพาะหน้าแล้งเท่านั้น ส่วนหน้าฝนก็ยังคงใช้วิธีการล่องแพซุงอย่างคึกคัก การล่องแพซุงซบเซาลงในช่วงปี 2518 เนื่องจากมีการสร้างถนนที่สะดวกจนรถสามารถวิ่งได้ทั้งปี ชาวบ้านจึงหันไปใช้เส้นทางชักลากไม้และอาศัยรถยนต์ จนกระทั่งภายหลังจากปี 2520 เป็นต้นมา การล่องแพซุงในคลองระบบ-ลีย์จึงไม่มีให้เห็นอีกต่อไป

สามารถกล่าวอย่างไม่เกินเลยได้ว่า การทำไม้ในทศวรรษ 2510s ซึ่งดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ใช้ระยะเวลาเพียง 4 – 5 ปี เท่านั้น สามารถส่งผลสะท้อนให้ไม้ในป่ารอบนอกลดจำนวนลงอย่างมาก การตัดไม้จึงต้องเข้าไปในป่าลึกมากขึ้นเรื่อย ๆ ตามลำดับ นอกจากนี้ การสร้างถนนทางหลวงแผ่นดินจำนวน 5 เส้นทาง ในช่วงนี้ก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดำเนิน

ไปอย่างรวดเร็ว ถนนเหล่านี้ นอกจากใช้ประโยชน์ทางด้านความมั่นคง/ทางการทหารในยุคแห่งสงครามเย็นแล้ว ยังเป็นเส้นทางที่ชาวบ้านใช้สัญจรด้วยรถยนต์ประจำทางและรถมอเตอร์ไซด์ รวมทั้งยังเป็นเส้นทางของรถบรรทุกคันซุงอีกด้วย เมื่อถนนมีความสะดวกจึงก่อให้เกิดการอพยพหลังไหลของผู้คนเข้ามายังป่าตะวันออก เพื่อมาทำงานรับจ้างตัดไม้ และต่อมาเมื่อมีช่องทางก็เริ่มมีการจับจองป่าเพื่อต้องการที่ดินเพื่อปลูกพืชไร่

ยุคที่สาม ยุคส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (พ.ศ. 2515 – 2531) เมื่อป่าถูกตัดโค่นจนมีสภาพเป็นเขาหัวโล้นในบริเวณกว้าง ทั้งนายทุนและชาวบ้านจึงต้องการปรับตัวเพื่อแสวงหาทางเลือกใหม่ในการดำรงชีพ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าว โปด ถั่วเหลือง ฝ้าย ฯลฯ ในช่วงหลังของทศวรรษ 2010s จึงมีการจับจองซื้อขายผืนป่ากันอย่างคึกคัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี 2518 ภาครัฐได้มีนโยบายส่งเสริมการปลูกพืชไร่ โดยการเปิดให้ชาวบ้านบุกรุกถางป่าทำการเกษตรได้โดยไม่ผิดกฎหมาย อันส่งผลต่อการขยายพื้นที่ปลูกมันฯ ในชุมชนเดิมเป็นไปอย่างรวดเร็ว บางชุมชนซึ่งมีประชากรอาศัยอยู่เพียงไม่กี่สิบล้านไร่ในช่วงสิ้นทศวรรษ 2500s ได้เพิ่มจำนวนขึ้นเป็นหลายร้อยครอบครัวในปี 2522 เป็นต้นมา พื้นที่ของป่าตะวันออกจึงกลายเป็นปัจจัยดึงดูดให้คนจากทุกภาคของประเทศหลังไหลเข้ามาเป็นจำนวนมาก จนก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้ง และปะทุขึ้นเป็นความรุนแรงระหว่างกลุ่มที่เข้ามาจับจองป่าด้วยกัน จนก่อให้เกิดปัญหา “ไข้ป่า” เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า แต่กระแสนการปลูกพืชเศรษฐกิจยังคงขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ผืนป่ามีราคาสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องนับจากปี 2523 ซึ่งราคาที่ดินไร่ละไม่กี่ร้อยบาท เพิ่มเป็นหลายหมื่นบาทในยุคของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

ผลของการขยายตัวของอาชีพปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งผลกระทบให้ชุมชนบ้านป่าที่เคยอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เปลี่ยนเป็นพื้นที่บ้านป่าเมืองเถื่อนที่มีแต่ความขัดแย้งเกี่ยวกับผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มนายทุนกับผู้มีอิทธิพล ที่แย่งชิงความเป็นเจ้าของ/กรรมสิทธิ์เหนือที่ดินบนผืนป่า ปัญหาความขัดแย้งที่ความรุนแรงจนกระทั่งนำไปสู่การตัดสินด้วยอำนาจปืนที่มีการฆ่ากันตายไม่เว้นแต่ละวัน นอกจากนี้ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับที่ดินยังเกิดจากเรื่องเอกสารสิทธิ์ไม่มีความชัดเจน กล่าวคือ ชาวบ้านครอบครองโดยการเสียภาษีบำรุงท้องที่ (ภบท.5) หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ภาษีดอกหญ้า” แต่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ในช่วงนี้ชาวบ้านทุกคนต้องสะพายปืน โดยมีอาวุธฆ่ากันตายไม่เว้นแต่ละวัน

กล่าวโดยภาพรวมแล้ว การเกษตรในเขตป่าตะวันออกช่วงนับจากปลายทศวรรษ 2010s เป็นต้นมา ได้เปลี่ยนไปปลูกพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้น โดยเริ่มจากการปลูกมันสำปะหลัง และหลังจากนั้นในทศวรรษ 2020s ได้หันมาปลูกอ้อย ข้าว โปด และยูคาลิปตัส ส่วนมากจะทำเหมือน ๆ กัน คือ เน้นการปลูกเป็นแปลงขนาดใหญ่ แต่หลังจากปี 2530 เป็นต้นมา มีการเพาะปลูกทางการเกษตร

หลากหลายมากขึ้น ทั้งการทำสวนผลไม้ เช่น ขนุน มะม่วง กระท้อน ฯลฯ การทำปศุสัตว์ อาทิ วัว เนื้อ วัณม หมูฟาร์ม หมูป่า ไก่เนื้อ ไก่ไข่ ฯลฯ รวมทั้งทำนา ทำไร่ และบางส่วนยึดอาชีพปลูกผักขาย เช่น คื่นช่าย กวางตุ้ง กะหล่ำปลี เป็นต้น

ยุคที่สี่ ยุคปิดป่าและกลายเป็นเมืองเถื่อน (พ.ศ. 2532 – 2540) เมื่อมีประชากรอพยพ หลั่งไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐานในป่าตะวันออกจำนวนมาก พร้อม ๆ กับการตัดไม้ทำลายป่าลงอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งในปี 2525 กองทัพอากาศที่ 1 ได้ประกาศให้พื้นที่ดังกล่าวเป็นเขตป่าหวงห้าม (ป่าปิด) และในปี 2532 รัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ ประกาศนโยบายปิดป่าสัมปทาน พร้อม ๆ กับการใช้กลไกรัฐในการปราบปรามผู้ตัดไม้เถื่อนอย่างจริงจัง อันส่งผลให้กระแสการอพยพของคนภายนอกเข้าสู่ชุมชนป่ารอยต่อได้ลดลงอย่างมากนับจากการประกาศปิดป่าสัมปทานเป็นต้นมา

รัฐไทยในขณะนั้นมีความเชื่อว่า ชาวบ้านไม่สามารถอาศัยอยู่ร่วมกับป่าได้ หากชาวบ้านยังคงอาศัยอยู่ในป่า ก็จะทำให้ชาวบ้านตัดไม้ทำลายป่า อันเป็นเหตุผลให้รัฐมีความจำเป็นต้องใช้มาตรการแยกคนออกจากป่า ด้วยความเชื่อดังกล่าว ส่งผลให้รัฐกำหนดนโยบายที่จะผลักดันชาวบ้านออกจากป่าแควระบบ-สียัด โดยใช้รูปแบบของ “หมู่บ้านป่าไม้” โดยในปี 2534 ได้เริ่มผลักดันชาวบ้านให้ออกจากป่าประมาณ 7 หมู่บ้าน รวมทั้งหมด 94 ครอบครัว เพื่อมาอยู่รวมกันใหม่ในหมู่บ้านใหม่ที่ทางการจัดเตรียมไว้ให้ โดยแต่ละครอบครัวจะได้รับการจัดสรรที่ดินทำกินประมาณ 15 ไร่ ชาวบ้านมีสิทธิครอบครองและสืบทอดเป็นมรดกให้แก่ทายาทได้ แต่ห้ามซื้อขาย นอกจากนี้ทางการยังได้เข้าไปช่วยพัฒนาทางด้านการศึกษา สาธารณสุข และระบบสหกรณ์ออมทรัพย์ แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่าโครงการหมู่บ้านป่าไม้ได้สร้างความขัดแย้งขึ้นอย่างรุนแรงเนื่องจากสาเหตุ 3 ประการ คือ 1. หมู่บ้านป่าไม้ที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่ นั้น เป็นที่ครอบครองของชาวบ้านหรือภาคเอกชนอยู่ก่อนแล้ว อันก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างชาวบ้านที่อพยพเข้าไปอยู่ใหม่กับชาวบ้านที่ครอบครองอยู่เดิม รัฐจึงจำเป็นต้องใช้กลยุทธ์ในการหลอกลวงและใช้มาตรการบังคับเข้าดำเนินการกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่เดิม 2. ชาวบ้านที่ถูกผลักดันให้ไปอยู่ในหมู่บ้านป่าไม้ เกิดความรู้สึกว่าพวกตนถูกหลอกและไม่พอใจที่รัฐไม่ทำตามสัญญา เช่น ที่ดินแปลงใหม่ที่ได้รับมีขนาดเล็กกว่าที่ทางการสัญญาไว้อย่างมาก ที่ดินขาดความอุดมสมบูรณ์จนไม่สามารถปลูกพืชได้ เจ้าหน้าที่ไม่ได้ทำตามสัญญาที่จะสร้างโรงเรียน สถานีอนามัย ถนน ไฟฟ้า และน้ำให้ และ 3. จำนวนชาวบ้านที่ถูกผลักดันมีมากกว่าพื้นที่ของหมู่บ้านป่าไม้ที่เตรียมไว้รองรับ กล่าวคือ จำนวนชาวบ้านในป่ามีมากกว่า 1,330 ครอบครัว จากทั้งหมด 27 ชุมชน แต่หมู่บ้านป่าไม้สามารถรองรับชาวบ้านที่อพยพเข้ามาได้เพียง 573 ครอบครัวเท่านั้นจากปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดดังกล่าว นำไปสู่การชุมนุมประท้วงของชาวบ้านหลายครั้งในช่วงนั้น

การเกิดเหตุการณ์ “พฤษภามิพ” ขึ้นในปี 2535 และกระแสปฏิรูปทางการเมืองที่กลายเป็นกระแสตามมาในช่วงนั้น ส่งผลให้ทหารขาดความชอบธรรมที่จะเข้ามาแทรกแซงสังคม สถานการณ์ในช่วงนั้นจึงเอื้ออำนวยให้ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านโครงการ คจก. ของชาวบ้านภาคอีสาน และโครงการหมู่บ้านป่าไม้ในป่ารอยต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือในเดือนกรกฎาคม ปีเดียวกัน กระนั้นก็ตาม ในทางปฏิบัติ พบว่าเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นยังคงมีอคติ/กีดกันชาวบ้านออกจากป่าอยู่เช่นเดิมจนทำให้เกิดข้อพิพาทขึ้นบ่อย ๆ เมื่อเหตุการณ์กลับเข้าสู่ภาวะปกติที่ค่อนข้างสงบลงในระหว่างปี 2537 - 2538 ชาวบ้านในช่วงนั้นต่างพยายามปรับตัวเพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกัน ท่ามกลางความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอยู่ข้างเป็นครั้งคราว แต่การฟื้นฟูความเป็นชุมชนเริ่มเป็นรูปธรรมขึ้น เนื่องจากชาวบ้านเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมทางสังคมเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมร่วมกันบ่อย ๆ จนก่อให้เกิดความคิดที่จะพัฒนาชุมชนของพวกเขาให้ดีขึ้น ในช่วงนี้ชาวบ้านมีความมั่นใจมากขึ้นที่จะตั้งรกรากอยู่อย่างถาวร หลายชุมชนจึงเริ่มจัดให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านขึ้น มีการจัดตั้งคณะกรรมการหมู่บ้าน อันส่งผลให้ชุมชนได้รับการบริการสาธารณะ สาธารณูปโภคพื้นฐาน น้ำประปา ไฟฟ้า ซึ่งปัญหาที่ชุมชนจะต้องขบคิดต่อไปก็คือ ในขณะที่ป่าถูกทำลายลงไปอย่างมาก จนทำให้พื้นที่หลายแห่งกลายเป็นทุ่งหญ้าคา และบางแห่งเป็นพื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรมมาก ชาวบ้านในขณะนั้นต้องการที่จะแก้ไขปัญหาคำคัญที่พวกเขากำลังประสบอยู่ คือ “ทำอย่างไรจึงจะป้องกันมิให้มีการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าเกิดขึ้นอีกต่อไป”

ยุคที่ห้า ยุคส่งเสริมป่าชุมชน (2542 – ปัจจุบัน) เหตุการณ์ทางการเมืองในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 ได้นำบรรยากาศแห่งเสรีภาพและประชาธิปไตยให้หวนกลับคืนมาอีกครั้ง ซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของขบวนการประชาชนที่ดำเนินการเคลื่อนไหวโดยมีเป้าหมายเพื่อการปฏิรูปทางการเมืองให้เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ภายใต้บรรยากาศทางการเมืองดังกล่าวนี้ กลุ่มชาวบ้าน นักวิชาการ และนักพัฒนาเอกชน ได้ร่วมกันเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการจัดการป่ากันอย่างจริงจัง กระแสการเคลื่อนไหวที่รื้อนแรงและขยายวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะนั้นส่งผลให้มีการรับรองสิทธิในการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนเป็นครั้งแรก โดยบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 แต่อย่างไรก็ตาม กฎหมายลูกที่จะตราขึ้นมารองรับ “สิทธิชุมชน” ให้ปรากฏเป็นจริงในขณะนั้นยังไม่ได้มีการประกาศใช้แต่ประการใด อันทำให้การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมเพื่อผลักดันกฎหมายป่าชุมชนจึงยังคงดำเนินการต่อไป

ฝ่ายกรมป่าไม้ ซึ่งมีหน้าที่ดูแลเกี่ยวกับป่าไม้ของประเทศโดยตรงนั้น กรมป่าไม้ในช่วงนั้นจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงนโยบายใหม่ จากที่ใช้มาตรการกีดกันชาวบ้านออกจากป่ามาสู่การยอมรับสิทธิชุมชนในการดูแลรักษาป่าอย่างจริงจังมากขึ้น โดยการเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข 4 ประการ ดังต่อไปนี้ 1. ความตระหนักในความผิดพลาดของนโยบายป่าไม้

ในอดีต ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งอย่างรุนแรงในขณะที่ไม่สามารถรักษาป่าเอาไว้ได้ 2. แรงกดดันจากขบวนการประชาสังคมที่มีการเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ทวีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น 3. กระแสจากต่างประเทศ ซึ่งพบว่ารัฐบาลในประเทศต่าง ๆ ได้ส่งเสริมให้มีสิทธิชุมชนในการจัดการป่า และ 4. ขบวนการปฏิรูปทางการเมืองภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ นำไปสู่รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ที่รับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลป่า เมื่อเป็นเช่นนี้ กรมป่าไม้จึงมีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงแนวคิดใหม่ โดยหันมายอมรับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

แม้ว่าในขณะนั้นยังไม่สามารถผ่านกฎหมายป่าชุมชนออกมาได้ แต่กรมป่าไม้ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนนโยบายใหม่ โดยการหันมาให้การสนับสนุนป่าชุมชนอย่างจริงจัง ซึ่งการดำเนินโครงการป่าชุมชนของกรมป่าไม้ ได้อาศัยอำนาจของกฎหมายที่มีอยู่แล้วจำนวน 2 ฉบับ คือ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2509 ในการอนุญาตให้ชุมชนดำเนินโครงการป่าชุมชนได้ และนับจากปี 2542 เป็นต้นมา กรมป่าไม้ได้หันมาสนับสนุนป่าชุมชนดังนี้: 1. การส่งเสริมป่าชุมชน โดยการประชาสัมพันธ์ ให้ความรู้ และช่วยสำรวจพื้นที่ 2. การอนุญาตให้จัดตั้งป่าชุมชน 3. การหนุนเสริมกิจกรรมป่าชุมชน อาทิ ให้การคุ้มครองและป้องกันการตัดไม้ทำลายป่าชุมชน เสริมพรรณไม้ และมีการบำรุงรักษาป่าชุมชน และ 4. การสนับสนุนด้านงบประมาณแก่ชุมชนในช่วงแรกที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งโครงการป่าชุมชน

อธิบดีกรมป่าไม้ ได้ให้การอนุมัติแก่โครงการป่าชุมชนเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2542 จนกระทั่งถึงปี 2558 กรมป่าไม้ได้ให้การอนุมัติโครงการป่าชุมชนไปแล้วทั่วประเทศ 7,553 โครงการ คิดเป็นเนื้อที่ทั้งหมด 3,100,332 ไร่ เฉพาะใน 5 จังหวัดภาคตะวันออก มีการอนุมัติให้ดำเนินการป่าชุมชนทั้งสิ้น 341 โครงการ ซึ่งจากงานวิจัยที่มีอยู่แสดงให้เห็นว่า การดำเนินงานของป่าชุมชนในภาคตะวันออกประสบความสำเร็จอยู่ในระดับค่อนข้างสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีการปลูกป่าอย่างต่อเนื่อง มีการมอบหมายให้ชาวบ้านช่วยกันเฝ้าระวังและป้องกันการบุกรุกป่า เพื่อตัดไม้และล่าสัตว์ การป้องกันไฟป่า รวมทั้งโครงการป่าชุมชนสามารถหยุดยั้งการบุกรุกป่าอย่างได้ผล

ส่วนพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ซึ่งในช่วงครึ่งแรกของทศวรรษ 2530s ประสบปัญหาความขัดแย้งอย่างรุนแรง แต่นับจากปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา ความขัดแย้งภายในชุมชนเขตป่ารอย 5 จังหวัด เริ่มลดลงจนเข้าสู่สภาวะปกติ เนื่องมาจากชาวบ้านเองพยายามปรับตัวเพื่ออยู่ร่วมกันในชุมชนอย่างถาวร ภายใต้การดำรงชีพที่สงบและมั่นคง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภายหลังจากการดำเนินนโยบายกีดกันคนออกจากป่าของรัฐได้ผ่อนคลายลง ในช่วงนี้ชาวบ้านเริ่มให้ความ

สนใจและหันหน้ามาปรึกษาหารือกันเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนของตน อันนำไปสู่การร่วมกันปลูกสร้างโรงเรียน วัดประจำหมู่บ้าน เส้นทางคมนาคม พร้อม ๆ กับมีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการหมู่บ้าน นำไปสู่การสร้างสาธารณูปโภคต่าง ๆ อันได้แก่ ไฟฟ้า และประปา เป็นต้น ในช่วงนี้ชาวบ้านสามารถดำรงชีพได้ตามปกติ จนถึงปี พ.ศ. 2539 RECOFTC ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านจัดทำโครงการป่าชุมชน โดยการพาไปดูงานซึ่งทำให้ชาวบ้านเกิดแรงบันดาลใจที่จะอนุรักษ์ป่าในชุมชนของตน บางชุมชนในตำบลคลองตะเกราจึงมีการจัดทำโครงการป่าชุมชน นับตั้งแต่ช่วงนั้นเป็นต้นมา รวมทั้งมีการจัดตั้งในรูปแบบของเครือข่ายตำบลคลองตะเกรา ซึ่งในปี 2544 มีสมาชิกประมาณ 4 ชุมชน และเพิ่มเป็น 9 ชุมชนปี 2550

กล่าวโดยสรุป การจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ก่อรูปขึ้นก่อนในเขตตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไข 3 ประการ ดังต่อไปนี้ ประการแรก บริบทภายในชุมชนที่ได้เปลี่ยนจากสภาวะวิกฤติสู่ความสงบ ได้เป็นเงื่อนไขให้ชาวบ้านหันหน้าเข้าหากันเพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชน จนสามารถสร้างชุมชนของตนให้กลายเป็นชุมชนเข้มแข็ง ผ่านการสะสมทุนทางสังคม การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์และเสียสละเพื่อส่วนรวม และการฟื้นฟูระบบการทำงานที่อาศัยการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกัน ซึ่งการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดที่จะเอื้ออำนวยให้เกิดการริเริ่มและดำเนินการในโครงการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จในเวลาต่อมา ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ จากเดิมที่เน้นผูกขาดการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ได้เปลี่ยนไปสู่ นโยบายกระจายอำนาจในรูปแบบของการสนับสนุนสิทธิชุมชนในการดูแลป่า ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ในช่วงปี 2538 – 2542 การที่รัฐหันมาให้การสนับสนุนชาวบ้านในการจัดทำป่าชุมชน ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้ออำนวยให้ชาวบ้านในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดเริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อจัดทำโครงการ ป่าชุมชนกันอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในตำบลคลองตะเกรา และตำบลท่าตะเียบ (อำเภอท่าตะเียบ) ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และเขตพื้นที่เขาฉกรรจ์-โนนสาวเอ้ จังหวัดสระแก้ว เป็นต้น และประการที่สาม การสนับสนุนจากภาคีเครือข่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง RECOFTC สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ภายในจังหวัด ซึ่งเข้ามาเคลื่อนไหวในระหว่างปี พ.ศ. 2539 เป็นต้นมา โดยการเชิญชวนชาวบ้านให้เข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การทัศนศึกษาเพื่อดูงานเกี่ยวกับป่าชุมชนในภาคอีสานที่ดำเนินการมาก่อน การจัดสัมมนาและอบรมให้แก่นักชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องป่าชุมชน การจัดโครงสร้างและแบ่งงานให้ชาวบ้านดำเนินการในกิจกรรมป่าชุมชน ฯลฯ ภาคีจากภายนอกที่เข้ามาสนับสนุน เป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านที่กำลังแสวงหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนของตนด้วยความกระตือรือร้น ภายหลังจากสถานการณ์ภายในชุมชนกลับเข้าสู่สภาวะปกติ ชาวบ้านเหล่านี้ได้รับแรงบันดาลใจใน การทำ

โครงการป่าชุมชนจากผลการเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดโดยภาคีเครือข่ายภายนอกเหล่านี้ นอกจากนี้ภาคีภายนอกยังให้การสนับสนุนในการจัดตั้งและดำเนินการป่าชุมชน ทั้งการสนับสนุนทางด้านงบประมาณ บุคลากร และวัสดุอุปกรณ์ ดังนั้นจึงถือว่า การสนับสนุนจากภาคีภายนอกมีความสำคัญต่อการจัดตั้งขบวนการป่าชุมชนในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดเช่นเดียวกัน

สำหรับกลุ่มทุน ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเข้ามาสัมปทานตัดไม้ และประกอบกิจการโรงเลื่อยในเขตป่ารอยต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (2475-2515) ต่อมาในยุคส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ (2515-2531) นายทุนและผู้มีอิทธิพลทางเศรษฐกิจการเมืองได้เข้ามาในเขตป่ารอยต่อเพื่อตัดไม้ ปลูกป่าเศรษฐกิจ และปลูกพืชไร่เพื่อการส่งออก ส่วนในยุคของการส่งเสริมป่าชุมชน นั้น สามารถจำแนกบทบาทของนายทุนได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มแรก เป็นนายทุนขนาดใหญ่ในภาคสมัยใหม่ และกลุ่มที่สอง เป็นนายทุนแบบเก่าที่มีอิทธิพลทางการเมืองหนุนหลัง

กลุ่มแรก นายทุนขนาดใหญ่ในภาคสมัยใหม่ กลุ่มนี้มีการปรับตัวโดยหันมาเสริมสร้างความชอบธรรมของตนด้วยการจัดทำกิจกรรม CSR ในรูปแบบของการส่งเสริมป่าชุมชน ทั้งทางด้านงบประมาณ เครื่องคัม และนำพนักงานมาร่วมในกิจกรรมปลูกป่า เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากบทบาทของบริษัทบริหารจัดการน้ำภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (East Water) และบริษัทการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย จำกัด (มหาชน) เป็นต้น นายทุนภาคสมัยใหม่ทำงานร่วมกับเครือข่ายป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับจากปี 2552 เป็นต้นมา

นายทุนกลุ่มที่สอง คือ นายทุนที่มีอิทธิพลทางการเมืองหนุนหลัง และชอบใช้อำนาจทางการเมืองแบบเก่า นายทุนกลุ่มหลังนี้ พบเห็นได้ชัดเจนในเขตที่โครงการป่าชุมชนของชาวบ้านอ่อนแอ หรือเขตป่าสงวนแห่งชาติบางแห่งที่ยังไม่ประกาศเป็นพื้นที่ป่าชุมชน นายทุนแบบเก่าหลีกเลี่ยงที่จะเข้าไปบุกรุกป่าในพื้นที่ป่าชุมชน เนื่องจากมีชาวบ้านปกป้องคุ้มครองอย่างแข็งขัน ดังนั้นหากนายทุนกลุ่มนี้ตัดสินใจบุกรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าชุมชนก็อาจจะต้องทะเลาะกับชาวบ้าน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า กรณีดังกล่าวนี้ นายทุนขาดความชอบธรรมดังนั้นจึงมีโอกาสเอาชนะชาวบ้านได้ยากมาก นายทุนกลุ่มนี้จึงเลือกที่จะบุกรุกป่าในพื้นที่ป่าชุมชนอ่อนแอ หรือพื้นที่ป่าสาธารณะที่ยังมิได้มีการประกาศเป็นเขตป่าชุมชนมากกว่า โดยนายทุนกลุ่มนี้มักใช้ลูกน้องของตนให้ออกไปตัดไม้มีค่าขนาดใหญ่ เพื่อลำเลียงไปเลื่อยขาย หรือมิฉะนั้นก็จะบุกรุกที่ดินเพื่อขยายเป็นไร่ยางพารา หรือสวนป่าขนาดใหญ่ ซึ่งสาเหตุที่ทำให้นายทุนแบบเก่าสามารถดำเนินกิจการที่ทำทายกกฎหมายได้ เนื่องจากมีอิทธิพลทางการเมืองหนุนหลัง รวมทั้งยังมีเส้นสายถึงข้าราชการป่าไม้บางคน และตำรวจบางคน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนในกรณีของกลุ่มนายทุนแบบเก่า ได้แก่ กลุ่มธุรกิจน้กเมืองในจังหวัด

จะเชิงเทรา ซึ่งบุกรุกป่าในเขตตำบลท่าตะเกียบ และนายทุนในพื้นที่จังหวัดระยองที่บุกรุกป่าในเขตหลายอำเภอในช่วงกว่าสิบปีที่ผ่านมา เป็นต้น

การเคลื่อนไหวเพื่อจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เริ่มขึ้นตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2540s เป็นต้นมา จนในที่สุดสามารถลงมติจัดตั้งเป็น “คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” (คปตอ.) ได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2552 โดยมี นายตระกูล สว่างอารมณ์ (จากป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่) เป็นประธานคนแรก ในช่วงแรก เครือข่ายใหญ่มีสมาชิกป่าชุมชนจำนวน 48 โครงการจากเครือข่ายย่อยทั้งหมด 7 เครือข่าย ได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากหน่วยงานต่าง ๆ ประมาณ 3 ล้านบาท เครือข่ายใหญ่ได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินงาน 3 ยุทธศาสตร์ คือ 1. ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ 2. ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู และ 3. ยุทธศาสตร์การอนุรักษ์

เมื่อพิจารณาถึงลักษณะสำคัญของการจัดตั้งองค์กร พบว่า เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก มีการจัดตั้งในลักษณะของเครือข่าย (Networking) โดยเครือข่ายย่อยแต่ละตำบล/อำเภอ ต่างยึดโยงกับสมาชิกที่เป็นโครงการป่าชุมชนแต่ละแห่ง ผ่านการดำเนินกิจกรรมร่วมที่ก่อให้เกิดความสนใจร่วมบนพื้นฐานของผลประโยชน์ร่วมกัน จนกระทั่งสามารถสะสมความไว้วางใจต่อกัน และความไว้วางใจที่มีต่อผู้นำ ความไว้วางใจดังกล่าวได้สะสมเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ทำนองเดียวกันเครือข่ายย่อยแต่ละแห่งต่างเป็นสมาชิกของเครือข่ายใหญ่ ซึ่งก็คือ เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก โดยการยึดโยงต่อกันอย่างหลวม ๆ ไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน ไม่มีพิธีรีตอง และไม่ใช่วางการ ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันบ่อย ๆ หลาย ๆ ครั้ง จนกระทั่งถักทอเป็นความสนิทสนมเหมือนกลุ่มเพื่อนที่ให้ความไว้วางใจต่อกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่า ได้ก่อให้เกิดการสะสมทุนทางสังคม อันเป็นทุนสำคัญที่ก่อให้เกิดพลังในการผลักดันสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุผลได้ ขณะเดียวกันกระบวนการกลุ่มในการเคลื่อนไหวของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ได้เสริมสร้างและผลิตซ้ำค่านิยมร่วม (Shared values) ที่ให้ความสำคัญกับ “การเสียสละเพื่อส่วนรวม” “การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” และ “การรักษาความสมดุลของระบบนิเวศเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน” “การเคารพกฎระเบียบของส่วนรวมเพื่อก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน” เป็นต้น

นอกจากนี้ ลักษณะสำคัญประการต่อมาของเครือข่าย ก็คือ การจัดตั้งที่ไม่เน้นสายการบังคับบัญชา ในทางตรงข้ามโครงสร้างองค์กรมีลักษณะแบนราบ การทำงานที่เน้นความสมัครใจ เน้นความเสียสละเพื่อส่วนรวม โดยไม่คาดหวังผลตอบแทนที่เป็นผลประโยชน์ระยะสั้น ซึ่งแม้ว่าจะมีผลประโยชน์ส่วนตัวอยู่ด้วย แต่ผลประโยชน์ส่วนตัวดังกล่าวก็จะไม่ถูกดึงออกมาให้

ความสำคัญ หากกลับปกปิดไว้เบื้องหลังของแต่ละคน พร้อม ๆ กับนำผลประโยชน์ส่วนตัวไปขึ้นต่อผลประโยชน์ของส่วนรวมและเน้นผลประโยชน์สาธารณะในระยะยาวมากกว่า

ในแง่ของภาวะผู้นำของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก พบว่า ภายในแต่ละเครือข่ายย่อยระดับตำบล/อำเภอ รวมทั้งเครือข่ายใหญ่ มีภาวะผู้นำสาธารณะ กล่าวคือ โครงการองค์การของเครือข่ายฯ แม้ว่าจะกำหนดตำแหน่งประธาน รองประธาน และคณะกรรมการต่าง ๆ แต่ภาวะการนำในภาพรวมมิได้มีลักษณะของสายการบังคับบัญชา แต่จะมีลักษณะเป็นแนวราบที่ประกอบด้วยกลุ่มเพื่อนที่ร่วมกันนำเชิงกลุ่ม ภายในแกนนำด้วยกันเองจะมีความสนิทสนมและไว้วางใจระหว่างกันสูง เนื่องจากเป็นงานอาสาสมัครที่ไม่มีผลตอบแทน แต่ลักษณะของงานซึ่งเรียกร้องให้แกนนำต้องแสดงความเสียสละและมีความรับผิดชอบอย่างสูง อันทำให้แกนนำจากป่าชุมชนแต่ละบ้านหันหน้ามาร่วมปรึกษาหารือกันอย่างใกล้ชิดบ่อย ๆ เพื่อนำไปสู่การดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

ลักษณะประการต่อมา เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก เป็นเครือข่ายแบบเปิด กว้าง เพื่อให้ภาคีต่าง ๆ ได้มีโอกาสเข้าร่วมในกิจกรรมของเครือข่ายอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ไม่ว่าจะเป็นการพยายามขยายสมาชิกที่เป็นป่าชุมชนด้วยตนเอง การขยายสมาชิกที่เป็นชาวบ้านในระดับท้องถิ่น การระดมโรงเรียน วัด กลุ่มเยาวชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน และกลุ่มสตรีในชุมชนท้องถิ่นให้เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งความพยายามเสริมสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานของรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา และองค์กรธุรกิจเอกชน เป็นต้น

ในปัจจุบันนี้ เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นเครือข่ายย่อยจำนวน 9 พื้นที่ ครอบคลุมป่าชุมชน 71 โครงการ 107 แปลง ซึ่งเมื่อประเมินผลการขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกที่ห้วง 18 ปี ผ่านมา สามารถกล่าวอย่างไม่เกินเลยได้ว่า เครือข่ายฯ ประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ไว้ได้อย่างสูง โดยผ่านกิจกรรมการปลูกป่า การเพาะกล้าไม้ การบวชป่า การทำแนวคูเลดและแนวถนนสำหรับเป็นเขตแดนของป่าชุมชน การจัดการระเบียบข้อบังคับและการบังคับใช้กับสมาชิกอย่างเสมอภาคและจริงจัง การจัดทำป้ายป่าชุมชนและป้ายระเบียบข้อบังคับของป่าชุมชน กิจกรรมการป้องกันไฟป่า การแบ่งงานกันทำเพื่อเดินลาดตระเวน/ตรวจตราพื้นที่ป่า และการประชุมทำความเข้าใจกับสมาชิกเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่ป่า การสนับสนุนสมาชิกให้เก็บเกี่ยวประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เพื่อให้สมาชิกได้รับประโยชน์ไปพร้อม ๆ กับการดำเนินกิจกรรมด้านการป้องกัน รักษา และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติภายในเขตป่าชุมชน เป็นต้น

ความสำเร็จในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ของขบวนการป่าชุมชนในเขตป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เกิดจากการขับเคลื่อนของโครงการป่าชุมชนในระดับหมู่บ้านแต่ละแห่ง ภายใต้การสนับสนุนของเครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ รวมทั้งการหนุนช่วยจากเครือข่ายใหญ่ ในแง่นี้ จึงกล่าวได้ว่าความสำเร็จสามารถเกิดขึ้นได้ภายใต้การรวมตัวกันอย่างหลวม ๆ ของเครือข่ายย่อย และการรวมตัวอย่างไม่เป็นรูปนัยของเครือข่ายใหญ่ โดยความสำเร็จในภาพรวมเกิดจากปัจจัยทางด้านภาวะผู้นำในแต่ละป่าที่มีจิตสำนึกเสียสละเพื่อส่วนรวมและจิตสำนึกเชิงอนุรักษ์ ในขณะที่สมาชิกต้องการเลียนแบบและเกิดแรงบันดาลใจที่จะร่วมมือกันในการรักษาป่า ประสบการณ์ของสมาชิกภายในชุมชนที่ได้ช่วยกันลงแรงผลักดันให้เกิดการพัฒนาชุมชนของพวกเขาเองในช่วงปี พ.ศ. 2536- 2541 ได้เสริมสร้างทุนทางสังคมให้มีความเข้มแข็ง อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่ความร่วมมือเพื่อก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนป่าชุมชนให้ประสบความสำเร็จดังได้กล่าวมาแล้ว

แม้ว่าโครงการป่าชุมชนจะประสบความสำเร็จในการอนุรักษ์ป่า แต่เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็มีจุดอ่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เกี่ยวกับการประสานงานระหว่างเครือข่ายย่อยทั้ง 9 ที่เป็นสมาชิกของเครือข่ายใหญ่ มักจะเป็นไปอย่างหลวม ๆ และมีปัญหาในการประสานงานบ่อย ๆ นอกจากนี้ เครือข่ายย่อยที่เป็นสมาชิกบางแห่งขาดความกระตือรือร้นที่จะให้ความร่วมมือกับเครือข่ายย่อยอื่น ๆ รวมทั้งขาดความยึดมั่นผูกพันที่มีกับเครือข่ายใหญ่อีกด้วย ซึ่งปัญหาดังกล่าวเหล่านี้เกิดจากสาเหตุสำคัญดังนี้ 1. ปัญหาการเดินทางระหว่างเครือข่ายย่อยที่อยู่ห่างไกลและเดินทางไม่ค่อยสะดวก 2. แต่ละเครือข่ายย่อยต่างมีความต้องการ ความสนใจ และมีเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชนที่แตกต่างกัน และ 3. เครือข่ายย่อยหลายแห่งยังคงขาดความเข้มแข็ง อันทำให้ไม่สามารถหนุนเสริมความเข้มแข็งให้แก่เครือข่ายใหญ่ได้ และ 4. เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขาดเงินทุนในการดำเนินการ

สำหรับการศึกษาเกี่ยวกับตัวแบบที่เหมาะสม ของการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในครั้งนี้ สามารถยืนยันได้ว่า ภาครัฐไม่สามารถจัดการป่าโดยยึดถือตัวแบบการจัดการสาธารณะแบบดั้งเดิม ที่ภาครัฐเป็นผู้ผูกขาดการจัดการป่าโดยการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และสั่งการจากบนลงล่าง เฉกเช่นในอดีตได้อีกต่อไป ในแง่นี้จึงจำเป็นที่จะต้องหันมาให้ความสำคัญกับการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของการจัดการภาคีสาธารณะแบบใหม่ กันอย่างจริงจัง ซึ่งก็คือ การหันมาให้ความสำคัญโดยผ่านการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาคีเครือข่าย นอกจากนี้ในการศึกษาเชิงลึกยังได้แสดงให้เห็นถึงความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันระหว่างโครงการป่าชุมชนที่ประกอบขึ้นเป็นเครือข่ายย่อยระดับตำบล และความร่วมมือระหว่างเครือข่ายย่อยที่

ประกอบขึ้นเป็นเครือข่ายใหญ่ของภาคตะวันออก รวมทั้งการสนับสนุนจากทั้งจากภาคภายในชุมชนและภาคภายนอกอย่างกระตือรือร้นอีกด้วย

ผลการศึกษาพบว่า เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ประกอบด้วย การรวมตัวอย่างหลวม ๆ ระหว่างสมาชิกของเครือข่ายย่อยระดับตำบล/อำเภอจำนวน 9 เครือข่ายย่อย โดยมีเครือข่ายย่อยที่เป็นหลัก ได้แก่ เครือข่ายป่าชุมชนตำบลคลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา และเครือข่ายป่าชุมชนตำบลพลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี แม้ว่าเครือข่ายใหญ่จะมีการจัดโครงสร้างองค์การที่เป็นทางการ แต่ในทางปฏิบัติพบว่าการเคลื่อนไหวมีลักษณะไม่เป็นทางการ ทำงานในฐานะที่เป็นอาสาสมัครซึ่งเป็นการร่วมทำงานด้วยความสมัครใจ โดยได้รับแรงจูงใจในการทำงานจากตัวของกิจกรรมโดยตัวมันเอง ได้แก่ การมองว่าการดำเนินงานป่าชุมชนเป็นการทำประโยชน์สาธารณะ อันสอดคล้องกับความต้องการของคนที่ต้องการทำงานเพื่อส่วนรวม การมองป่าชุมชนเป็นงานที่ทำทนายและก่อให้เกิดการเรียนรู้ รวมทั้งเป็นกิจกรรมที่ได้ทำร่วมกับทีมงานที่มีความสนิทสนมและเป็นกำลังใจให้แก่กันและกัน ในแง่หนึ่งจึงส่งผลให้เครือข่ายใหญ่เป็นพื้นที่ของการรวมตัวระหว่างแกนนำจากเครือข่ายย่อย ผสมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ศาสนสถาน และนักพัฒนาเอกชน ซึ่งทุกคนต่างมีความสนิทสนมและให้ความไว้วางใจแก่กันและกัน ภาวะผู้นำของเครือข่ายใหญ่ จึงมีลักษณะของภาวะผู้นำสาธารณะ อันเป็นบริบทของภาวะผู้นำที่ประกอบด้วยผู้นำหลายคน แต่ละคนต่างสลับกันนำตามแต่โอกาสที่สอดคล้องกับความถนัดของตน ผู้นำแต่ละคนต่างให้การสนับสนุนการนำของกันและกัน ทำงานเป็นทีมที่ประสานเข้าด้วยกันอย่างสอดคล้อง อันก่อให้เกิด “ผลทวีคูณ” (Synergy) ภายใต้บริบทของการทำงานที่ถูกกำกับด้วยค่านิยมร่วม (Shared values) ที่สำคัญ ได้แก่ ความซื่อสัตย์สุจริต ความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม การเสียสละเพื่อส่วนรวม และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกซึ่งเป็นเครือข่ายใหญ่ในระดับภาค ทำหน้าที่ที่แยกออกจากเครือข่ายย่อยในระดับตำบล/อำเภออย่างชัดเจน กล่าวคือ เครือข่ายย่อยทำหน้าที่ที่มีขอบเขตจำกัดในระดับชุมชน หมู่บ้าน และตำบล โดยเน้นขับเคลื่อนยุทธศาสตร์สำคัญ 3 ยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ ยุทธศาสตร์การฟื้นฟู และยุทธศาสตร์การอนุรักษ์ ส่วนเครือข่ายใหญ่ทำหน้าที่ที่มีขอบเขตกว้างในระดับภูมิภาคและ/หรือระดับประเทศ ได้แก่ การรณรงค์/เรียกร้องเกี่ยวกับกฎหมายป่าชุมชน การรณรงค์เผยแพร่แนวคิด/อุดมการณ์ในการจัดทำป่าชุมชน การเผยแพร่ผลงานเกี่ยวกับป่าชุมชนของเครือข่ายย่อยที่เป็นสมาชิก และการขยายเครือข่ายภาคีสนับสนุนที่มาจากภายนอก นอกจากนี้ บทบาทสำคัญของเครือข่ายใหญ่อีกประการหนึ่ง ก็คือการสนับสนุนเครือข่ายย่อยในการดำเนินขับเคลื่อน 3 ยุทธศาสตร์หลักดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

นอกจากนี้ ยังพบว่า ในการขับเคลื่อนของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาค ตะวันออก นั้น ยังเกี่ยวข้องกับการได้รับการสนับสนุนจากภาคีเครือข่ายภายนอก โดยถือว่าการสนับสนุนจากภาคีภายนอกนั้นเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากเป้าหมายสุดท้ายของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ ก็คือ การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด ที่มีขนาดเกือบ 2 ล้านไร่ อันเป็นงานที่ใหญ่มาก ดังนั้นในการปฏิบัติงานที่เป็นผลประโยชน์อันสำคัญของส่วนรวม จึงต้องการความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย ซึ่งผลการศึกษาพบว่า ภาคี (Partners) ที่สำคัญในการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด ประกอบด้วย 6 ภาคี คือ 1. ชุมชนท้องถิ่น 2. หน่วยงานของรัฐที่ทำหน้าที่ด้านป่าไม้ 3. เครือข่ายป่าชุมชน 4. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 5. โรงเรียนและวัด และ 6. ภาคธุรกิจเอกชน

นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมสำหรับการจัดการโครงการป่าชุมชนแบบภาคี สาธารณะ ดังนี้

1. บทบาทของกรมป่าไม้ แม้ว่ากรมป่าไม้ไม่ได้เข้าไปจัดการโครงการป่าชุมชนด้วยตนเอง แต่ใช้วิธีกระจายอำนาจ อันเป็นที่มาของสิทธิชุมชนในการจัดการป่าอย่างเป็นอิสระ แต่กระนั้นก็ตาม กรมป่าไม้อาจใช้วิธีการควบคุมทางอ้อม โดยการจัดการที่เน้นผลการปฏิบัติงาน (Performance management – Peter, 2010) พร้อมกับสร้าง KPI สำหรับการวัดผลผลิต (Output) และผลลัพธ์ (Outcome) ที่เหมาะสม (ซึ่งควรเป็น KPI ที่ง่าย/ไม่ซับซ้อน และเป็นข้อกำหนดขั้นต่ำที่ชาวบ้านสามารถบรรลุผลได้) ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้โครงการป่าชุมชนมีอิสระที่จะเลือกวิธีการดำเนินงานของตนเอง นอกจากนี้กรมป่าไม้ยังสามารถใช้เครื่องมือแบบนุ่ม (Soft instruments) ซึ่งก็คือ การปรึกษาหารือร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งจะต้องจัดบ่อยๆ เพื่อให้เกิดการประสานงานระหว่างภาคีต่างๆ รวมทั้งเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างภาคีด้วยความไว้วางใจต่อกัน (Mutual trust) และยึดมั่นในค่านิยมร่วมกัน (Common value) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คุณค่าในการเสียสละเพื่อส่วนรวม คุณค่าในการเคารพสิทธิของชุมชน และคุณค่าในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2. การทำงานที่เน้น “ระบบละมุน” (Soft system) โดยจะต้องถ่มตนในแง่ที่ไม่มองว่า นักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้มีความรู้ความสามารถสูงกว่าชาวบ้าน ไม่ยึดติดในตัวเองแบบจำลองสำเร็จรูปที่คิดว่าเหนือกว่าวิธีการของชาวบ้าน ไม่ดูถูกดูแคลนชาวบ้าน พร้อม ๆ กับไม่ปิดกั้นภูมิปัญญาชาวบ้าน “ระบบละมุน” มองว่า ปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้มีความซับซ้อนอย่างยิ่ง และสามารถวิเคราะห์ได้หลายแบบ (เช่น แบบของชาวบ้าน แบบของผู้เชี่ยวชาญ ฯลฯ) ซึ่งการวิเคราะห์แต่ละแบบย่อมแตกต่างกัน และแต่ละแบบย่อมมีคุณค่าของตัวเอง ในแง่นี้จึงเห็นได้ว่า “ระบบละมุน” มีทำที่ปฏิเสธวิธีการนำแบบจำลองสำเร็จรูปแบบใดแบบหนึ่งลงมาสวม พร้อม ๆ กับเปิดกว้างให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับปัญหา (ซึ่งก็คือ ชาวบ้าน) ได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาอย่าง

เท่าเทียม ดังนั้นวิธีนี้จึงมีความเป็นมนุษย์และเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านมีพื้นที่อยู่ในระบบด้วยเช่นกัน (สุริชัย หวันแก้ว และคณะ, 2550, หน้า 9-10)

3. การพัฒนาผู้นำสาธารณะ โมเดลภาวะผู้นำองค์การแบบเดิม (ที่นำเพียงองค์การของตนเพียงองค์การเดียว) ดูเหมือนว่าจะไม่สอดคล้องกับองค์การประเภท “เครือข่ายป่าชุมชน” ที่เน้นทำงานร่วมกันระหว่างภาคีอันหลากหลาย ที่ประกอบด้วยผู้นำหลาย ๆ คน จึงก่อให้เกิดภาวะการนำแบบกลุ่ม โดยผู้นำแต่ละคนจะต้องมีความสามารถในการจูงใจสมาชิกภายในภาคีของตนและภาคีอื่น ๆ ให้หันมาตระหนักถึงความสำคัญและเข้าร่วมในกิจกรรมของโครงการป่าชุมชนอย่างจริงจัง ผู้นำสาธารณะจะต้องมีความสามารถในการจุดประกายให้เกิดความคิดริเริ่ม เพื่อนำไปสู่การกระทำร่วมกันในการแก้ปัญหาอันซับซ้อนของป่าชุมชน ผู้นำสาธารณะจะต้องทำให้ภาคีอื่น ๆ ที่มีความคิดและผลประโยชน์แตกต่างกัน รวมทั้งกลุ่มที่มีความขัดแย้งกัน ให้สามารถหันหน้ามาร่วมมือกันได้ มีความอดกลั้นและเปิดใจกว้างเพื่อสามารถปรึกษาหารือกับความคิดที่แตกต่างหลากหลาย จนสามารถเชื่อมประสานนโยบายที่แตกต่างให้เป็นหนึ่งเดียวได้ ผู้นำสาธารณะจะต้องยอมรับบทบาทของผู้นำจากภาคีอื่น ๆ สนับสนุนให้เกิดผู้นำหลาย ๆ คน โดยมองว่าผู้นำแต่ละคนย่อมมีความรู้ความสามารถแตกต่างกัน พร้อม ๆ กับทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดกับผู้นำคนอื่น ๆ เพื่อนำพาเครือข่ายทั้งองคาพยพไปสู่เป้าหมายได้ในที่สุด

อภิปรายผลการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ มีประเด็นสำคัญที่น่าจะเชื่อมโยงไปสู่คุณูปการทางวิชาการ ในแง่ของกระบวนการอภิปราย/ถกเถียงที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างองค์ความรู้ทางด้านวิชาการ ได้ดังต่อไปนี้

1. ภาวะผู้นำกับความสำเร็จของโครงการป่าชุมชน (Leaderships and achievement of the community forests) ผลการศึกษาครั้งนี้พบว่า ปัจจัยด้านภาวะผู้นำ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จของโครงการป่าชุมชน เนื่องจาก ป่าชุมชนในสังคมไทยเป็นเรื่องใหม่ และเป็นความคุ้นเคยของชาวบ้านที่มักจะใช้วิธีที่ไม่เป็นทางการ/ไม่มีพิธีรีตอง อันส่งผลให้การจัดองค์การและการดำเนินโครงการป่าชุมชน มีลักษณะไม่เป็นทางการตามไปด้วย ซึ่งองค์การที่จัดตั้งใหม่และมีลักษณะดังกล่าวนี้ จำเป็นต้องมีภาวะผู้นำบารมีที่เข้มแข็ง (Strong charismatic leaderships) อันเป็นปัจจัยชี้ขาดต่อความสำเร็จของโครงการ กล่าวคือ หากผู้นำอ่อนแอ ท้อถอย ลี้หลัง ขาดความสำนึกเพื่อส่วนรวม และไม่กระตือรือร้น ก็จะทำให้โครงการป่าชุมชนไม่สามารถขับเคลื่อนไปข้างหน้าได้ และต้องประสบกับความล้มเหลวในที่สุด ในทางตรงข้าม หากผู้นำมีความเข้มแข็ง เสียสละเพื่อส่วนรวม มีวิสัยทัศน์ กระตือรือร้นในการทำงาน รับผิดชอบ กล้าหาญ และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้าน ก็จะส่งผลให้สามารถนำพาโครงการป่าชุมชนเดินหน้าสู่ความสำเร็จได้ ผลการศึกษาครั้งนี้

จึงสอดคล้องกับผลการวิจัยของ พันธุ์ทิพย์ นวานุช และคณะ (2554) ทวีชัย ใจพร (2553) ประชัน รักพงษ์ (2550) และพระใบฎีกาวิเชียร ใจดี (2543) ที่มองว่า ภาวะผู้นำเป็นปัจจัยที่มีความสำคัญยิ่ง ต่อความสำเร็จของป่าชุมชน

อย่างไรก็ตาม ผลงานการศึกษาชิ้นนี้ ยังได้ต่อยอดองค์ความรู้เกี่ยวกับภาวะผู้นำในการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของภาคีสาธารณะต่อไปอีกว่า ภาวะผู้นำที่เหมาะสมของโครงการป่าชุมชน ก็คือ ภาวะผู้นำสาธารณะ เนื่องจากการจัดการแบบภาคีเครือข่าย ต้องอาศัยความร่วมมือจากภาคีอันหลากหลาย การศึกษาครั้งนี้จึงสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ สุชาวดี ชูเอน (2555) พันธุ์ทิพย์ นวานุช และคณะ (2554) โกวิท คงมี (2553) ทวีชัย ใจพร (2553) วิศห์ เศรษฐสุกร (2553) ประชัน รักพงษ์ (2550) ประมวล เจริญยิ่ง (2548) วุฒิชัย พิรุณสุนทร (2544) พระใบฎีกาวิเชียร ใจดี (2543) ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2543) สรรเสริญ ทองสมนึก (2542) และศลิษา พิงแสงแก้ว (2537) ซึ่งงานวิจัยเหล่านี้ต่างพบว่า การจัดการ โครงการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จนั้น มักจะได้รับการสนับสนุนจากภาคีต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง อาทิ หน่วยงานของรัฐ นักพัฒนาเอกชน วัด โรงเรียน เครือข่ายป่าชุมชน ฯลฯ ซึ่งในการบริหารจัดการป่าชุมชนในรูปแบบของภาคีเครือข่าย นั้น จึงถือว่า “ผู้นำองค์กรแบบเดิม” (ที่นำเพียงองค์กรของตนเพียงองค์กรเดียว) จะไม่เพียงพอเสียแล้ว ภายใต้บริบทดังกล่าว “ภาวะผู้นำสาธารณะ” กลายเป็นสิ่งจำเป็น เนื่องจากภาวะผู้นำดังกล่าวนี้ เน้นความสามารถในการสร้างความร่วมมือกับภาคีต่าง ๆ รวมทั้งสามารถจุดประกายให้เกิดการริเริ่มสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ ๆ เพื่อนำไปสู่การกระทำร่วมกันในการแก้ปัญหาอันซับซ้อนและพัฒนาป่าชุมชนให้ก้าวไปข้างหน้า การศึกษาครั้งนี้จึงสอดคล้องกับ Broussine (2005, p. 185) ที่มองว่า การจัดการแบบภาคีเครือข่าย ต้องอาศัยภาวะผู้นำสาธารณะ ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ 1. ออกล้นต่อสภาวะที่คลุมเครือและไม่แน่นอน เนื่องจากการจัดการแบบภาคีเครือข่าย นั้น จะประกอบด้วยแนวคิดที่แตกต่างหลากหลาย ขาดความชัดเจนและขาดเอกภาพ ดังนั้นผู้นำจะต้องมีความอดทน/อดกลั้นต่อสถานการณ์ที่คลุมเครือและไม่แน่นอนอย่างสูง 2. จะต้องยอมรับข้อเท็จจริงว่า คนที่มีความรู้ความสามารถในภาคีเครือข่าวนั้นมีหลายคน ดังนั้นจึงควรเปิดกว้างให้มีผู้นำได้หลาย ๆ คน 3. สนับสนุนภาวะการนำแบบรวมหมู่ ร่วมกับนำแบบเป็นทีม 4. ผู้นำสาธารณะจะต้องหันมาทบทวนบทบาทของตัวเองตลอดเวลา และมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการนำของตนเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง 5. ส่งเสริมการพัฒนาผู้นำแก่สมาชิกทั่วทั้งเครือข่าย 6. ในการทำงานกับชาวบ้านนั้น จะต้องส่งเสริมให้ชาวบ้านยินยอมตนของตัวเองเป็นสำคัญ และ 7. พึงตระหนักว่าภาวะผู้นำกับการเรียนรู้ จะต้องดำเนินไปด้วยกัน ดังนั้นจะต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาองค์กรแห่งการเรียนรู้ โดยกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นั้น จะต้องขยายไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันระหว่างภาคีต่าง ๆ

2. ทูทางสังคม กับความสำเร็จของป่าชุมชน (Social capital and achievement of the community forests) จากการศึกษาในครั้งนี้ พบว่า ทูทางสังคม (ในมิติของการช่วยเหลือเกื้อกูลและความไว้วางใจ) มีความสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของโครงการป่าชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยจำนวนมากที่พบว่า ทูทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้โครงการป่าชุมชนประสบความสำเร็จ อาทิงานวิจัยของ พันธุ์ทิพย์ นวานุช และคณะ (2554) นรชาติ วงศ์วันดี (2554) บัณฑิตศิริรักษ์โสภณ (2554) ทวีชัย ใจพร (2553) วิศท์ เศรษฐกร (2553) ประชัน รักพงษ์ (2550) ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2543) สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2543) สรรเสริญ ทองสมนึก (2542) และศศิญา พิงแสงแก้ว (2537) ซึ่งผลงานวิจัยเหล่านี้พบว่า ความร่วมมือร่วมใจและความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชาวบ้าน อันอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความเป็นอยู่แบบถ้อยทีถ้อยอาศัยระหว่างกันภายในชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่จะก่อให้เกิดความสามัคคีในการให้ความร่วมมือ เพื่อก่อให้เกิดพลังผลักดันจนสามารถพลิกฟื้นป่าชุมชนให้กลับมา มีความสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

3. แนวคิดว่าด้วยบทบาทของรัฐ กับการกำกับติดตามโครงการป่าชุมชน (State's roles in steering of community forests) ในการจัดการป่าชุมชนแบบภาคีเครือข่าย นั้น กรมป่าไม้ไม่ต้องเข้าไปดำเนินการด้วยตัวเอง แต่ใช้วิธีกระจายอำนาจแก่ชุมชน อันเป็นที่มาของ “สิทธิชุมชน” ในการจัดการป่าอย่างค่อนข้างเป็นเอกเทศ แต่กระนั้นก็ตาม กรมป่าไม้ไม่สามารถปล่อยให้ชุมชนแต่ละแห่ง จัดการป่าตามใจชอบได้ ผลการศึกษาพบว่า การจัดการป่าแบบภาคีเครือข่าย นั้น แม้กรมป่าไม้ได้กระจายอำนาจให้แก่ชุมชน แต่กรมป่าไม้จะต้องมีกลไกในการกำกับดูแลผลการดำเนินงานของป่าชุมชนในทางอ้อม อันสอดคล้องกับแนวคิดของ Peter (2010) ที่ได้เสนอรูปแบบการจัดการแบบ “Meta-governance” โดยใช้วิธีผสมกันระหว่าง “การมอบอำนาจให้แก่ชุมชน” กับ “การตามไปกำกับดูแลทางอ้อม” ซึ่งในการบริหารจัดการนั้น จะต้องรักษาดุลยภาพระหว่างกลไกทั้งสอง หรือที่เรียกว่า การจัดการแบบ “Governance of governance” อันมีแนวคิดสำคัญดังนี้ 1. กรมป่าไม้ควรใช้วิธีการกำกับติดตามทางอ้อม โดยเน้นผลการปฏิบัติงาน (Performance management) ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้โครงการป่าชุมชนมีอิสระที่จะเลือกวิธีการดำเนินงานของตนเอง 2. ใช้เครื่องมือการปรึกษาหารือร่วม เพื่อให้เกิดการประสานระหว่างนโยบายของแต่ละภาคี และการเชื่อมโยงโครงการป่าชุมชนในระดับท้องถิ่น เข้ากับนโยบายป่าไม้แห่งชาติต่อไป และ 3. ยึดโยงความสัมพันธ์ระหว่างภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ด้วยความไว้วางใจ และยึดมั่นในค่านิยมของการเสียสละเพื่อส่วนรวมร่วมกัน

4. ความสัมพันธ์ระหว่างผู้เชี่ยวชาญกับชาวบ้าน (The relationships between professionals and common people) เนื่องจากการจัดการป่าแบบภาคีเครือข่าวนั้น ผู้เชี่ยวชาญต้องทำงานร่วมกับชาวบ้านอย่างใกล้ชิด ซึ่งอาจเกิดความขัดแย้งขึ้นได้ง่าย เนื่องจากสังคมมักมีความเชื่อ

ว่า องค์ความรู้ด้านป่าไม้ที่เชื่อถือได้ คือ องค์ความรู้ที่อยู่บนฐานของวิธีทางวิทยาศาสตร์ซึ่งนำเข้ามาจากประเทศตะวันตก และถูกรอบครองโดยผู้เชี่ยวชาญที่ได้รับการศึกษาระดับสูง ในขณะที่ชาวบ้านไม่ได้เรียนหนังสือคั้งนั้นจึงไม่รู้อะไรเลย อันทำให้ผู้เชี่ยวชาญไม่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ชาวบ้านจึงไม่มีโอกาสที่จะยื่นบนขาตัวเองได้อย่างแท้จริง ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับการทำงานที่เน้น “ระบบกระด้าง” (Hard system) ที่มองว่า ผู้เชี่ยวชาญมีความรู้สูง และสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างดีเยี่ยม โดยใช้ตัวแบบจำลองสำเร็จรูปที่ออกแบบมาอย่างดีแล้ว จุดอ่อนของ “ระบบกระด้าง” ก็คือ ก่อให้เกิดการพึ่งพิงผู้เชี่ยวชาญอยู่ตลอดเวลา ในขณะที่ที่ถูกดูแลกรณีปัญหาของชาวบ้าน รวมทั้งยึดติดกับแบบจำลองเบ็ดเสร็จอย่างไม่ยืดหยุ่น อันตรงข้ามกับ “ระบบละมุน” (Soft system) ที่มองว่า ปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบันนี้มีความซับซ้อนอย่างยิ่ง และสามารถวิเคราะห์ให้ได้หลายแบบ (เช่น แบบของชาวบ้าน แบบของผู้เชี่ยวชาญ ฯลฯ) ซึ่งการวิเคราะห์แต่ละแบบย่อมมีคุณค่าของตัวเอง ชาวบ้านมิใช่ผู้สมองอันว่างเปล่า แต่ชาวบ้านซึ่งมีวิถีชีวิตอยู่กับป่ามาอย่างยาวนาน ในแง่นี้ย่อมเป็นที่ประจักษ์ว่า ชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับต้นไม้ และมีการสะสมองค์ความรู้เกี่ยวกับป่าอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง “ระบบละมุน” จึงมีท่าทีปฏิเสธวิธีการนำแบบจำลองสำเร็จรูปลงมาสวม แต่จะเปิดกว้างให้ผู้ที่ใกล้ชิดกับปัญหา (ชาวบ้าน) ได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาด้วย มิใช่ปล่อยให้ตกอยู่ในมือผู้เชี่ยวชาญเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นวิธีนี้จึงมีความเป็นมนุษย์และเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านมีพื้นที่อยู่ในระบบด้วยเช่นกัน “ระบบละมุน” ถือว่าไม่มีคำตอบเบ็ดเสร็จสำเร็จรูป จะมีก็แต่กระบวนการร่วมคิดร่วมทำและปรับตัวเรียนรู้ร่วมกันระหว่างภาคีต่าง ๆ

5. ระบบการบริหารจัดการสาธารณะ (Public Governance) การศึกษาครั้งนี้ ซึ่งมองป่าชุมชนในเขตป่ารอยต่อภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในฐานะที่เป็นงานสาธารณะ ซึ่งภาครัฐได้กระจายอำนาจให้แก่ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้มีอำนาจตัดสินใจ จะพบว่า ชุมชนท้องถิ่นได้ตัดสินใจนำป่าที่อยู่ติดกับชุมชนของตนให้มาอยู่ภายใต้การดูแลของตนเอง อันเป็นการบริหารจัดการตนเองของชาวบ้าน (Self-management) ซึ่งทำให้ชาวบ้านมีอำนาจตัดสินใจกำหนดชะตากรรมของตนเอง (Self-determination) การศึกษาครั้งนี้จึงสอดคล้องกับแนวคิดของ Elinor Ostrom และ Vincent Ostrom ที่ว่าด้วย “Polycentricity” หรือ “Polycentric governance” (Toonen, 2010; Aligica & Tarko, 2013; Ostrom, McGinnis & Ostrom, 2011) แนวคิดดังกล่าวนี้คัดค้าน “ความคิดกระแสหลัก” ที่มองว่าการจัดการสาธารณะ ควรดำเนินการโดยภาครัฐ หรือภาคเอกชนที่มีขนาดใหญ่ เพื่อก่อให้เกิดความประหยัดในขนาด (Economy of scale) โดยการจัดการสาธารณะดังกล่าวนี้ รวมศูนย์อำนาจและขึ้นต่อกันตามสายการบังคับบัญชา อันจะทำให้การดำเนินงานสาธารณะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficiency) อย่างไรก็ตาม Elinor Ostrom และ Vincent Ostrom ต่างไม่เห็นด้วยกับแนวคิดดังกล่าว

ซึ่งจากการวิจัยในสนามอย่างเข้มข้น ทำให้พวกเขาพบว่า 1. องค์กรสาธารณะขนาดเล็ก จะทำให้ผู้ใช้บริการมีอำนาจต่อรองมากขึ้น ประชาชนในท้องถิ่นสามารถมีปากมีเสียงเพื่อมีส่วนร่วมได้มากกว่าองค์กรสาธารณะขนาดใหญ่ 2. องค์กรที่ทำหน้าที่สาธารณะ ไม่จำเป็นต้องเป็นหน่วยงานของรัฐ หรือของภาคเอกชน เท่านั้น แต่ยังสามารถดำเนินงานโดยภาคประชาชน องค์กรที่ไม่แสวงหากำไร และการผลิตร่วมกันระหว่างชุมชน (Co-production) เป็นต้น ซึ่งหากมีการกระจายอำนาจให้ชุมชน ก็จะทำให้ประชาชนในท้องถิ่นมีสิทธิลงคะแนนเลือกประเภทขององค์กรที่จะเข้ามาทำงานสาธารณะของชุมชนได้ 3. เขตการปกครองอาจไม่สอดคล้องกับขอบเขตของพื้นที่ในการจัดการงานสาธารณะ ดังนั้นจึงควรมีการเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่ในการจัดงานสาธารณะให้เหมาะสม 4. การจัดการสาธารณะที่ดีจะต้องมีการถ่วงดุลอำนาจระหว่างผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นหลาย ๆ ฝ่าย ซึ่งจะต้องมีทั้งการแข่งขันและความร่วมมือ โดยมีรูปแบบของงานสาธารณะที่หลากหลาย ทั้งจัดโดยหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานธุรกิจเอกชน หน่วยงานที่ไม่แสวงหากำไรและจัดการโดยองค์กรชุมชนเอง ฯลฯ 5. ขนาดของบริการสาธารณะที่แต่ละองค์กรจัดขึ้นนั้น ไม่จำเป็นต้องมีขนาดใหญ่เสมอไป แต่สามารถมีขนาดที่หลากหลาย และใช้เทคโนโลยีที่หลากหลาย ซึ่งขึ้นอยู่กับการลองผิดลองถูกภายในแต่ละท้องถิ่น เพื่อค้นหาว่าบริการสาธารณะแบบหนึ่ง ๆ นั้น ควรให้องค์กรประเภทไหนเป็นผู้จัด จัดอย่างไร และมีขนาดใหญ่หรือเล็กเพียงใด และ 6. ระบบ Polycentricity อาจจะมีใช้ระบบการจัดการสาธารณะที่มีประสิทธิภาพสูงสุด (ต่างจากการให้บริการขององค์กรธุรกิจ ที่วัดความสำเร็จด้วยประสิทธิภาพเพียงด้านเดียว) แท้จริงแล้ว Polycentricity เป็นระบบที่หลีกเลี่ยงการเมืองไปไม่พ้น ซึ่งจะต้องมีทั้งการลอบบี้ การต่อรอง ความขัดแย้ง และความร่วมมือ ดังนั้น Polycentricity จึงอาจมีประสิทธิภาพในระดับที่พอรับได้เท่านั้น แต่จุดแข็งที่ควรพิจารณาและนำมาเป็นตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการสาธารณะตามระบบ Polycentricity ก็คือ การทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการลงคะแนน แสดงความคิดเห็น และเจรจาต่อรอง เพื่อตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของชุมชนได้มากกว่าระบบอื่น ซึ่งจากการศึกษาในครั้งนี้สามารถยืนยันได้ว่า การจัดการป่าโดยชุมชน นั้น ไม่สามารถวัดความสำเร็จด้วยผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ (แจกเช่น การจัดการป่าเศรษฐกิจ โดยนายทุน) ได้ แต่การจัดการป่าชุมชน เป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชาวบ้าน (People empowerment) ทำให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่า (การมีส่วนร่วมเป็นเป้าหมายในตัวเอง) ป่าที่ได้รับจึงเกิดหยาดเหงื่อ และแรงงานของชาวบ้าน อันเป็นป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ที่ชาวบ้านเป็นผู้เลือกด้วยตนเอง ดังนั้นจึงเป็นป่าที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชาวบ้านได้โดยตรง

ข้อเสนอแนะ

สำหรับข้อเสนอในเชิงปฏิบัติ สำหรับให้หน่วยงานต่าง ๆ ได้นำไปพิจารณา เพื่อหาทางปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาแนวทางการดำเนิน โครงการป่าชุมชน นั้น ประกอบด้วย 1. ข้อเสนอแนะต่อแกนนำป่าชุมชน 2. ข้อเสนอแนะต่อเครือข่ายป่าชุมชน และ 3. ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานภาครัฐที่รับผิดชอบทางด้านป่าชุมชน ดังจะได้นำเสนอตามลำดับ

1. ข้อเสนอแนะต่อแกนนำป่าชุมชน

1.1 แกนนำของโครงการป่าชุมชน จะต้องไม่มุ่งเน้นผลงานมากจนเกินไป จนกระทั่งนำไปสู่ความมุ่งมั่นฟื้นฟูป่าชุมชน โดยไม่สนใจชาวบ้านอื่น ๆ (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชาวบ้านที่ยากจน) จนนำไปสู่การทอดทิ้งชาวบ้านบางกลุ่มไว้ข้างหลัง จนมีอาจารย์และติดตามแกนนำได้ทันในแง่นี้ แกนนำจะต้องพยายามขยายความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ไปสู่ชาวบ้านภายในชุมชน เพื่อให้เกิดการรับรู้ร่วมกัน โดยผ่านสื่อต่าง ๆ อาทิ วิทยุชุมชน การประชุมชาวบ้าน การพูดคุยในร้านกาแฟ การให้พระช่วยกระจายข่าวโดยการพูดแทรกในระหว่างเทศนาในโอกาสต่าง ๆ การให้ครูช่วยพูดแทรกในชั้นเรียนเพื่อให้นักเรียนได้รับทราบ ฯลฯ

1.2 เนื่องจากการดำเนิน โครงการป่าชุมชน เกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย ทั้งชาวบ้านภายในชุมชนด้วยตนเอง และเกี่ยวข้องกับภาคีจากภายนอกหมู่บ้านต่าง ๆ ดังนั้น ในการดำเนิน โครงการป่าชุมชน ควรจะมีการกำหนดกฎระเบียบต่าง ๆ ให้ชัดเจน เพื่อจะได้หลีกเลี่ยงการใช้ดุลพินิจของแกนนำ ซึ่งอาจนำไปสู่การตัดสินใจแบบสองมาตรฐานได้โดยง่าย กฎระเบียบสำคัญที่ควรมีการบัญญัติ อาทิ ธรรมเนียมของโครงการป่าชุมชน ซึ่งระบุถึงวัตถุประสงค์ในการจัดตั้ง ที่มาของคณะกรรมการป่าชุมชน อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการฯ และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านควรรับทราบเกี่ยวกับกฎระเบียบต่างๆ เหล่านี้ เพื่อจะได้นำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นมาตรฐานเดียวกัน

1.3 คณะกรรมการโครงการป่าชุมชน ควรจัดทำแผนงานประจำปี อย่างน้อยควรจัดทำแผนแบบง่าย ๆ อันประกอบด้วย โครงการ/กิจกรรมต่าง ๆ ที่ต้องการดำเนินการ ช่วงเวลาที่จัด กลุ่มเป้าหมาย จำนวนของผู้เข้าร่วม สถานที่ดำเนินงาน งบประมาณ ควรมีการประชาสัมพันธ์แผนงานให้ชาวบ้าน และภาคีต่าง ๆ ได้รับทราบ เพื่อจะได้กระตุ้นให้เกิดความสนใจและเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ

1.4 แกนนำของโครงการป่าชุมชน ควรเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีกับภาคีต่าง ๆ อาทิ โรงเรียน วัด กลุ่มจัดตั้งของชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และภาคธุรกิจเอกชน โดยประสานงานและพยายามจูงใจให้ภาคีต่าง ๆ เข้ามามีส่วนสนับสนุนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการป่าชุมชน อาทิ การอบรม การประชุม การสนับสนุนด้านการเงิน การออกแรงงานเพื่อร่วมกิจกรรมปลูกป่า การลาดตระเวนเพื่อตรวจป่า และการดำเนินงานจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ เป็นต้น

1.5 แกนนำของโครงการป่าชุมชน ควรดึงคนรุ่นใหม่ภายในชุมชนเข้าร่วมในกิจกรรมของโครงการฯ ซึ่งอาจเป็นนักเรียน หรือหนุ่มสาวในหมู่บ้าน พร้อม ๆ กับเสาะหาคนรุ่นใหม่ที่มีความสนใจกิจกรรมของป่าชุมชนอย่างจริงจัง เพื่อจะได้ดึงเข้าร่วมอยู่ในทีมปฏิบัติที่เป็นแกนหลัก โดยมีเป้าหมายเพื่อหล่อหลอมคนรุ่นใหม่ดังกล่าวให้มีความรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบภาคีสาธารณะในระดับสูง เพื่อจะได้ส่งมอบสิทธิชุมชนให้แก่คนรุ่นใหม่ สำหรับสืบทอดการดำเนินงานป่าชุมชนต่อไปในอนาคต

2. ข้อเสนอแนะต่อเครือข่ายป่าชุมชน

2.1 เครือข่ายป่าชุมชน ทั้งเครือข่ายย่อยระดับตำบลและอำเภอ รวมทั้งเครือข่ายใหญ่ของป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ควรจัดตั้งในรูปแบบของ “ศูนย์ประสานงานประชาชน” (Civil Switchboard networks) ซึ่งอยู่ในรูปของคณะกรรมการที่ประกอบด้วยภาคีอันหลากหลาย การจัดตั้งองค์การมีลักษณะแบนราบ ไม่เป็นทางการ เน้นการนำแบบกลุ่ม ที่ประกอบด้วยผู้นำหลายๆ คน ซึ่งต่างให้การยอมรับกันและกัน มีความไว้วางใจต่อกันอย่างสูง สร้างแรงจูงใจให้แก่กันและกัน โดยเครือข่ายป่าชุมชนดังกล่าวจะทำหน้าที่ประสาน/เชื่อมโยงโครงการป่าชุมชนทั้งหมดเข้าด้วยกัน อันจะก่อให้เกิดพลังเพื่อนำไปสู่การผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ก้าวหน้าต่อไป

2.2 เครือข่ายป่าชุมชนดังกล่าว ควรจัดประชุมเครือข่ายอย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้สมาชิกเครือข่ายได้มีโอกาสปฏิสังสรรค์ต่อกัน เครือข่ายใหญ่อาจไม่จำเป็นต้องดำเนินกิจกรรมป้องกันไฟป่า และบำรุงรักษาป่าในระดับพื้นที่ด้วยตนเอง เครือข่ายใหญ่ควรหันมาทำกิจกรรมด้านนโยบายและการรณรงค์เป็นสำคัญ รวมทั้งการประสานงานเพื่อจัดกิจกรรมด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับประสบการณ์ทำงานระหว่างโครงการต่าง ๆ ให้คำปรึกษาแก่โครงการที่ประสบปัญหาและต้องการความช่วยเหลือ จัดกิจกรรมอบรม สัมมนา และดูงานเกี่ยวกับป่าชุมชนที่อื่น ๆ เป็นต้น

2.3 เครือข่ายป่าชุมชน ควรทำหน้าที่สำคัญ คือ เป็น “ศูนย์กลาง” ที่สามารถเชื่อมโยงและประสานงานระหว่างโครงการป่าชุมชนต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง เพื่อให้เกิดสายสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น อันจะสามารถทำหน้าที่ในการระดมทรัพยากรจากเครือข่ายต่างๆ เพื่อนำไปใช้ในการขับเคลื่อนเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ทั้งในระดับจังหวัด ระดับภาค ตะวันออก และระดับประเทศได้อย่างมีพลัง

3. ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐ

หน่วยงานของรัฐที่ดูแลด้านป่าชุมชนในภาคตะวันออก ก็คือ “สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9” การศึกษาครั้งนี้มีข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานดังกล่าว ดังต่อไปนี้

3.1 เจ้าหน้าที่ป่าไม้ ทำหน้าที่ส่งเสริมการจัดตั้งโครงการป่าชุมชน เพื่อจะได้กระจายอำนาจให้แก่ชุมชนในการดูแลรักษาป่า อย่างไรก็ตามเจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา แต่ไม่ควรชี้นำชาวบ้านมากเกินไป เพราะมิฉะนั้นจะทำให้ชาวบ้านพึ่งตัวเองไม่ได้ ในทางตรงข้ามเจ้าหน้าที่ควรเน้นการกระตุ้นให้แกนนำของชาวบ้านสามารถยืนบนขาของตัวเองได้ เพื่อสามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง อันจะก่อให้เกิดความเข้มแข็งได้อย่างแท้จริง

3.2 เจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรทำงานใกล้ชิดกับแกนนำของโครงการป่าชุมชน เพื่อเสริมสร้างความไว้วางใจ โดยการทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับแกนนำชาวบ้าน อาทิ การติดตามชาวบ้านเพื่อดำเนินการตรวจป่าด้วยกัน การมีส่วนร่วมกับชาวบ้านในการปลูกป่า และเข้าร่วมประชุมกับแกนนำชาวบ้านบ่อย ๆ โดยกระบวนการทำงานกับชาวบ้านนั้น จะต้องไม่ครอบงำชาวบ้าน ไม่ถือว่ามีความรู้สูงกว่าชาวบ้าน แต่จะต้องอ่อนน้อมถ่อมตน เปิดกว้างเพื่อก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับชาวบ้าน โดยถือว่า ทั้งเจ้าหน้าที่และชาวบ้านต่างเป็นภาคีที่เท่าเทียมกัน ต่างฝ่ายต่างมีความรู้ จึงผลัดกันเป็นครูและผลัดกันเป็นผู้เรียน ซึ่งการสลายช่องว่าง พร้อม ๆ ก็นำไปสู่การบูรณาการความรู้ อันจะก่อให้เกิดความคิดใหม่ สร้างสรรค์ และเป็นประโยชน์ต่อชุมชนอย่างแท้จริง

3.3 ที่ผ่านมาหน่วยงานของรัฐให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ แก่โครงการป่าชุมชนเพียงครั้งเดียว เฉพาะในช่วงที่เริ่มก่อตั้งใหม่ ๆ เท่านั้น แต่ในช่วงปีหลัง ๆ ไม่ได้จัดสรรงบประมาณให้ อันทำให้โครงการป่าชุมชนขาดเงินสนับสนุนกิจกรรมของตน เมื่อเป็นเช่นนี้หน่วยงานของรัฐที่รับผิดชอบด้านโครงการป่าชุมชน จึงควรทำหน้าที่ให้การสนับสนุนทางด้านงบประมาณแก่โครงการป่าชุมชนของชาวบ้าน เป็นประจำทุกปี เพื่อให้โครงการป่าชุมชนสามารถดำเนินกิจกรรมของตนได้อย่างต่อเนื่อง

3.4 หน่วยงานของรัฐ ควรทำหน้าที่ให้การสนับสนุนทางด้านวิชาการ และข้อมูล แก่โครงการป่าชุมชน รวมทั้งทำหน้าที่กำกับดูแลผลการดำเนินงานของโครงการป่าชุมชนทางอ้อมเป็นระยะ ๆ อย่างต่อเนื่อง พร้อมกับจัดทำรายงานผลการดำเนินงานของโครงการป่าชุมชนเป็นรายปี เพื่อเผยแพร่ให้โครงการป่าชุมชน สถาบันวิชาการ และผู้สนใจทั่วไปได้รับทราบ

ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาเชิงปริมาณเกี่ยวกับตัวแปร “ทุนทางสังคม” เพื่อพิจารณาว่ามีความสัมพันธ์ต่อ “ประสิทธิผลของโครงการป่าชุมชน” อย่างไร? มีความสัมพันธ์ในระดับสูงต่ามากน้อยเพียงใด? และมีความสัมพันธ์แบบกลับไปที่กลับมาที่มีความซับซ้อนอย่างไรบ้าง ขณะเดียวกันอาจใช้วิธีการศึกษาในแนวคุณภาพเข้ามาผสมด้วย เพื่อทำการเปรียบเทียบระหว่างโครงการป่าชุมชนที่

ประสบความสำเร็จแต่มีทุนทางสังคมต่ำ กับโครงการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จโดยมีทุนทางสังคมสูง ซึ่งการศึกษาถึงความสัมพันธ์ที่มีความซับซ้อนท่ามกลางพลวัตไปตามกาลเวลา จะทำให้สามารถเข้าใจถึงปัญหาและอุปสรรคได้อย่างลึกซึ้ง

2. ควรดำเนินการศึกษาโดยการติดตามโครงการในระยะยาว (Longitudinal studies) เพื่อค้นหาคำตอบว่า เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ที่ประสบความสำเร็จนั้น เป็นความสำเร็จในระยะสั้น ๆ เฉพาะที่จัดตั้งโครงการใหม่ ๆ เท่านั้น หรือว่าเป็นความสำเร็จที่สามารถนำไปสู่การจัดการป่าไม้อย่างยั่งยืนในระยะยาวได้อย่างแท้จริง

3. เนื่องจากโครงการป่าชุมชนที่ประสบผลสำเร็จหลายโครงการในปัจจุบันนี้ กำลังดำเนินการจัดตั้ง “ศูนย์การเรียนรู้” ต่าง ๆ อันเป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในแง่ที่จึควรที่จะมีการศึกษาถึงผลกระทบของการสร้างศูนย์การเรียนรู้ที่มีต่อระบบนิเวศของป่าชุมชน รวมทั้งการประเมินผลศูนย์การเรียนรู้ดังกล่าวนี้

4. เนื่องจากการศึกษารั้ครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า การจัดการภาคีเครือข่าย สามารถนำมาใช้ในการจัดการ กรณีของโครงการป่าชุมชนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นจึงควรศึกษาการจัดการภาคีสาธารณะในกรณีอื่น ๆ อีกด้วย อาทิ การนำรูปแบบการจัดการภาคีเครือข่ายไปใช้ในการจัดการสถานศึกษา ตำรวจบ้าน ตำรวจชุมชนสัมพันธ์ ตลาดน้ำ ศูนย์เลี้ยงเด็ก บ้านพักคนชรา ฯลฯ

5. ควรศึกษาโครงการป่าชุมชนในเชิงเปรียบเทียบ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปรียบเทียบระหว่างการจัดการภาคีเครือข่ายในกรณีของ “เครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” เปรียบเทียบกับการจัดการเครือข่ายป่าชุมชนในกรณีของภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ เป็นต้น เพื่อค้นหาปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเครือข่ายป่าชุมชน ภายใต้บริบทที่แตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค

บรรณานุกรม

- กรมป่าไม้. (2553). *การส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้.
- กรมป่าไม้. (2555). *ป่าชุมชน: รูปแบบการพัฒนาและบริหารจัดการป่าอย่างยั่งยืน*, กรุงเทพฯ: สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้.
- กอบกาญจน์ พงษ์ชนะชัย. (2538). *เครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2538). *การทำงานพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน: โดยถ้อยมนุษย์เป็นศูนย์กลาง*. กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.
- กิตติ ประทุมแก้ว. (2532). *รายงานการศึกษาเรื่องการบุกรุกป่าสงวนแห่งชาติ ศึกษาเฉพาะกรณีป่าแควระบบ-สียัด อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา*: ม.ป.ท.
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2543). *การจัดการเครือข่าย: กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา*. กรุงเทพฯ: ชัคเชส มีเดีย.
- เกษียร เตชะพีระ. (2542). *ถิ่นกาขาว: เศรษฐกิจการเมืองไทยใต้เงาไอเอ็มเอฟ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกลด์คิมทอง.
- โกลด แพรกทอง. (2537). *แนวความคิดของป่าชุมชน, ใน ป่าชุมชนในประเทศไทย*, หน้า 1-2 กรุงเทพฯ: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- โกวิท คงมี. (2553). *ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน จังหวัดอุทัยธานี*. สารนิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์. (2549). *ปัญหาและอุปสรรคของเครือข่าย*. วันที่ค้นข้อมูล 6 มิถุนายน 2555, เข้าถึงได้จาก <http://www.cdd.g-th/chumch-n/artical/netw-rk>.
- คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ และองค์กรชาวบ้านกระบกคู่. (2550). *(ร่าง) แผนการจัดการป่าชุมชน (พ.ศ.2551-2555) บ้านกระบกคู่ หมู่ 18 ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา*, สนับสนุนโดยศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 2 (สระแก้ว) ศูนย์ศึกษาวนเกษตร (บ้านห้วยหิน) และ RECOFTC. ม.ป.ท.
- คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยบูรพา.

- คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน. (2533). *แนวความคิด แนวทางปฏิบัติ และแนวนโยบายเกี่ยวกับการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- จังหวัดระยอง. (2553). *ผลิตภัณฑ์มวลรวม จังหวัดระยอง 2552, วันที่ค้นข้อมูล 10 มิถุนายน 2556*. เข้าถึงได้จาก www.rayong.go.th
- เจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์. *การบริหารจัดการป่าชุมชนในประเทศไทย, ใน การบริหารจัดการป่าชุมชน ในประเทศไทย*, กรุงเทพฯ: สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ. (2536). *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือศักยภาพขององค์กรชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- ฉันทนา บรรพศิริ. (2543). *ชุมชนกับการจัดการทรัพยากรในภาคตะวันออก: การสำรวจ องค์ความรู้” อานันท์ กาญจนพันธุ์ (บรรณาธิการ) พลวัตของชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรสถานการณ์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เฉลิม เกิดโมลี. (2543). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบายสาธารณะ*. (เอกสาร วิชาการที่ยังไม่ได้รับการตีพิมพ์).
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2540). *ความขัดแย้งระหว่างรัฐและราษฎรในนโยบายการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาปัญหาที่ดินทำกินในเขตพื้นที่ป่าสงวนแควระบบ-สี่ด, วารสารร่วมฤกษ์, 15(3), หน้า 39-57*.
- ชัยยนต์ ประดิษฐ์ศิลป์. (2550). *โครงการธรรมาภิบาลและการมีส่วนร่วมของประชาชนใน กระบวนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม: ความขัดแย้งในการจัดการปัญหาการกีดกัน อุตสาหกรรมในโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก ศึกษากรณีเงิน ไร่*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2533). *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับพฤติกรรมทางการเมืองของภาคเหนือ*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชื่น ศรีสวัสดิ์. (2543). *การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัด อุบลราชธานี*. (การวิจัยทางวัฒนธรรมได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากคณะกรรมการ วัฒนธรรมแห่งชาติ). อุบลราชธานี: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏ อุบลราชธานี.
- ทวีชัย ใจพร. (2553). *การจัดการป่าชุมชนโดยชุมชน : กรณีศึกษาป่าชุมชนดงบก บ้านโนนหนองสิม ตำบลเขิน อำเภอน้ำแกลี้ยง จังหวัดศรีสะเกษ*. วิทยานิพนธ์

- ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี.
- ไทยเอ็นจีโอ. (2556). สถานการณ์ความเคลื่อนไหว พรบ.ป่าชุมชน. วันที่ค้นข้อมูล 5 กรกฎาคม
2556, เข้าถึงได้จาก http://www.thaingo.org/story/info_027.htm.
- ชนัญญ์ ศรีโอยฐ์. (2556). *พลวัตของเครือข่ายอำนาจท้องถิ่นในจังหวัดชลบุรี ในยุคของ
การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น*. คุยฉินิพนธ์ปรัชญาคุษฎีบัณฑิต, สาขาไทยศึกษา,
นภากรณ์ หะวานนท์, เพ็ญสิริ จิระเดชากุล และสุรวุฒิ ปัดไซสง. (2550). *ข้อเสนอของทฤษฎี
ฐานรากในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย.
- นรชาติ วงศ์วันดี. (2554). *ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน บ้านดงผาปูน ตำบลบ่อเกลือใต้
อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการจัดการมนุษย์
กับสิ่งแวดล้อม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นฤมล นิราทร. (2543). *การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ*, กรุงเทพฯ:
โครงการระหว่างประเทศว่าด้วยการขจัดปัญหาการใช้แรงงานเด็ก.
- นันทวัฒน์ บรมานันท์. (2540). *ถรัฐธรรมนูญ 2540*. กรุงเทพฯ: สถาบันนโยบายศึกษา.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. (2542). *การสร้างธรรมาภิบาลในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.
- บัณฑิต ศิริรักษ์โสภณ. (2554). *การเมืองเรื่องป่าชุมชน*. กรุงเทพฯ: งานวิจัยภาควิชาการปกครอง
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประกายทิพย์ วงศ์หอม. (2543). *เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนในการจัดการศึกษานอกโรงเรียน*.
กรุงเทพฯ: วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการบริหารและ
นโยบายสวัสดิการสังคม, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประชัน รักพงษ์. (2550). *การส่งเสริมเครือข่ายการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น:
กรณีศึกษาเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่*.
งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยการส่งเสริมเครือข่ายสนับสนุนการมีส่วนร่วม
และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.
- ประชาไท. (2548). *ลำดับเหตุการณ์สำคัญ ร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน*. วันที่ค้นข้อมูล 3 กรกฎาคม 2556,
เข้าถึงได้จาก <http://prachatai.com/journal/2005/11/6267>.
- ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. (2538). *ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า: กรณีการชุมนุมประท้วง
ของประชาชนในรอบ 1 ปี ของรัฐบาลชวน (กันยายน 2536 – ตุลาคม 2537)*, ม.ป.ท.

- ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. (2539). *ขบวนการประชาชนด้านสิ่งแวดล้อมในประชาธิปไตยแบบรากหญ้า*, เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “2500 ปี ประชาธิปไตย กับขบวนการประชาชน” จัดโดยอาศรมความคิดเพื่อจรรโลงประชาธิปไตย คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับมหาวิทยาลัยเกริก. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประมวล เจริญยิ่ง. (2548). *กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการจัดการป่าชุมชนหอกกระสัง ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- ประเวศ วะสี. (2541). *ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ สังคม และศีลธรรม*. “ยุทธศาสตร์พุ่งเป้าที่สังคมเข้มแข็ง (สังคมสันติประชาธรรม)”. ปาฐกถา ป้าย อึ้งภากรณ์, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม ธนาคารออมสิน.
- ปรีชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2544). *กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ปรีชาติ สถาปัตตานนท์ และชัยวัฒน์ ธีระพันธ์. (2546). *สื่อสารกับสังคมเครือข่าย*, กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เผด็จ ขำเพ็ง. (2549). *การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขารัฐศาสตร์, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- พงษ์ศักดิ์ ปิ่นแก้ว. (2547). *การสำรวจสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ป่าชุมชน: กรณีศึกษาพื้นที่ป่าชุมชนบ้านแลง ตำบลบ้านแลง อำเภอเมือง จังหวัดระยอง*. วิทยานิพนธ์: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 จังหวัดระยอง ส่วนพัฒนานวนศาสตร์ชุมชน สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้.
- พระใบฎีกาวิเชียร ใจดี. (2543). *การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านปี่ ตำบลเวียง อำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาการวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น, มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- พระมหาสุทนต์ อากาศโร. (2547). *เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พันธุ์ทิพย์ นवानุช และคณะ. (2554). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านป่าสักงาม ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยนอร์ท-เชียงใหม่.

- ภูมิ พิณเทพ. (2542). *การจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชุมชน กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภอกำแพงเกียรติ จังหวัดฉะเชิงเทรา*. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- รุ่งโรจน์ เพชรบูรณิน. (2546). *เครือข่ายภาคประชาชนในการป้องกัน และแก้ไขปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน: กรณีศึกษาเครือข่ายประชาชนด้านคอร์รัปชัน (คปต.)*, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชานโยบายศึกษาและการพัฒนา, สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิบูลย์ เข็มเฉลิม และคณะ. (2548). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น: วิถีคนบนป่าตะวันออกผืนสุดท้าย*, กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิไลลักษณ์ พรหมเสนและคณะ. (2553). *แนวทางการจัดการป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านแม่กูด ตำบลทุ่งงาม อำเภอสว่างงาม จังหวัดลำปาง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น.
- วิศว์ เศรษฐกร. (2553). *การปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วุฒิชัย พิรุณสุนทร. (2544). *ปัจจัยทางการบริหารที่มีผลต่อการจัดการป่าชุมชนของคณะกรรมการป่าชุมชนในพื้นที่สำนักงานป่าไม้เขตขอนแก่น*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริการการพัฒนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ศรีสุวรรณ คอขจร. (2533). *ป่าชุมชน: ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบทและทรัพยากร, วารสารทางใหม่, 4(2)*.
- ศลิษา พึ่งแสงแก้ว. (2537). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว อำเภอสันกำแพง*. วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการวิเคราะห์และวางแผนทางสังคม, คณะพัฒนาสังคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า-ประเทศไทย. (ม.ป.ป.). *ชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง*, กรุงเทพฯ: RECORTC.
- สถาบันสันติศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (ม.ป.ป.). *Public Participation and Conflict Management*. เอกสารประกอบการฝึกอบรม. ม.ป.ท.

- สมพร พิมสาร. (2549). *การจัดการป่าชุมชนของบ้านป่าล้าน หมู่ที่ 5 ตำบลปงน้อย กิ่งอำเภอ ดอยหลวง จังหวัดเชียงราย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมศาสตร์ เพื่อการพัฒนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (2537). *ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์ การพิมพ์.
- สมศักดิ์ สามีคศิธรรม. (2558). *รายงานผลการวิจัยการจัดการภาคีสาธารณะแบบใหม่ในกรณีของ ป่าชุมชนภาคตะวันออก*, กรุงเทพฯ: คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, สถาบัน บัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สมศักดิ์ สุขวงศ์. (2537). *ไฟป่าในเมืองไทย*, *วารสารสักทอง*, 19(2).
- สรรเสริญ ทองสมนึก .(2542). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน บ้านทรายทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน*. การค้นคว้าแบบอิสระศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา การจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ส่วนส่งเสริมและจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้. (2555). *ความหมายของป่าชุมชน*. วันที่ค้นข้อมูล 17 สิงหาคม 2555. เข้าถึงได้จาก Jan.2003.http://www.forest.go.th/plant_forest/meaning.html.
- สัณฐิตา กาญจนพันธุ์. (2540). *ความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างวัดกับรัฐ: กรณีป่าชุมชนวัด พระธาตุดอยจอมแจ้งอำเภอดอยสะเก็ดจังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานจังหวัดระยอง. (2553). *บรรยายสรุปจังหวัดระยอง*. ระยอง: กลุ่มงานข้อมูลสารสนเทศ และการสื่อสาร สำนักงานจังหวัดระยอง.
- สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้. (2556). *รายละเอียดโครงการป่าชุมชนที่กรมป่าไม้อนุมัติของ จังหวัดระยอง*. ม.ป.ท.
- สำนักนโยบายและแผนพัฒนาคุณภาพและสิ่งแวดล้อม. (2549). *แผนการจัดการคุณภาพ สิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550 – 2554*. ม.ป.ท.
- สุพุมาล โสมขันเงิน. (2551). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของการนำนโยบายการบริหารจัดการ ป่าชุมชนไปปฏิบัติ : กรณีศึกษาหมู่บ้านป่าไม้แผนใหม่ตามแนวพระราชดำริเฉลิม พระเกียรติ 72 พรรษาพระบรมราชินีนาถ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์*. วิทยานิพนธ์ รัฐประศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการบริหารและพัฒนาประชาคมเมืองและ ชนบท, มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี.

- สุชาวดี ชูเอน. (2555). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน: กรณีศึกษา ตำบลวังมะปราง อำเภอวังวิเศษ จังหวัดตรัง*. วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. (2549). *การจัดการป่าด้วยวิถีชุมชน: กรณีศึกษาบ้านเตยงาม ตำบลน้ำสวย อำเภอเชียงใน จังหวัดอุบลราชธานี*. *วารสารพัฒนาสังคม*, 8(1), หน้า 229-288.
- สุริชัย หวันแก้ว และคณะ. (2550). *สังคมวิทยาสีนาไม: ระบบการรับมือภัยพิบัติ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ (สสส.)
- สุรินทร์ สุริยวงศ์. (2543). *รายงานการวิจัย ศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนที่ส่งผลต่อเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน กรณีศึกษาบ้านทุ่งยาว หมู่ที่ 7 ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน*. ลำพูน: สำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดลำพูน.
- สุรินทร์ อ้นพรม. (2554). *ป่าชุมชน: เทคโนโลยีอำนาจควบคุมชุมชนในเขตป่าขึ้นใหม่: กรณีศึกษาป่าชุมชนห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ฮอน จังหวัดเชียงใหม่*. คุยฎินิพนธ์ ภูมิศาสตร์คุยฎิบัณฑิต, สาขาภูมิศาสตร์, มหาวิทยาลัยชิดนีย์.
- เสน่ห์ จามริก และคณะ. (2536). *ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนาเล่ม 1*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เสรี พงศ์พิศ. (2548). *ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง*. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน.
- อคิน รพีพัฒน์. (2536). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย และทำไมต้องพูดถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน*. กรุงเทพฯ: สักดิ์โสภากการพิมพ์.
- อนัญญา อิงภากรณ์ และนิพนธ์ พัวพงศ์กร. (2534). *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ภาคกลาง. ในเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (บรรณาธิการ) วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินเขตป่า*. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- อภิชัย พันธเสน. (2539). *การพัฒนาชนบทไทย: สมุทัยและมรรค ตอนที่ 3: ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิปัญญา.
- อภิชัย พันธเสน. (2545). *ทำอย่างไรจึงจะได้ป่าและพื้นที่สีเขียวคืนมา*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- อำนาจ คอวนิช. (2528). *แนวทางการพัฒนากิจกรรมป่าชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน*. *วนสาร*, 7(22).
- อำนาจ คอวนิช. (2535). *วนศาสตร์ชุมชน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์วิจัยป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

- Acevedo, B. & Richard C. (2010). *Governance, Networks and Policy Change: The Case of Cannabis in the United Kingdom*. In S. P. Osborne (ed.) *The New Public Governance?: Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance*. London: Routledge.
- Achua, C. F. & R. N. Lussier (2013). *Effective Leadership*. South-Western, Cengage Learning.
- Agranoff, R. (2006). Inside Collaborative Networks: Ten Lessons for Public Managers. *Public Administration Review*, 60(6), pp.56-65.
- Agranoff, R. & M. McGuire (2001). Big Questions in Public Network Management Research. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 11(3), pp.295-326.
- Aligica, P. D. & V. Tarko (2013). Co-Production, Polycentricity, and Value Heterogeneity: The Ostroms' Public Choice Institutionalism Revisited. *The American Political Science Review*, 107(4), pp.726-741.
- Blau, P. M. (1964). *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
- Broussine, M. (2005). *Public Leadership*. In T. Bovaird & E. Loffler (eds.) *Public Management and Governance*, (pp.175-187) London: Taylor & Francis Group.
- Creighton, J. L. (2005). *The Public Participation Handbook: Making Better Decision Through Citizen Involvement*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Dyer, W. G.; J. H. Dyer; & W. G. Dyer (2013). *Team Building: Proven Strategies for Improving Team Performance*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How It Can Succeed Again*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Freire, P. (1972). *Pedagogy of the Oppressed*. Harmondsworth, Middlesex: Penquin Books.
- Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Values and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Goldsmith, S. & W. D. Eggers (2004). *Governing by Network: The New Shape of the Public Sector*. Washington DC: Brookings Institution Press.
- Goulet, D. (1989). Participation in Development: New Avenues. *World Development*, 17(2), pp.165-178.

- Hoffmann-Riem, H. et al. (2007). *Idea of the Handbook*. In Hadorn, G. H. et al. (eds), *Handbook of Transdisciplinary Research*, (pp.3-17) Berne Switzerland: Swiss Academies of Arts and Sciences.
- Klijn, E. & J. Koppenjan (2000). Public Management and Policy Networks: Foundations of a Network Approach to Governance. *Public Management Review*, 2(2), pp.135-158.
- Klijn, E. (2010). *Trust in Governance Networks: Looking for Conditions for Innovative Solutions and Outcomes*. In S. P. Osborne (ed.) *The New Public Governance?: Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance*, (pp.303-321) London: Routledge.
- McGinnis, M. D. & E. Ostrom (2011). Reflections on Vincent Ostrom, *Public Administration, and Polycentricity*, *Public Administration Review*, 72(1), pp.15-25.
- Olsen, M. E. (1978). *The Process of Social Organization*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Osborne, S. P. (2010a). *Introduction: The (New) Public Governance: A Suitable Case for Treatment?*. In S. P. Osborne (ed.) *The New Public Governance?: Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance*, (pp.1-16) London: Routledge.
- Osborne, S. P. (2010b). *Conclusion: Public Governance and Public Services Delivery: A Research Agenda for the Future*. In S. P. Osborne (ed.) *The New Public Governance?: Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance*, (pp.413-428) London: Routledge.
- Ostrom, E. (1990). *Governing The Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2010). Beyond Markets and States: Polycentric Governance of Complex Economic Systems. *American Economic Review*, 100(3), pp.641-672.
- Ostrom, V., C. M. Tiebout & R. Warren (1961). The Organization of Government in Metropolitan Areas: A Theoretical Inquiry. *American Political and Social Science Review*, 55(4), pp.831-842.
- Patulny, R. V. & G. L. H. Svendsen (2007). Exploring the Social Capital Grid: Bonding, Bridging, Qualitative, Quantitative. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 27(1-2), pp.32-51.

- Pohl, C., & G. H. Hadorn (2007). Core Terms in Transdisciplinary Research. In G. H. Hadorn et al. (eds.) *Handbook of Transdisciplinary Research*, (pp.427-432), Berne, Switzerland: Swiss Academies of Arts and Sciences.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), pp.1-24.
- Pye, O. (2005). *Kor Jor Kor: Forest Politics in Thailand*. Bangkok: White Lotus.
- Robbins, S. P. (1996). *Organizational Behavior: Concepts, Controversies, Applications*, New Jersey: Prentice-Hall International.
- Toonen, T. (2010). Resilience in Public Administration: The Work of Elinor and Vincent Ostrom from a Public Administration Perspective. *Public Administration Review*, 70(2), pp.193-202.
- Uphoff, N. (1989). *Fitting Projects to People*. In Cernea, Michael M. (ed.) *Putting People First: Sociological Variables in Rural Development*, Oxford University Press, New York.
- Warner, J. (2001). *The Networking Pocketbook*. United Kingdom: Management Pocketbook.
- Wiesmann, U. et al. (2007). Enhancing Transdisciplinary Research: A Synthesis in Fifteen Propositions. In Hadorn, G. H. et al. (eds.) *Handbook of Transdisciplinary Research*, (pp.433-441), Berne, Switzerland: Swiss Academies of Arts and Sciences.
- Yamagishi, T. (2005). Trust. In G. Ritzer (ed.) *Encyclopedia of Social Theory*, (pp.847-848) Volume 2, London: SAGE Publications.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

ตารางสมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก จำแนกตามเครือข่ายย่อย

ตารางที่ 33 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลคลองตะเกรา อำเภอบ้านค่าย จังหวัดฉะเชิงเทรา

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1. บ้านวังหิน (หมู่ 4)	2543	335	เป็นภูเขาติดกับเขตจังหวัดชลบุรี สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้ง
2. บ้านศรีเจริญทอง (หมู่ 10)	2543	60	เป็นภูเขาติดกับสำนักสงฆ์ศรีเจริญทอง สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้ง
3. บ้านเกาะลอย (หมู่ 3)	2544	89	เป็นภูเขาและพื้นที่เชิงเขาน้อย ติดกับสำนักสงฆ์เกาะลอย สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้ง
4. บ้านร่มโพธิ์ทอง (หมู่ 7)	2544	1,543	ประกอบด้วยพื้นที่ 2 แปลง คือ แปลงแรก เป็นเขาสวนหย่อม มีขนาด 80 ไร่ และแปลงที่สองอยู่บนเขาชอยสอง-สาม และเขาผักหวาน มีขนาด 1,463 ไร่
5. บ้านเขากล้วยไม้ (หมู่ 14)	2544	800	อยู่บนเขากล้วยไม้ ติดกับสำนักสงฆ์ สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้ง
6. บ้านธรรมรัตน์ใน (หมู่ 6)	2545	462	เป็นเขาหลังโรงเรียนธรรมรัตน์ใน สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้ง เป็นภูเขาขนาดเล็กที่สมบูรณ์ สภาพป่าเป็นป่าดิบแล้ง
7. บ้านสันติสุข (หมู่ 22)	2545	49	ไม่ชัดเจน
8. บ้านหนองขาหยั่ง (หมู่ 5)	2550	15	มี 2 แปลง คือ 1) อยู่บนภูเขา มีสภาพเป็นป่าดิบแล้ง ขนาด
9. บ้านกระบกคู่ (หมู่ 18)	2550	510	381 ไร่ และ 2) อยู่บนภูเขา ที่ชุมชนยึดคืนมาจากนายทุน ขนาด 129 ไร่
10. บ้านท่ามะนาว (หมู่ 23)	2554	49	เป็นภูเขาขนาดเล็กที่มีความสมบูรณ์ 50% มีสภาพเป็นป่าดิบแล้ง
รวม		3,912	

ตารางที่ 34 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลท่าตะเียบ อำเภอท่าตะเียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1.บ้านอ่างเตย (หมู่ 9)	2544	54	พื้นที่โดยทั่วไปเป็นภูเขา
2.บ้านคลองมะหาด (หมู่ 14)	2544	124	สภาพเป็นป่าพื้นราบ ติดกับสำนักสงฆ์คลอง มะหาด
3.บ้านวังวุ้ง (หมู่ 1)	2545	15	เป็นป่าที่อยู่ติดกับสองฝั่งของคลองสี่ัค
4.บ้านเขาวงศ์ (หมู่ 8)	2545	367	สภาพป่าโดยทั่วไป เป็นป่าพื้นราบ
5.บ้านชมพู่ (หมู่ 17)	2549	124	เป็นป่าที่อยู่ติดกับริมน้ำคลองสี่ัค
6.บ้านฝั่งคลอง (หมู่ 21)	2559	67	สภาพป่าโดยทั่วไปเป็นภูเขา
7.บ้านหนองปลาชิว (หมู่ 8)	2550	447	สภาพป่าโดยทั่วไป เป็นป่าพื้นราบที่มีลักษณะ เสื่อมโทรมอย่างเด่นชัด
8.บ้านแปลงเสมา (หมู่ 19)	2553	47	ประกอบด้วย 2 แปลง กล่าวคือ แปลงแรก เป็น ภูเขาสูงใหญ่ ที่มีลักษณะเสื่อมโทรมอย่างมาก ขนาดประมาณ 36 ไร่ แปลงที่สอง เป็นพื้นที่ ภูเขาสูงเล็ก มีสภาพเสื่อมโทรมอย่างเด่นชัด เช่นเดียวกัน ขนาดประมาณ 12 ไร่
9.บ้านอ่างเสียดำ (หมู่ 7)	2554	128	เป็นแปลงปลูกป่า
10.บ้านหนองเรือ	Na	Na	สภาพป่าเป็นภูเขา มีลักษณะเป็นป่าดิบแล้ง
รวม		1,372	

ที่มา: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ตารางที่ 35 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1. บ้านนาอิสาน (หมู่ 16)	2545	565	สภาพพื้นที่เป็นที่ราบ สภาพเป็นป่าดิบแล้ง ติดเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน
2. บ้านทุ่งส่อหงษา (หมู่ 11)	2545	64	สภาพโดยทั่วไป เป็นป่าเต็งรัง
3. บ้านทุ่งเหียง (หมู่ 18)	2549	51	ประกอบด้วยพื้นที่ 2 แปลง กล่าวคือ แปลง แรกติดกับสำนักสงฆ์ทุ่งเหียง และแปลงที่ สองติดกับสำนักสงฆ์หนองสาหร่าย
4. บ้านนาขาว (หมู่ 15)	2553	4,198	สภาพโดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบ มีลักษณะ เป็นป่าดิบแล้ง โดยมีอาณาเขตติดกับเขต รักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน
5. บ้านคลองเตย (หมู่ 21)	2553	1,102	สภาพโดยทั่วไปเป็นพื้นที่ราบ มีลักษณะ เป็นป่าดิบแล้ง โดยมีอาณาเขตติดกับเขต รักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน
รวม		5,980	

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ตารางที่ 36 เครือข่ายป่าชุมชน พื้นที่เขตรกรรจ์-โนนสาวเอ้ (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น รวมทั้งเขต
ต.พระเพลิง และ ต.หนองหว่า อ.เขตรกรรจ์) จังหวัดสระแก้ว

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1. บ้านน้ำซับเจริญ (หมู่ 7) (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	2545	6	เป็นพื้นที่สาธารณะ มีลักษณะเป็นป่าที่ ได้รับการฟื้นฟูใหม่
2. บ้านคลองตะเียนชัย (หมู่ 5) (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	2546	39	เป็นพื้นที่สาธารณะ มีลักษณะเป็นป่าที่ ได้รับการฟื้นฟูใหม่
3. บ้านสันตะวา (หมู่ 16) (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	2547	106	ลักษณะเป็นพื้นที่ป่าพื้นราบเชิงเขา ติดกับ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน
4. บ้านไทรงาม (หมู่ 18) (ต.พระเพลิง อ.เขตรกรรจ์)	2548	Na	ลักษณะเป็นภูเขา (ครึ่งลูกของเขาไล)
5. บ้านคลองตะขบ (หมู่ 14) (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	2548	87	ลักษณะเป็นภูเขา (ครึ่งลูกของเขาไล)
6. บ้านคลองพัฒนา (หมู่ 12) (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	2550	15	เป็นพื้นที่สาธารณะ มีลักษณะเป็นป่าที่ ได้รับการฟื้นฟูใหม่
7. บ้านชัยพัฒนา (หมู่ 13) (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	2550	10	เป็นพื้นที่สาธารณะ มีลักษณะเป็นป่าที่ ได้รับการฟื้นฟูใหม่
8. บ้านหนองเรือ (หมู่ 15) (ต.ทุ่งมหาเจริญ อ.วังน้ำเย็น)	2550	119	ลักษณะเป็นพื้นที่ป่าพื้นราบเชิงเขา ติดกับ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน
9. บ้านท่าเดียนท์ (หมู่ 9) (ต.พระเพลิง อ.เขตรกรรจ์)	จัดตั้งใหม่	Na	ลักษณะเป็นพื้นที่ป่าดิบแล้ว บนพื้นที่ราบ ติดกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาอ่างฤๅไน
10. บ้านสองสีเจริญ (หมู่ 16) (ต.หนองหว่า อ.เขตรกรรจ์)	จัดตั้งใหม่	53	พื้นที่อยู่ริมฝั่งคลองพระเพลิงน้อย
รวม		435	

ที่มา: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ตารางที่ 37 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลพวา และตำบลขุนช่อง อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1. บ้านเขากล้วย (หมู่ 1 ต.พวา)	2543	Na	Na
2. บ้านหางแมว (หมู่ 4 ต.ขุนช่อง)	2549	13	สภาพพื้นที่มีลักษณะเป็นป่าเสื่อมโทรม
3. บ้านหินดาษ (หมู่ 8 ต.ขุนช่อง)	2549	16	เป็นป่าฟื้นฟู
4. บ้านคลองใหม่ (หมู่ 15 ต.ขุนช่อง)		9	Na
5. บ้านบ่อโบกปูน (หมู่ 6 ต.พวา)	2549	5,556	มี 2 แปลง คือ แปลงแรกบนเขาละโมก เป็นป่าดิบแล้ง ขนาด 417 ไร่ และแปลงที่สอง เรียกว่า บ่อมะนาว มีลักษณะเป็นป่าดิบแล้ง บนภูเขาและหุบเขา ขนาด 5,085 ไร่
6. บ้านบ่อไฟไหม้ (หมู่ 4 ต.พวา)	2550	265	บนเขาหลังโรงเรียน ตชด.บ่อไฟไหม้ สภาพเป็นเขาหินปูน
7. บ้านคลองแดง (หมู่ 12 ต.พวา)			
8. บ้านหนองเสม็ด (หมู่ 12 ต.ขุนช่อง)	2550	68	เป็นป่าชุมชนที่ชาวบ้านทำมาแต่เดิม
9. บ้านเนินจำปา (หมู่ 3 ต.พวา)			เป็นพื้นที่สาธารณะ
	2550	5	มี 3 แปลง คือ แปลงแรก ป่าหลังวัดเนินจำปา
	2550	107	เป็นป่าฟื้นฟูผสมกับป่าดิบแล้ง ขนาด 24 ไร่ แปลงที่สองและสาม เป็นภูเขา สภาพเป็นป่าดิบแล้ง อยู่ข้างสวนป่าอรัญปิยวงศ์ ขนาด 28 ไร่ และ 55 ไร่ ตามลำดับ
10. บ้านเขาน้อย (หมู่ 5 ต.พวา)			อยู่บนเขาน้อย สภาพเป็นดินแล้ง
11. บ้านบ่อชะออม (หมู่ 11 ต.พวา)	2554	735	มี 2 แปลง คือ แปลงแรก เป็นป่าดิบแล้งบน
	2554	94	เขาหลังวัดบ่อชะออม ขนาด 69 ไร่ และแปลงที่สอง เป็นป่าดิบแล้ง บนเขาหลังโรงเรียน ตชด. ขนาด 25 ไร่
12. บ้านพวา (หมู่ 2 ต.พวา)			ป่าดิบแล้ง บนเขาพวา
13. บ้านคลองครก (หมู่ 10 ต.พวา)			
14. คลองยายไท (หมู่ 18 ต.ขุนช่อง)	จัดตั้งใหม่	460	ป่าดิบแล้งพื้นราบ มีความสมบูรณ์ระดับปานกลาง
	Na	128	
	จัดตั้งใหม่	182	มีลักษณะเป็นป่าดิบแล้ง บนภูเขา
รวม		7,638	

ตารางที่ 38 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลเขาน้อย อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1.บ้านมะเดื่อ (หมู่ 2)	2549	520	มี 2 แปลง คือ แปลงแรก เขาถ้ำโบสถ์ เป็น เขาหินปูน ขนาด 158 ไร่ แปลงที่สอง เขา ลอย เป็นเขาหินปูนผสมเขาดิน ขนาด 345 ไร่ และแปลงที่สาม เป็นแปลงปลูกป่าเฉลิม พระเกียรติข้างวัดเขาลอย ขนาด 17 ไร่
2.บ้านเขาน้อย (หมู่ 3)	2549	49	มี 3 แปลง คือ แปลงแรก เขาชะอางค์ เป็น เขาหินปูนขนาด 7 ไร่ แปลงที่สอง เขาเต่า เป็นเขาหินปูน ขนาด 39 ไร่ และแปลงที่ สาม เขาลูกเต่า เป็นเขาหินปูน ขนาด 3 ไร่
3.บ้านคลองยาง (หมู่ 4)	2549	230	มี 3 แปลง คือ แปลงแรก เขาประทุน เป็น เขาหินปูน ขนาด 120 ไร่ แปลงที่สอง เขา ประทุนเล็ก เป็นเขาหินปูน ขนาด 74 ไร่ และแปลงที่สาม เขาชะอางค์คร่อมคลอง เป็นเขาหินปูน ขนาด 36 ไร่
4.บ้านตะขบ (หมู่ 5)	2549	447	มี 4 แปลง คือ แปลงแรก ป่าเฉลิมพระ เกียรติ เป็นป่าฟื้นฟูที่ตั้งอยู่บนเนินเขา ขนาด 164 ไร่ แปลงที่สอง เป็นป่าดิบแล้ง พื้นราบ ข้างเขาน้ำมนต์ ขนาด 159 ไร่ แปลงที่สาม เขากรรณการและเขากำแพง เป็นเขาหินปูน ขนาด 99 ไร่ และแปลงที่สี่ เขาน้ำมนต์ เป็นเขาหินปูน ขนาด 25 ไร่
รวม		1,246	

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ตารางที่ 39 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลพลวงทอง อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1. บ้านเขาห้ายอด (หมู่ 1)	2550	253	มี 4 แปลง คือ แปลงแรก เขาห้ายอด เป็นเขาหินปูน ขนาด 29 ไร่ แปลงที่สอง เขาประทุน เป็นเขาหินปูน ขนาด 118 ไร่ แปลงที่สาม เขาถ้ำหมี เป็นเขาหินปูน ขนาด 48 ไร่ และแปลงที่สี่ เขาไดโนเสาร์ เป็นเขาหินปูน ขนาด 58 ไร่
2. บ้านเขาใหญ่ (หมู่ 4)	2550	1,310	มี 7 แปลง คือ แปลงที่หนึ่ง ป่าพัฒนาชาติไทย อยู่บนเนินเขาสลับกับหุบเขา สภาพเป็นป่าดิบแล้ง ขนาด 200 ไร่ แปลงที่สอง ป่าชอยชาลี บนที่ราบเชิงเขา สภาพเป็นป่าดิบแล้ง ขนาด 24 ไร่ แปลงที่สาม ป่าคลองหมาก อยู่บนเนินเขาสลับกับหุบเขา สภาพเป็นป่าดิบแล้ง ขนาด 87 ไร่ แปลงที่สี่ เขาถ้ำชะอังก์ไออน เป็นเขาหินปูน ขนาด 715 ไร่ แปลงที่ห้า ป่าเขาดิน สภาพเป็นป่าดิบแล้ง ขนาด 197 ไร่ แปลงที่หก ป่าอ่างกะพง สภาพเป็นป่าดิบแล้ง ขนาด 17 ไร่ และแปลงที่เจ็ด ป่าอ่างริน สภาพเป็นป่าดิบแล้ง ขนาด 70 ไร่
3. บ้านเขาชะอังก์ (หมู่ 2)	2551	280	มี 4 แปลง คือ แปลงแรก ป่าดิบแล้งพื้นราบ ขนาด 79 ไร่ แปลงที่สอง เขาชะอังก์ เป็นเขาหินปูน ขนาด 80 ไร่ แปลงที่สาม เขาตะกร้อ เป็นเขาหินปูน ขนาด 33 ไร่ และแปลงที่สี่ ป่าดิบแล้งพื้นราบ ขนาด 88 ไร่
รวม		1,843	

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ตารางที่ 40 เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลเกษตรสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1. บ้านเขาไม้หอม (หมู่ 7)	2544	58	Na
2. บ้านธรรมรัตน์นอก (หมู่ 1)	2549	19	ตั้งอยู่บนเขาบาง
3. บ้านอ่างกระพงส์ (หมู่ 3)	2549	23	ประกอบด้วยพื้นที่ 2 แปลง คือ แปลงแรก ตั้งอยู่บนเขาเมะกรูด และแปลงที่สองตั้งอยู่
4. บ้านขุนชำนาญ (หมู่ 2)	2555	180	บนเขาหลุมสังกะสี ประกอบด้วยพื้นที่ 6 แปลง คือ แปลงที่หนึ่ง ตั้งอยู่บนเขาดินมังกร แปลงที่สอง บนเขา เจ๊กนิหนึ่ง แปลงที่สาม บนเขาเจ๊กนิสอง แปลงที่สี่ ตั้งอยู่บนเขาหลวงเตี้ย แปลงที่ห้า ตั้งอยู่บนเขาหลังบ้าน อส.หมาน และแปลง
5. บ้านคลองโค (หมู่ 6)	สมาชิกใหม่		ที่หก เขากลางเป็นพื้นที่ปลูกป่ายูคาฯ
รวม		280	

ที่มา:สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ตารางที่ 41 เครื่องมือช่วยป่าชุมชน ตำบลหนองตาก อำเภอบึงนาราง จังหวัดจันทบุรี

โครงการป่าชุมชน	ปีที่ได้รับ อนุมัติ	เนื้อที่ (ไร่)	สภาพพื้นที่
1.บ้านโพธิ์ (หมู่ 1)	จัดตั้งใหม่	Na	โครงการป่าชุมชนในตำบลหนองตาก อำเภอบึงนารางทั้ง 10 โครงการ เป็น โครงการที่เพิ่มจัดตั้งใหม่ และเพิ่มเข้ามา เป็นสมาชิกของ “คณะกรรมการเครื่องช่วย ป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก” ซึ่งคณะกรรมการฯ ยังไม่ได้ทำการสำรวจ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นที่
2.บ้านจางวาง (หมู่ 2)	จัดตั้งใหม่	Na	
3.บ้านนาสนาดัก (หมู่ 3)	จัดตั้งใหม่	Na	
4.บ้านคลองมอญ (หมู่ 4)	จัดตั้งใหม่	Na	
5.บ้านซับตาแมว (หมู่ 5)	จัดตั้งใหม่	Na	
6.บ้านแปลง (หมู่ 6)	จัดตั้งใหม่	Na	
7.บ้านคลองคต (หมู่ 7)	จัดตั้งใหม่	Na	
8.บ้านคลองเร็ว (หมู่ 8)	จัดตั้งใหม่	Na	
9.บ้านแสมด (หมู่ 9)	จัดตั้งใหม่	Na	
10.บ้านซับมงคล (หมู่ 10)	จัดตั้งใหม่	Na	
รวม		Na	

ที่มา: สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)

ภาคผนวก ข
รายชื่อผู้ให้การสัมภาษณ์

1. นายพงษ์ศักดิ์ ปิ่นแก้ว ผู้อำนวยการส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 9 (ภาคตะวันออก)
2. นายธวัช เกียรติ เสรี กองเลขาเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ.2551 – 2558) และนักวิชาการศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาวนศาสตร์ ชุมชนที่ 16 อำเภอสระแก้ว
3. นายทนงศักดิ์ จันทร์ทอง กองเลขาธิการเครือข่าย คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน รอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก
4. พระอาจารย์อาพา ฆมพล โนวัดป่าธรรมมานุสรณ์ ตำบลคลองตะเกรา อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา
5. นายตระกูล สว่างอารมย์ ประธานเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2551 – 2558)
6. นายสุวิน พ่วงแพ รองประธานคนที่ 1 เครือข่าย ป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2551 – 2558)
7. นายพิรุฬห์ เชื้อแขก รองประธานคนที่ 2 เครือข่าย ป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (พ.ศ. 2551 – 2558)
8. นายกิตติศักดิ์ สุรกิจบวร ผู้ประสานงานคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านเขาใหญ่ ตำบลพลวงทอง อำเภอป่องทอง จังหวัดชลบุรี)
9. นายบงกช บ่อกลาง ผู้ประสานงานคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านไทรงาม ตำบลพระเพลิง อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว)
10. นายบุญเสียง บุตรจันท ผู้ประสานงานคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (ป่าชุมชนบ้านนาอิสาน ตำบลท่ากระดาน อำเภอท่าตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา)
11. นายสมศักดิ์ พิภูฏ ผู้ประสานงานคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (เครือข่ายป่าชุมชน ตำบลเขาน้อย อำเภอเขาชะเมา จังหวัดระยอง)
12. นายบุญเลิศ คุชิตา คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (ประธานเครือข่ายป่าชุมชนบ้านพวา หมู่ 2 ตำบลพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี)
13. นายสมพงษ์ ธนศิลป์ ผู้ประสานงานคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (คณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านบ่อ โบกปูน ตำบลพวา อำเภอแก่งหางแมว จังหวัดจันทบุรี)

14. นายสรพงษ์ ทีเพง คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (ประธานคณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านท่ามะนาว ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา)
15. นายโสภณ เพื่อกนิสัย คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (คณะกรรมการโครงการป่าชุมชน ตำบลคลองท่าตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา)
16. นายตาด ภูเทียมศรี คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก (ประธานคณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านเกาะลอย ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา)
17. นายทนงศักดิ์ ภาณิกกร ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านเกาะลอย ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
18. นายอนุวัฒน์ พันธุ์สูงเนิน ประธานคณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านคลองพัฒนา หมู่ 12 ตำบลทุ่งมหาเจริญ อำเภอวังน้ำเย็น จังหวัดสระแก้ว
19. นายสาคร ลิบริรักษ์ ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
20. นายฉลวย ทองภาพ อดีตผู้ใหญ่บ้านและประธานคณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
21. นายทองสุน แก้วแก่นคุณ กรรมการโครงการป่าชุมชนร่วมโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
22. นายสมบัติ กาลบรรจง กรรมการโครงการป่าชุมชนร่วมโพธิ์ทอง ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
23. นายสมใจ ศรีเมษา ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านขุนชำนาญ ตำบลเกษตรสุวรรณ อำเภอบ่อทอง จังหวัดชลบุรี
24. นางพยอม สุขเกษม คณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านสันติสุข ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
25. นางทองสา ชานอก คณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านสันติสุข ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา
26. นายวิบูลย์ แซ่ซ้อ คณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านเขากล้วยไม้ ตำบลคลองตะเกรา อำเภотаตะเกรา จังหวัดฉะเชิงเทรา

27. ผู้ใหญ่ชาญ มงคล คณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านเขากล้วยไม้ ตำบล
คลองตะเกรา อำเภอดงเคียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

28. นายกิตติ จักษ์แก้ว คณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านวังหิน ตำบลคลองตะเกรา
อำเภอดงเคียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

29. นายบุญมี เหนียวแน่น คณะกรรมการโครงการป่าชุมชนบ้านวังหิน ตำบล
คลองตะเกรา อำเภอดงเคียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา

30. เจ้าหน้าที่ (ไม่ประสงค์ออกนาม) ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 จังหวัด
ระยอง

ภาคผนวก ค
แนวการสัมภาษณ์

ภาคประชาชน

1. เครื่องข่ายป่าชุมชนนี้เกิดขึ้นมาช่วงไหน, เป้าหมายของเครือข่ายป่าชุมชนนี้คืออะไรและการขับเคลื่อนเครือข่ายป่าชุมชนนี้ดำเนินการอย่างไร
2. ใครบ้างที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนเครือข่ายป่าชุมชนและบทบาทของแต่ละโครงการป่าชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง (เช่น บทบาทของรัฐ/บทบาทของภาคี)
3. สถานการณ์การบุกรุกป่าชุมชนของชาวบ้านในเขตรอยต่อ 5 จังหวัด ในปัจจุบันเป็นอย่างไร มีสาเหตุมาจากอะไรเป็นสำคัญ และบุกเบิกพื้นที่ส่วนไหน?
4. กลุ่มนายทุนยังมีการบุกรุกป่าชุมชนหรือไม่ อย่างไร?
5. กลไกของทางราชการส่งผลกระทบต่อในการบุกรุกป่าชุมชนเพิ่มขึ้นหรือลดลงหรือไม่อย่างไร?
6. การปลูกป่ายุคาลิปตัสโดยภาคเอกชน มีส่วนช่วยในการรักษาป่าหรือทำลายป่ามากขึ้นหรือน้อยลงอย่างไร?
7. การปลูกป่าของเครือข่ายป่าชุมชนมีส่วนช่วยเพิ่มพื้นที่ป่ามากขึ้นหรือไม่ อย่างไร?
8. การทำวนเกษตรมีผลดีต่อป่าร้อยละ 5 จังหวัดหรือไม่ อย่างไร?
9. การจัดทำป่าชุมชนที่ผ่านมา เป็นการช่วยทำลายป่าหรือรักษาป่า เพราะเหตุใด?
10. พ.ร.บ. ป่าชุมชน 2550 มีประสิทธิภาพในการอนุรักษ์ป่าร้อยละ 5 จังหวัดหรือไม่อย่างไร?
11. การประกาศเขตอุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่ามีประสิทธิภาพในการอนุรักษ์ป่าร้อยละ 5 จังหวัดหรือไม่ เพราะเหตุใด?
12. การปิดป่าแนวกันชนมีประสิทธิภาพในการอนุรักษ์ป่าร้อยละ 5 จังหวัดหรือไม่อย่างไร?

13. ท่านคิดว่าควรมีมาตรการในการป้องกันการสูญเสียพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัด
อย่างไร?
14. ในการเพิ่มพื้นที่ป่า ควรมีมาตรการในการฟื้นฟูป่ารอยต่อ 5 จังหวัด อย่างไร?
15. ในช่วงแรกชาวบ้านในพื้นที่ที่ได้รับผลประโยชน์และผลกระทบอะไรบ้างจากการทำ
ป่าชุมชน
16. หลังจากที่มีการทำป่าชุมชนวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง
(การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม)
17. ปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ป่าชุมชนนั้น มีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง
18. ที่ผ่านมาเครือข่ายป่าชุมชนมีวิธีการจัดการ/แก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม
สิ่งแวดล้อม อย่างไรบ้าง
19. มุมมองของชาวบ้านที่มีต่อความคิดเรื่อง Green เป็นอย่างไร/แนวคิดเหล่านี้จะ
สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างไรบ้าง
20. นักวิชาการจากส่วนกลางเข้ามามีบทบาทในการช่วยเหลือเครือข่ายอย่างไรบ้าง
21. ทำไมประชาชนถึงไม่เชื่อมั่น/มั่นใจในวิธีการแก้ไขปัญหาของรัฐและเอกชน
22. ในมุมมองของท่านมีทางเลือกหรือทางออกอย่างไรในการแก้ไขปัญหาป่าชุมชน
23. ความเห็นหรือข้อเสนอแนะของท่านมีเหตุผลที่ไม่ตรงกับกลุ่มอื่น ๆ หรือไม่อย่างไร
ทำไมถึงเป็นเช่นนั้น

ภาครัฐและเอกชน

1. เครื่องข่ายป่าชุมชนนี้เกิดขึ้นมาช่วงไหน,เป้าหมายของเครือข่ายป่าชุมชนนี้คืออะไรและการขับเคลื่อนเครือข่ายป่าชุมชนนี้ดำเนินการอย่างไร
2. ใครบ้างที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนเครือข่ายป่าชุมชนและบทบาทของแต่ละโครงการป่าชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง (เช่น บทบาทของรัฐ/บทบาทของภาคี/ของต่างชาติ)
3. ปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่รอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง
4. ที่ผ่านมารัฐ/หน่วยงานรัฐ/เอกชน มีบทบาทอย่างไรในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่
5. มีความคิดเห็นอย่างไรบ้างต่อแนวคิดเรื่องการจัดการเครือข่ายป่าชุมชน
6. มองบทบาทการเคลื่อนไหวของเครือข่ายป่าชุมชนในพื้นที่อย่างไรบ้าง
7. ท่านคิดว่าควรมีมาตรการในการป้องกันการสูญเสียพื้นที่ป่ารอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนืออย่างไร

ภาคผนวก ง
รูปภาพการสัมภาษณ์และลงพื้นที่

วันที่ 13 กรกฎาคม 2557 สํารวจพื้นที่ ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ จ.ฉะเชิงเทรา
ผู้ลงพื้นที่ 1.นางสุจิตรา สามัคคีธรรม 2.นายสมพงษ์ ทีแพง 3.นายตาด ภูเทียมศรี 4.นายรัช
เกียรติเสรี และ 5.ผู้ใหญ่ทองศักดิ์ ภาณีกร

วันที่ 22 ธันวาคม 2557 สำรวจพื้นที่ บ้านร่มโพธิ์ทอง ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ. ฉะเชิงเทรา ผู้ลงพื้นที่ 1.นางสุจิตรา สามีคศิธรรม 2. รศ.ดร.สมศักดิ์ สามีคศิธรรม 3.นายสมบัติ กาลบรรจง 4.นายวิชาญ เกียรติเสรี และนางสาวพัชรินทร์ โชคศิริ

วันที่ 23 ธันวาคม 2557 สํารวจพื้นที่วัดป่าธรรมมานุสรณ์ ต.คลองตะกวด อ.ท่าตะเกรา จ.ฉะเชิงเทรา ผู้สำรวจ 1.พระอาจารย์อําพา ชมพลโน 2.นางสุจิตรา สามัคคีธรรม 3. รศ.ดร.สมศักดิ์ สามัคคีธรรม 3.นายตาด ภูเทียมศรี และ 4.นายวัช เกียรติเสรี

วันที่ 25 ธันวาคม 2557 สํารวจสวนของนางบุญเลิศ ดุชิตา หมู่ที่ 2 ต.พวา อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี ที่ซํางป่าเข้ามาหาอาหาร

วันที่ 13 กรกฎาคม 2557 สัมภาษณ์ผู้ใหญ่สมใจ ศรีเมษา หมู่ 2 บ้านขุนชำนาญ ต. เกษตรสุวรรณ อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี

วันที่ 13 กรกฎาคม 2557 สัมภาษณ์นายตระกูล สว่างอารมณ์ (กำนันอู๊ด) หมู่ 4 บ้านเขาใหญ่ ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี

วันที่ 14 กรกฎาคม 2557 สัมภาษณ์ผู้ใหญ่อุ๊ว ฟ่วงแพ หมู่ 22 บ้านสันติสุข
ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเียบ จ.ฉะเชิงเทรา

วันที่ 27 กรกฎาคม 2557 ประชุมกลุ่มย่อย ณ โฟกัสบ้านพัก 1.นายตาด ภูเทียมศรี (บ้าน
เกาะลอย) 2.นายสมบัติ กาลบรรจง 3.นายทองสูงบ แก้วแก่นคุณ (บ้านร่มโพธิ์ทอง) 4.นางพยอม
สุขเกษม 5.ผู้ใหญ่อุ๊ว ฟ่วงแพ 6.นางทองสา ชานอก (บ้านสันติสุข) 7.ผู้ใหญ่อลวย ทองภาพ 8.
ผู้ใหญ่อาศกรสิบริรักษ์ (บ้านกระบกคู่)

วันที่ 26 สิงหาคม 2557 ประชุมคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัด
ภาคตะวันออก ณ โรงเรียนร่มโพธิ์ทอง ต.คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา

วันที่ 22 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์นายสมบัติ กาลบรรจง หมู่ที่ 7 บ้านร่มโพธิ์ทอง ต.
คลองตะเกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา

วันที่ 23 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์พระอาจารย์อาพา ฆมพลโน วัดป่าธรรมมานุสรณ์ ต.คลองตะกรา จ.ฉะเชิงเทรา

วันที่ 23 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์ผู้ใหญ่สุวิน พ่วงแพ (ในนามคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนรอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ต.คลองตะกรา อ.ท่าตะเกียบ จ.ฉะเชิงเทรา

วันที่ 23 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์นายวิบูลย์ แซ่ซื่อ (ลุงกุ่ม) หมู่ 14 บ้านเขากล้วยไม้
ต.คลองตะเกรา อ.ตะเกรา จ. ฉะเชิงเทรา

วันที่ 23 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์นายตระกูล สว่างอารมณ์ ในนามของประธาน
เครือข่ายป่าชุมชน รอยต่อ 5 จังหวัดภาคตะวันออก ณ .ต.พลวงทอง อ.บ่อทอง จ.ชลบุรี

วันที่ 24 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์นายกิตติ จักษ์แก้ว หมู่ 4 บ้านวังหิน ต.คลองตะเกรา
อ.ท่าตะเกียบ จ. ฉะเชิงเทรา

วันที่ 24 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์นายอนุวัฒน์ พันธุ์สูงเนิน หมู่ที่ 2 ต.ทุ่งมหาเจริญ
อ.เขาสกกรรจ์ จ.สระแก้ว

วันที่ 25 ธันวาคม 2557 สัมภาษณ์นายบุญเลิศ ดุชิตา หมู่ที่ 2 ต.พวา อ.แก่งหางแมว
จ.จันทบุรี